

Політичні дослідження

Political Studies
№1 (9)' 2025

ПОЛІТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ
POLITICAL STUDIES

Український
науковий журнал

Ідентифікатор медіа
в Реєстрі суб'єктів у сфері
медіа R30-1222
(рішення Національної ради
України з питань телебачення
і радіомовлення
від 31.08.2023 р. № 792)

Свідоцтво про державну
реєстрацію друкованого
засобу масової інформації
КВ 24573-14513Р
від 25.09.2020 р.

Видається
з квітня 2021 року
Виходить двічі на рік

Журнал включено до переліку
наукових фахових видань
України з політичних наук
(категорія „Б”)
за спеціальністю
052 — „політологія”
(наказ Міністерства освіти
і науки України
від 07.04.2022 р. № 320)

Засновник
**Інститут політичних
і етнонаціональних
досліджень ім. І. Ф. Кураса**
НАН України
www.ipiend.gov.ua
<https://ror.org/0067sfd77>

Адреса редакції:
вул. Генерала Алмазова, 8.
м. Київ, 01011, Україна
Тел.: +38 (044) 285-70-49,
e-mail: editor@ipiend.gov.ua

ISSN 2786-4774 (Print)
ISSN 2786-4782 (Online)

Політичні дослідження

Political Studies № 2 (10)' 2025

Головний редактор
Олег Рафальський

Київ 2025

Редакційна колегія

Олег Рафальський, доктор історичних наук, професор, академік НАН України, академік НАПН України, віцепрезидент НАН України, директор Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, головний редактор

Віктор Єленський, доктор філософських наук, професор, головний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

Галина Зеленько, доктор політичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, завідувачка відділу політичних

інститутів та процесів Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

Володимир Кулик, доктор політичних наук, професор Університету "Київська школа економіки"

Микола Рябчук, кандидат політичних наук, провідний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

Андреас Умланд, кандидат політичних та історичних наук, науковий співробітник Шведського інституту міжнародних справ у Стокгольмі (Швеція)

Редакційна рада

Олександр Майборода, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, заступник директора Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, голова ради

Віктор Войналович, доктор політичних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

Олексій Гарань, доктор історичних наук, професор, професор кафедри політології Національного університету „Києво-Могилянська академія”, науковий директор Фонду „Демократичні ініціативи” імені Ілька Кучеріва

Віктор Котигоренко, доктор політичних наук, професор, завідувач відділу етнополітології

Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

Гжегож Мотика, доктор габілітований гуманітарних наук, професор, директор Інституту політичних досліджень Польської академії наук (Польща)

Анджей Пукшто, доктор наук, завідувач кафедри політології Університету Вітовта Великого в Каунасі (Литва)

Олександр Фісун, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна

Юрій Шаповал, доктор історичних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

Адреса електронної пошти для листування з авторами:
editor_pd@ukr.net

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія „Б”) за спеціальністю 052 – „політологія” (наказ МОН України від 07.04.2022 р. № 320)

Журнал представлено у міжнародних наукометричних базах даних, репозитаріях та пошукових системах:

Бібліографічна база даних цитувань
Crossref

Міжнародний каталог журналів
відкритого доступу
Directory of Open Access Journals

Міжнародна наукометрична
база даних
Index Copernicus International

Європейський індекс
академічних журналів
з гуманітарних та соціальних наук (HSS)

Система вільного доступу
та індексації наукових публікацій
Google Scholar

Здійснюється обов'язкове розсилання періодичного видання відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 10 травня 2002 року № 608 „Про порядок доставляння обов'язкових примірників документів”.

Примірники журналу безоплатно надсилаються у всі обласні універсальні наукові бібліотеки України, у бібліотеки ЗВО державної форми власності, де здійснюється підготовка фахівців за спеціальністю 052 „Політологія”

Повні тексти видання розміщуються на платформі „Наукова періодика України” Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та в Національному репозитарії академічних текстів

DOI: <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2025-1>

За достовірність інформації та статистичних даних, що містяться в опублікованих матеріалах, відповідальність несуть автори

Весь контент доступний на умовах ліцензії із зазначенням авторства
Creative Commons Attribution 4.0 International

Рецензенти журналу

Ольга Андрєєва, доктор політичних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Ольга Бабкіна, доктор політичних наук, професор, Український державний університет імені Михайла Драгоманова

Тетяна Бевз, доктор політичних наук, професор, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

Олександр Бойко, доктор політичних наук, професор, Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

Володимир Горбатенко, доктор політичних наук, професор, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

Сергій Даниленко, доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Світлана Денисюк, доктор політичних наук, професор (Швейцарія)

Олег Калакура, доктор політичних наук, професор, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

Василь Климончук, доктор політичних наук, професор, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Олег Кондратенко, доктор політичних наук, доцент, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

Олександр Корнієвський, доктор політичних наук, професор, Національний інститут стратегічних досліджень

Валерій Корнієнко, доктор політичних наук, професор, Вінницький національний технічний університет

Галина Луцишин, доктор політичних наук, професор, Національний університет „Львівська політехніка”

Тетяна Ляшенко, доктор політичних наук, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

Ганна Малкіна, доктор політичних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Юрій Ніколаєць, доктор історичних наук, професор, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

Олена Новакова, доктор політичних наук, професор, Український державний університет імені Михайла Драгоманова

Віталій Перевезій, кандидат історичних наук, доцент, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

Євген Перегуда, доктор політичних наук, професор, Київський національний університет будівництва та архітектури

Микола Польовий, доктор політичних наук, професор, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Ніна Ржевська, доктор політичних наук, професор, Національний авіаційний університет

Зореслав Самчук, доктор філософських наук, старший науковий співробітник, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

Володимир Смолянюк, доктор політичних наук, професор, Воєнна академія імені Євгенія Березняка

Тетяна Траверсе, доктор психологічних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Микола Туленков, доктор соціологічних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Наталя Хома, доктор політичних наук, професор, Національний університет „Львівська політехніка”

Маргарита Чабанна, доктор політичних наук, доцент, Національний університет „Києво-Могилянська академія”

Леонід Шкляр, доктор політичних наук, професор

Марина Шульга, доктор політичних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Денис Яковлев, доктор політичних наук, професор, Національний університет „Одеська юридична академія”

В'ячеслав Яремчук, доктор політичних наук, доцент, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

ЗМІСТ

Теорія та історія політичної науки

Олег Рафальський

Формування нового світопорядку: регіональні імперативи та виклики 7

Валерій Корнієнко

Політична невизначеність в умовах системних викликів (концептуалізація та релевантність методологічних підходів) 38

Владислав Вельгус

Стратегічний наратив як складова системи державного управління США ... 62

Політичні інститути та процеси

Тетяна Ляшенко

Оновлення еліт повоєнного часу: світовий досвід та українські реалії..... 78

Микола Горбатюк

Вплив реформи децентралізації на консолідацію суспільства та зміцнення державної єдності України..... 95

Політична культура та ідеологія

Тетяна Бевз, Тетяна Василевська

Музейні практики як інструмент формування національної ідентичності та суспільної консолідації..... 116

Ігор Цигвінцев

Політична соціалізація та суб'єктивне щастя покоління Z в Україні: вплив війни, довіри до державних інституцій та інформаційного середовища.... 137

Проблеми світового політичного розвитку

Максим Розумний

Харизма і трансформаційне лідерство в нових незалежних державах 154

Павленко Ірина

Інституційний дизайн управління путінської Росії – чинники неспроможності..... 176

Андрій Стародуб

"Джихад за рознарядкою": інструменталізація ісламу в російській державній політиці під час війни проти України..... 205

Рекомендовано до друку та оприлюднення в мережі „Інтернет” вченою радою Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України (протокол № 2 від 8 квітня 2025 р.)

CONTENTS

Theory and history of political science

Oleh Rafalskyi

Shaping a New World Order: Regional Imperatives and Challenges 7

Valerii Kornienko

Political Uncertainty Amid Systemic Challenges: Conceptualization and the
Relevance of Methodological Approaches 38

Vladyslav Velhus

Strategic Narrative as a Component of the U.S. Public Administration System .. 62

Political institutions and processes

Tetiana Liashenko

Postwar Elite Renewal: Global Experience and Ukrainian Realities 78

Mykola Horbatiuk

The Impact of Decentralization Reform on Societal Consolidation and the
Strengthening of Ukraine's National Unity 95

Political culture and ideology

Tetiana Bevz, Tetiana Vasylevska

Museum Practices as a Tool for Shaping National Identity
and Social Consolidation 116

Ihor Tsyhviutsev

Political Socialization and Subjective Well-being of Generation Z in Ukraine:
The Impact of War, Trust in Government Institutions,
and the Information Environment..... 137

Issues of global political development

Maksym Rozumnyi

Charisma and Transformational Leadership in Newly Independent States 154

Iryna Pavlenko

Institutional Design of Putin's Governance in Russia: Drivers of Inability 176

Andrii Starodub

"Jihad by Directive": Instrumentalization of Islam in Russian State Policy
During the War Against Ukraine 205

*Recommended for printing and publication on the Internet by the Academic Council
of the Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the NAS of Ukraine
(Report No. 2 of 08.04.2025)*

Формування нового світопорядку: регіональні імперативи та виклики

Анотація. У статті проаналізовано дискурс формування нового світового порядку як у контексті аналізу поглядів науковців та експертів різних поколінь на цю проблему, так і на підставі ґрунтовної оцінки інформаційного контенту про сутність глобальних змін сьогодення.

Визначено, що попри докладені зусилля суб'єктів Глобальної Півночі щодо збереження глобальної стабільності світ все частіше стикається з виявами хаосу на різних рівнях. Головною причиною цього явища є криза світової демократії та ліберальних цінностей, пов'язана із ослабленням впливу США, які, обравши політику ізоляціонізму, дедалі занурюються у регіональні та внутрішні проблеми. Політика ізоляціонізму формує підґрунтя для розколу трансатлантичної єдності, що призводить до суттєвого зниження довіри до США як надійного військово-політичного союзника та партнера в економічній діяльності.

У сучасних умовах запорукою збереження ЄС є прискорена розбудова військово-промислового комплексу за суттєвого зростання витрат на оборону, а також формування регіонального військово-політичного союзу, учасники якого будуть здатні захистити Європейський Союз від посягань ззовні. Такий військово-політичний союз може бути найбільш дієвим за залучення до його складу України на правах повноправного і рівного суб'єкта. Україна в сучасних умовах має боєздатну армію, яка набула досвіду ведення сучасної повномасштабної війни і може виступити вагомим силою у справі захисту ЄС від зовнішньої агресії. Перспектива створення військово-політичного союзу на теренах ЄС за участі України вимагає того, щоб європейські країни взяли на себе частину витрат на утримання Збройних сил України.

Посилення Європи може стати вагомим фактором, який закріпить за ЄС статус лідера "вільного західного світу", яким дедалі більше нехтують США.

Ключові слова: світовий порядок безпеки, глобальні зміни, політика ізоляціонізму, міжнародні організації, військово-політичні союзи.

Олег Рафальський,
доктор історичних наук,
професор, академік НАН
України,
Інститут політичних і
етнонаціональних
досліджень ім. І. Ф. Кураса
НАН України

Oleh Rafalskyi,
Doctor of Historical Sciences,
Professor, Academician of the
NAS of Ukraine,
Kuras Institute of Political and
Ethnic Studies of the NAS of
Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-7317-2765>
office@ipiend.gov.ua

Shaping a New World Order: Regional Imperatives and Challenges

Abstract. The article analyses the discourse of the formation of a new world order in the context of analysing the viewpoints of researchers and experts of different generations on this issue, and on the basis of a thorough assessment of information content about the essence of global changes today.

It is established that, despite the efforts made by the Global North to preserve global stability, the world is increasingly facing manifestations of chaos at various levels. The main reason for this condition is the crisis of global democracy and liberal values associated with the weakening influence of the United States, which, having chosen a policy of isolationism, is increasingly immersed in regional and internal problems. The policy of isolationism forms the basis for the split in transatlantic unity, which will lead to a significant decline of trust to the United States as a reliable military and political ally and partner in economic activity.

In today's circumstances, the key to preserving the EU is the accelerated development of the military-industrial complex with a significant increase in defence spending, as well as the formation of a regional military-political alliance whose members will be able to protect the European Union from external encroachment. Such a military-political alliance can be the most effective if Ukraine is included as a full and equal member. Ukraine currently has a combat-ready army that has gained experience in modern full-scale warfare and can act as a significant force in protecting the EU from external aggression. The prospect of a military-political alliance in the EU with Ukraine's participation requires that European countries bear part of the costs of maintaining the Ukrainian Armed Forces.

The strengthening of Europe may become a significant factor that will consolidate the EU's status as the leader of the "free Western world", which is increasingly neglected by the United States.

Key words: *world security order, global changes, isolationist policy, international organizations, military-political alliances.*

Постановка проблеми. Сучасний світ перебуває у стані турбулентності глобальних змін, які так чи інакше торкнулися кожного регіону, а з тим і кожної держави. Історичний досвід засвідчує, що формування нового світового порядку зазвичай супроводжується сплесками нестабільності, кризами, збройними конфліктами й протистояннями цілих коаліцій. Так не виключено, що формуванню нового світового порядку передуватиме цілий каскад війн різного масштабу та інтенсивності. Однією з них стала повномасштабна російсько-українська війна, що за характером і масштабом є найбільшою з часів Другої світової. Саме війну Росії проти України слід вважати тригером та головним треком початку прискореної трансформації глобальної геополітичної архітектури, яка постане на місті нинішнього світового безладу [Fukuyama, 2022].

Сучасна російсько-українська війна – це не просто черговий регіональний конфлікт, а переломний момент, який визначить майбутнє міжнародного порядку безпеки. Можливе уникнення Російською Федерацією покарання за неспровокований напад на суверенну державу може створити вкрай небезпечний прецедент для авторитарних режимів у всьому світі, відкриваючи нову еру глобальної нестабільності й хаосу [Новицький, 2025]. Водночас жодна з ядерних чи так званих порогових держав, на кшталт Ірану, не відмовиться від володіння ядерною зброєю чи потенційного набуття ядерного статусу. Спостерігаємо й певні ознаки перехідного етапу до усталеності нового світового порядку, які виявляються у поширенні хаотичних реакцій провідних суб'єктів міжнародної політики на виклики, що постали у сучасному світі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема становлення нового світопорядку привернула увагу багатьох зарубіжних та вітчизняних дослідників. Дискурс формування нового світового порядку є досить давнім. Його актуалізація, як правило, пов'язана із конфліктами та кризами, які людство періодично переживало упродовж своєї історії. Серед розумінь нового світового порядку найпростішим є період історії, протягом якого формується нова парадигма системи міжнародних відносин. Методологічні підвалини наукового пошуку у цій царині були закладені свого часу З. Бжезинським [Бжезинський, 2000], Г. Буллом [Bull, 1977], І. Валлерстайном [Wallerstein, 2004; Wallerstein, 2011; Wallerstein, 2021], С. Гантінгтоном [Huntington, 1996], Г. Кіссінджером [Кіссінджер, 2017], І. Страусом [Straus, 2013].

Одним із перших, хто вдався до серйозних роздумів про світовий порядок як певну матрицю глобального існування світової цивілізації, був австралійський та британський професор міжнародних відносин Г. Булл. Його творчий доробок концентрується довкола таких проблем, як втручання у світову політику; справедливості у міжнародних відносинах; анархічного суспільства та розширення світового суспільства. Всі процеси, що відбуваються у повсякденному суспільному та політичному житті, Г. Булл намагався екстраполювати на світові процеси, як-от: баланс сил, міжнародне право, дипломатія, протистояння, великі повноваження центральних ролей тощо. Один із ключових його висновків полягає в тому, що, попри існування низки альтернативних форм суспільної та міжнародної організації (зокрема урядових та неурядових організацій), держава залишається найвагомішим засобом досягнення визначеного порядку у світовій політиці та захисту національних інтересів [Bull, 1977]. Доволі чітким є розуміння ним детермінізму світопорядку, який постає у вигляді своєрідних зразків людської діяльності, спрямованої на підтримку елементарних або первинних цілей соціального життя всього людства.

Термін "новий світовий лад" став уживаним у першій половині ХХ століття, коли В. Вільсон та В. Черчилль використовували його для пояснення сутності нового світового ладу, що настав після завершення двох світових війн. Осмислення "нового світового ладу" відразу породило протистояння представників двох концептуальних дихотомій: одні не мислили нового

світопорядку без участі США, а інші критикували претензії Вашингтону на глобальне лідерство та його втручання у внутрішні справи інших країн [Абашидзе, 2024].

З часом крах СРСР та руйнування світової системи соціалізму сприяли формуванню стійкої методологічної тези про встановлення однополярної гегемонії США. Така ситуація фахівцями-геополітиками була охарактеризована як уніполе, пов'язана з домінуванням однієї наддержави. Фундатором та прибічником такої теорії був відомий політолог І. Страус, який прогнозував украй довготривалу усталеність геополітичного панування США як запоруку безперервності майбутньої вестернізації [Straus, 2013, с. 113–237].

Поступово світ-системний підхід був збагачений дослідженнями таких відомих західних (як європейських, так і американських) політологів, філософів, соціологів та істориків, як Р. Арон [Арон, 2000], Ю. Габермас [Габермас, 2001; Габермас, 2014], Е. Люттвак [Luttwak, 2009], Дж. Модельскі [Modelski, 1987], Г. Моргентгау [Morgenthau, 1972], Е. Тоффлер [Тоффлер, 2000], К. Уолтц [Waltz, 1979], Дж. Най [Nye, 2005], Ф. Фукуяма [Fukuyama, 2004], Р. Хаас [Хаас, 2019] та ін.

З. Бжезинський, С. Гантінгтон та Е. Люттвак, підтримуючи американо-центризм, вважали встановлення лідерства США доконаним фактом. Водночас американський політолог Р. Хаас визначив міжнародний порядок як комплекс зусиль різних держав (передусім США), спрямованих на те, щоб не допускати застосування військової сили задля досягнення зовнішньополітичних цілей. На його думку, концепція світового порядку має ґрунтуватися на "...підтримці та утвердженні найкращих рис суверенного порядку; зокрема, міжнародна спільнота має визнавати за державою розумну дозу автономії, утверджувати чітку повагу до кордонів і принципів міжнародного співжиття, що їх не дозволено змінювати за допомогою військової сили та інших форм примусу..." [Хаас, 2019]. Натомість у своїх виступах та численних публікаціях Р. Хаас постійно апелював і до порушення ключовими геополітичними гравцями базових правил глобальної стратегічної стабільності. Вчений відзначав, що пряма чи гібридна агресія проти національного суверенітету занурює світ у хаос та небезпеку, що зумовлює появу треку світового безладу [Хаас, 2019].

Більшість провідних західних політологів стверджували, що ключові світові гравці апіорі відкидають базові міжнародні принципи, які ґрунтуються на засадах міжнародного права. Саме через це нинішній транзитивний шлях до встановлення нової світ-системи відзначається наростанням нестабільності, стратегічної крихкості, розхитаності та глобальної депресії. Недаремно свого часу Г. Кіссінджер, який одним із перших наголосив на вичерпаності ідеї світопорядку, що сформувався після Другої світової війни, наголошував на необхідності пошуку компромісу між великими гравцями, котрі можуть спонукати решту суб'єктів міжнародних відносин до вироблення й дотримання спільних правил мирного співіснування в нових геополітичних умовах. Натомість за нинішніх геополітичних умов, що склалися, провідні світові гравці

відверто демонструють порушення міжнародного права, безпосередньо чи опосередковано вдаючись до силового перекроювання усталених національних кордонів суверенних держав [Кіссінджер, 2017, с. 299].

У наукових та експертних колах поступово ставало помітним занепокоєння можливістю зникнення у середньостроковій перспективі деяких національних держав під тиском дій транснаціональних корпорацій, наддержавних і недержавних утворень.

На думку Ф. Фукуями, перемога США у холодній війні начебто була покликана продемонструвати тріумф західної демократії, сприяти припиненню війн та воєнних конфліктів, а також встановленню світопорядку, за якого будуть враховані інтереси усіх міжнародних гравців – національних держав, великих етносів та етнічних груп, а також недержавних суб'єктів міжнародних відносин [Fukuyama, 2006]. Звідси витікає і відома експертна формула, що визначає ХХІ століття як епоху беззаперечної гегемонії Сполучених Штатів та західного світу.

Однак протидія становленню однополярного світу з боку низки впливових гравців на світовій політичній арені сприяла не лише розбалансуванню пост'ялтинської світ-системи, а й стимулювала вихід низки регіональних гравців з претензіями на різного штибу гегемонію. Наростання світової турбуленції, що супроводжується глобальною загрозою тероризму, ризиком розповсюдження ядерної зброї, а також проникненням штучного інтелекту в усі сфери суспільного життя, свідчить про нульову ймовірність релевантності ідей "кінця історії".

Сучасне наростання глобальної нестабільності зайвий раз свідчить про завершення існування транзитивного світоустрою, що постав після завершення холодної війни та краху Ялтинсько-Потсдамської (біполярної) системи міжнародних відносин. Тому можна стверджувати, що концепція Ф. Фукуями не витримала часової верифікації, а отже стала черговою капіталістичною утопією про нібито ідеальне суспільство споживання, яке визначає ліберально-демократичний порядок як кінцеву й своєрідну вищу стадію розвитку людства.

У сучасних умовах виявилось, що авторитарні держави можуть оперативно ухвалювати і втілювати у життя важливі рішення у кризових ситуаціях. Одним із прикладів цього можуть слугувати дії Китаю під час спалаху COVID-19, коли швидка реакція політичного керівництва сприяла значно швидшому приборканню епідемії, порівняно із західними країнами. Іншим прикладом може бути Туреччина, яка демонструє перевагу сильної президентської держави, що завдяки дозованій присутності у соціально-економічній сфері значною мірою забезпечує прискорену модернізацію економіки із нарощуванням можливостей військово-промислового комплексу.

Водночас, попри певні переваги щодо швидкості ухвалення та втілення у життя політичних рішень у авторитарних країнах, слід враховувати усталену експертну думку про те, що ефективність автократичних соціально-економічних систем є умовно разовою або обмежується короткотривалим часовим періодом.

У сучасних умовах стало зрозуміло, що класичний лібералізм без опертя на сильні державні інституції не сприяє прискореному розв'язанню низки проблем

як на національному, так і міжнародному рівнях. Тож під тиском критики своєї концепції "кінця історії" Ф. Фукуяма був змушений враховувати фактор сильної (утім, не авторитарної) держави із потужними політичними інституціями та набором соціально-політичних функцій та цілей, які вона реалізує. Для Ф. Фукуяма сильна держава – це та держава, яка володіє здатністю порівняно швидко втілювати у життя політичні стратегії щодо дотримання визначеного політичного курсу. У його нинішньому розумінні таким прикладом можуть слугувати США, як глибинна держава, яка наділена абсолютним міжнародним суверенітетом. Водночас, на думку Ф. Фукуяма, зовнішньополітичний курс великих держав має передусім бути спрямованим на зміцнення норм міжнародного права і забезпечення, у підсумку, балансу сил та стратегічної стабільності. Слабкі держави та *failed state*, як він вважає, перетворюються, врешті-решт, на своєрідний розсадник тероризму, джерело поширення епідемій та регіональної нестабільності, а також міграцій до більш благополучних – передусім західних, країн [Fukuyama, 2004]. Тож, сильна держава наразі не є ані перешкодою, ані запорукою для встановлення й підтримки усталеного демократичного режиму.

Актуальною залишається теорія ще одного відомого американського соціолога та історика І. Валлерстайна, який у пропонованій ним світ-системній теорії розглядав історію та світопорядок через концепт центру та периферії, що формує світову взаємозалежність. Динаміка змін просторових зв'язків між суспільствами, що окреслені певними межами, паралельно виступає ще й у ролі меж усталеності світ-системних періодів. Усередині цих меж знаходяться центр (ядро), периферія та напівпериферія, які й формують складові частини світ-системи у певний хронологічний період [Wallerstein, 2004].

Тож саме поняття "світ" учений трактує не як глобальний світ у цілому, а як його складову системну частину, що становить окрему цілісність. Отже, міжнародний порядок, на його думку, не є якимось цілісним явищем і складається з низки окремих світ-системних одиниць. Як один із основоположників немарксизму, він розцінював капіталістичну систему як загрозу для більшої частини світу. Водночас кризу й початок краху лібералізму він пов'язував зі студентськими заворушеннями та революціями 1960-х років, які охопили США та більшість країн Європи [Wallerstein, 2021]. Лібералізм для І. Валлерстайна – це своєрідна ідеологічна пастка, створена для мобілізації людей і подальшого їх спрямування у так зване русло певної поведінки. Тож ключовою властивістю лібералізму є його здатність інституціоналізувати стихійний протест мас задля функціонування капіталізму [Романова, 2010, с. 76].

Зазначений вище підхід заслуговує на особливу увагу на тлі кризи глобальної демократії та наступу світового авторитаризму, що проявляється хоч і у повільному, проте кількісному збільшенню держав-автократій. Не менш вагомим є те, що у своїх розвідках І. Валлерстайн одним із перших передбачив протистояння по лінії "Північ – Південь" ще за часів холодної війни. Актуальною залишається також його позиція про поступовий занепад глобального "м'якого"

впливу США та його світової гегемонії в цілому, що проявилось у невдалих спробах Вашингтону насадити ліберально-демократичні цінності в Іраці та Афганістані.

Близьким до І. Валлерстайна за своїми поглядами був американський політолог польського походження Дж. Модельські, який сформував концепт циклічності глобальної політики та її впливу на еволюцію глобальної системи. Він, зокрема, зазначав про поступове поглинання неформальних функцій глобального лідерства, включеного у демократичне співтовариство [Modelski, 1987]. Як матрицю тривалого циклу світової політики учений вбачав підйом або занепад окремо взятої світової держави. Водночас таку циклічність Дж. Модельські пов'язував із військовим та ідеологічним протистоянням світових держав або коаліційних блоків, що призводить до світового конфлікту та зміни світового порядку й стану світових справ загалом [Шевель та Казаков, 2012, с. 11–17].

Важливою для розуміння сучасних геополітичних трансформацій є концепція американського політолога С. Гантінгтона, названа "Зіткнення цивілізацій" [Huntington, 1996]. Цей концептуальний імператив укотре набув своєї популярності у зв'язку з наростанням глобального протистояння демократичних та автократичних політичних режимів, а відтак країн Глобального Півдня та Глобальної Півночі за поступового збільшення розбіжностей між західною (християнською) та ісламською (східною) цивілізаціями. Держави з традиціоналістським політико-економічним устроєм здебільшого не сприймають західних ліберально-демократичних цінностей, що також означає зниження можливостей для використання так званої м'якої сили країнами колективного Заходу, концепт якої сформував відомий американський політолог Дж. Най [Nye, 2005].

Цивілізація, у розумінні С. Гантінгтона, є великим конгломератом країн, що значною мірою ідентифікують себе за такими критеріальними ознаками, як культура, мова, релігія. Підґрунтям для такого твердження стало дедалі помітніше розходження у культурі, традиціях і, що найважливіше, в релігії. Прискорення глобалізаційних процесів, розмивання державних кордонів, зростання національної самобутності та цивілізаційної самосвідомості призвело, на думку С. Гантінгтона, до послаблення цивілізаційної взаємодії, а також і до загострення суперечностей, що так чи інакше провокують масштабне протистояння аж до виникнення нового конфлікту глобального рівня [Huntington, 1996].

При тому, концепція зіткнення цивілізацій сама по собі не нова і була поширена серед західних інтелектуалів ще у 1920-х (Б. Метьюз), а також у 1940-х (А. Камю) та у 1980-х (Г. Джайном) роках. С. Гантінгтон, який презентував цей оновлений цивілізаційний концепт на початку 1990-х років, уже у перші роки зазнав потужної критики за відверту наукову спрощеність, адже не врахував / проігнорував сам факт існування внутріцивілізаційних напруженостей. Суперечності постають радше не між цивілізаціями, а між

національними державами, оскільки цивілізаційні межі є надто розмитими й аморфними та не об'єднуються конкретним географічним середовищем. Вочевидь, відбулося суб'єктне (штучне) заміщення держави цивілізацією, а згодом С. Гантінгтон у ролі головного актора міжнародної арени визначив (у стилі *Realpolitik*) саме цивілізацію, переклавши на неї всі характеристики й ознаки національної держави [Huntington, 1996].

Велику увагу концепція зіткнення цивілізацій привертає положенням про категорію так званих розколотих держав, які перебувають на "лініях міжцивілізаційного розлому", де містяться потенційні точки нового глобального конфлікту. Однією з них він називав і Україну, через яку проходить лінія перетину західної (християнсько-католицької) та православно-слов'янської цивілізацій, гегемоном якої умовно визначається Росія. Росія прагне зберегти свій вплив не лише серед країн православного світу, але й домінувати над відверто ісламськими – центральноазійськими країнами, що вкотре доводить слабкість та відносну упередженість цієї концепції.

В Україні відбувається не цивілізаційне, а радше ціннісне протистояння авторитарного та демократичного начал. Протистояння відбувається на стику північноєвразійського транзиту України (у межах якого Росія намагається відновити свою трансрегіональну імперію) до інтеграційної площини колективного ліберального Заходу. Тому, на думку американського експерта К. Мішеля, концепція С. Гантінгтона стала водночас ще й зручним підґрунтям для російських політичних кіл у контексті протиставлення західної і євразійської політичних культур, оскільки цивілізаційне зіткнення верифікується ними виключно як опція наявності кордону між цивілізаційними платформами саме на території України [Michel, 2015]. Така позиція стала відправною точкою претензій Росії на панування в Україні як "частині" так званої "історичної Росії".

Одним із вирішальних факторів прискорення глобальних трансформацій є також подальший багаторівневий трек складності глобального інформаційного суспільства. Констатуючи вплив інформаційних потоків на сутність і зміст комунікативної дійсності та раціональності, відомий німецький філософ і соціолог Ю. Габермас вказував на спотворення реальності через засилля комунікаційних технологій, які, зокрема, перетворюють політичне та суспільне життя на відверто спотворене реаліті-шоу. Він також наголошував на неприпустимості монополізації інформаційного простору медіакорпораціями, головною метою яких є отримання прибутку [Габермас, 2014]. Ю. Габермас підкреслював важливість забезпечення всезагального доступу до первинної інформації, а не викривленої журналістами та фахівцями зі зв'язків з громадськістю картини світу, яка формує спотворене уявлення пересічного громадянина про світ та його подальші траєкторії розвитку [Габермас, 2001].

Саме інформаційне суспільство на тлі експоненційних інформаційних технологій та штучного інтелекту створює підґрунтя для розвитку глобальної цифрової (віртуальної) держави, яка дедалі активніше визначатиме подальший розвиток модерних націй та національних держав (а то й можливість

подальшого їх існування), формування національних моделей громадянського суспільства та моделей соціальних комунікацій [Гедікова, 2023, с. 31-36].

У нинішніх реаліях набув великої ваги науковий прогностичний дискурс про оформлення константи майбутньої світобудови. У контексті цього дослідження відзначимо українських науковців Н. Гедікову [Гедікова, 2023, с. 31–36], С. Корсунського [Корсунський, 2022], С. Наумкіну [Наумкіна та Каменчук, 2023, с. 37–40], В. Орлика [Орлик та Гриценко, 2022], які сконцентрували увагу на прогнозуванні майбутнього світопорядку та визначення місця у ньому України.

Назагал зауважимо, що нині проглядається кардинально нова геополітична картина світу, яка відзначається розширенням мережі нових акторів міжнародних відносин через посилення впливу "середніх держав", а також міжурядових та неурядових організацій і об'єднань. Процес розмивання однополярності пов'язаний із набуттям геополітичної ваги та суб'єктивізації регіонального статусу таких світових гравців, як: Європейський Союз (завдяки інтеграційній консолідації єдиного європейського економічного простору); Китай (завдяки масштабуванню торговельно-економічних зв'язків із Заходом та рештою світу); Японія (завдяки збереженню високотехнологічної присутності на регіональному та глобальному рівнях); Росія (через нарощування постачання нафти на тлі зростання світових цін на цей тип вуглеводнів); Індія та Пакистан (у зв'язку з набуттям ядерного статусу, зміцненням регіонального економічного впливу у Південній Азії та через посилення оборонних зв'язків із Заходом). Необхідно також додатково виокремити низку регіональних гравців другого порядку, посилення яких зумовило подальше розмивання уніполярності. Такими упродовж останніх двох десятиліть стали: Іран, Саудівська Аравія, Бразилія, Мексика, які зайняли свої регіональні ніші геополітичного впливу завдяки нарощуванню експорту енергетичних та сировинних ресурсів чи прискоренню ядерних розробок (у випадку з Іраном) задля набуття статусу так званих порогових держав.

Метою дослідження є концептуалізація та прогнозування можливих сценаріїв встановлення нового світового ладу як відправної точки чергового етапу суспільно-політичного та економічного поступу людства.

Виклад основного матеріалу. Результати наукового аналізу останніх років доводять завершення геополітичної доби уніполярності, яка асоціювалася з домінуванням США як єдиного глобального (світового) актора. На думку низки західних учених, для здобуття глобального впливу держава має володіти щонайменше половиною від сукупної військово-морської потуги всіх країн світу. Понад те, така держава повинна мати: 1) сприятливе географічне положення, захищене океанічним простором (острівне або напівострівне); 2) стабільне відкрите суспільство; 3) передову економіку; 4) політико-стратегічну організацію глобальних домагань. Тож саме глибинна / глобальна держава у всі часи розцінювалася як лідерка світової політики та економіки. США, які умовно наближені до таких показників, значною мірою продовжили своєрідну традицію з формування ядра глобальної політичної системи, як свого часу це

робили Португалія (XVI ст.), Нідерланди (XVII ст.) та Великобританія (XVII–XIX ст.) [Шкурат, 2019, с. 197–198].

Тривалий час держави – лідери світової політики – були розташовані у Європі, а згодом таку місію перебрав на себе так званий Новий світ, який уособлювали США. Натомість Старий світ, в особі нової Європи, переживає власну кризу у контексті бачення сучасними експертами двох умовних Європ – Північної та Південної. Особливості такого, нехай штучного, поділу полягають у тому, що саме Північна Європа орієнтована на активізацію ресурсної допомоги Україні у її протистоянні російській повномасштабній збройній агресії. Такими країнами є Великобританія, Скандинавські країни, а також країни Балтії, Польща та, дещо меншою мірою, Чехія. Політика цих країн сучасної Європи, напевно, буде альтернативою політиці США, яку провадить нова адміністрація Д. Трампа.

Теракти у США 11 вересня 2001 року, пов'язані з діяльністю екстремістської організації "Аль-Каїда", провідні представники світової соціогуманітаристики характеризували як жест відкидання лібертаріанських цінностей та політики країн "золотого мільярда" (Колективного Заходу / Глобальної Півночі), що їх ці країни намагалися нав'язати традиціоналістському Глобальному Півдню, представленому переважно авторитарними та теократичними політичними режимами. З часом набуло поширення припущення про початок кризи глобального безпекового авторитету Вашингтону саме після терактів 11 вересня 2001 року. Надто сумнівною видалася здатність США як глибинної наддержави підтримувати стратегічну стабільність та сталість національної безпеки. Така ситуація значною мірою слугувала падінню авторитету у середовищі союзників: у країн Глобальної Півночі зникала впевненість у здатності США проєктувати колективну безпеку у рамках НАТО як ключової інституції трансатлантичної єдності.

Зауважимо, що черговими тригерами кризи й подальшої дисперсії глобального впливу США стала низка стратегічних невдач, пов'язаних із антитерористичними військовими кампаніями у Афганістані (2001–2021 рр.), Іраку (2003–2011 рр.), Лівії (2015–2019 рр.) та Сирії (з 2014 р.), які так і не забезпечили подальшого стабільного розвитку країн Близького Сходу. Понад те, воєнне втручання США та їх союзників, значною мірою, зумовило наростання політичного протистояння та хаосу, а у підсумку призвело й до краху суверенної державності та ерозії територіальної цілісності чотирьох названих держав. Політичний вакуум, що утворився у цих країнах, досить швидко був заповнений впливом радикальних політичних сил та екстремістських угруповань. Ісламські терористичні утворення, на кшталт ІДІЛ (Сирія, Ірак та Лівія) і Талібан (Афганістан), так і не були остаточно розгромлені США, а двадцятирічна так звана "глобальна війна з тероризмом" коштувала 8 трильйонів доларів. США не змогли реалізувати стратегію *win-win*, яка передбачала їх синхронну участь у двох і більше конфліктах із переможним результатом.

Зазначимо, що поряд з кризою міжнародної безпеки посилюються й деструктивні тенденції стану глобальної демократії, а саме: зростання політичного впливу в європейських країнах ультраправих, націоналістичних та

різного роду популістських сил, представлених переважно євроскептиками та ізоляціоністами. У Європі набирають ваги політичні інституції, які виступають як проти розширення ЄС, так і проти об'єднавчого панєвропейського проекту загалом. Ключовим аргументом для євроскептицизму є неприпустимість розмивання національних суверенітетів і культурної самобутності, а також зміни етнічної карти країн Європи через мусульман-мігрантів. Такі політичні сили нерідко стають об'єктом політичного впливу Росії (переважно у Центрально-Східній Європі), а їх країни набувають статусу так званих геополітичних спойлерів у підтримці й провадженні російської політики, спрямованих на підірив європейської та трансатлантичної стабільності. Успіхи правих та націоналістичних політиків є свідченням кризи глобалізму та мультикультуралізму.

Зовнішня політика США дедалі більше стає неоднозначною та суперечливою, що також є одним зі свідчень її кризової динаміки. У період як першої, так і на початку другої каденції президента Д. Трампа у США поглиблюються ізоляціоністські тенденції, пов'язані із прагненням політичного істеблішменту нинішньої Республіканської партії зосередитися на внутрішніх проблемах країни (обмеження припливу мігрантів, зменшення податків та стабілізація цін на пальне) та збереженні / посиленні геополітичного впливу у Західній півкулі. Зважаючи на це, у геостратегічному просторі Глобальної Півночі назріває дедалі помітніший розкол саме через політику адміністрації новообраного президента Д. Трампа, який виступає за зростання витрат на оборону європейських країн-членів НАТО та перекладання на них безпекових зобов'язань щодо України та Європи в цілому. Це остаточно підірвало довіру європейських союзників до глобальної безпекової здатності США.

Тиск Вашингтону на Україну, зокрема через можливість визнання США російського суверенітету над тимчасово окупованим Кримом та примус до територіальних поступок на користь РФ, як передумов укладення перемир'я, зумовили подальше розмивання трансатлантичної єдності. США також тиражують погрози про вихід із переговорного процесу, спрямованого за завершення сучасної російсько-української війни. Це сприяє руйнуванню ключових механізмів функціонування міжнародного права та усталеність норм про неприпустимість зміни кордонів суверенних держав силовим шляхом. Усе це свідчить, що США не можуть бути стабілізатором та головним донором безпеки Європи, а піднята після завершення Другої світової війни американська ядерна "парасолька" остаточно закривається.

Нинішня адміністрація Д. Трампа неодноразово демонструвала відверту позицію щодо можливого виходу США зі складу НАТО. Це дає змогу стверджувати про можливий розкол чи навіть розпуск Альянсу. Почастішали й заяви військових аналітиків про паралізацію сил НАТО у Європі у разі потенційної агресії з боку РФ, наприклад, проти країн Балтії. Фактично під питання поставлена можливість застосування Альянсом п'ятої статті у разі ворожого вторгнення на територію однієї з його країн.

У таких умовах об'єднана Європа не має іншого варіанта, окрім при-

скороного нарощування військової могутності задля посилення європейського простору НАТО. Збільшення витрат на безпековий і оборонний сектори мінімум до 5% від ВВП може стати єдиною стратегією європейських членів Альянсу для зменшення їх залежності від США [FT ..., 2025]. Такий крок видається найбільш виваженим з огляду на можливість агресивних дій Російської Федерації проти однієї чи кількох європейських країн НАТО вже упродовж найближчих трьох-чотирьох років. Про можливість таких дій додатково свідчить зростання у 2025 р. бюджетних витрат Росії на збільшення власного військового потенціалу у масштабі, що перевищує відповідні видатки усіх країн ЄС. Так, експерти Міжнародного інституту стратегічних досліджень (IISS) відзначають збільшення загальних витрат РФ "на оборону" у 2025 р. на 13,7%, або до 175,5 млрд доларів [Військовий бюджет РФ..., 2025]. За перші три місяці 2025 р. у РФ було вироблено утричі більше зброї, порівняно з усіма країнами-членами НАТО, включаючи США.

У таких умовах дедалі більш актуальним питанням для ЄС постає створення об'єднаних збройних сил. При тому, новим системоутворювальним імперативом забезпечення стабільності об'єднаної Європи може виступити Україна, яка має всі підстави претендувати на роль ключового донора європейської безпеки. Бойовий досвід Збройних сил України дозволяє їй бути не лише інкорпорованою у майбутню європейську коаліційну систему, а й стати своєрідним безпековим ядром оновленої Європи. У зв'язку з цим ЄС необхідна стратегія реалізації подальшого ресурсного забезпечення України задля підтримки її стійкості у протистоянні постійним викликам і загрозам. Українські та європейські оборонні структури могли б взяти на себе спільну відповідальність у справі протистояння імперським амбіціям Росії як на пострадянському просторі, так і у Центрально-Східній Європі. У сучасних умовах європейські члени НАТО мають брати більше відповідальності за формування архітектури регіональної безпеки. Європа отримала шанс вибудувати власну систему оборони без колишньої участі США. Нарощування оборонних спроможностей ЄС сприятиме посиленню його геополітичної суб'єктності.

Тож, усвідомлюючи потенційну загрозу з боку РФ, лідери провідних держав Євросоюзу та очільники його ключових інституцій заявили про неприпустимість реалізації плану США, спрямованого на капітуляцію України та порушення суверенних кордонів у Європі.

За таких умов ключову роль у підвищенні рівня підтримки європейської безпеки має відігравати Німеччина, яка може претендувати на роль нового лідера західного світу. Попри посилення тенденцій рецесії в економіці, наростання популярності праворадикальних політичних сил (на кшталт відомої партії "Альтернатива для Німеччини") та низький рівень суспільної підтримки збільшення відповідальності за стан безпеки в Європі, Німеччина залишається економічним двигуном та ключовим кластером Євросоюзу. У цьому плані надзвичайно важливим є крок німецького канцлера Ф. Мерца, який планує спрямувати близько трильйона євро на розвиток німецької армії та безпекової

інфраструктури [Час Мерца..., 2025]. Лідерство Німеччини у організації захисту ЄС може бути обумовлене не лише готовністю до різкого зростання інвестицій у розбудову армії, а й низкою факторів, пов'язаних із географічним положенням цієї країни. Німеччина розташована у середній частині Європи, що може полегшити логістику як оборонної промисловості, так і перекидання військових підрозділів у потрібне місце. Порівняна близькість Німеччини до країн Балтії та Польщі, яким, у першу чергу, може загрожувати напад з боку РФ, може бути одним із вирішальних чинників, який забезпечуватиме швидку та адекватну реакцію на такий напад. Крім того, наближеність Німеччини до РФ (порівняно, наприклад, із Францією) змушує і змушуватиме враховувати цей фактор у формуванні перспективної стратегії безпеки як країни, так і Європи в цілому. Німеччина була і залишається основним імпортером бойової техніки та військового спорядження до низки європейських країн, насамперед східноєвропейських. Ця країна має давні традиції розбудови військово-промислового комплексу і потужні школи, орієнтовані на розробку і виробництво певних видів військової техніки, насамперед військових кораблів, бойових броньованих машин багатьох типів, військових літаків, сучасної стрілецької та протитанкової зброї, засобів протиповітряної оборони, а також крилатих і балістичних ракет. За деякими ознаками військово-промисловий комплекс Німеччини вже почав адаптуватися до перспективного виробництва нових видів озброєнь та нарощування виробництва окремих зразків зброї, яка позитивно себе зарекомендувала на полі бою і має потенціал для модернізації. Німеччина також є потужним реципієнтом зовнішніх мігрантів, які зацікавлені у її зміцненні.

Україна, перебуваючи у точці геополітичної біфуркації, є, як ніколи, близькою до того, щоб завершити свій цивілізаційний транзит до клубу країн Глобальної Півночі, остаточно відійшовши від віковичного географічного імперативу "між Заходом і Сходом". Сучасна російсько-українська війна, як війна ідентичностей, цивілізацій, світоглядів та протидіючих цінностей, навряд чи завершиться, у її різних проявах, в оглядному майбутньому. Позаяк подальше поглиблення безпекової кризи НАТО може дати старт порівняно новій стратегії координації геостратегічних інтересів – відомої як мінілатералізм – саме Україна може бути співзасновником таких нових альянсів на кшталт Міжмор'я, Люблінського трикутника чи так званого Асоційованого тріо (Україна, Грузія, Молдова) [Sychova, 2023, p. 55–61].

Активізації геостратегічного вектора України у цьому напрямі необхідна й задля уникнення потрапляння в російські геополітичні пастки на кшталт такого собі "Мінська-3", що пропонувався у рамках так званих Стамбульських дебатів (Стамбульське комюніке) у квітні 2022 р. і передбачав можливість територіальних поступок на користь РФ та значне чисельне скорочення збройних сил в обмін на припинення бойових дій. Понад те, у рамках перемовин з Росією про "припинення вогню" Україні наразі насаджують так званий "Стамбул-3". Актуалізований новий трек з ослаблення позицій України на тлі заяв нинішнього

очільника Пентагону П. Гаксета, який в унісон з Д. Трампом повторює своєрідну мантру про відкидання вступу України до НАТО як базову передумову для перемир'я між Росією та Україною. Притому, забезпечення стійкого перемир'я розглядається за залучення миротворчої місії без участі військового контингенту США.

Усе це дає підстави стверджувати про ефективність регіональних союзів як у системі НАТО, так і поза Альянсом, як-от: Київ – Варшава – Лондон або ж посилення безпекової співпраці шляхом координації дій країн, що географічно розташовані поблизу Балтійського, Чорного та Адріатичного морів. Означене дасть змогу Україні не тільки зберегти й підтримувати стійкість у протистоянні російській повномасштабній агресії, а й бути важливим центром забезпечення миру у Європі у майбутньому.

До факторів послаблення глобальної безпеки додається й різке підвищення митних тарифів Сполученими Штатами, зокрема й для країн Євросоюзу, що значно ускладнить торговельно-економічні відносин у рамках євroatлантичного простору. Нагадаємо, що починаючи з квітня 2025 р. Президент США Д. Трамп розпочав реалізацію протекціоністської політики різкого збільшення митних зборів для продукції з більшості країн світу. Так звана тарифна війна стала одним із низки об'єктних факторів обвалу довіри до США – тепер уже як до надійного торговельного та фінансового партнера.

Кардинальна зовнішньополітична переорієнтація та послаблення глобального впливу США спричинили підриг довіри до Вашингтону з боку його стратегічних партнерів у Глобальній Півночі. Наслідком стало й помітне згортання глобалізації, що значною мірою була започаткована Вашингтоном з імперативним оформленням *Pax Americana*. Дедалі актуальнішою тенденційною рисою нового світопорядку стає глокалізація – транзит до локальності й закритості і посилення актуалізації соціально-політичних відмінностей та культурної самобутності. У таких умовах помітним стало посилення уваги європейських країн до зміцнення національних безпекових інституцій, які могли б бути ефективними перед зовнішніми викликами і загрозами. Це відбувається попри збереження дилеми збільшення оборонних витрат за рахунок соціальної та гуманітарної сфери.

У сучасних умовах для США не Росія, а Китай, який намагається потіснити геостратегічну присутність Вашингтону в Азійсько-Тихоокеанському та Індотихоокеанському регіонах, виступає ключовим суперником та загрозою американським геостратегічним інтересам. У протистоянні з Китаєм США прагнуть вивести РФ із її союзницької орбіти Пекіна, що, у підсумку, за цим задумом, має призвести до остаточного розколу між ними[WP ..., 2025].

Одним із механізмів можливого зближення США з РФ може стати одностороннє зняття Вашингтоном санкцій з Росії без видимого поступу у завершенні російсько-української війни. Росія важлива для США як партнер з контролю за Арктикою, а також як джерело ресурсів і партнер зі стримування одночасно як КНР, так і ЄС.

За таких обставин роль Росії як молодшого союзника Китаю може змінитися

роллю ситуативного молодшого партнера США. У такому разі ЄС, який дедалі втрачає безпекову підтримку Вашингтону, нічого не лишається, як сформувати курс на зближення з Китаєм, оскільки бачення Вашингтоном нового світового порядку не передбачає місця для ЄС як впливового геополітичного суб'єкта. Понад те, ЄС має з Китаєм доволі тривалі торговельно-економічні зв'язки.

Отже, у контексті формування нового світового порядку складається нестандартна геополітична конфігурація, а тому не виключаємо ситуативне перманентне комбінування двох паралельних стратегічних кластерів від "США – ЄС" vs "Китай – РФ" до "США – РФ" vs "Китай – ЄС".

Не відкидаємо й гіпотезу про формування нової біполярної світ-системи, де США та Китай будуть відігравати ключову роль цієї константи. У середньостроковій перспективі саме США та Китай за своїм ресурсним потенціалом далеко випереджатимуть своїх найближчих і потенційних суперників. Ці дві держави зі своїми стратегічними союзниками стануть ключовими геополітичними атракторами нової (нехай і умовної) біполярності. У цій ситуації дедалі активніше проявляється й застосування нових інструментів у забезпеченні геополітичної переваги.

Слід брати до уваги й нарощування протистояння США та Китаю у інформаційно-технологічній сфері, що зумовлює подальше поглиблення так званої цифрової прірви між розвинутими країнами та країнами навздогінного розвитку. Наразі Китай заявив про претензії на першість у застосуванні технологій штучного інтелекту (ШІ) у відстоюванні своїх національних та геостратегічних інтересів [Курносов, 2024]. Зокрема, Китай уже використовує квантові комп'ютерні системи із залученням штучного інтелекту, а у травні 2025 р. продемонстрував керований штучним інтелектом літальний апарат, який є носієм дронів і може, за запевненнями розробника, застосовувати їх на дальності до 7000 км за будь-яких погодних умов.

Не виключаємо й сценарію тривалого геополітичного "клінчу" по лінії США – Росія – Китай, якщо відмінності у стратегічних інтересах цих країн переважають очікувані переваги від поглиблення співробітництва. У такому разі можливі зміни союзників та суперників США на світовій політичній арені.

Якщо брати до уваги паритет купівельної спроможності (ПКС), то, починаючи з 2015 р., питома вага економік США і Китаю у глобальній економічній системі зрівнялася. Нині Китай дещо випереджає США за цим показником, маючи 19% світового ВВП, тоді як Сполучені Штати – 16%. Для порівняння відмітимо, що у 1980 р. таке співвідношення було 22% до 2% на користь США. Натомість, якщо брати до уваги оцінювання економічних потенціалів двох наддержав за питомою часткою номінального ВВП, то першість буде вже за США, а це 22% проти 17% у Китаю. Відповідно до експертних суджень якщо існуюча динаміка із взаємного уповільнення економік цих двох держав збережеться, то через 10–15 років за рівнем номінального ВВП США будуть поступатися Китаю, а їхня питома вага у структурі світової економіки за номіналом скоротиться до 15%, а за ПКС – опуститься нижче 10% [Куш, 2025].

У цій ситуації Сполучним Штатам навряд чи допоможе посилення контролю над інноваційними технологіями та введенням захмарних митних тарифів на рівні 145%. Статус світового лідера визначатиме насамперед розмір ВВП, який є ключовим ресурсним показником для розрахунку витрат на оборону, втілення у життя соціальної політики, забезпечення місткості внутрішнього ринку.

Логіка нових тарифних війн адміністрації Д. Трампа зумовлена як об'єктивними, так і суб'єктивними факторами. Різке збільшення митних тарифів спрямоване на економічне послаблення Китаю та забезпечення перемовин на умовах Д. Трампа. Крім того, США, чий державний борг на кінець 2024 р. становив 36 трлн дол. (понад 90% ВВП; для порівняння: на жовтень 2001 р. державний борг США був на рівні 32% ВВП [Глава Мінфіну США..., 2024]), прагнуть виправити ситуацію за рахунок такого собі тарифного "грабунку" світу. Крім того, маніпуляції із митними тарифами можуть сприяти формуванню системи вигідних для США нових угод про такі тарифи.

12 травня 2025 р. між США та Китаєм була укладена угода про радикальне зниження тарифів на 90 днів, у рамках якої США зобов'язалися скоротити ввізні мита на китайські товари з 145% до 30%, а Китай вдався до скорочення митних тарифів на американський імпорт зі 125% до 10% [Угода США і Китаю..., 2025]. Тим самим було закладено механізми для продовження обговорення двосторонніх торговельно-економічних відносин. А вже 23 травня Д. Трамп виступив за введення 50% мит на усі товари з ЄС, починаючи з 1 червня, що зумовило різке падіння фондових ринків.

Адміністрація Д. Трампа вдається до штучного створення проблем у світовій торгівлі задля посилення глобального геоекономічного впливу шляхом формування тарифної залежності решти країн від США. Крім усього, Вашингтон формує торговельно-економічні інструменти тиску на нелояльні держави та створює преференції для тих країн, які виявляють пряму чи опосередковану підтримку Китаю.

Нинішня геополітична активність США так чи інакше зумовлює подальше руйнування світ-системного треку, який був установлений після завершення холодної війни. Виходячи з доволі вигідного геостратегічного становища, амбіції нової адміністрації Д. Трампа виявилися також у намірах мінімізувати суверенітет сусідньої Канади та встановити контроль над Гренландією, яка є багатим на енергоресурси найбільшим у світі островом і, водночас, важливим геостратегічним плацдармом для зміцнення впливу в Арктиці. Останнє важливе у контексті політики витіснення з Арктичного регіону Росії, Китаю, Канади, Норвегії та Данії.

Ще одним доволі нестандартним імперативом адміністрації Д. Трампа є амбіції стосовно посилення контролю США над Панамським та Суецьким каналами задля забезпечення права безоплатного проходу американських комерційних та військових суден. Такі геополітичні амбіції США не є випадковими, оскільки Панамський канал, по суті, є межею між двома Америками, а Суецький канал розмежовує два материки – Африку та Євразію

["Немедленно...", 2025]. Адміністрація Д. Трампа виступає проти встановлення контролю Китаю над каналом та за формування геополітичної дуги просторового контролю, яка має бути поширена на терени всієї Північної Америки та сектор американської відповідальності в Арктиці. Притому, реалізація таких планів США не виключає застосування військової сили у разі потреби. Це дає підстави стверджувати, що дії США на міжнародній арені можуть за своєю суттю бути зіставними із експансіоністською політикою РФ. Фактично сучасна глобальна політика США є прикладом продовження дотримання постулатів класичної геополітики, а саме – доктрини Н. Спідмена, яка ґрунтується на важливості закріплення морського панування як запоруки потенційного глобального домінування [Срукман, 1942].

На думку українського політичного експерта М. Гардуса, у США, як і у РФ, останнім часом стають популярними ідеї підміни демократичних інституцій довірою харизматичному лідерові зі значною концентрацією владних повноважень. Такі настрої підштовхують американське суспільство до позитивного сприйняття авторитарної моделі управління та відкидання традиційних демократичних механізмів [Гардус, 2025]. І якщо США підтримають Китай та Росію у деструкції усталених після Другої світової війни державних кордонів, то міжнародний порядок, оснований донедавна на правах людини, може бути остаточно зруйнований.

За таких обставин постає небезпечна тенденція остаточного відкидання елементів ідеалізму та переходу до жорсткої *Realpolitik* із пануванням права сили. Очевидним також є те, що у цій ситуації збережеться політика потужних геополітичних гравців щодо силової зміни кордонів більш слабких сусідніх держав, а то й цілковитого їх поглинання.

Політика нинішнього американського президента багато у чому базується на бізнесовій основі, що цілком відображає сутність його тривалої комерційної діяльності. Такі бізнес-підходи до великої політики проявилися у взаєминах з Україною, яка володіє найбільшими в Європі запасами урану та літію та інших рідкоземельних матеріалів, що робить її важливим гравцем на регіональному ринку енергетичних технологій. Адміністрація Д. Трампа у стратегії щодо відносин та подальшої підтримки України акцентувала на укладенні угоди про рідкоземельні метали та мінерали як механізм повернення боргу за надану військову допомогу та предмет подальшої безпекової співпраці.

Можна з упевненістю стверджувати, що США і в подальшому будуть шукати можливостей укладення подібних (переважно кабальних) угод про рідкоземельні матеріали у всьому світі. Така стратегія перегукується з ідеями представників класичної геополітики. У цих рамках актуальними видаються ідеї шведського політолога й соціолога Р. Челлена, викладені у його праці "Держава як форма життя" (1916), де серед критеріїв могутності держави виділено розширення території шляхом експансії, розвиток інфраструктури та володіння корисними копалинами [Чупрій, 2022, с. 9–16].

Адміністрація Д. Трампа буде дотримуватися традиційного для США

геополітичного сценарію концентрації стратегічних інтересів на Близькому Сході, у Південно-Східній Азії та, меншою мірою, в Європі. Натомість методи реалізації стратегічних інтересів США будуть змінюватися. Не виключено, що Сполучені Штати, як і Китай, мають намір ситуативно використовувати Росію як інструмент для просування своїх інтересів у зазначених регіонах. Усе це чітко проглядається на тлі помітного зміцнення стратегічного партнерства Росії та Китаю. Підставою для такого твердження є заяви В. Путіна та Сі Цзіньпіна про захист нового світопорядку, у якому не буде домінування США.

Сполучені Штати намагатимуться використати РФ для послаблення Китаю, а відтак і його економічних партнерів – Ірану та Північної Кореї, які є противниками Вашингтону.

Проглядається й певна перспектива відновлення стратегічного партнерства США з Україною передусім у економічній, а не у безпековій сфері. Однак тенденція до генерації протиріч у відносинах по лінії "США – ЄС – Україна" буде зберігатися й надалі. Найймовірніше, що збережеться також і позиція Вашингтону щодо України у плані маніпуляцій із масштабами та змістом військової та економічної підтримки в умовах, коли проглядається стратегічне зближення між Україною та Великобританією, що усе це балансє між провідними геополітичними суб'єктами Глобальної Півночі.

У свою чергу, США та Британія змушені будуть зберегти політику стратегічного партнерства щодо координації інтересів у Європі, на Близькому Сході та Південно-Східній Азії. Поза сумнівом – Британія вважається ключовим союзником США у забезпеченні підтримки стратегічної стабільності. Прикладом тому є дотримання США та Британією безпекових традицій взаємодії у рамках НАТО, що було свого часу продемонстровано у ході гуманітарних та антитерористичних операцій на Балканах, в Іраці, Афганістані, Лівії та Сирії. Вийшовши з ЄС унаслідок так званого Брекзиту (*Brexit*) у 2020 р., Великобританія здобула роль більш самодостатнього міжнародного гравця та геополітичного центру впливу Глобальної Півночі.

За визначених обставин Британія звільнилася від низки бюрократичних перепон, зокрема й у взаємовідносинах зі США, у всіх ключових сферах. Натомість запровадження Вашингтоном надвисоких митних зборів у 2025 р. значно руйнує англосаксонський безпековий союз. Проте США та Британія виробили вагомий механізм для підтримки торговельно-економічних взаємин.

Індикатором підтримки взаємовигідного партнерства між США та Великою Британією стало підписання "всеосяжної" торговельної угоди, яка, зокрема, передбачає й подальше зниження тарифів та квот на сталь та автомобілі, а також спрямована на зміцнення стратегічного партнерства у майбутньому [ЗМІ: США і Британія..., 2025]. Це вкотре підкреслює наміри США й надалі реалізовувати стратегію використання інструменту митних тарифів для формування поясу американського геоекономічного впливу та збереження когорти лояльних держав (у випадку з Британією) і союзницьких відносин. Таким чином, попри певну напруженість у відносинах між Вашингтоном і Лондоном, пов'язаних

із кардинальною зміною глобальної політики нової адміністрації Д. Трампа у соціально-економічній та безпековій сферах, США та Великобританія і надалі зберігатимуть прагматизм та раціональність у своїх взаєминах, а саме – у сфері військових операцій, проведенні військових навчань, зборі та обміні розвідданими та розробці передових технологій.

Так чи інакше, США прагнуть зберегти оптимальний рівень достатньої довіри у відносинах зі своїми традиційними союзниками, такими як Ізраїль на Близькому Сході, Японією та Південною Кореєю, а також Тайванем у Східній Азії, Австралією, Малайзією, Філіппінами та Новою Зеландією у Південно-Східній Азії.

Однак, хоча США зберігають союзницькі відносини з Ізраїлем як ключовим суб'єктом забезпечення національних американських інтересів на Близькому Сході (поряд із Саудівською Аравією), останнім часом американо-ізраїльські відносини погіршилися на тлі затягування воєнної операції США проти ХАМАС. Ще адміністрація Дж. Байдена визначила для Ізраїлю "червоні лінії" щодо наземної операції ЦАХАЛ у місті Раффах у Газі, спрямованої на знищення угруповання бойовиків [Відносини США та Ізраїлю..., 2024]. Однак для Вашингтону Єрусалим залишається вагомим аргументом проєктування безпеки на Близькому Сході та значною геополітичною протиположністю Ірану, який підтримує низку проксіорганізацій у регіоні та продовжує розвиток своєї ядерної програми. Важливою для США та Ізраїлю є й координація зусиль щодо єменських хуситів як ще одного терористичного угруповання. Про збереження підтримки Ізраїлю з боку США свідчить також і надання стабільної військової допомоги цій країні.

Ще однією геополітично важливою для США державою на Близькому Сході є Саудівська Аравія, з якою Вашингтон підтримує давні союзницькі традиції та взаємини. У 2024 р. між Вашингтоном та Ер-Ріядом розпочалися перемовини про укладення двостороннього оборонного пакту. Угода передбачатиме надання офіційних гарантій США щодо захисту королівства, а також доступ Саудівської Аравії до більш сучасного американського озброєння в обмін на припинення закупівель китайської зброї та обмеження інвестицій Пекіна в країну. Американо-саудівська угода передбачатиме обмін з Ер-Ріядом новітніми технологіями, зокрема й пов'язаними зі штучним інтелектом [США та Саудівська Аравія..., 2024]. Передумовою до укладення безпекового договору між двома країнами може слугувати серія угод, спрямована на посилення стратегічного партнерства стосовно енергетики, охорони здоров'я, інфраструктури та технологій. Зокрема, загальний обсяг зобов'язань Саудівської Аравії перед США оцінюється у 600 млрд дол., з яких 142 млрд дол. припадає на оборонне партнерство [США і Саудівська Аравія..., 2025].

Інтереси США та Саудівської Аравії збігаються й у питанні визначення світових цін на нафту, що вкрай важливе для економічного розвитку країн, які її імпортують. Водночас це дозволяє суттєво впливати на воєнну спроможність РФ в Україні через дії, спрямовані на різке зниження світових цін на нафту. Не випадково, що саме Саудівська Аравія (місто Джидда) стала майданчиком для переговорів високого рівня за участі США, України та РФ про укладення

перемир'я та припинення російсько-української війни. Низку подібних безпекових та торговельно-економічних угод США планує укласти також із країнами Перської затоки, такими як Катар та Об'єднані Арабські Емірати.

Відносини США із ключовими союзниками у Східній Азії зосереджуються передусім довкола безпекової компоненти, а саме – нейтралізації можливих загроз з боку Північної Кореї та Китаю. Китай здійснює масштабне переоснащення свого військово-морського флоту та збільшує військову присутність у Індो-Тихоокеанському регіоні, а також втілює у життя безпрецедентні заходи збору інформації (зокрема розвідувальної та комерційної) із застосуванням систем штучного інтелекту, використанням можливостей соціальних мереж, месенджерів та відеохостингів, акумулюванням інформації власників смартфонів та персональних комп'ютерів. Північна Корея випробовує балістичні засоби доставки ядерної зброї, а також модернізує власний підводний флот. Крім того, Китай (опосередковано) та Північна Корея (безпосередньо) підтримують РФ у її війні проти України.

Задля стримування геополітичних амбіцій Північної Кореї та з метою запобігання її можливої неконвенційної (ядерної) агресії США Японія та Південна Корея регулярно проводять військові навчання, зміцнюють військове співробітництво. США також зберігають свою військову присутність у Японії та Південній Кореї. Водночас, на думку представників відомого аналітичного центру *Chatham House*, існують певні загрози існуванню традиційної тристоронньої єдності, оскільки адміністрація Д. Трампа розглядає подібні альянси не більше як джерело тимчасової вигоди, а не довгострокової стратегічної цінності. Вважається, що Д. Трампу у подальшому бракуватиме дипломатичної ваги і політичної волі для продовження безпекової взаємодії з Японією та Південною Кореєю. Досвід бізнесмена обумовлює те, що сучасний американський президент розглядає подібні стратегічні безпекові альянси як залежність другорядних геополітичних гравців, яку можна використати для отримання максимальної вигоди у ході реалізації програми "Америка понад усе" [Kanodia, 2025].

Д. Трамп скоріш за все буде й надалі маневрувати між Росією, Китаєм та Північною Кореєю, що є черговою безпосередньою загрозою збереженню безпекового альянсу з Європою. З іншого боку, посилення протистояння США та Китаю породжує необхідність посилення уваги Вашингтону до Тайваню. Геополітичним тригером цього може слугувати невпинне збільшення присутності китайських військ у Південнокитайському морі, зокрема в акваторіях спірного архіпелагу Спратлі та Парасельських островів, де Пекін проводить дедалі більш агресивні та показові акції щодо Тайваню [Що стоїть за угодою..., 2021]. Не виключається й військове вторгнення Китаю на Тайвань з метою реалізації стратегічної концепції возз'єднання Великого Китаю у середньотерміновій перспективі. За такого сценарію США не матиме іншого вибору, аніж реагувати на можливу агресію Китаю силовими засобами.

Стратегічні інтереси США щодо безпекової взаємодії у Південно-Східній Азії

представлені взаємодією з Австралією та Новою Зеландією. Ще у вересні 2021 р. США за участі Великобританії та Австралії уклали резонансну угоду, що дістала назву *AUKUS* (англ. *Australia, United Kingdom, United States*), яка стосувалася підтримки колективної безпеки у регіоні. Необхідність укладання такої угоди викликана посиленням активності Китаю у Індо-Тихоокеанському регіоні. Договір передбачає об'єднання та координацію можливостей цих держав задля надійного захисту їхніх інтересів із підтриманням постійного стратегічного діалогу для посилення співпраці у сфері оборони, кібербезпеки, розвитку високих технологій тощо. Тож цей пакт передбачає активізацію співробітництва у створенні оборонних технологій, зокрема й автономних систем озброєнь на основі штучного інтелекту, квантових технологій та обчислювальної техніки. Відповідно до договору, Австралія вперше отримає можливість будівництва атомних підводних човнів [Що стоїть за угодою..., 2021].

Така угода викликала загострення американо-китайського протистояння, негативно на неї відреагували й деякі союзники США. Зокрема, Франція здійснила своєрідний демарш, відкликавши на знак протесту своїх послів з Австралії та США. Це було зумовлено укладенням перед тим довготермінової угоди між Францією та Австралією про будівництво бойових субмарин для австралійського флоту вартістю в 56 млрд євро [Shields, 2021].

Попри зростання скептицизму адміністрації Д. Трампа щодо доцільності збереження американської глобальної безпекової присутності, не виключаємо розширення стратегічної співпраці США із Малайзією, Філіппінами та Новою Зеландією задля підтримки регіональної безпеки. Такі дії з боку США будуть зумовлені неминучим подальшим загостренням американо-китайського суперництва.

В умовах становлення нового світопорядку дедалі глибше проявляється криза впливу універсальних та регіональних міжнародних організацій на кшталт ООН, ВООЗ, СОТ, Рада Європи тощо. Саме вказані організації зазнали нищівної міжнародної критики, оскільки не змогли завадити поширенню пандемії COVID-19, розгортанню низки локальних збройних конфліктів та повномасштабному воєнному вторгненню Росії в Україну. Тож згадані організації не виконують функцій "щита" чи "парасольки" для учасників міжнародних відносин (зокрема і їх членів) у випадку політичних криз, конфліктів та війн. Як зазначив відомий український учений у галузі нацбезпеки академік НАН України В. Горбулін, "ми спостерігаємо певний масштабний реверсивний процес: цивілізований світ, вийшовши у XXI ст. з величезними планами на мирний і благополучний розвиток, зіштовхнувся з реваншистською Росією, яка спочатку стрімко відкинула нас назад, у 80-ті роки, а тепер готується й далі повертати історію назад" [Горбулін, 2017].

Криза ООН, зокрема й в особі її ключової інституції – Ради Безпеки – значною мірою стала наслідком консервативної та ізоляціоністської політики США як головного безпекового й фінансового донора цієї організації. Останнім часом Вашингтон робить усе більше заяв про припинення фінансування цієї

організації та навіть можливість виходу зі складу її членів. За словами деяких представників Республіканської партії, ООН є фіктивною й надто корумпованою організацією, що "...перетворилася на майданчик для тиранів і місце для атак проти Америки та її союзників...", а також неспроможна запобігти війнам..." [У Конгрес США..., 2025]. ООН, як й інші створені після Другої світової війни міжнародні структури, потребують докорінного перегляду своєї діяльності. Навіть сам факт того, у Радбезі ООН представлене досить вузьке коло учасників, які володіють правом вето, виявився однією з причин інституційного паралічу організації. ООН фактично не виконує своїх статутних зобов'язань та не може забезпечити припинення чи запобігання війнам та воєнним конфліктам у світі.

Висновки та результати дослідження. Сучасний світ переживає транзит переходу до нового глобального устрою, який супроводжується хаосом та нестабільністю. У таких умовах окремі авторитарні держави продемонстрували здатність швидше реагувати на виклики сьогодення, випереджаючи у цьому країни "західної демократії".

Наростання світової турбулентності супроводжується збільшенням проявів тероризму та ризиком неконтрольованого розповсюдження ядерної зброї, ігноруванням деякими країнами принципу права у міжнародних відносинах із пріоритетом принципу сили. Якщо внаслідок розв'язування загарбницьких війн, зокрема сучасної російсько-української війни, вдасться розширити територіальні надбання країни-агресорки, то відкидання принципу права може стати основою політики низки провідних держав на світовій арені. Це буде становити загрозу суверенітету і територіальній цілісності певних держав у різних частинах світу, що може стати тригером до поширення зброї масового знищення як єдиної гарантії убезпечення від реалізації агресивних планів ворога.

Протидія деяких провідних країн становленню однополярного світу зумовила демонтаж Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин, а також сприяла піднесенню низки регіональних політичних гравців, які борються за зростання свого впливу.

На тлі прискорення глобальної турбулентності дедалі виразнішою стає проблема краху трансатлантичної єдності, торпедованої США – країною, яка тривалий час була уособленням "вільного західного світу".

Новітні кроки США на міжнародній арені поставили під сумнів саме існування колективного Заходу та монолітності країн Глобальної Півночі. Такі тенденції багатократно посилились із початком другого президентського терміну Д. Трампа, адміністрація якого демонструє підтримку ізоляціоністського курсу.

Не виключено, що сучасний курс США на ізоляціонізм є наслідком невдалої спроби реалізації американського цивілізаційного проєкту, яка поставила під сумнів збереження світового лідерства США у розвитку економіки. Водночас курс на ізоляціонізм не лише суттєво послабив вплив США на міжнародні справи та їх глобальну присутність, а й сформував у багатьох країн переконання у ризикованості розрахунків на США як партнера у військово-політичному та

економічному співробітництві.

Демонструючи намагання зберегти безпекові та торговельно-економічні альянси із ключовими союзниками у Східній Азії, Індо-Тихоокеанському регіоні та на Близькому Сході, США здійснили низку кроків у Західній півкулі, які можуть свідчити про дрейф у бік пріоритету застосування сили у міжнародних відносинах. У разі збереження такої стратегії, помноженої на посилення протистояння з Китаєм, США ризикують остаточного втратити не лише статус наддержави, але й роль лідера вільного світу загалом.

Хоча процес зміни парадигм у становленні нової світ-системи є доволі тривалим явищем, реалії сьогодення прискорили трек пошуку нового балансу сил та відновлення стратегічної стабільності.

В умовах, коли США продемонстрували можливість відмови від захисту країн ЄС у разі воєнної агресії проти них, на роль європейського лідера може претендувати Німеччина, економіка якої є найбільш потужною на континенті, що створює передумови для прискореної розбудови військово-промислового комплексу на основі новітніх досягнень науки і техніки. Водночас суперництво між Францією та Німеччиною за вплив на європейському континенті може виявитися чинником, який сприятиме послабленню ЄС. У цьому контексті важливою є позиція Великобританії, яка впливатиме на здатність Європи не лише зміцнити власні економічні позиції, а й захистити себе у разі ворожого нападу.

Зростання потенційної загрози нападу Російської Федерації на країни ЄС за можливої відмови деяких союзників з НАТО застосовувати 5-ту статтю Альянсу актуалізує створення регіональних військово-політичних союзів на теренах Європи, а також різке зростання витрат на оборону із перспективою формування загальноєвропейських збройних сил та централізованого планування виготовлення необхідної зброї та військового спорядження.

Україна, маючи досвід ведення повномасштабної війни у сучасних умовах, може стати однією із ключових ланок перспективних військово-політичних об'єднань у разі, якщо ЄС не лише візьме на себе частину витрат на утримання збройних сил України, а й буде будувати відносини із нашою державою на основі союзницьких домовленостей із взаємними чітко визначеними зобов'язаннями. У сучасних умовах Україна має історичний шанс не лише інтегруватися до Глобальної Півночі, а й суттєво зміцнити її, а ЄС може перебрати на себе символ вільного демократичного світу.

Зміцнення ЄС на тлі зростання загроз існуванню малих держав в умовах загострення протистояння між США і Китаєм та концентрації зусиль Російської Федерації з реалізації власного квазіцивілізаційного проєкту може виступити стимулом для формування потужних регіональних військово-політичних об'єднань, здатних захищати свої інтереси від зовнішніх посягань.

Перспективи подальших досліджень наукової проблеми. Багатофакторний аналіз подій останніх років спонукає до припущення, що людство у найближчій перспективі уникне глобального конфлікту на кшталт двох світових

війн XX століття. Таке твердження ґрунтується на тому, що стримувальний потенціал наявної у низки країн зброї масового знищення та трансформація світу через призму переважно макрорегіонального протистояння дають змогу уникнути воєнного конфлікту глобального масштабу. Водночас необхідно визначити умови регіонального воєнного протистояння, які можуть спровокувати його переростання у світову війну, а також найбільш дієві контрзаходи, здатні завадити цьому.

Бібліографічні посилання

- "Немедленно!": Трамп хочет, чтобы корабли США бесплатно проходили по Панамскому и Суэцкому каналам.* (2025, Квітень 27). OBOZ.UA. <https://www.obozrevatel.com/novosti-mir/nemedlenno-tramp-hochet-chtobyi-korabli-ssha-besplatno-prohodili-po-panamskomu-i-suetskomu-kanalam.htm>
- Абашидзе М. (2024, Лютий 20). Новий світовий порядок: яке в ньому місце для України? UA.NV. <https://i-ua.tv/world/85338-novyi-svitovyi-poriadok-iake-v-nomu-mistse-dlia-ukrainy>
- Арон, Р. (2000). *Мир і війна між націями* (В. Шовкун, З. Борисюк, Г. Філіпчук, Пер. з франц.). Київ: МП "Юніверс".
- Бжезинський, З. (2000). *Велика шахівниця. Американська першість та її стратегічні імперативи* (О. Фешовець, Пер. з англ.). Івано-Франківськ: "Лілея-НВ".
- Відносини США та Ізраїлю переживають не найкращі часи – думка.* (2024, Квітень 21). Freedom. <https://uatv.ua/uk/vidnosyny-ssha-ta-izrayilyu-perezhyvayut-ne-najkrashhi-chasy-dumka/>
- Військовий бюджет РФ перевищив витрати на оборону країн ЄС разом узятих, – FT.* (2025, Лютий 12). Уніан. <https://www.unian.ua/economics/other/viyskoviy-byudzheth-rf-perevishchiv-vitrati-na-oboronu-vsih-yevropeyskih-krajin-razom-uzyatih-ft-12913854.html>
- Габермас, Ю. (2001). *Філософський дискурс Модерну* (В. Куплін, Пер. з нім.). Київ: "Четверта хвиля".
- Габермас, Ю. (2014). На хвилі думок (інтерв'ю Маркусу Шверінгу). *Філософія права і загальна теорія права*, 1–2, 486–493. https://pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/content-philosophy-2014-2-phil-law_1-2_14.pdf
- Гардус, М. (2025, Лютий 23). Чому Трамп і Путін знаходять спільну мову? *Українські новини*. <https://ukranews.com/ua/news/1066215-maksym-gardus-chomu-tramp-i-putin-znahodyat-spilnu-movu>
- Гедікова, Н. (2023). Новий світовий порядок і роль у ньому України. *Науковий журнал "Політикус"*, 4, 31–36. http://politicus.od.ua/4_2023/5.pdf
- Глава Мінфіну США очікує на досягнення стелі держборгу вже 14 січня.* (2024, Січень 28). Укрінформ. <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3942817-glava-minfinu-ssa-ocikue-na-dosagnenna-steli-derzborgu-vze-14-sicna.html>
- Горбулін, В. (2017, Листопад 2). Який фенікс народиться зі згарища холодної війни. *Дзеркало тижня*. https://zn.ua/ukr/internal/yakiy-feniks-naroditsya-zi-zgarischa-svitovoyi-gibridnoyi-viyni-259112_.html

- ЗМІ: США і Британія 8 травня оголосять про укладення торговельної угоди. (2025, Травень 8). Європейська правда. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2025/05/8/7211114/>
- Кіссінджер, Г. (2017). *Світовий порядок. Роздуми про характер націй в історичному контексті*. Київ: "Наш Формат".
- Корсунський, С. (2022, Березень 6). Причини і наслідки війни Росії проти України: що буде далі? *Радіо Свобода*. <https://www.radiosvoboda.org/a/rosiya-viyna-ukrayina-shcho-dali/31739012.html>
- Курносів, А. (2024, Грудень 30). 2025 рік потрясе світ. Як Заходу зберегти себе і Україну? *Радіо Свобода*. <https://www.radiosvoboda.org/a/zavershennya-viyny-prohnoz-2025-rik/33257716.html>
- Куш, О. (2025, Квітень 11). США vs Китай. Анатомія Глобальної економічної війни. *Дзеркало тижня*. <https://zn.ua/ukr/macroeconomics/ssha-vs-kitaj-anatomija-hlobalnoji-ekonomichnoji-vijni.html>
- Наумкіна, С., & Каменчук, Т. (2023). Сучасний світопорядок в системі політичних відносин. *Науковий журнал "Політикус"*, 1, 37–40. http://politicus.od.ua/1_2023/6.pdf
- Новицький, А. (2025, Березень 03). Погляд: 5 причин, чому, здаючи Україну, США роблять найбільшу стратегічну помилку. *Kyiv Post*. https://www.kyivpost.com/uk/opinion/48152?utm_source=Facebook&utm_medium=cpc&utm_campaign=March&utm_id=Trump&fbclid=IwZXh0bgNhZW0BMABhZGIkAAAGIwe5kEQBHQzpmfnEHodoTnk-im6jnUo25PWdTgjzsUvmYz2lwpYhlny1TlnblM9rOw_aem_d8te4dgNXcf9C25CIHFDA
- Орлик, В., & Гриценко, А. (2022). Основні положення нової Стратегії національної безпеки США. *Національний інститут стратегічних досліджень*. https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-10/171022_us_nss_pdf.pdf
- Романова, В. (2010). Світосистемний аналіз Іммануїла Валлерстайна (с. 76). У *Актуальні проблеми міжнародних відносин*, 93(II), 73–79. <http://apir.iir.edu.ua/index.php/apmv/article/view/675/633>
- США і Саудівська Аравія уклали низку угод. Домовилися про інвестиції від Аравії на \$600 мільярдів. (2025, Травень 13). *LB.ua*. https://lb.ua/world/2025/05/13/676177_ssha_i_saudivska_araviya_uklali_nizku.html
- США та Саудівська Аравія близькі до угоди щодо оборонного пакту. (2024, Травень 21). Європейська Правда. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/05/21/7186387/>
- Тоффлер, Е. (2000). *Третя хвиля* (А. Євс, Пер. з англ.; В. Шовкун, Ред.). Київ: Видавничий дім "Всесвіт".
- У Конгрес США внесли проєкт про повний вихід з ООН. (2025, Лютий 21). Українська правда. <https://www.pravda.com.ua/news/2025/02/21/7499403/>
- Угода США і Китаю: Білий дім оприлюднив подробиці. (2025, Травень 12). Кореспондент. net. <https://ua.korrespondent.net/world/4780679-uhoda-ssha-i-kytau-bilyi-dim-opryluidnyv-podrobytsi>
- Хаас, Р. (2019). *Розхитаний світ. Зовнішня політика Америки і криза*. Київ: "Основи".

- Час Мерца. Чи стане новий німецький канцлер лідером Європи і чого чекати Україні. (2025, Травень 6). РБК-Україна. <https://www.rbc.ua/rus/news/chas-mertsas-chi-stane-noviy-nimetskiy-kantsler-1746471054.html>
- Чупрій, Л. (2022). Формування та еволюція класичних геополітичних ідей ХХ століття. *Геополітика України: історія і сучасність (зб. наук. праць)*, 1(28), 9–16. <http://geopolitics-of-ukraine.uzhnu.edu.ua/article/view/263282>
- Шевель, І., & Казаков, В. (2012). Циклічні моделі глобального конфлікту та глобального лідерства в світовій політиці Джорджа Модельські. *Вісник НТУУ "КПІ". Політологія. Соціологія. Право*, 2(14), 11–17. <http://socio-journal.kpi.kiev.ua/archive/2012/2/4.pdf>
- Шкурат, І. (2019). Глобальне суспільство як трансформаційна модель соціальної організації. *Право та державне управління*, 3(36) (Т. 2), 197–198. http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/3_2019/tom_2/32.pdf
- Що стоїть за угодою AUKUS між США, Австралією та Британією і як вона вплине на баланс сил у регіоні? (2021, Жовтень 30). Adaspa. <https://adastra.org.ua/blog/sho-stoyit-za-ugodoyu-aukus-mizh-ssha-avstraliyeyu-ta-britaniyeyu-i-yak-vona-vpline-na-balans-sil-u-regioni>
- Bull, H. (1977). *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*. London: Macmillan.
- FT: Європа працює над планом заміни США в НАТО через п'ять–десять років. (2025, Березень 22). Європейська правда. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2025/03/22/7207776/>
- Fukuyama, F. (2004). *Strong State: Governance and World Order in the 21st Century*. Ithaca – New York: Cornell University Press.
- Fukuyama, F. (2006). *The End of History and the Last Man*. New York – London: Free Press.
- Fukuyama, F. (2022, March 04). Putin's war on the liberal order. *Financial Times*. <https://www.ft.com/content/d0331b51-5d0e-4132-9f97-c3f41c7d75b3>
- Huntington, S. (1996). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon and Schuster.
- Kanodia, K. (2025, February 20). The unpromising future of Japan–South Korea–US trilateral cooperation. *Chatham House*. <https://www.chathamhouse.org/2025/02/unpromising-future-japan-south-korea-us-trilateral-cooperation>
- Luttwak, E. (2009). *The Grand Strategy of the Byzantine Empire*. Harvard Univ. Pr.
- Michel, C. (2015, January 18). Even Vladimir Putin's Authoritarian Allies Are Fed Up with Russia's Crumbling Economy. *New Republic*. <http://www.newrepublic.com/article/120778/eurasian-economic-union-putins-geopolitical-project-already-failing>
- Modelski, G. (1987). *Long Cycles in World Politics*. London: Macmillan.
- Morgenthau, H. (1972). *Politics among Nations. The struggle for Power and Peace*. New York: Random House.
- Nye, J. (2005). *Soft Power: the Means to Success in World Politics*. New York: PublicAffairs.
- Shields, B. (2021, September 18). France recalls its ambassadors to Australia and United States amid submarine fury. *The Sydney Morning Herald*. <https://web.archive.org/web/20210917203917/https://www.smh.com.au/world/europe/france-recalls-its-ambassadors-to-australia-and-united-states-amid-submarine-fury-20210918-p58srt.html>

- Spykman, N. (1942). *America's Strategy in World Politics*. New York.
- Straus, I. (2013). Democratic Peace Theory and American Federalist Peace Theory: allies or enemies? *Federalism*, 2, 113–237.
- Sychova, A. (2023). Collaborative Policymaking: Factors of Trust in the Multipolitical Environment. *Politicus*, 2, 55–61. http://politicus.od.ua/2_2023/8.pdf
- Wallerstein, I. (2004). *World-Systems Analysis: An Introduction*. Durham-London: Duke University Press.
- Wallerstein, I. (2011). *The modern world-system I. Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press.
- Wallerstein, I. (2021). The West, Capitalism, and the Modern World-System. *Historiography: Critical Readings*, 4, 50–87. DOI: 10.5040/9781350237124.000
- Waltz, K. (1979). *Theory of International Politics*. London – Sydney: Addison-Wesley Publishing Co.
- WP: секретний документ Пентагону показав, що стримування Росії – не пріоритет США. (2025, Березень, 30). Європейська Правда. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2025/03/30/7208327/>

References

- "Nemedlenno!": Tramp khochet, chtobi korabli SShA besplatno prokhodili po Panamskomu i Suetskому каналам ["Now!": Trump wants US ships to pass through the Panama and Suez Canals for free]. (2025, Kviton 27). OBOZ.UA. <https://www.obozrevatel.com/novosti-mir/nemedlenno-tramp-hochet-chtobyi-korabli-ssha-besplatno-prohodili-po-panamskomu-i-suetskому-kanalam.htm> [in Russian].
- Abashydzhe M. (2024, Liutyi 20). Novyi svitovyi poriadok: yake v nomu mistse dlia Ukrainy? [The New World Order: What is Ukraine's Place in it?]. UA.NV. <https://i-ua.tv/world/85338-novyi-svitovyi-poriadok-i-ake-v-nomu-mistse-dlia-ukrainy> [in Ukrainian].
- Aron, R. (2000). *Myr i viina mizh natsiiamy* [Peace and war between nations]. (V. Shovkun, Z. Borysiuk, H. Filipchuk, Per. z frants.). Kyiv: MP "Iunivers" [in Ukrainian].
- Bull, H. (1977). *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*. London: Macmil-lan.
- Bzhezynskyi, Z. (2000). Velyka shakhivnytsia. Amerykanska pershist ta yii stratehichni imperatyvy [The great chessboard. The American primacy and its strategic imperatives] (O. Feshovets, Per. z anhl.). Ivano-Frankivsk: "Lileia-NV" [in Ukrainian].
- Chas Mertsy. Chy stane novyi nimetskyi kantsler liderom Yevropy i choho chekaty Ukraini [Merz's time. Will the new German Chancellor become the leader of Europe and what should Ukraine expect]. (2025, Traven 6). RBK-Ukraine. <https://www.rbc.ua/rus/news/chas-mertsy-chi-stane-noviy-nimetskiy-kantsler-1746471054.html> [in Ukrainian].
- Chuprii, L. (2022). Formuvannia ta evoliutsiia klasychnykh heopolitychnykh idei XX stolittia [Formation and evolution of classical geopolitical ideas of the 20th century]. *Heopolityka Ukrainy: istoriia i suchasnist (zb. nauk. prats)*, 1(28), 9–16. <http://geopolitics-of-ukraine.uzhnu.edu.ua/article/view/263282> [in Ukrainian].
- FT: Yevropa pratsiue nad planom zaminy SShA v NATO cherez p'iat–desiat rokiv [FT: Europe is working on a plan to replace the US in NATO in five to ten years]. (2025, Berezen 22).

- Yevropeiska pravda. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2025/03/22/7207776/> [in Ukrainian].
- Fukuyama, F. (2004). *Strong State: Governance and World Order in the 21st Century*. Ithaca – New York: Cornell University Press.
- Fukuyama, F. (2006). *The End of History and the Last Man*. New York – London: Free Press.
- Fukuyama, F. (2022, March 04). Putin's war on the liberal order. *Financial Times*. <https://www.ft.com/content/d0331b51-5d0e-4132-9f97-c3f41c7d75b3>
- Habermas, Yu. (2001). *Filosofskyi dyskurs Modernu* [Philosophical Discourse of the Modernity] (V. Kuplin, Per. z nim.). Kyiv: "Chetverta khvyliia" [in Ukrainian].
- Habermas, Yu. (2014). Na khvyli dumok (interv'iu Markusu Shverinhu) [On the wave of thoughts (interview with Markus Schwing)]]. *Filosofiiia prava i zahalna teoriia prava*, 1–2, 486–493. https://pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/content-philosophy-2014-2-phil-law_1-2_14.pdf [in Ukrainian].
- Hardus. M. (2025, Liutyi 23). Chomu Tramp i Putin znakhodiat spilnu movu? [Why do Trump and Putin find a common language?]. *Ukrainski novyny*. <https://ukranews.com/ua/news/1066215-maksym-gardus-chomu-tramp-i-putin-znahodyat-spilnu-movu> [in Ukrainian].
- Hedikova, N. (2023). Novyi svitovyi poriadok i rol u nomu Ukrainy [The New World Order and the Role of Ukraine in it]. *Naukovyi zhurnal "Politykus"*, 4, 31–36. http://politicus.od.ua/4_2023/5.pdf [in Ukrainian].
- Hlava Minfinu SSHA ochikuie na dosiahnennia steli derzhborhu vzhe 14 sichnia [The head of the US Ministry of Finance expects to reach the state debt ceiling on January 14]. (2024, Sichn 28). Ukrinform. <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3942817-glava-minfinu-ssa-ocikue-na-dosagnenna-steli-derzborgu-vze-14-sicna.html> [in Ukrainian].
- Horbulin, V. (2017, Lystopad 2). Yakyy feniks narodytsia zi zgharyshcha kholodnoi viiny [What phoenix will be born from the ashes of the Cold War]. *Dzerkalo tyzhnia*. https://zn.ua/ukr/internal/yakiy-feniks-naroditsya-zi-zgarischa-svitovoyi-gibridnoyi-viyni-259112_.html [in Ukrainian].
- Huntington, S. (1996). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon and Schuster.
- Kanodia, K. (2025, February 20). The unpromising future of Japan–South Korea–US trilateral cooperation. *Chatham House*. <https://www.chathamhouse.org/2025/02/unpromising-future-japan-south-korea-us-trilateral-cooperation>
- Khaas, R. (2019). *Rozkhytanyi svit. Zovnishnia polityka Ameryky i kryza* [A shaken world. America's Foreign Policy and the Crisis]. Kyiv: "Osnov" [in Ukrainian].
- Kissindzher, H. (2017). *Svitovyi poriadok. Rozdumy pro kharakter natsii v istorychnomu konteksti* [World Order. Reflections on the Nature of Nations in Historical Context]. Kyiv: "Nash Format" [in Ukrainian].
- Korsunskyi, S. (2022, Berezen 6). Prychyny i naslidky viiny Rosii proty Ukrainy: shcho bude dali? [Causes and consequences of Russia's war against Ukraine: what will happen next?]. *Radio Svoboda*. <https://www.radiosvoboda.org/a/rosiya-viyna-ukrayina-shcho-dali/31739012.html> [in Ukrainian].

- Kurnosov, A. (2024, Hruden 30). 2025 rik potriase svit. Yak Zakhodu zberehty sebe i Ukrainu? [2025 will shake the world. How can the West save itself and Ukraine?]. *Radio Svoboda*. <https://www.radiosvoboda.org/a/zavershennya-viyny-prohnoz-2025-rik/33257716.html> [in Ukrainian].
- Kushch, O. (2025, Kviten 11). SShA vs Kytai. Anatomiiia Hlobalnoi ekonomichnoi viiny [The USA vs China. Anatomy of the Global Economic War]. *Dzerkalo tyzhnia*. <https://zn.ua/ukr/macroeconomics/ssha-vs-kitaj-anatomija-hlobalnoji-ekonomichnoji-vijni.html> [in Ukrainian].
- Luttwak, E. (2009). *The Grand Strategy of the Byzantine Empire*. Harvard Univ. Pr.
- Michel, C. (2015, January 18). Even Vladimir Putin's Authoritarian Allies Are Fed Up with Russia's Crumbling Economy. *New Republic*. <http://www.newrepublic.com/article/120778/eurasian-economic-union-putins-geopolitical-project-already-failing>.
- Modelski, G. (1987). *Long Cycles in World Politics*. London: Macmillan.
- Morgenthau, H. (1972). *Politics among Nations. The struggle for Power and Peace*. New York: Random House.
- Naumkina, S., & Kamenchuk, T. (2023). Suchasnyi svitoporiadok v systemi politychnykh vidnosyn [Modern world order in the system of political relations]. *Naukovyi zhurnal "Politykus"*, 1, 37–40. http://politicus.od.ua/1_2023/6.pdf [in Ukrainian].
- Novytskyi, A. (2025, Berezen 03). Pohliad: 5 prychyn, chomu, zdaiuchy Ukrainu, SShA robliat naibilshu stratehichnu pomyлку [Opinion: 5 reasons why the US is making its biggest strategic mistake by surrendering Ukraine]. *Kyiv Post*. https://www.kyivpost.com/uk/opinion/48152?utm_source=Facebook&utm_medium=cpc&utm_campaign=March&utm_id=Trump&fbclid=IwZXh0bgNhZW0BMABhZGkAAAGlwe5kEQBHQzpmfnEHodoTnk-im6jnUo25PWdTgjzsUvmYz2lwpYhlny1TlnblM9r0w_aem_d8te4dgNXCfn9C25CIHFDA [in Ukrainian].
- Nye, J. (2005). *Soft Power: the Means to Success in World Politics*. New York: PublicAffairs.
- Orlyk, V., & Hrytsenko, A. (2022). Osnovni polozhennia novoi Stratehii natsionalnoi bezpeky SShA [The main provisions of the new US National Security Strategy]. *Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen*. https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-10/171022_us_nss_pdf.pdf [in Ukrainian].
- Romanova, V. (2010). Svitosystemnyi analiz Immanuila Vallerstaina [World-system analysis of Immanuel Wallerstein] (s. 76). V *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn*, 93(II), 73–79. <http://apir.iir.edu.ua/index.php/apmv/article/view/675/633> [in Ukrainian].
- Shcho stoit za uhodoiu AUKUS mizh SShA, Avstraliieiu ta Brytaniieiu i yak vona vplyne na balans syl u rehioni?* [What is behind the AUKUS agreement between the US, Australia and Britain and how will it affect the balance of power in the region?] (2021, Zhovten 30). Adaspa. <https://adastra.org.ua/blog/sho-stoyit-za-ugodoyu-aukus-mizh-ssha-avstraliyeyu-ta-britaniyeyu-i-yak-vona-vplyne-na-balans-sil-u-regioni> [in Ukrainian].
- Shevel, I., & Kazakov, V. (2012). Tsyklichni modeli hlobalnoho konfliktu ta hlobalnoho liderstva v svitovii politytsi Dzhordzha Modelski [Cyclical models of global conflict and global leadership in world politics by George Modelski]. *Visnyk NTUU "KPI". Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo*. 2(14), 11–17. <http://socio-journal.kpi.kiev.ua/archive/2012/2/4.pdf> [in Ukrainian].

- Shields, B. (2021, September 18). France recalls its ambassadors to Australia and United States amid submarine fury. *The Sydney Morning Herald*. <https://web.archive.org/web/20210917203917/https://www.smh.com.au/world/europe/france-recalls-its-ambassadors-to-australia-and-united-states-amid-submarine-fury-20210918-p58srt.html>
- Shkurat, I. (2019). Hlobalne suspilstvo yak transformatsiina model sotsialnoi orhanizatsii [Global society as a transformational model of social organization]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia*, 3(36) (Vol. 2), 197–198. http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/3_2019/tom_2/32.pdf [in Ukrainian].
- Spykman, N. (1942). *America's Strategy in World Politics*. New York.
- SShA i Saudivska Araviia uklaly nyzku uhod. Domovylysia pro investysii vid Aravii na \$600 miliardiv [The United States and Saudi Arabia have concluded a number of agreements. They agreed on \$600 billion in investments from Arabia]. (2025, Traven 13). LB. ua. https://lb.ua/world/2025/05/13/676177_ssha_i_saudivska_araviya_uklali_nizku.html [in Ukrainian].
- SShA ta Saudivska Araviia blyzki do uhody shchodo oboronnoho paktu [The United States and Saudi Arabia are close to an agreement on a defense pact]. (2024, Traven 21). Yevropeiska Pravda. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/05/21/7186387/> [in Ukrainian].
- Straus, I. (2013). Democratic Peace Theory and American Federalist Peace Theory: allies or enemies? *Federalism*, 2, 113–237.
- Sychova, A. (2023). Collaborative Policymaking: Factors of Trust in the Multipolitical Environment. *Politicus*, 2, 55–61. http://politicus.od.ua/2_2023/8.pdf
- Toffler, E. (2000). *Tretia khvylia* [The third wave] (A. Yeys, Per. z anhli; V. Shovkun, Red.). Kyiv: Vydavnychiy dim "Vsesvit" [in Ukrainian].
- U Konhres SShA vnesly proiekt pro povnyi vykhid z OON [The US Congress introduced a bill to completely withdraw from the UN]. (2025, Liutyi 21). Ukrainska pravda. <https://www.pravda.com.ua/news/2025/02/21/7499403/> [in Ukrainian].
- Uhoda SShA i Kytau: Bilyi dim opryliudnyv podrobytsi [The US-China deal: White House releases details]. (2025, Traven 12). Korespondent.net. <https://ua.korrespondent.net/world/4780679-uhoda-ssh-a-i-kytau-i-bilyi-dim-opryluidnyv-podrobytsi> [in Ukrainian].
- Vidnosyny SShA ta Izrailiu Perezhyvaiut ne naikrashchi chasy – dumka [The relations between the US and Israel are not going through the best of times – opinion]. (2024, Kviten 21). Freedom. <https://uatv.ua/uk/vidnosyny-ssh-a-ta-izrayilyu-perezhyvayut-ne-najkrashhi-chasy-dumka/> [in Ukrainian].
- Viiskovy biudzhet RF perevyschyy vytraty na oboronu krain YeS razom uziatykh, – FT [Russia's military budget exceeds defense spending of EU countries combined – FT]. (2025, Liutyi 12). Unian. <https://www.unian.ua/economics/other/viyskoviy-byudzheth-rf-perevishchiv-vitrati-na-oboronu-vsih-yevropeyskih-krajin-razom-uziatih-ft-12913854.html> [in Ukrainian].
- Wallerstein, I. (2004). *World-Systems Analysis: An Introduction*. Durham-London: Duke University Press.
- Wallerstein, I. (2011). *The modern world-system I. Capitalist Agriculture and the Origins of the*

European World-Economy in the Sixteenth Century. Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press.

Wallerstein, I. (2021). The West, Capitalism, and the Modern World-System. *Historiography: Critical Readings*, 4, 50–87. DOI: 10.5040/9781350237124.000

Waltz, K. (1979). *Theory of International Politics*. London – Sydney: Addison-Wesley Publishing Co.

WP: *sekretnyi dokument Pentahonu pokazav, shcho strymuvannia Rosii – ne priorytet SShA* [WP: Secret Pentagon document shows that deterring Russia is not a US priority]. (2025, Beresen 30). Yevropeiska pravda. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2025/03/30/7208327/> [in Ukrainian].

ZMI: *SShA i Brytaniia 8 travnia oholosiat pro ukladennia torhovelnoi uhody* [MASS MEDIA: The US and Britain will announce a trade agreement on May 8]. (2025, Traven 8). Yevropeiska pravda. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2025/05/8/7211114/> [in Ukrainian].

Політична невизначеність в умовах системних викликів (концептуалізація та релевантність методологічних підходів)

Валерій Корнієнко,

доктор політичних наук,
професор,
Вінницький національний
технічний університет

Valerii Kornienko,

Doctor of Political Sciences,
Professor,
Vinnytsia National Technical
University

ORCID: 0000-0001-6285-5707
valkorney1958@gmail.com

Анотація. Стаття присвячена комплексному дослідженню політичної невизначеності як багатовимірного соціально-політичного феномену. В межах проведеного аналізу концептуалізовано параметри політичної невизначеності, розроблено методологічний інструментарій її оцінювання та здійснено системний аналіз її соціально-політичних імплікацій.

Встановлено, що основними вимірами політичної невизначеності є: інформаційний (дефіцит інформації), інституційний (трансформація політичних інститутів), суб'єктний (непередбачуваність політичних акторів) та середовищний (турбулентність політичного простору).

З'ясовано, що політична невизначеність має міждисциплінарний характер і розглядається крізь філософську, економічну та політичну перспективу. У політологічному дискурсі вона розглядається як невід'ємна характеристика політичних процесів і фактор прийняття рішень. Політична невизначеність функціонує в діалектичній опозиції до концепції "політичного порядку", визначаючи динаміку та трансформаційний потенціал політичних систем.

Обґрунтовано, що методологія дослідження політичної невизначеності потребує інтеграції інноваційних аналітичних підходів. На прикладі розробки комплексної адаптивної моделі продемонстровано, що її ефективність визначається відповідністю принципам релевантності, що забезпечує не лише концептуальну валідність, але й практичну застосовність отриманих результатів.

У контексті сучасного українського суспільства феномен політичної невизначеності набуває особливої актуальності, що зумовлює необхідність трансформації наукових підходів та формування нових дослідницьких парадигм.

Підкреслюється, що комплексний аналіз цього явища стає ключовим для розробки ефективних державних стратегій, удосконалення механізмів управління соціальними ризиками та забезпечення стійкості політичної системи в умовах системних викликів.

Ключові слова: політична невизначеність, політичний порядок, політичний ризик, джерела невизначеності, чинники невизначеності, методологічні підходи, релевантна методологія, "чорний лебідь", "сірий носорог", комплексна адаптивна модель.

Political Uncertainty Amid Systemic Challenges (Conceptualization and the Relevance of Methodological Approaches)

Abstract. The article is devoted to a comprehensive study of political uncertainty as a multidimensional socio-political phenomenon. Within the framework of the conducted analysis, the parameters of political uncertainty have been conceptualized, methodological tools for its assessment have been developed, and a systematic analysis of its socio-political implications has been carried out.

It has been established that the main dimensions of uncertainty are: informational (information deficit), institutional (transformation of political institutions), subjective (unpredictability of political actors), and environmental (turbulence of political space).

It has been determined that political uncertainty has an interdisciplinary nature and is examined through philosophical, economic, and political perspectives. In political science discourse, it is viewed as an inherent characteristic of political processes and a factor in decision-making. Political uncertainty functions in dialectical opposition to the concept of "political order", determining the dynamics and transformational potential of political systems.

It has been substantiated that the methodology for studying political uncertainty requires the integration of innovative analytical approaches. Using the development of a comprehensive adaptive model as an example, it has been demonstrated that its effectiveness is determined by adherence to relevance principles, ensuring not only conceptual validity but also practical applicability of the obtained results.

In the context of modern Ukrainian society, the phenomenon of political uncertainty acquires particular relevance, necessitating the transformation of scientific approaches and the formation of new research paradigms.

It is emphasized that comprehensive analysis of this phenomenon becomes key to developing effective state strategies, improving social risk management mechanisms, and ensuring the resilience of the political system under conditions of systemic challenges.

Keywords: political uncertainty, political order, political risk, sources of uncertainty, factors of uncertainty, methodological approaches, relevant methodology, "Black Swan", "Gray Rhino", complex adaptive model.

Постановка проблеми. Одним із ключових явищ сучасного глобалізованого світу, що без перебільшення впливає на всі рівні політичного життя – від локального до міжнародного, є політична невизначеність. Вона породжується такими факторами, як посилення економічної нерівності, розвиток новітніх технологій, зокрема штучного інтелекту, геополітична напруга, зміна суспільних цінностей тощо. Як влучно, хоча й із певним песимізмом, зауважує сьогодні вітчизняний філософ М. Кисельов – "створюється враження, що чим успішнішим є людство в аспекті науково-технічного розвитку, тим *невизначенішим* і загрозливішим уявляється його майбутнє" [Кисельов, 2019, с. 8].

Важливо підкреслити, що відчуття стану "невизначеність" має антропологічне підґрунтя, пов'язане з когнітивними здібностями людини –

рефлексією, абстрактним мисленням і прогнозуванням. Саме людська здатність усвідомлювати та оцінювати її визначає характер організації суспільних інститутів, формування політичних цінностей та процесу прийняття рішень. Хіба соціальні інститути (держава, релігія, освіта, політика), створені людиною, не спрямовані на зменшення невизначеності шляхом встановлення правил, традицій і структур? Водночас вони можуть стати її джерелом, якщо втрачають ефективність, стають нестабільними.

Політична невизначеність як фактор впливу на прийняття рішень демонструє дуальну природу [Артемов та Сингаївська, 2022]. З одного боку, вона ускладнює процес політичного вибору через дефіцит інформації та конкуруючі інтерпретації реальності. Це часто призводить до нераціональних рішень, спрямованих більше на контроль невизначеності, ніж на розв'язання проблем. З іншого боку, невизначеність створює простір для інноваційних підходів. В українському контексті, враховуючи збройну агресію РФ, це актуалізує потребу в розробці ефективних методологій аналізу та подолання невизначеності в умовах системних викликів.

Динаміка концептуальних підходів: огляд наукової літератури. Феномен невизначеності вивчається науковцями з різних сфер. На основі аналізу наукових праць українських та зарубіжних дослідників можна виділити головні теоретичні підходи до розуміння цього явища.

У філософському вимірі невизначеність розглядається як онтологічна характеристика буття та гносеологічна проблема пізнання реальності. Бертран Рассел – британський філософ, логік – зауважував, що невизначеність змушує нас постійно думати та перевіряти свої знання. Він радив сумніватися у власних переконаннях, щоб не помилятися. У своїх працях, таких як "Людське пізнання: його сфера і межі" (1948), "Проблеми філософії" (1912) та "Непопулярні есеї" (1950) Б. Рассел вважав критичне мислення головним інструментом для розуміння світу в умовах невизначеності та протидії догматизму.

Актуальними залишаються міркування Людвіга фон Мізеса – видатного австрійського економіста і філософа, викладені в книзі "Людська діяльність: трактат з економічної теорії" [Misses, 1949]. У розділі книги "Невизначеність" учений зауважував, що ми не все знаємо про природу та не можемо передбачити вибір людей. Людська поведінка апіорі містить елемент невизначеності.

Українські філософи аналізують її вплив на освіту, науку та суспільство. В. Ратніков [Ратніков, 2023] розглядає цей феномен саме в такому аспекті. Він наголошує, що в умовах технологічних трансформацій феномен невизначеності набуває практичного значення, вимагаючи розробки нових методологічних підходів у освітній та науково-дослідній діяльності.

О. Харченко [Харченко, 2025] дослідив феномен невизначеності в контексті наслідків людського втручання в соціальні процеси. М. Гаврилов та Д. Зирін [Гаврилов та Зирін, 2013] пропонують концептуальний аналіз невизначеності як фундаментальної категорії пізнання, розглядаючи її онтологічний статус

та динамічну природу в контексті соціальної реальності. О. Кубальський [Кубальський, 2022] розвиває дискусію, аналізуючи явище невизначеності в умовах швидких соціальних трансформацій, акцентуючи на методологічних принципах організації знання та ролі науки у його подоланні в турбулентному суспільстві.

На думку представників політичної науки, невизначеність завжди присутня в політичних процесах. Вона виникає через зміни у владі, політичні конфлікти або нестабільність [Alesina & Perotti, 1996]]. М. Азам і М. Хан [Azam et. al., 2012] характеризують невизначеність через аналіз якісного стану політичних інститутів, військово-релігійний вплив на політику тощо. К. Вільямс [Williams, 2017] розширює політологічний дискурс, виділяючи три основні причини політичної невизначеності: нестабільність режиму, протести та насильство. М. Хоке і Т. Ахтер [Hoque et. al., 2018] пов'язують її із загальним зростанням масового насильства та соціальними заворушеннями.

Вплив політичної невизначеності на економіку досліджується у наукових працях Н. Дженсена і С. Шміта [Jensen & Schmith, 2005], С. Робінсона і Р. Бангвайо-Скіте [Robinson & Bangwayo-Skeete, 2017], В. Лью і Р. Роуlanda [Liew & Rowland, 2016]. Науковці аналізують кореляцію між електоральними процесами та динамікою фондових ринків. Х. Ан, Ю. Чен і Т. Дзанг [An, H., Chen et. al., 2016] фокусуються на залежності інвестиційної активності від політичних трансформацій.

У політологічному дискурсі концепт політичної невизначеності розглядається як антитеза "політичному порядку". Якщо порядок забезпечує системну стабільність, то невизначеність створює простір для трансформацій.

Наприклад, Ф. Фукуяма [Фукуяма, 2019] пов'язує виникнення невизначеності зі слабкістю владних інститутів. Г. Кіссінджер [Кіссінджер, 2017] розглядає її як природний стан міжнародних відносин, де стабільність досягається через переговорний процес. С. Гантінгтон [Гантінгтон, 2020] визначає політичний порядок як механізм мінімізації невизначеності через встановлення передбачуваних правил взаємодії, наголошуючи на важливості ефективних політичних інститутів.

О. Майборода розширює теорію С. Гантінгтона, вивчаючи трансформацію політичних систем у перехідних суспільствах в умовах нестабільності. Хоча С. Гантінгтон зосереджується на керованості як головному факторі політичного процесу, О. Майборода застосовує цей підхід до суспільств у процесі переходу. В обох дослідженнях підкреслюється, що здатність політичної системи ефективно функціонувати важливіша за її формальну структуру.

Науковий доробок О. Майбороди зосереджений на аналізі політичного порядку в кризових умовах, які вимагають "національної єдності". Хоча термін "невизначеність" ним не використовується, аналіз кризових явищ вказує на їхню роль у детермінуванні інституційної дисфункції та делегітимації влади, що створює простір для системної невизначеності, де важливою є здатність політичних акторів до інноваційних рішень.

Для С. Гантінгтона сильні інститути забезпечують стабільність та процвітання, тоді як для О. Майбороди вони є умовою виживання в умовах кризи, від їхньої "міцності і твердості" залежить суспільна стабільність [Майборода, 2022, с. 7, 19]. Поєднання ідей цих авторів сприяє розробці підходів до аналізу політичної невизначеності через взаємодію стабільності, кризовості та адаптації інститутів.

Отже, політичний порядок і невизначеність утворюють бінарну опозицію, де порядок виконує структуруючу функцію, а невизначеність сприяє оновленню політичних інститутів.

Корисним для аналізу проблеми автор статті вважає дослідження Г. Зеленько [Зеленько, 2003] "Навздогінна модернізація. Досвід Польщі та України", оскільки у книзі розглядається процес адаптації до викликів демократичного розвитку та інтеграції в європейські структури. Це важливо для розуміння сучасної ситуації, коли Україна стикається з викликами реформ, війни та євроінтеграції. Г. Зеленько наголошує на значенні системного підходу до реформ і врахуванні зовнішніх впливів, що об'єктивно є ключовим для подолання політичної невизначеності в Україні. Т. Букорос [Букорос, 2015] досліджує, як невизначеність впливає на політику в Україні, та допомагає знаходити нові способи управління. А. Ясинська [Ясинська, 2022] з'ясовує проблему електоральної невизначеності, чому люди роблять певний вибір і чому деякі взагалі не голосують.

Проблематика невизначеності як невід'ємної складової економічних та соціально-політичних ризиків відображена у працях М. Старости та О. Шурко [Староста та Шурко, 2013], які досліджують взаємозв'язок невизначеності з політичними ризиками. У дослідженнях О. Вінничук [Вінничук, 2016] невизначеність розглядається як чинник підвищення ризикованості суспільства та ключовий фактор суспільного розвитку, при цьому особлива увага приділяється аналізу її тенденцій у перехідний період та чинників нестабільності в Україні.

В. Ліпкан [Ліпкан, 2022] у своєму дослідженні розкриває вплив стратегічної невизначеності на формування геостратегії держави на прикладі Китаю, наголошуючи на необхідності розробки ефективних стратегічних концепцій з урахуванням процесів глобалізації, політичних трансформацій та національних інтересів.

О. Яценко [Яценко, 2025] здійснює аналіз механізмів трансформації соціально-політичної невизначеності в унікальні концептуальні моделі національної ідентичності, розкриваючи діалектичний взаємозв'язок між станами політичної нестабільності та процесами формування винятково специфічних політичних парадигм.

Концептуалізація молододосліджених аспектів проблеми в системі сучасного політологічного знання. Аналіз наукових досліджень виявляє зростаючу актуальність вивчення невизначеності як складного соціально-політичного феномену. Проте у сучасному політологічному дискурсі існує

методологічна прогалина щодо комплексного розуміння її природи. Наявні дослідження мають переважно описовий характер і не розкривають повною мірою причинно-наслідкових зв'язків цього явища. Розробка комплексної методології дозволить не лише аналізувати, але й прогнозувати політичні процеси в умовах невизначеності, що є критично важливим для розуміння політичних криз та вдосконалення механізмів управління. Автор статті поділяє наукову позицію Ю. Шайгородського, який наголошує, що "в умовах нестабільності політичної системи актуалізується проблема пошуку нового методологічного інструментарію, який допоміг би зрозуміти, а відтак і подолати невизначеність подальшого суспільного розвитку" [Шайгородського, 2009, с. 35].

Мета та завдання дослідження полягає в комплексному аналізі релевантних методологічних підходів до вивчення політичної невизначеності в контексті сучасних системних викликів. Дослідження концентрується на трьох ключових детермінантах:

1. Посилення глобалізаційних впливів.
2. Інтенсивний технологічний розвиток.
3. Загострення політичних криз.

Методологічний фокус спрямовано на розкриття механізмів формування політичної невизначеності в умовах системної нестабільності та непередбачуваності суспільних процесів. Для досягнення поставленої мети постає завдання визначити та проаналізувати конкретні методологічні підходи, які дозволять ефективніше вивчати політичні процеси в умовах невизначеності.

Виклад основного матеріалу. Як показав аналіз літератури, концептуалізація політичної невизначеності демонструє її поліваріативну природу в теоретичному дискурсі. Її можна інтерпретувати як *стан* неможливості передбачити політичні події через брак консенсусу між основними гравцями та як *механізм* адаптації системи до змін.

У політологічній парадигмі феномен невизначеності концептуалізується через множинність взаємозалежних факторів. Її прояви варіюються від колективної поведінки та інституційних проблем, таких як нестабільність владних структур, до індивідуального сприйняття непередбачуваності та впливу глобальних чинників. Комплексний аналіз невизначеності потребує врахування її складної динаміки та різноманітних форм, що проявляються в соціально-політичному просторі.

Виходячи з цього, автор статті пропонує таку узагальнюючу дефініцію:

Політична невизначеність – це складний соціально-політичний феномен, що характеризується системною нестабільністю політичних інститутів, обмеженістю прогностичного потенціалу суспільних процесів, непередбачуваністю дій політичних акторів та перманентною трансформацією владних механізмів. Це багатовимірний динамічний стан політичної системи, якому притаманні розмитість формальних інституційних правил, поліваріантність потенційних сценаріїв розвитку та фундаментальна неможливість вичерпного передбачення політичних трансформацій.

Очевидно, що основними змістовними вимірами політичної невизначеності є інформаційний (брак релевантної інформації), інституційний (трансформація політичних інститутів та розмитість формальних правил), суб'єктний (непередбачуваність політичних акторів та їхніх стратегій) та середовищний (висока турбулентність політичного простору). Запропонована дефініція підкреслює системний, багатофакторний характер політичної невизначеності. Вона уможлиблює структурування більш конкретного її розуміння через виокремлення її ключових підструктур.

Чому стандартні підходи не є достатніми для розуміння політичної невизначеності? В політичній науці вони мають суттєві обмеження:

1. Використання спрощених лінійних моделей не відображає реальну складність політичних систем, де навіть незначні фактори можуть спричинити значні зміни.

2. Низька ефективність прогнозування значних політичних подій (революцій, війн тощо).

3. Неврахування суб'єктивних факторів, таких як одноособові рішення політичних діячів та їхні ціннісні орієнтації, які складно представити в кількісних показниках.

4. Брак достовірних емпіричних даних, особливо щодо країн з авторитарними режимами та перехідною економікою.

5. В умовах політичної невизначеності виникає потреба використання комплексного інструментарію (сценарне моделювання, теорія ігор, нейромережеві підходи тощо) для аналізу даних та прогнозування можливих варіантів розвитку подій.

Методологічна специфіка дослідження політичної невизначеності зумовлена необхідністю її гнучкої адаптації до динамічних трансформацій сучасного світу. Важливим є баланс між вузькою спеціалізацією та міждисциплінарністю в дослідженнях, оскільки політологія все більше інтегрується з іншими науками (соціологією, економікою, інформаційними технологіями тощо). Звідси, побудова ефективної методології дослідження має базуватися на таких ключових принципах:

а) адаптивність – здатність пристосовуватися до змінних умов;

б) міждисциплінарність, що поєднує методи та концепції різних наук для комплексного аналізу та прогнозування політичних процесів в умовах нестабільності та непередбачуваності;

в) прозорість – використання відкритих даних та чіткої логіки аналізу;

г) прогнозованість – моделювання потенційних ризиків.

Окреслені принципи становлять методологічне підґрунтя для осмислення комплексної природи політичної невизначеності, її багатовимірності та динамічного характеру.

Подальша розробка методологічних підходів до дослідження політичної невизначеності представлена у табл. 1, де окреслено основні стратегічні напрями дослідження.

Таблиця 1.

Методологічні підходи до дослідження політичної невизначеності*

Методичні підходи	Стратегії дослідження
1. Концептуалізація політичної невизначеності	• Формулювання чіткого визначення, що саме ми осмислюємо під політичною невизначеністю, включаючи аналіз її елементів, джерел та проявів у сучасному політичному процесі. • Визначення основних чинників, які її породжують.
2. Теоретичні основи методології	• Варто оцінити, наскільки існуючі методології (наприклад, системний аналіз, структурно-функціональний підхід чи теорія ігор) здатні пояснити ситуації невизначеності та виявити їхні обмеження. • Епістемологічні підходи до вивчення політичної невизначеності. • Використання концептів "чорного лебедя" і "сірого носорога". • Аналіз складних систем і нелінійності в політиці
3. Емпіричні дослідження	• Аналіз конкретних випадків політичної невизначеності (військові конфлікти, зміна режимів, кризи в демократичних інституціях) дозволить зібрати практичні дані для розробки методологічних підходів до дослідження невизначеності.
4. Інтеграція міждисциплінарних підходів	• Залучення знань із різних галузей (соціології, економіки, психології), що дозволяє вийти за межі вузької фокусованості. Наприклад, теорія хаосу чи ймовірнісне моделювання можуть бути корисними для аналізу політичних сценаріїв у нестабільному середовищі.
5. Реалізація методології	• Алгоритм оцінки невизначеності (етапи: ідентифікація, аналіз, моделювання). • Роль експертних груп і колективного прогнозування. • Використання симуляцій для тестування гіпотез.
6. Розробка адаптивної методології	• Методологія повинна включати моделі, які працюють з різними рівнями невизначеності, враховуючи соціо-культурні, технологічні та економічні чинники. Це можуть бути динамічні моделі, що дозволяють гнучко реагувати на зміну контексту. • Оцінка ефективності методології і корекція стратегій. • Можливості її адаптації до нових політичних реалій. • Виклики, які залишаються нерозв'язаними.

*Складено автором

Методологічний підхід ґрунтується на системному аналізі причинно-наслідкових зв'язків. Зображені на рис. 1 чинники взаємопов'язані та утворюють цілісну систему, що породжує перманентну політичну невизначеність:

1. Глобалізація	Зростаюча взаємозалежність держав у всіх сферах посилює вплив зовнішніх факторів на внутрішню політику. Міжнародна конкуренція, міграція, діяльність транснаціональних корпорацій та глобальні фінанси створюють нові виклики для урядів, збільшуючи політичну невизначеність.
2. Конфлікти	Політичні, соціальні та військові конфлікти є значними джерелами невизначеності. Вони можуть призводити до дестабілізації урядів, зміни політичних режимів, порушення територіальної цілісності тощо. Конфлікти створюють непередбачувані умови, у яких складно планувати та реалізовувати політичні стратегії.
3. Технологічні зміни	Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій трансформує функціонування політичних систем. Соціальні мережі та цифрові платформи не лише впливають на громадську думку і мобілізацію протестів, але й створюють простір для маніпуляцій та дезінформації, що посилює політичну невизначеність.
4. Економічні фактори	Економічна нестабільність, фінансові кризи, нерівномірний розподіл ресурсів можуть призводити до соціального невдоволення та політичної нестабільності. Економічні труднощі часто стають каталізаторами протестів, зміни урядів та політичних курсів, що підвищує рівень невизначеності в суспільстві.
5. Екологічні проблеми	Екологічні виклики – зміна клімату, природні катастрофи та виснаження ресурсів – чинять тиск на політичні системи. Необхідність розв'язання цих проблем часто вимагає непопулярних рішень та провокує конфлікти інтересів, що посилює політичну невизначеність.
6. Соціокультурні зміни	Демографічні зміни, міграція та трансформація суспільних цінностей призводять до соціальної напруги і поляризації суспільства. Це ускладнює завдання політичних лідерів щодо забезпечення соціальної єдності та стабільності, що посилює політичну невизначеність.
7. Інформаційна невизначеність	Складність прийняття політичних рішень та прогнозування їх наслідків зумовлена інформаційною невизначеністю – неповнотою даних про процеси та явища, обмеженими можливостями збору й обробки інформації та її постійною мінливістю.

8. Невизначеність цілей та моделей розвитку	Нечіткість стратегічних цілей та моделей суспільного розвитку створює неоднозначність у формуванні політичних курсів. Це ускладнює планування та впровадження політичних рішень, що посилює загальну невизначеність.
9. Непередбачувана поведінки політичних акторів	Непередбачуваність поведінки учасників політичного процесу, особливо в умовах конфлікту інтересів, створює додаткову невизначеність. Це може бути пов'язано з раптовими змінами політичних альянсів, неочікуваними рішеннями лідерів або непередбачуваними реакціями громадськості.
10. Інституційна нестабільність	Слабкість або нестабільність політичних інститутів, таких як парламент, судова система чи виборчі комісії, може призводити до невизначеності в процесі прийняття та реалізації рішень. Це підриває довіру громадян до державних структур та ускладнює прогнозування політичних процесів.
11. Зовнішньо-політичний тиск	Вплив зовнішніх акторів, таких як міжнародні організації, інші держави або транснаціональні корпорації, може створювати додаткову невизначеність для національних політичних систем. Це може проявлятися через санкції, дипломатичний тиск або економічні впливи.
12. Правова невизначеність	Нечіткість або суперечливість законодавства, часті зміни правових норм або їх вибіркове застосування можуть створювати правову невизначеність. Це ускладнює діяльність як державних органів, так і громадян та бізнесу, підриваючи стабільність політичної системи.
13. Ідеологічна поляризація	Глибокі ідеологічні розбіжності в суспільстві можуть призводити до політичної поляризації, ускладнюючи досягнення консенсусу та ефективне управління. Це створює умови для частих змін політичних курсів та нестабільності.
14. Невизначеність, пов'язана з лідерством	Лідерська невизначеність виникає через нестабільність у прийнятті рішень керівництвом, брак чіткої стратегії або відсутність суспільного консенсусу щодо їхніх дій. Це знижує довіру до політичних інститутів та ускладнює прогнозування подій. Подолання такої ситуації вимагає ефективного управління та послідовної комунікації політичних лідерів.

Рис. 1. Чинники політичної невизначеності*

*Складено автором

Дослідження цих чинників вимагає як покомпонентного аналізу для виявлення критичних точок у кожному елементі системи, так і системного підходу для розуміння взаємозв'язків між компонентами та розробки комплексних стратегій.

На теоретичному рівні сформувалися різні методологічні підходи, які дозволяють моделювати сценарії, аналізувати ризики та визначати ключові змінні політичних процесів.

Серед них виділимо онтологічний підхід, що розглядає невизначеність як природний стан політичного буття; системний, який досліджує політичну систему як цілісність; соціологічний, що вивчає невизначеність через призму суспільних процесів; аксіологічний, що зосереджується на цінностях, які впливають на політичні рішення; та синергетичний, який аналізує політичну невизначеність як процес динамічної самоорганізації.

Українські науковці обґрунтовано підкреслюють перспективність застосування саме синергетичної парадигми для ідентифікації нестандартних проблемних полів у політичних дослідженнях [Токовенко & Третьяк, 2022, с. 100].

У теоретичному контексті, невизначеність політичного процесу може бути проаналізована через призму концепцій "чорного лебедя" та "сірого носорога", які відображають різні за природою непередбачувані виклики.

"Чорний лебідь" (Black Swan) [Taleb, 2007] – це рідкісна, малоймовірна подія зі значними наслідками, що характеризується непередбачуваністю, масштабним впливом та ретроспективною раціоналізацією. Класичними прикладами є розпад СРСР (1991) та теракти 11 вересня 2001 року в США, які трансформували глобальну безпекову архітектуру та вперше в історії НАТО активували статтю 5 Північноатлантичного договору [Корнієнко, 2024].

До політичних "чорних лебедів" також відносять Brexit (2016), пандемію COVID-19, що спричинила глобальну кризу. Повномасштабне вторгнення Росії в Україну (2022), попри певні прогнози, мало неочікувані масштаби та наслідки, спровокувавши безпрецедентні санкції, енергетичну кризу в Європі та розширення НАТО тощо.

Утім, російсько-українська війна більше відповідає концепції "сірого носорога" (Grey Rhino) – очевидної, але недооціненої загрози. Мішель Вукер [Wucker, 2017], авторка концепції, визначає "сірого носорога" як передбачувану небезпеку, але яку ігнорують до настання кризи. Показовим прикладом "сірого носорога" потрібно вважати потенційні наслідки перемоги Дональда Трампа на президентських виборах США 2024 року щодо спроможності України протистояти російській агресії [Чекаючи на "сірого носорога"..., 2025].

Отже, концепція "сірого носорога", на відміну від "чорного лебедя", підкреслює важливість своєчасного реагування на очевидні загрози, які часто залишаються без належної уваги.

Зокрема, М. Вукер наголошує, що чим довше зволікати, тим більшу руйнівну силу здатен набирати "сірий носоріг". Тому застосування концептуальних моделей "чорного лебедя" та "сірого носорога" як методологічного інструментарію відкриває нові можливості для теоретичного осмислення ризиків і стохастичних явищ у політичних трансформаціях.

Перспективними напрямками наукового пошуку в контексті означеної проблематики, на погляд автора, можуть бути дослідницькі стратегії, що відображено в табл. 2.

Таблиця 2.

**Стратегічна таксономія екстремальних подієвих сценаріїв
"Black Swan" і "Grey Rhino"***

Методологічні підходи	Методичний інструментарій
1. Епістемологічний підхід. Ідентифікація вразливих місць	Варто дослідити, як нові методи аналізу допомагають зрозуміти та передбачити "чорних лебедів" та "сірих носорогів". Постійний моніторинг політичних, економічних та екологічних ризиків, які вже відомі, але недооцінюються (наприклад, кліматичні кризи або зростання популізму). Включення у навчальні програми (!) для політиків і аналітиків кейсів, які демонструють, як ігнорування "сірого носорога" або недооцінка "чорного лебедя" призвели до значних катастроф.
2. Превентивні дії та управління ризиками	Створення стратегій на основі "карт ризиків", де "чорні лебеді" та "сірі носороги" розміщуються у матриці впливу й імовірності. Це дозволить політикам краще розподіляти ресурси на розв'язання як очевидних загроз, так і малоімовірних катастроф.
3. Інструментальна методологія	Зосередження уваги на нових інструментах аналізу політичної реальності, які дозволяють працювати з невизначеністю. Це можуть бути методи прогнозування, теорія ігор, моделювання ризиків чи сценарного аналізу ¹ , зокрема, з використанням алгоритмів машинного навчання. Розробка інтегративних підходів, що поєднують класичні методи аналізу з сучасними технологіями, такими як великі дані (Big Data) чи штучний інтелект.
4. Критика традиційних методів	Переосмислення традиційних підходів, як-от біхевіоризм чи інституціоналізм, у світлі їхньої ефективності в умовах радикальних змін.
5. Інтеграція технологій у методологію	Дослідження впливу новітніх технологій, таких як блокчейн, штучний інтелект і нанотехнології, на політичну практику та науковий аналіз. Як ці інструменти можуть стати частиною методології політичної науки?
6. Підхід "антихрупкості"	Інтеграція механізмів, які не лише витримують удари "чорних лебедів" і "сірих носорогів", але й стають сильнішими після них (як це запропонував Н. Талеб).
7. Морально-етичний вимір	Як у ситуаціях невизначеності формувати методологічно обґрунтовані, але також етично прийнятні рішення? Це особливо важливо у контексті застосування технологій, таких як штучний інтелект, для аналізу політики.

*Складено автором.

¹ Варто звернути увагу на монографічне дослідження: [Корнієнко та ін., 2009]. *Моделювання процесів у політико-комунікативному просторі*, в якому проаналізовано основні підходи до проблеми вивчення соціально-політичних циклів як основи прогнозування соціальної напруженості в суспільстві.

Зрозуміло, що аналіз політичної невизначеності виходить за рамки традиційних концепцій "чорного лебедя" та "сірого носорога". Тому ще раз варто наголосити, що методологічна поліваріантність є не лише наслідком багатовимірності об'єкта дослідження, але й ключовим фактором, що сприяє більш глибокому і всебічному осмисленню політичної невизначеності як складного соціально-політичного явища.

На шляху ефективної міждисциплінарної взаємодії постають суттєві перешкоди: складність поєднання різних методологічних підходів (наприклад, економічні моделі можуть використовувати кількісні методи, тоді як політологія може більше покладатися на якісні аналізи), термінологічні розбіжності між науками, а також тенденція до домінування "більш впливових дисциплін". Тому сучасна міждисциплінарна парадигма дослідження політичної невизначеності повинна бути спрямована на подолання цих обмежень через розробку інтегрованих методологічних підходів, уніфікацію термінології та забезпечення збалансованого представлення різних наукових перспектив.

Табл. 3 ілюструє, як різні дисципліни можуть взаємодіяти, доповнюючи одна одну у створенні Комплексної адаптивної моделі політичної невизначеності (надамо їй аббревіатуру – КАМ^{ПН}).

Таблиця 3.

Міждисциплінарна методологія аналізу політичної невизначеності*

Дисципліна	Ключові концепти	Застосування до аналізу політичної невизначеності
Психологія	• Когнітивні упередження • Емоційний вплив на прийняття рішень • Поведінкова адаптація	• Аналіз впливу страху та невизначеності на електоральну поведінку. • Визначення емоційних факторів, що формують політичні уподобання. • Використання психологічних моделей для прогнозування політичної динаміки.
Право	• Конституційні механізми • Верховенство права • Політико-правові ризики	• Аналіз впливу правової невизначеності на політичну систему. • Дослідження юридичних механізмів стабілізації політичних криз. • Розробка адаптивних правових механізмів для зменшення політичної турбулентності.
Соціологія	• Соціальна структура • Колективна поведінка • Соціальні зміни	• Визначення соціальних груп, що найбільше реагують на політичну невизначеність. • Аналіз соціальних протестів та мобілізацій. • Дослідження ролі соціальних мереж у поширенні політичної інформації.

Економічна теорія	• Поведінкова економіка • Ризик та невизначеність • Макроекономічні цикли	• Оцінка впливу політичної невизначеності на економічне зростання. • Дослідження реакції ринків на політичну турбулентність. • Моделювання наслідків політичних рішень для бізнесу та споживачів.
Політична філософія	• Легітимність влади • Соціальний контракт • Політичні парадигми та ідеології	• Осмислення концепту політичної невизначеності через призму ідей про владу та порядок. • Аналіз того, як різні політичні теорії пояснюють кризи та невизначеність • Дослідження ідеологічних змін в умовах політичної нестабільності.
Кібернетика	• Системний аналіз • Динамічне моделювання • Алгоритмічне прогнозування	• Використання штучного інтелекту для аналізу політичних сценаріїв. • Розробка динамічних моделей політичної стабільності. • Аналіз взаємозв'язків у політичних мережах.

*Складено автором.

Який вигляд має запропонована модель і в чому її суть?

Комплексна адаптивна модель політичної невизначеності (КАМ^{пн}) – це динамічна система, яка поєднує міждисциплінарні підходи для аналізу, прогнозування та реагування на політичну невизначеність. Вона враховує взаємодію політичних, соціальних, економічних, правових та когнітивних факторів, дозволяючи розробляти адаптивні стратегії для управління нестабільністю та ризиками:

Модель демонструє виразні характеристики синергетичного підходу, що проявляється у таких аспектах:

- КАМ^{пн} виявляє властивості емерджентності, де сукупна взаємодія різних дисциплінарних підходів породжує якісно нові аналітичні можливості, що перевищують простий кумулятивний ефект окремих компонентів;
- модель відображає нелінійний характер взаємовпливів між політичними, соціальними та економічними факторами, що є ключовою характеристикою синергетичної методології;
- рамках КАМ^{пн} можна ідентифікувати критичні точки біфуркації політичних процесів, де система демонструє підвищену чутливість до флуктуацій та може обрати різні траєкторії розвитку;
- модель враховує здатність політичної системи до самоорганізації через механізми зворотного зв'язку;
- адаптивність: політичні актори, суспільство та інститути змінюють поведінку у відповідь на зміну умов.

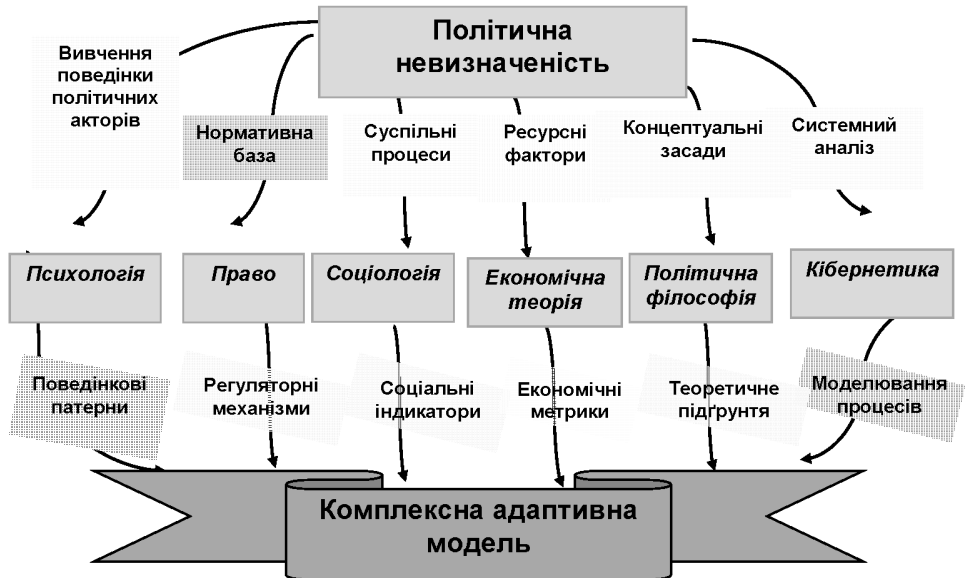

Рис. 2. Комплексна адаптивна модель політичної невизначеності (КАМ^{пн})*
*Складено автором

Тож, КАМ^{пн} можна розглядати як практичне втілення синергетичної парадигми в аналізі політичної невизначеності, де інтеграція міждисциплінарних підходів створює відповідний методологічний інструментарій для розуміння складних соціально-політичних процесів.

У табл. 4 показано, як ця модель ілюструє здатність змін у одному з компонентів спричиняти каскадні ефекти в усій системі, формуючи нові стани політичної невизначеності:

Таблиця 4.

Міждисциплінарний вимір каскадних механізмів політичної невизначеності*

Компонент	Функція в моделі	Взаємозв'язок із політичною невизначеністю
Когнітивно-поведінкові аспекти (психологія)	Аналіз масової та індивідуальної поведінки, впливу страху і когнітивних упереджень.	Поляризація суспільства, реакція на інформаційні маніпуляції, ефект "чорного лебедя" і "сірого носорога".
Юридичні механізми (право)	Оцінка стабільності правової системи, конституційних обмежень і законодавчих ризиків.	Легітимність політичних рішень, здатність права до адаптації під нові виклики.
Соціальні механізми (соціологія)	Визначення суспільних запитів, структурних змін і мобілізаційних процесів.	Соціальні рухи, рівень довіри до влади, політичного лідера, форми громадської участі.

Економічні фактори (економічна теорія)	Вивчення економічних ризиків, впливу криз і поведінкової економіки.	Вплив політичної нестабільності на економіку, інвестиційні рішення, фінансові ризики.
Ідеологічно-нормативні засади (політична філософія)	Концептуалізація політичної невизначеності через призму політичних парадигм.	Легітимність влади, суспільний договір, зміна політичних ідеологій.
Мережеві взаємодії та інформаційні потоки (кібернетика)	Аналіз потоків даних, алгоритмів прийняття рішень і політичної комунікації.	Інформаційні війни, цифрові кампанії, штучний інтелект у політиці.
Політичні стратегії та сценарне планування (методологія політичної науки)	Використання прогностичних моделей, адаптивних стратегій та симуляцій.	Сценарне моделювання, застосування теорії ігор, аналіз біфуркаційних точок.

*Складено автором.

Як застосувати модель на практиці? Опишемо на прикладі Brexit ¹.

Цей феномен являє собою безпрецедентний випадок політичної невизначеності в новітній європейській історії. Він характеризувався комплексною взаємодією множинних факторів: поляризацією суспільної думки, інституційною турбулентністю, макроекономічними флуктуаціями та правовими колізіями. Його аналіз через призму КАМ² дозволяє простежити інтеракцію різних методологічних підходів та їх вплив на динаміку політичного процесу в режимі реального часу.

Для правильного розуміння політичної ситуації навколо Brexit необхідно спершу оцінити наявну інформацію з погляду її достовірності, повноти та важливості. На основі цього визначаємо головну проблему дослідження та її актуальність у поточному моменті. Це дозволяє виділити ключові фактори, які створюють політичну невизначеність, чітко окреслити суть проблеми та основні причини політичної нестабільності, що виникла під час Brexit ², зокрема:

1. Соціальна напруга: глибокий поділ суспільства на прибічників "Leave" ("Табір виходу") та "Remain" ("Табір залишення").

2. Політична нестабільність: зміни урядів (Камерон → Мей → Джонсон), криза в парламенті, затяжні переговори.

3. Економічні ризики: невизначеність щодо інвестицій, торговельних угод, майбутнього Лондонського фінансового центру.

¹ Брекзит (*Brexit*) — це процес виходу Великої Британії з Європейського Союзу, який розпочався після референдуму 23 червня 2016 року. Формально Британія покинула ЄС 31 січня 2020 року, а перехідний період тривав до 31 грудня 2020 року, після чого набрали чинності нові умови відносин між Британією та ЄС.

² Аналіз базувався на емпіричних даних періоду 2016–2020 рр. Для узагальнення ключових детермінант проблеми політичної невизначеності автор спирався на наукове дослідження: Грубінко, А. В., & Мартинов, А. Ю. (2021). *Європейський Союз після Brexit: продовження історії*. Осадца, Ю. В..

4. Правові труднощі: вихід із правової системи ЄС, збереження чи скасування спільних норм.

5. Міжнародний контекст: взаємовідносини з ЄС, загрози для мирного врегулювання в Ірландії.

Для наочності знову використаємо табличний формат для структурної візуалізації багатofакторного аналізу (Табл. 5).

Таблиця 5.

Практичне застосування методології КАМ[™]: кейс-стаді Brexit*

Компонент	Функція в моделі	Фактичні дані	Застосування в моделі
Когнітивно-поведінкові аспекти (психологія)	Маніпуляції, страхи та когнітивні упередження.	Кампанія "Leave" використовувала стратегію "емоційної мобілізації", зокрема страх імміграції ² , що вплинуло на вибір громадян.	Емоційний вплив на виборців можна було прогнозувати за допомогою поведінкових моделей, що враховують роль страху та соціальної ідентичності.
Юридичні механізми (право)	Відсутність юридично чіткої процедури виходу з ЄС.	Велика Британія вперше застосовувала статтю 50 Лісабонського договору, що встановлює процедуру виходу держави-члена з ЄС, але не було чіткого юридичного алгоритму для виходу.	Юридичні експерти розробляли адаптивні механізми, зокрема "м'який Брекзит" (Soft Brexit), "жорсткий Брекзит" (Hard Brexit), "без угоди" (No-Deal Brexit), оцінюючи ризики для бізнесу та державних інституцій.
Соціальні механізми (соціологія)	Динаміка суспільної підтримки та протестів.	Соціальні опитування фіксували зміну громадської думки щодо Брекзиту. У 2016 р. 51,9% британців підтримали вихід із ЄС, але вже у 2019 р. опитування показували, що більшість громадян хотіли б залишитися.	Адаптивна політика реагування уряду повинна була враховувати цей фактор. Наприклад, уряд Терези Мей намагався запропонувати "м'який" Брекзит, що дозволив би зберегти тісні зв'язки з ЄС.
Економічні фактори (економічна теорія)	Вплив політичної невизначеності на фінансові ринки.	Фунт стерлінгів різко впав після референдуму, а економічне зростання уповільнилося через невизначеність ³ .	Економічні аналітики повинні були змодельювати різні сценарії впливу Брекзиту на фінансові ринки, що дозволяло бізнесу та уряду адаптуватися (наприклад, багато компаній перенесли штаб-квартири в ЄС).

Ідеологічно-нормативні засади (політична філософія)	Легітимність рішень та криза довіри.	Брекзит викликав конституційну кризу у Великій Британії, оскільки уряд діяв без урахування реального балансу інтересів суспільства.	Аналіз через призму соціального контракту показав, що відсутність узгодженого бачення виходу з ЄС серед еліт та громадян призводить до нестабільності.
Мережеві взаємодії та інформаційні потоки (кібернетика)	Роль дезінформації та цифрових технологій.	Аналітична компанія "Cambridge Analytica" використовувала дані соціальних мереж для мікротаргетингу ⁴ виборців, що вплинуло на хід референдуму.	Використання цифрової аналітики дозволяє моделювати поведінку виборців і прогнозувати ефективність політичних кампаній ⁵ .
Політичні стратегії та сценарне планування (методологія політичної науки)	Сценарне прогнозування.	Політологи використовували сценарне планування, моделюючи варіанти розвитку подій залежно від рішень уряду та ЄС.	Аналіз допомагав прогнозувати ризики (наприклад, збереження відкритого кордону між Ірландією та Північною Ірландією стало ключовим питанням переговорів).

*Складено автором.

Аналіз Brexit за допомогою запропонованої моделі показує, що його складність викликана взаємодією кількох основних факторів: соціальних, економічних, правових, психологічних та кібернетичних. Розроблена модель працює як ефективний аналітичний інструмент, який допомагає оцінювати складні політичні процеси, передбачати їх можливі наслідки та розробляти стратегії для зменшення ризиків.

Модель допомогла дослідити політичну невизначеність у кейсі Brexit завдяки:

1. Системному підходу до аналізу:
 - врахування взаємозв'язків між різними сферами (економіка, право, суспільство);
 - можливість відстежувати, як окремі фактори впливають один на одного;
 - цілісне бачення ситуації замість фрагментарного аналізу.

⁴ Мікротаргетинг – це стратегія маркетингу, яка поділяє аудиторію на дуже малі групи за певними характеристиками для доставки персоналізованої реклами тим користувачам, які найімовірніше відреагують на неї позитивно.

⁵ Парадоксальним проявом невизначеності є законне використання олівців для позначок у виборчих бюлетенях під час референдуму. Для українських «політтехнологів» така практика могла б видатися шоковою, оскільки вона ставить під сумнів саму необхідність складних виборчих технологій та, іронічно кажучи, виправданість їхніх значних гонорарів! Ця проста процедура, попри очевидний ризик фальсифікацій, демонструє, що навіть базові електоральні практики можуть бути джерелом непередбачуваності в політичному процесі.

2. Гнучкому інструментарію оцінювання:
 - поєднання кількісних та якісних методів аналізу;
 - можливість швидко адаптувати критерії оцінки до нових обставин;
 - здатність враховувати динамічні зміни ситуації.
3. Прогностичним можливостям:
 - розробка сценаріїв розвитку подій;
 - виявлення потенційних ризиків;
 - оцінка ймовірних наслідків різних рішень.
4. Практичній спрямованості:
 - формування чітких рекомендацій;
 - розробка конкретних стратегій дій;
 - можливість оперативного коригування планів.

Отже, модель дозволила структурувати складний політичний процес Brexit та краще зрозуміти взаємозв'язки між різними факторами невизначеності. Водночас для підтвердження валідності моделі та релевантності застосованого методологічного інструментарію необхідна подальша емпірична апробація та аналіз результатів практичного впровадження.

Модель має потенціал вийти за межі суто описового інструменту та слугувати методологічним підґрунтям для прогнозування кризових явищ, розробки сценаріїв розвитку подій та формування стратегій реагування на виклики. Завдяки міждисциплінарному характеру вона може бути екстрапольована на інші випадки політичної турбулентності, зокрема російсько-українську війну, стратегічну невизначеність у відносинах між РФ, КНР та США, міжнародні міграційні процеси тощо.

Теоретико-методологічні висновки та перспективи наукового пошуку.

Сучасні глобальні трансформації демонструють обмеженість традиційного категоріального апарату політичної науки щодо відображення динаміки політичних процесів. В умовах глобалізації та технологічної революції політична невизначеність стала іманентною характеристикою політичного простору, виступаючи не лише дестабілізуючим чинником, але й каталізатором інновацій та переосмислення усталених політичних практик.

Феномен політичної невизначеності створює не тільки виклики, а й стимулює модернізацію наукового інструментарію. Запропонована міждисциплінарна інтеграція методів соціології, економіки, психології та сучасних аналітичних технологій забезпечує більш комплексну фіксацію політичних процесів та валідну оцінку їхніх наслідків. Тож, актуалізується потреба в імплементації новітніх методологічних стратегій, зокрема прогностичних і сценарних моделей, що уможливляють ефективне управління станами невизначеності.

Комплексна адаптивна модель політичної невизначеності (КАМ[™]), побудована на прикладі Brexit, демонструє, що політична невизначеність має двоїсту природу: вона може стимулювати інновації та зміцнення демократії або ж посилювати популізм і маніпуляції за відсутності ефективних механізмів урегулювання.

Релевантність методологічного підходу до аналізу політичної невизначеності визначається його спроможністю виявляти причинні фактори та формувати практичні механізми їх подолання в реальній політиці. Оцінка ефективності методології повинна включати не лише практичні результати, але й такі аспекти, як повнота аналізу, точність моделювання, обґрунтованість прогнозів і етичні норми тощо.

Дослідження політичної невизначеності має значний прикладний потенціал для розробки ефективних політичних стратегій, що підкреслює важливість подальших наукових досліджень у цій сфері. Зокрема, перспективними науковими напрямками, які потребують подальшого осмислення та емпіричної розробки, потрібно вважати:

- вивчення особливостей політичної невизначеності в різних типах політичних систем та режимів;
- дослідження впливу глобальних проблем, таких як міграція, парниковий ефект, вичерпність природних ресурсів, гео економічна конфронтація тощо на рівень політичної невизначеності;
- визначення ефективних механізмів та інструментів управління політичною невизначеністю на різних рівнях – державному, регіональному, міжнародному.
- розробка рекомендацій для політичних лідерів та організацій щодо прийняття рішень в умовах невизначеності.
- вивчення досвіду різних країн у сфері управління політичною невизначеністю та адаптація найкращих практик тощо.

Бібліографічні посилання

- Артемов, В. Ю., & Сингаївська, І. В. (2022). Особливості процесів прийняття рішень в умовах невизначеності. *Вчені записки Університету "КРОК"*, 1(65), 149–163.
- Букорос, Т. О. (2015). Невизначеність як фактор політичних змін. *Наукові праці: Політологія Чорноморського державного університету ім. Петра Могили*, 260(248), 62–65.
- Вінничук, О. (2016). Політична невизначеність як складова розвитку українського суспільства. *Львівський політехнічний національний університет. Політичні науки*, 7–12.
- Гаврилов, М. І., & Зирін, Д. Г. (2013). Невизначеність як форма прояву реальності. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія: Філософія. Культурологія. Політологія. Соціологія*, 26(65), 370–376.
- Гантінгтон, С. (2020). *Політичний порядок у мінливих суспільствах*. Київ: Наш формат.
- Зеленько, Г. І. (2003). *Навздогінна модернізація: досвід Польщі та України*. Київ: Критика.
- Кисельов, М. М. (2019). *Філософія у сучасному вітчизняному освітянському процесі: Філософські основи наукових досліджень*. Київ: Інтерсервіс.
- Кіссінджер, Г. (2017). *Світовий порядок. Роздуми про характер націй в історичному контексті*. Київ: Наш формат.

- Корнієнко, В. О. (2024). *НАТО: еволюція, збройні сили, політика: Електронний підручник комбінованого (локального та мережного) використання*. [Електронний текст]. Вінниця: ВНТУ.
- Корнієнко, В. О., Денисюк, С. Г., & Шиян, А. А. (2009). *Моделювання процесів у політико-комунікативному просторі*. УНІВЕРСУМ-Вінниця.
- Кубальський, О. (2022). Наукові шляхи опанування невизначеністю в турбулентному суспільстві. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія "Філософія. Філософські перипетії"*, 67, 30–38.
- Ліпкан, В. А. (2022). Політичний зміст концепції стратегічної невизначеності: на прикладі Китаю. *Актуальні проблеми філософії та соціології*, 38, 58–64.
- Майборода, О. (2022). Політичний порядок у кризовому дискурсі (на прикладі транзитних суспільств). *Політичні дослідження*, 2(4), 7–25.
- Ратніков, В. (2023). Невизначеність як світовий феномен та його прояви в освіті. *Філософія освіти*, 29(1), 180–201.
- Староста, М., & Шурко, О. (2013). Методологія аналізу політичних ризиків в Україні. *Освіта регіону: український науковий журнал*, 4. https://social-science.uu.edu.ua/article/1182?utm_source=chatgpt.com
- Токовенко, О. С., & Третьяк, О. А. (2022). Оптимальна політологічна методологія: відповідь з позицій міждисциплінарного синтезу. *Епістемологічні дослідження в філософії, соціальних і політичних науках*, 5(1), 98–104.
- Фукуяма, Ф. (2019). *Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глобалізації демократії* (Т. Цимбал, Р. Корнута, Пер.). Київ: Наш формат.
- Харченко, О. (2025). *Філософський аспект невизначеності*. Retrieved from <https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/32bb7a3c-5d08-4dd5-93a6-2fb449e1a784/content>.
- Чекаючи на "сірого носорога": як Україні підготуватися до Трампа 2.0 (дискусивний протокол Клубу Відкритого Суспільства). (2025). <https://www.irf.ua/chekayuchy-na-sirogo-nosoroga-yak-ukrayiny-pidgotuvatysya-do-trampa-2-0-dyskursyvnyj-protokol-klubu-vidkryтого-suspilstva/>.
- Шайгородський, Ю. (2009). Міфологія як засіб моделювання політичної реальності. *Віче*, 15, 35–38.
- Ясинська, А. (2022). Поведінка виборців, що не визначилися в електоральних процесах в Україні та європейських країнах (2010–2019): монографія. *НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса*. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України.
- Яценко, О. В. (2025). *Невизначеність як підґрунтя політичної винятковості*. <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/znanosv/znanosv2024/paper/viewFile/22089/18321> (дата звернення: 13.02.2025).
- Alesina, A., & Perotti, R. (1996). Income distribution, political instability, and investment. *European Economic Review*, 40, 1203–1228.
- An, H., Chen, Y., Luo, D., & Zhang, T. (2016). Political uncertainty and corporate investment: Evidence from China. *Journal of Corporate Finance*, 36, 174–189.
- Azam, M., Khan, M. A., & Iqbal, N. (2012). Impact of political risk and uncertainty on FDI in South Asia. *Transition Studies Review*, 19(1), 59–77.

- Hoque, M. E., Akhter, T., & Yakob, N. A. (2018). Revisiting endogeneity among foreign direct investment, economic growth and stock market development: Moderating role of political instability. *Cogent Economics & Finance*, 6(1).
- Jensen, N. M., & Schmith, S. (2005). Market responses to politics. The rise of Lula and the decline of the Brazilian stock market. *Comparative Political Studies*, 38(10), 1245–1270.
- Liew, V. K.-S., & Rowland, R. (2016). The effect of Malaysia general election on stock market returns. *SpringerPlus*, 5(1), 1975.
- Mises, L. (1949). *Human Action: A Treatise on Economics*. New Haven: Yale University Press.
- Robinson, C. J., & Bangwayo-Skeete, R. (2017). Parliamentary elections and frontier stock markets: Evidence from stock market reaction to general elections in the Commonwealth Caribbean. *Global Business Review*, 18(5), 1077–1088.
- Taleb, N. (2007). *The Black Swan: The Impact of the Highly Improbable*. <https://www.nytimes.com/2007/04/22/books/chapters/0422-1st-tale.html>
- Williams, K. (2017). Foreign direct investment, economic growth, and political instability. *Journal of Economic Development*, 42(2), 17–37.
- Wucker, M. (2017). *The Gray Rhino: How to Recognize and Act on the Obvious Dangers We Ignore*. St. Martin's Press.

References

- Alesina, A., & Perotti, R. (1996). Income distribution, political instability, and investment. *European Economic Review*, 40, 1203–1228.
- An, H., Chen, Y., Luo, D., & Zhang, T. (2016). Political uncertainty and corporate investment: Evidence from China. *Journal of Corporate Finance*, 36, 174–189.
- Artemov, V. Yu., & Syngayivska, I. V. (2022). Osoblyvosti protsesiv pryinyattia rishen v umovakh nevyznachenosti [Peculiarities of decision-making processes in conditions of uncertainty]. *Vcheni zapysky Universytetu "KROK"*, 1(65), 149–163 [in Ukrainian].
- Azam, M., Khan, M. A., & Iqbal, N. (2012). Impact of political risk and uncertainty on FDI in South Asia. *Transition Studies Review*, 19(1), 59–77.
- Bukoros, T. O. (2015). Nevyznachenist yak faktor politychnykh zmin [It is not known what the factor of political changes is]. *Naukovi pratsi: Politolohiia Chornomorskoho derzhavnoho universytetu im. Petra Mohyly*, 260(248), 62–65 [in Ukrainian].
- Chekaiuchy na "siroho nosoroha": yak Ukraini pidhotuvatysia do Trampa 2.0 (dyskursyvnyi protokol Klubu Vidkrytoho Suspilstva) [Waiting for the "gray rhinoceros": how Ukrainians are approaching Trump 2.0 (discursive protocol of the Open Society Club)]. (2025). <https://www.irf.ua/chekayuchy-na-sirogo-nosoroga-yak-ukrayiny-pidgotuvatysya-do-trampa-2-0-dyskursyvnyj-protokol-klubu-vidkrytogo-suspilstva/> [in Ukrainian].
- Fukuiama, F. (2019). *Politychnyi poriadok i politychnyi zanepad. Vid promyslovoi revoliutsii do hlobalizatsii demokratii* [Political order and political decline. From the industrial revolution to the globalization of democracy]. (T. Tsymbal, R. Kornuta, Per.). Kyiv: Nash format [in Ukrainian].
- Hantinton, S. (2020). *Politychnyi poriadok u minlyvykh suspilstvakh* [Political order in past societies]. Kyiv: Nash format [in Ukrainian].

- Havrylov, M. I., & Zyrin, D. H. (2013). Nevyznachenist yak forma proiavu realnosti [It is not known what form reality takes]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu im. V. I. Vernadskoho. Series: Philosophy. Culture. Politics. Sociology*, 26(65), 370–376 [in Ukrainian].
- Hoque, M. E., Akhter, T., & Yakob, N. A. (2018). Revisiting endogeneity among foreign direct investment, economic growth and stock market development: Moderating role of political instability. *Cogent Economics & Finance*, 6(1).
- Jensen, N. M., & Schmith, S. (2005). Market responses to politics. The rise of Lula and the decline of the Brazilian stock market. *Comparative Political Studies*, 38(10), 1245–1270.
- Kharchenko, O. (2025). *Filosofskyi aspekt nevyznachenosti* [The philosophical aspect of uncertainty]. Retrieved from <https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/32bb7a3c-5d08-4dd5-93a6-2fb449e1a784/content> [in Ukrainian].
- Kissindzher, H. (2017). *Svitovyi poriadok. Rozdumy pro kharakter natsii v istorychnomu konteksti* [World order. Reflections on the character of the nation in historical context]. Kyiv: Nash format [in Ukrainian].
- Korniienko, V. O. (2024). *NATO: evoliutsiia, zbroini syly, polityka: Elektronnyi pidruchnyk kombinovanoho (lokalnoho ta merezhnoho) vykorystannia* [NATO: evolution, weapons, politics: Electronic manual for combined (local and network) use]. [Elektronnyi tekst]. Vinnytsia: VNTU [in Ukrainian].
- Korniienko, V. O., Denysiuk, S. H., & Shyian, A. A. (2009). *Modeliuvannia protsesiv u polityko-komunikatyvnomu prostori* [Modeling processes in the political-communicative space]. UNIVERSUM-Vinnytsia [in Ukrainian].
- Kubalskyi, O. (2022). Naukovi shliakhy opanuvannia nevyznachenistiu v turbulentnomu suspilstvi [Scientific ways to master uncertainty in a turbulent society]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriia "Filosofiia. Filosofski perypetii"*, 67, 30–38 [in Ukrainian].
- Kyselov, M. M. (2019). *Filosofiia u suchasnomu vitchyznianomu osvitianskomu protsesi: Filosofski osnovy naukovykh doslidzhen* [Philosophy in the contemporary national enlightenment process: Philosophical foundations of scientific research]. Kyiv: Interservis [in Ukrainian].
- Liew, V. K.-S., & Rowland, R. (2016). The effect of Malaysia general election on stock market returns. *SpringerPlus*, 5(1), 1975.
- Lipkan, V. A. (2022). Politychnyi zmist kontseptsii stratehichnoi nevyznachenosti: na prykladi Kytaiu [The political content of the concept of strategic uncertainty: on the example of China]. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii*, 38, 58–64 [in Ukrainian].
- Maiboroda, O. (2022). Politychnyi poriadok u kryzovomu dyskursi (na prykladi tranzytnykh suspilstv) [Political order in cross-discourse (on the example of transit societies)]. *Politychni doslidzhennia*, 2(4), 7–25 [in Ukrainian].
- Mises, L. (1949). *Human Action: A Treatise on Economics*. New Haven: Yale University Press.
- Ratnikov, V. (2023). Nevyznachenist yak svitovyi fenomen ta yoho proiavy v osviti. [It is not known what kind of world phenomenon it is and its manifestation in the light]. *Filosofiia osvity*, 29(1), 180–201 [in Ukrainian].

- Robinson, C. J., & Bangwayo-Skeete, R. (2017). Parliamentary elections and frontier stock markets: Evidence from stock market reaction to general elections in the Commonwealth Caribbean. *Global Business Review*, 18(5), 1077–1088.
- Shaihorodskiy, Yu. (2009). Mifolohiia yak zasib modeliuvannia politychnoi realnosti [Mythology as a tool for modeling political reality]. *Viche*, 15, 35–38 [in Ukrainian].
- Starosta, M., & Shurko, O. (2013). Metodolohiia analizu politychnykh ryzykiv v Ukraini [Methodology of political risk analysis in Ukraine]. *Osvita rehionu: ukraïnskyi naukovi zhurnal*, 4. https://social-science.uu.edu.ua/article/1182?utm_source=chatgpt.com [in Ukrainian].
- Taleb, N. (2007). *The Black Swan: The Impact of the Highly Improbable*. <https://www.nytimes.com/2007/04/22/books/chapters/0422-1st-tale.html>
- Tokovenko, O. S., & Tretiak, O. A. (2022). Optymalna politolohichna metodolohiia: vidpovid z pozytsii mizhdystsyplinarnoho syntezu [Optimal political science methodology: a view from the position of interdisciplinary synthesis]. *Epistemolohichni doslidzhennia v filosofii, sotsial'nykh i politychnykh naukakh*, 5(1), 98–104 [in Ukrainian].
- Vinnychuk, O. (2016). Politychna nevyznachenist yak skladova rozvytku ukrainskoho suspilstva [Political uncertainty as a factor in the development of Ukrainian society]. *Lvivskyi politekhnichnyi natsionalnyi universytet. Politychni nauky*, 7–12 [in Ukrainian].
- Williams, K. (2017). Foreign direct investment, economic growth, and political instability. *Journal of Economic Development*, 42(2), 17–37.
- Wucker, M. (2017). The Gray Rhino: How to Recognize and Act on the Obvious Dangers We Ignore. *St. Martin's Press*.
- Yasynska, A. (2022). Povedinka vybortsiv, shcho ne vyznachylisia v elektoralnykh protsesakh v Ukraini ta yevropeiskykh krainakh (2010–2019): monohrafiia [The behavior of voters, which did not stand out in the electoral processes in Ukraine and European countries (2010–2019): monograph]. *NAN Ukrainy, In-t polit. i etnonats. doslidzh. im. I. F. Kurasa. Kyiv: IPIEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy* [in Ukrainian].
- Yatsenko, O. V. (2025). *Nevyznachenist yak pidhrunttia politychnoi vyniatkovosti* [It is unclear how the political situation will develop]. <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/znanosv/znanosv2024/paper/viewFile/22089/18321> [in Ukrainian].
- Zelenko, H. I. (2003). *Navzdohinna modernizatsiia: dosvid Polshchi ta Ukrainy* [Future modernization: the experience of Poland and Ukraine]. Kyiv: Krytyka [in Ukrainian].

Стратегічний наратив як складова системи державного управління США

Анотація. У статті досліджено поняття стратегічного наративу, проаналізована еволюція його застосування у стратегічних комунікаціях США, зокрема у сфері національної безпеки. Означено роль стратегічного наративу у визначенні державної інформаційної політики США. Зазначено вітчизняних академічних дослідників, що вивчають тему стратегічного наративу, а також пов'язану офіційну документацію держави України, зокрема у контексті безпосереднього залучення до неї згаданого поняття.

Владислав Вельгус,
аспірант, Інститут політичних і
етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України

Vladyslav Velhus,
PhD Student, Kuras Institute of
Political and
Ethnic Studies of the NAS of
Ukraine

ORCID: 0009-0001-4001-9406
velhus.v@gmail.com

Стаття охоплює основні етапи та акторів, які сприяли внесенню поняття стратегічного наративу до офіційного політичного дискурсу США, а також контексти, що зумовили зростання його актуальності. Розглянуто концептуальні підходи до стратегічного наративу в академічних та експертних колах США. Описано взаємозв'язок стратегічного наративу з інституціоналізацією стратегічних комунікацій у сфері політичного управління США.

Окрема частина присвячена розгляду функцій стратегічного наративу як інструменту формування організаційної стратегії, визначення ролей співробітників та артикулювання аксіологічних принципів, що реалізуються через комунікаційну політику. Обґрунтовується його значущість у формуванні ідентичності підприємницьких, державних та міжнародних структур, впливі на суспільні уявлення та легітимізацію політичних дій.

Розглянуто аспекти застосування стратегічного наративу в інформаційному просторі, зокрема його роль у проектуванні зовнішнього позиціонування держави. Проведено аналіз упровадження стратегічного наративу в офіційні політичні документи США. Визначено його значення у формуванні суспільної думки та зовнішньої політики США.

Висновується, що стратегічний наратив є важливим інструментом державної політики, що забезпечує ефективну комунікацію та сприяє реалізації стратегічних цілей у сфері національної безпеки та міжнародних відносин. Підкреслюється його значущість у формуванні інформаційної політики в умовах гібридної війни.

Ключові слова. Стратегічний наратив, політичний наратив, стратегічні комунікації, дискурс, зовнішня політика, зовнішні комунікації, національна безпека.

Strategic Narrative as a Component of the U.S. Public Administration System

Abstract. The article explores the concept of strategic narrative, analyzes the evolution of its application in US strategic communications, in particular in the field of national security. The role of strategic narrative in determining US state information policy is outlined. Domestic academic researchers dealing with the topic of strategic narrative are indicated, as well as related official documentation of the state of Ukraine, including in the context of the direct involvement of this concept in it.

The article covers the main stages and actors that contributed to the inclusion of the concept of strategic narrative in the official US political discourse, as well as the contexts that led to the growth of its relevance. Conceptual approaches to strategic narrative in US academic and expert circles are considered. The relationship between the strategic narrative and the institutionalization of strategic communications in the sphere of US political management is described.

A separate part is devoted to the consideration of the functions of the strategic narrative as a tool for forming organizational strategy, defining employee roles, and articulating axiological principles implemented through communication policy. Its significance in forming the identity of business, state, and international structures, influencing public perceptions, and legitimizing political actions is substantiated.

The aspects of the application of the strategic narrative in the information space are considered, in particular its role in designing the external positioning of the state. An analysis of the implementation of the strategic narrative in official US political documents is conducted. Its significance in the formation of public opinion and US foreign policy is determined.

The conclusion is made that the strategic narrative is an important tool of state policy that ensures effective communication and contributes to the implementation of strategic goals in the sphere of national security and international relations. Its significance in shaping information policy in the context of hybrid warfare is emphasized.

Keywords: Strategic narrative, political narrative, strategic communications, discourse, foreign policy, external communications, national security.

Постановка проблеми. В умовах динамічного розвитку глобального інформаційного простору стратегічний наратив виступає одним із ключових інструментів державного управління та міжнародної політики. Його здатність формувати суспільну думку, легітимізувати політичні рішення та впливати на комунікативне середовище робить його невід'ємною складовою сучасних стратегічних комунікацій. Дослідження стратегічного наративу особливо актуальне в контексті трансформації міжнародної політичної системи, посилення інформаційних загроз та необхідності адаптації державної комунікаційної стратегії до назрілих викликів. Аналіз імплементації та еволюції застосування стратегічного наративу США як держави, що першою внесла це поняття у свою офіційну документацію, дає можливість визначити ефективні засоби та форми його застосування Україною в умовах триваючого процесу появи нових гібридних загроз національній безпеці.

Об'єктом дослідження є поняття "стратегічний наратив". **Предметом** дослідження є теоретизація принципів його застосування у сфері політичного управління та стратегічних комунікацій США. **Метою** дослідження є аналіз витоків та процесу інкорпорації поняття стратегічного наративу до сфери політичного управління США. **Завдання дослідження:** 1) систематизувати наукові підходи аналізу поняття стратегічного наративу; 2) визначити характер упровадження стратегічного наративу в інформаційну політику США; 3) проаналізувати функції стратегічного наративу у політичному управлінні. **Актуальність** теми зумовлена необхідністю залучення інноваційного понятійного апарату до розробки стратегії інформаційної політики України в умовах гібридної війни з агресором. **Наукова новизна** дослідження полягає у: 1) комплексному означенні домінуючих у академічному просторі США підходів до тлумачення поняття стратегічного наративу; 2) аналізі наукових поглядів на перспективи залучення поняття стратегічного наративу до офіційного політичного дискурсу США від виникнення до практичного застосування. **Джерельна основа** складається з аналітичних праць західних дослідників та офіційної документації США. У дослідженні використані такі наукові **методи:** аналіз, синтез, узагальнення, контент-аналіз, соціально-політичний аналіз, порівняльний метод, історичний метод, метод класифікації, метод систематизації.

У вітчизняних дослідженнях наратив як об'єкт політичного аналізу присутній насамперед у публікаціях науковців та експертів, які активно вивчають тему стратегічних комунікацій, наприклад, Д. Дубов [Дубов, 2016], А. Баровська [Баровська, 2015], М. Ожеван [Ожеван, 2016], Б. Парахонський [Парахонський та Яворська, 2017], Є. Макаренко [Макаренко, 2017], Т. Сивак [Сивак, 2020], Л. Компанцева [Компанцева, 2020]. Ключовими інституціями у роботі цього напрямку виступають Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки при Міністерстві культури та інформаційної політики України, Національний інститут стратегічних досліджень (НІСД), Національна академія Служби Безпеки України, Український інститут міжнародної політики (UIIP), а також Національний університет оборони України ім. Івана Черняховського.

На державному рівні ключовими тригерами до поступового підвищення динаміки дослідження стратегічних комунікацій стала низка державних кроків з реагування на російську агресію 2014 року: 1) підписання Дорожньої карти партнерства у сфері стратегічних комунікацій між Радою національної безпеки і оборони України та Міжнародним секретаріатом НАТО (22.09.2015); 2) прийняття Президентом України указів №47/2017 про затвердження Доктрини інформаційної безпеки Ради національної безпеки і оборони України від 29.12.2016 року та №685/2021 про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15.10.2021 року "Про Стратегію інформаційної безпеки", який замінив собою Указ №47/2017; 3) затвердження Концепції стратегічних комунікацій Міністерства оборони України та Збройних сил України (22.11.2017).

Поняття стратегічного наративу бере свій початок у сфері організаційного менеджменту, де його можна означити як комплекс орієнтацій у стратегічних комунікаціях, що артикулює аксіологічні принципи організації, визначає рамки її самоідентифікації, соціального позиціонування та стиль самопрезентації. Застосування стратегічного наративу полягає насамперед у процесі роз'яснення співробітникам цілей компанії на тривалий період, стратегічну роль кожного з них у досягненні поставленої мети. Тим самим наявність стратегічного наративу у організації безпосередньо впливає на покращення якості та оперативності адаптації її спеціалістів до нових обставин, відкриває можливості для прогнозування потенційних кризових ситуацій та використання превентивних засобів реагування на них.

Найвища інтенсивність застосування цього поняття у політичній сфері загалом пов'язана зі специфікою експертного та загальноінформаційного простору США. Тут, зокрема, на основі теоретичних розробок у сфері організаційного менеджменту та їх використання на практиці відбулося формування вагомої частини методологічного фундаменту прикладного застосування цього поняття у політичній сфері. Тому для розуміння домінуючих на сьогодні ракурсів інтерпретації інструментальної сутності поняття стратегічного наративу в американському інформаційному просторі доцільно коротко оглянути еволюцію його концептуалізації в рамках відповідних непрофільних теоретичних напрямів.

Наближення до домінуючої наразі концептуалізації поняття стратегічного наративу у сфері організаційного менеджменту вперше відбулося у спільній статті Д. Сноудена і М. Бун для Harvard Business Review за 2007 рік "Схема лідерського прийняття рішень", оснований на підсумках практичного застосування концептуальної структури "The Cynefin framework" Д. Сноудена, що була представлена ним у 1999 році під час його роботи в IBM Global Services. Cynefin мала змогу означити категоріальні характеристики проблемних ситуацій за природою причинно-наслідкових зв'язків, з яких вони виникли, (автором артикулюються 5 категорій) і запропонувала алгоритми комунікативних реакцій на відповідні проблемні контексти. Cynefin застосовувалася Агентством з передових оборонних досліджень США (Defense Advanced Research Projects Agency, DARPA) у боротьбі з тероризмом, стала центральним компонентом державної програми оцінки ризиків та перспектив у Сінгапурі, застосовувалася провінційним урядом Канади для залучення працівників у формування місцевої політики [Snowden & Boone, 2007].

Стаття Д. Сноудена та М. Бун, яка отримала нагороду Академії менеджменту США, теоретично доповнила концепцію Cynefin і тим самим стала еволюційним продовженням уже наявних методологічних напрацювань авторів, де предметом розгляду стала не власне структура, а саме своєрідний теоретико-прикладний підхід, що виник на основі її реального практичного застосування. Тим самим дослідження принципів формування конкретного інструментарію для керівників проєктів та організацій, який допомагає вибудовувати принципи

ефективної внутрішньої та зовнішньої стратегічної комунікації, дістало достатнє методологічне підґрунтя для трансформації у самостійний напрям критичного аналізу діяльності будь-яких організацій, незалежно від їх характеру та статусу.

Як ілюстрацію можна розглянути декілька контекстів використання та інтерпретації поняття стратегічного наративу у сучасному англomовному експертно-науковому дискурсі. У своїй статті 2016 року для Harvard Business Review "Як побудувати стратегічний наратив" засновник та виконавчий директор компанії Shift Thinking М. Бончек визначає це поняття як "власну коротку, але вичерпну, відкриту до розвитку історію компанії, яка надихає співробітників, захоплює партнерів та приваблює впливових осіб. Вона визначає візію компанії, передає її стратегії та втілює культуру", а також транслює "історію, що визначає, чим є компанія, її минуле, теперішнє та плани на майбутнє, її цінності, мету існування та унікальні особливості" [Bonchek, 2016].

У матеріалі 2020 року для Всесвітнього економічного форуму (WEF) "Стратегічний наратив: що це таке і як він може допомогти вашій компанії знайти сенс" старший менеджер зі зв'язків із громадськістю та стратегічного розвитку платформи Booking.com А. Чахоян формулює подібне означення поняття стратегічного наративу, попередньо звертаючись до відповідної інтерпретації М. Бончека: "Це спосіб для керівників бізнесу пояснити, чому існує їхня компанія, що вона декларує та чому це має турбувати аудиторію. Завдяки цьому ви виходите за межі корпоративної мови та звертаєтесь до зрозумілої для людей мови автентичності та людських емоцій" [Chakhoyan, 2020].

У цьому матеріалі А. Чахоян також презентує цикл ефективної роботи зі стратегічним наративом у рамках організації. Першим етапом є визначення рівня переконливості стратегічного наративу, його достовірності, а також рівня конгруентності між заявленими тезами та реальними діями організації. На другому етапі відбувається безпосередня комунікативна дія з донесенням наративу до аудиторії, а також аналізом якості здійсненої комунікативної дії. На третьому етапі відбувається збір та систематизація реакції аудиторії на презентацію стратегічного наративу, її критичних зауважень та скептичних оцінок. На фінальному етапі, на основі зібраної критики, відбувається корегування стратегічного наративу або практичної діяльності організації для досягнення їх відповідності одне одному. Такий цикл дає змогу організації адаптуватися до контекстуальних викликів, а також трансформуватися відповідно до запиту аудиторії та, водночас, до власної стратегічної нарації.

Методи ефективної інтеграції поняття стратегічного наративу до принципів комунікації організацій детально розглядає Е. Залман – засновниця консалтингової компанії Oryx Communications, яка опікувалася створенням комунікативних продуктів для клієнтів оборонної сфери США у період після теракту 11 вересня 2003 року у Нью-Йорку. У 2007 році вона була одним із авторів колективної доповіді до Конгресу США "Стратегічні комунікації та битва ідей: як завоювати серця та уми у глобальній війні проти терористів" [United States House Committee on Armed Services, 2007], а згодом працювала на кафедрі

інформаційної інтеграції в Національному військовому коледжі США. На основі цього досвіду у 2017 році Е. Залман заснувала Інститут стратегічного наративу (сьогодні компанія "Prescient").

Наведемо декілька означень та характеристик поняття стратегічного наративу, які вона пропонує у своїй оглядовій статті 2022 року "Що таке стратегічний наратив?": 1) "навмисно складена, переконлива та надихаюча історія, що пояснює незмінні цінності, які поділяють члени організації, їхнє походження як колективу та те, чого і як вони хочуть досягти в майбутньому"; 2) "сильні стратегічні наративи – це зв'язок між минулим організації та її баченням бажаного майбутнього"; 3) "організаційний наратив стає стратегічним, коли лідери зосереджуються на несвідомо створеній частині наративу та прагнуть узгодити його з намірами організації"; 4) "стратегічні наративи активізують та зосереджують людей в організації на певному об'єднавчому прагненні"; 5) "стратегічні наративи є рамками для стратегічної комунікації" [Zalman, 2022].

Кураторка магістерської програми зі сторітелінгу Університету Лафборо В. Кірбі у дебютному матеріалі з циклу публіцистичних статей 2024 року "Вироблення сенсу через історію" для платформи Medium зауважує, що "сила історій в організаціях походить не від них самих, а від здатності людей розуміти світ і свою роль у ньому" [Kirbi, 2024]. В цьому ракурсі стратегічний наратив розглядається насамперед не як результат формалізації суб'єктивної концепції самоідентифікації керівників компанії, а як своєрідний дискурсивний простір, де компанія та її співробітники погоджуються щодо загального визначення співвідношення між ними як виробниками та споживачами. Свою тезу В. Кірбі доповнює іншою циклічною схемою, згідно з якою стратегічний наратив та персональні історії формують основу колективної культури та цінностей – Світ Історії (StoryWold). З останнього формуються сенси як зовнішній напрям діяльності (мета), та значення як смислове (причина) наповнення дії. В сумі вони створюють колективну ідентичність на основі знань про відповідні вищезгадані цінності та культуру.

Комплексний науковий огляд сутності стратегічного наративу в сучасному експертному дискурсі з політичної проблематики зроблено у роботі Б. О'Локліна (Лондонський університет), Л. Розель (Університет Елона) і А. Міскіммона (Університет Белфаста) – "Стратегічний наратив: нові значення для розуміння м'якої сили" (2014) [Roselle et al., 2014]. В ній, серед іншого, автори звертаються до теоретичного доробку Дж. С. Ная з акцентом на статті "М'яка сила. Зовнішня політика" (1990) [Nye, 1990], де колишній очільник Національної ради розвідки та декан Гарвардського інституту державного управління імені Джона Ф. Кеннеді провів критичний аналіз концепції міжнародної політики США та вказав на необхідність залучення нових (або реактуалізованих старих) засобів впливу на формування нової міжнародної політичної системи, яка лише почала зароджуватися на початку 1990-х років.

Внаслідок проведеного аналізу автори книги дійшли висновку, що саме стратегічний наратив є центральним поняттям у визначенні сутності м'якої сили у ХХ ст., зокрема, коли характер міжнародних відносин визначається питанням протистояння між різними інтерпретаціями історії [Roselle et al., 2014, с. 71–72]. Потенціал ефективності наративу визначається, з одного боку, корелює з уже існуючими цінностями реципієнта, а з іншого боку, спроможністю його трансляції впливати на формування цінностей останнього. Стратегічний наратив тим самим виступає ключовим елементом формування, проєктування, поширення та рецепції ідей у міжнародній системі, а "концепція стратегічного наративу допомагає вирішити багато фундаментальних питань, пов'язаних із нашим розумінням та аналізом м'якої сили" [Roselle et al., 2014, с. 74].

Л. Розель та А. Міскіммон визначають такі складові стратегічного наративу:

1) персонажі або актори, під якими розуміються, наприклад, держави, недержавні суб'єкти, НДО, ТНК, політичні партії; 2) сеттинг, або дискурсивний простір розгортання наративу, в якому формується діапазон можливих проблем, які потребують розв'язання, і цілей, яких можна досягти; 3) конфлікт або дія, що становить сюжетну основу, проблематику, яка розгортається в конкретному кейсі трансляції наративу, а також вказує на темпоральні характеристики відповідного кейса; 4) розв'язання конфлікту або пропонуваній спосіб розв'язання, що визначає параметри майбутнього позитивного сценарію [Roselle et al., 2014, с. 75–76].

Автори дослідження також приділяють увагу потенціалу застосування стратегічного наративу в умовах зростаючого рівня прозорості міжнародних відносин на тлі розвитку нових медіа та доступу до них з боку все більшої кількості користувачів з різних частин світу [Roselle et al., 2014, с. 77]. Наратив, залучаючи аудиторію до ідентифікації з цінностями, які він транслює, у підсумку легітимізує акти реальної політики: "різні епізоди наративізуються, поміщаються в причинно-наслідкові послідовності та набувають значення з огляду на загальну розповідь конфлікту. І характеристика, і наративізація підлягають конфліктизації, оскарженням і використовуються для легітимації претензій і пов'язаних з ними дій" [Roselle et al., 2014, с. 79]. Тож трансляція стратегічного наративу є необхідним супроводом (а часто і підготовчою дією) перед реалізацією реальної політичної стратегії чи окремих політичних дій, оскільки забезпечує певний рівень їх соціального толерування.

Відповідне поняття у "Словнику військових та пов'язаних термінів" Міністерства оборони США у її редакції 2017 року тлумачиться як "цілеспрямовані зусилля уряду Сполучених Штатів щодо розуміння та залучення ключових аудиторій для створення, посилення або збереження умов, сприятливих для просування інтересів, політики та цілей уряду Сполучених Штатів шляхом використання скоординованих програм, планів, тем, повідомлень і продуктів, синхронізованих із діями всіх інструментів національної влади" [Dictionary of Military and Associated Terms, 2017, с. 223].

Безпосередньо до американського політичного дискурсу та застосування

в сферах державного управління та безпеки поняття стратегічного наративу було інтегровано із необхідності залучення нової термінології для формалізації результатів попередніх напрацювань у напрямі досліджень стратегічних комунікацій. Незважаючи на те, що це словосполучення можна було побачити в офіційних документах США ще у 1960-х роках в контексті комунікації щодо ядерного стримування [Дубов, 2016, с. 11], сучасне його розуміння почало формуватися саме на початку 2000-х років, насамперед у контексті гібридного протистояння глобальним терористичним загрозам.

У 2001 р. спеціалізована оперативна група Оборонної наукової ради Міністерства оборони США підготувала звіт з питання управління інформаційним поширенням (Managed Informaion Destination). Документ було присвячено перспективам системного підходу до відповідного питання, що може "створити дипломатичні можливості, зменшити напругу, яка може вести до війни, допомогти стримувати конфлікти та зменшувати нетрадиційні загрози американським інтересам", оскільки стратегічне поширення інформації "формує порядок денний та створює контекст, що сприяє досягненню політичних, економічних та військових цілей" [Дубов, 2016, с. 11].

Після цього рівень інституалізації нового сектору державної політики США поступово зростає і у 2002 р. в межах Ради національної безпеки було створено Координаційний комітет з політики стратегічних комунікацій. Звіт 2004 вже згаданої групи Оборонної наукової ради МО США вказував на необхідність розвитку стратегічних комунікацій як одного з ключових напрямів роботи у сфері гарантування національної безпеки США [Дубов, 2016, с. 33]. У 2005 році у Раді національної безпеки з'явилася посада керівника зі стратегічних комунікацій.

Важливою працею для запровадження поняття "стратегічний наратив" у сферу політичного менеджменту і стратегічних комунікацій стала робота вже згаданого американського політолога та (спільно з Р. Кеохейном) автора теорії комплексної взаємозалежності Дж. Ная – автора книги "М'яка сила: засоби для досягнення успіху у світовій політиці" (2004), в якій він аналізував визначальну роль наративів у несиловому переконуванні та формуванні культурної привабливості у міжнародній політиці. В ній автор зазначає, що в інформаційну епоху змінилася сама сутність міждержавних протистоянь: "Політика стала змаганням за довіру. Світ традиційної силової політики зазвичай залежить від того, чия армія чи економіка перемагають. Політика в інформаційну епоху "зрештою, може залежати від того, чия історія переможе" [Nye, 2004, с. 7]. Закономірно, що Дж. Най вбачав одну з головних причин поразки СРСР у холодній війні у неякісній пропаганді як складової його міжнародної політики [Цюрупа, 2007, с. 49].

Важливим також є зауваження, що "громадськість у постмодерні загалом скептично ставиться до влади, а урядам переважно не довіряє. Тому урядам часто доводиться триматися осторонь і працювати з приватними акторами" [Mr, Y, 2011, с. 13]; а також зауваження щодо необхідності формування

державної комунікативної стратегії США, відповідно до якої відбуватиметься "не лише трансляція американського посилу, але й двостороння комунікація, що більше б залучала неурядові виміри суспільства" [Mr, Y, 2011, с. 23].

У контексті доробку, що орієнтується на напрацювання Дж. Ная, також варто згадати роботу Ф. Сейба "Інформація на війні: журналістика, дезінформація та сучасна війна" (2021), в якій він провів одне з найбільш комплексних сучасних досліджень інформації та медіа як засобів гібридної війни у світовій політиці, зокрема з ракурсу інструментарію державної політики у сфері стратегічних комунікацій [Seib, 2021].

Пізніше аналітик центру Інституту стратегічних досліджень військового коледжу армії США Д. М'юрфі у 2008 році підготував оглядовий матеріал "Стратегічні комунікації: володіння інформаційним елементом влади" [Murphy, 2008], в якому розглянув існуючі канали донесення інформації та перспективи їх використання для реалізації американської зовнішньої політичної стратегії. Як і багато досліджень у сфері стратегічних комунікацій першого десятиліття XXI ст., центральним контекстом розгляду виступило протистояння США з міжнародним тероризмом.

Свій огляд він завершив таким висновком: "Національна стратегія публічної дипломатії та стратегічної комунікації є великим кроком у правильному напрямі, щоб дозволити Сполученим Штатам конкурувати в інформаційному середовищі та проактивно доносити власну історію. Завдання перемоги над ворогом, центром тяжіння якого є екстремістська ідеологія, вимагає не менше, ніж усіх зусиль у цьому відношенні. Але зміна сприйняття, ставлення та, зрештою, поведінки – це завдання для цілого покоління. Залишається побачити, чи можна запровадити процеси, які триватимуть поза межами політичних циклів, і чи зможе національне керівництво зробити крок уперед, щоб очолити завдання зміни поточної культури стриманості, щоб використовувати інформацію як силу, конкуруючу у все більш складному інформаційному середовищі. Лише тоді можна вирівняти інформаційне поле битви та виграти битву ідей" [Murphy, 2008, с. 184].

Безперечно, необхідно згадати спільну з вже згадуваними дослідниками А. Міскіммоном та Б. О'Локліном статтю А. Антоніадеса (Університет Сассексу) – "Політика великих держав і стратегічні наративи" (2010) [Antoniades et al., 2010], яка справляла вплив на англомовні наукові дослідження поняття стратегічного наративу завдяки наявності в ній: 1) акцентованого означення ролі стратегічного наративу у політичній сфері та його застосування у міжнародній політиці великих держав; 2) проведеного огляду можливості застосування наративів у широкому спектрі політичних контекстів: від засобу вирішення локальних конфліктів до участі у формуванні концептуального підходу до зовнішніх комунікацій; 3) оформленого загального опису підходів до аналізу політичних наративів.

Як підкреслюють самі автори, ця стаття мала важливе методологічне значення також через те, що вона "виклала дослідницьку програму для вивчення стратегічних наративів великих держав, щоб пояснити процес

переходу до нових форм міжнародного порядку" [Antoniades et al., 2010, с. 16]. У ній, зокрема, були наведені такі означення інструментів стратегічного наративу – це "інструменти, які використовуються раціональними акторами у їхній політичній комунікації для досягнення таких цілей, як формування інтересів та груп ідентичності, і які допомагають конституювати інтереси та ідентичності включно з тим, що вважалося б стратегічним до того, як раціональні актори розгорнули свої наративні інструменти" [Antoniades et al., 2010, с. 10].

Водночас було вказано на прикладний інструментарій стратегічного наративу для його використання державами задля "проєктування своїх інтересів та ідентичності", беручи до уваги, що "теорії гегемоніального суперництва та воєн, зосереджені на матеріальних факторах, не помічають важливості цих процесів і значення того, що ми називаємо "балансом ідентичності"".

Окремим внеском згаданої праці є означення проблем, над якими мають працювати сучасні аналітики, що вивчають тему стратегічних наративів:

- 1) проблема відриву наративу від оповідача;
- 2) визначення конкретних критеріїв, що вказують на наявність наративізації;
- 3) виявлення обмежувальних параметрів стратегічного наративу;
- 4) означення засобів державних лідерів та ЗМІ у передачі стратегічних наративів інших держав від імені громадськості;
- 5) опис ролі візуального образу в стратегічних наративах [Antoniades et al., 2010, с. 16–17].

Завершальною у теоретичній підготовці до аналізу стратегічного наративу як самостійного об'єкта концептуального наукового аналізу в США можна вважати роботу американського соціолога і професора з політичного аналізу корпорації RAND К. Пола "Стратегічні комунікації: походження, концепції та поточні дебати" (2011) [Paul, 2011], яка суттєво вплинула на оборонну доктрину США. У ній сьогоднішній голова інформаційного відділу післядипломної освіти USMC (Корпусу морської піхоти США) описував розвиток та значення стратегічних комунікацій у військовому та політичному контекстах, аналізував їх інструментальний потенціал та вплив технологій (зокрема, появу соціальних мереж) на характер стратегічних комунікацій, описав можливості оцінювання ефективності їх результатів. Досліджуючи історичний розвиток політичних комунікацій від ранньої пропаганди до їх розвитку в інформаційну епоху, К. Пол означив стратегічні комунікації як цілеспрямоване використання комунікації задля досягнення певної мети, що супроводжується зміною комунікативного характеру організації у всіх аспектах її діяльності. Виходячи зі змісту цієї роботи, основними складовими стратегічних комунікацій можемо визначити інформаційні та психологічні операції, публічну дипломатію та зв'язки з громадськістю.

Поняття стратегічного наративу використовувалося у "Посібнику уряду США з боротьби з повстанцями" 2009 року, розробленому за участю експертів з низки державних департаментів США та опублікованому видавництвом Бюро військово-політичних справ за підписом тодішнього секретаря Державного

департаменту США К. Райза, керівника Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) Х. Форса та міністра оборони США Р. Гейтса. Ця міжвідомча доповідь мала на меті об'єднати широкий досвід державних відділів США у протистоянні з нелегальними озброєними антидержавними рухами та їх пропаганді в загальному контексті боротьби з глобальним тероризмом. Уже у вступі, в рамках опису прямолінійного інформаційного протистояння, згадується необхідність узгодження загальної стратегії з нормами стратегічного нарративу: "Вкрай важливо, щоб кампанія (*інформаційного – авт.*) впливу відповідала стратегічному нарративу, резонувала з відповідними аудиторіями, ґрунтувалася на рішучості уряду та реальних діях" [U.S. Government, 2009, с. 3].

У другій частині доповіді підкреслюється ключова роль стратегічного нарративу як джерела обрання конкретних ліній стратегічної комунікації: "Стратегія впливу повинна спадати вниз від набору стратегічних нарративів, з яких мають виходити всі повідомлення та дії". Взаємодоповнення існуючого нарративу, роботи інших відділів та реальної урядової політики порівнюється з військовою концепцією циклу COPT (Спостереження – Орієнтація – Рішення – Дія – англ. OODA) американського військового теоретика Дж. Бойда [Crowley, 2024].

У свою чергу, фінальним кроком до інтеграції поняття стратегічного нарративу у політичну сферу США стала публікація Міжнародним науковим центром Вудро Вільсона статті "A National Strategic Narrative" 8 квітня 2011 року [Mr Y, 2011]. Її розробка була ініційована адміралом США М. Мулленом, тригером чому стали критичні зауваження капітана ВМС США У. Портера під час доповіді 2009 року вищезгаданому тодішньому міністру оборони Р. Гейтсу. У. Портер вказував на необхідність перегляду звичної стратегії США у сфері міжнародних відносин з її ухилом на військову потужність та вирішення короткочасних тактичних завдань. Як альтернативу такому підходу він пропонував розробити довгострокову стратегію, яка б враховувала глобальні виклики та пропонувала зовнішній аудиторії привабливий нарратив, що спонукатиме до взаємодії. Окрім У. Портера ключовим розробником підсумкового матеріалу став М. Маклебі, який на той час обіймав посаду спеціального стратегічного помічника голови Об'єднаного комітету начальників штабів.

Цей документ справляв суттєвий вплив на розвиток американської доктрини національної безпеки: велика увага в ній приділялася питанням стратегічної стійкості, взаємозалежності суб'єктів міжнародної політики та необхідності довгострокового мислення, що можна побачити в різних стратегічних оглядах і документах за останнє десятиліття, наприклад, в публікаціях Стратегії національної безпеки [National Security Strategy, 2015] та Чотирирічних оглядах оборони [Quadrennial Defense Review, 2014]. Публікація цього матеріалу, в якому зосереджувалася увага на необхідності зміни концепції стратегічних комунікацій США, викликала жваві дискусії серед політичних та військових аналітиків (зокрема в академічному просторі), що додатково вплинуло на популяризацію поняття стратегічного нарративу та його остаточне залучення до експертного політичного дискурсу.

На завершення повернемося до згаданої роботи Б. О'Локліна, Л. Розель та А. Міскіммона. У її заключній частині описуються характеристики стратегічного наративу, а також додаткові проблеми та завдання, які постають перед суб'єктами їх трансляції та аналітиками, які опікуються цим напрямом у сфері стратегічних комунікацій: 1) "вивчення стратегічного наративу є центральним для розуміння того, як визначаються, конструюються та розуміються всі аспекти конфлікту" [Roselle et al., 2014, с. 79]; 2) нова медіаекологія сучасного інформаційного суспільства створює більш широкий та інтенсивний зв'язок між нараторами та аудиторією, таким чином безпосередньо впливаючи на інтенсивність та характер політичних конфліктів; 3) характер сучасних цифрових медіа з відкритим доступом до публікації інформації користувачами має потенціал впливати на деконструкцію наративу, де будь-який відеоматеріал може відігравати роль малого наративу, спрямованого на спростування генеральної лінії великого наративу; 4) політичні та військові лідери, а також автори наративів мають знати наративи конкурентів та союзників у міжнародній політичній системі, досліджувати аспекти, які роблять ці наративи ефективними, вміти застосовувати власний наратив для деконструкції ворожих наративів, а також розвивати можливості пошуку консенсусних ліній між власним стратегічним наративом та наративами інших сторін [Roselle et al., 2014, с. 79–80].

Висновки. Стратегічний наратив став одним з ключових інструментів США у застосуванні м'якої сили у міжнародній політиці та глобальному інформаційному просторі. Це поняття пройшло еволюцію від застосування у вузькій сфері організаційного менеджменту до одного з фундаментальних елементів наукової теорії стратегічних комунікацій загалом та комунікаційної стратегії США у сфері національної безпеки зокрема.

Стратегічний наратив дає змогу державам транслювати свої інтереси на зовнішню (міжнародну) та внутрішню аудиторію і тим самим впливати на формування необхідного їм глобального соціально-політичного дискурсу. Він відіграє помітну роль у підтримці соціальної стабільності через ідентифікацію інтересів громадян з декларованою політикою держави та, як наслідок, відповідає за публічну легітимізацію державної політики. Завдяки підтримці комплексної комунікаційної стратегії стратегічний наратив полегшує адаптацію держави до викликів у інформаційному полі та запобігає потенційним кризам комунікації.

Перед науковцями у дослідженнях стратегічного наративу насамперед постають такі проблематики: методика окреслення рамок наративу; означення критеріїв застосування наративізації; проблема відриву наративу від оповідача; кореляція текстуалізації та візуалізації у трансляції наративів.

Подальші дослідження стратегічних наративів мають значний науковий та практичний потенціал. Перспективними напрямками є: 1) аналіз механізмів адаптації стратегічного наративу до умов динамічного розвитку інформаційного середовища; 2) дослідження впливу цифрових технологій та соціальних медіа на трансформацію і поширення стратегічних наративів у міжнародних

відносинах; 3) порівняльний аналіз стратегічних наративів різних держав та їх роль у глобальних інформаційних конфліктах; 4) вивчення засобів практичного застосування стратегічного наративу в комунікаційних стратегіях України; 5) аналіз стратегічного наративу у контексті інформаційної безпеки та протидії гібридним загрозам. Подальші дослідження сприятимуть глибшому розумінню механізмів формування, адаптації та поширення стратегічних наративів, а також розробці ефективних комунікаційних стратегій для забезпечення інформаційної стійкості держави в умовах сучасних політичних та безпекових викликів.

Бібліографічні посилання:

- Баровська, А. В. (2015). Стратегічні комунікації: досвід НАТО. *Стратегічні пріоритети*, 1, 47–152. http://nbuv.gov.ua/UJRN/spa_2015_1_24
- Дубов, Д. В. (2016). Стратегічні комунікації: проблеми концептуалізації та практичної реалізації. *Стратегічні пріоритети. Серія: Політика*, 4, 9–23. http://nbuv.gov.ua/UJRN/sppol_2016_4_4
- Компанцева, Л. (2020). Лінгвістична експертиза соціальних мереж в умовах гібридних викликів національній безпеці України. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*, 40, 119–139.
- Макаренко, Є. А. (2017). Стратегічні комунікації в міжнародних відносинах. *International relations. Political sciences*, 75–81.
- Парахонський, Б. О., & Яворська, Г. М. (2017). Онтологія гібридної війни: гра прихованих смислів. *Стратегічна панорама*, 1, 7–16.
- Ожеван, М. А. (2016). Глобальна війна стратегічних наративів: виклики та ризики для України. *Стратегічні пріоритети. Серія: Політика*, 4, 30–40. http://nbuv.gov.ua/UJRN/sppol_2016_4_6
- Сивак, Т. В. (2020). *Інституціоналізація стратегічних комунікацій у системі публічного управління України* (Автореф. дис. докт. наук з держ. упр.). НАДУ. Київ. https://www.researchgate.net/publication/354689596_INSTITUCIONALIZACIA_STRATEGICNIH_KOMUNIKACIJ_U_SISTEMI_PUBLICNOGO_UPRAVLINNA_UKRAINI
- Цюрупа, М. (2007). Поняття "м'якої сили" держави та особливості її застосування в сучасній світовій політиці. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, Вип. 36: Курасівські читання. Влада і суспільство в сучасній Україні: механізми взаємодії*. Київ: Знання України.
- Antoniades, A., Miskimmon, A., & O'Loughlin, B. (2010). Great Power Politics and Strategic Narratives. *Centre for Global Political Economy, University of Sussex*. Working Paper, 7.
- Bonchek, M. (2016, March 25). How to build a strategic narrative. *Harvard Business Review*. <https://hbr.org/2016/03/how-to-build-a-strategic-narrative>
- Chakhoyan, A. (2020, December 17). Strategic narrative: what it is and how it can help your company find meaning. *World Economic Forum*. <https://www.weforum.org/stories/2020/12/how-a-company-s-strategic-narrative-should-be-like-a-north-star/>
- Crowley, B. (2024). The OODA Loop. *The decision lab*. <https://thedecisionlab.com/reference-guide/computer-science/the-ooda-loop>
- Quadrennial Defense Review*. (2014). Office of the Secretary of Defense. Historical Office. <https://history.defense.gov/Historical-Sources/Quadrennial-Defense-Review/>

- Dictionary of Military and Associated Terms*. (2017). DOD Dictionary. <https://www.tradoc.army.mil/wp-content/uploads/2020/10/AD1029823-DOD-Dictionary-of-Military-and-Associated-Terms-2017.pdf>
- Kirbi, V. (2024, February 6). Making Sense Through Story. *Medium*. <https://medium.com/@kirbyvix/making-sense-through-story-d0863f75c57>
- Mr, Y. (2011). *A national strategic narrative*. Princeton University. https://nps.edu/documents/103400120/0/A+National+Strategic+Narrative_ALL.pdf/d92ad0c0-c4d2-4673-afd4-164e30fee416
- Murphy, Dennis M. (2008). Strategic Communication: Wielding the Information Instrument of Power. *Chapter 12* in Bartholomees, J., Boone, Jr., Guide to National Security Issues, Volume I: Theory of War and Strategy, Strategic Studies Institute, Carlisle, PA, 175–188.
- National Security Strategy*. (2015). The White House. https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/docs/2015_national_security_strategy_2.pdf
- Nye, J. (1990). Soft Power. *Foreign Policy*, 80, 153–171. <https://doi.org/10.2307/1148580>
- Nye, J. (2004). *Soft Power: The Means To Success In World Politics*. New York: Public Affairs Books.
- Paul, C. (2011). Strategic Communication: Origins, Concepts, and Current Debates. Praeger Security International. Research Gate. https://www.researchgate.net/publication/265784991_Strategic_Communication_Origins_Concepts_and_Current_Debates
- Roselle, L., Miskimmon, A., & O'Loughlin, B. (2014, March). Strategic narrative: A new means to understand soft power. *ResearchGate*. https://www.researchgate.net/publication/274484086_Strategic_narrative_A_new_means_to_understand_soft_power
- Seib, Ph. (2021). *Information at War: Journalism, Disinformation, and Modern Warfare*. Polity. ISBN: 978-1-509-54858-3
- Snowden, D. J., & Boone, M. E. (2007, November). A Leader's Framework for Decision Making. *Harvard Business Review*. <https://hbr.org/2007/11/a-leaders-framework-for-decision-making>
- United States House Committee on Armed Services*. (2007, July 11). Strategic communications and the battle of ideas: winning the hearts and minds in the global war against terrorists. Government Printing Office. <https://www.govinfo.gov/content/pkg/CHRG-110hhrg43849/pdf/CHRG-110hhrg43849.pdf>
- U.S. Government. (2009). *Counterinsurgency Guide*. Bureau of Political-Military Affairs. ISBN-10:108170494494
- Zalman, A. What is a strategic narrative? Strategic Narrative FAQs. (2022, February 5). Amy Zalman. <https://amyzalman.com/what-is-a-strategic-narrative-strategic-narrative-faqs>

References

- Antoniades, A., Miskimmon A., & O'Loughlin, B. (2010). Great Power Politics and Strategic Narratives. *Centre for Global Political Economy, University of Sussex*. Working Paper 7.
- Barovska, A. V. (2015). Stratehichni komunikatsii: dosvid NATO [Strategic communications: NATO experience]. *Stratehichni priorytety*, 1, 47–152 [in Ukrainian].

- Bonchek, M. (2016, March 25). How to build a strategic narrative. *Harvard Business Review*. <https://hbr.org/2016/03/how-to-build-a-strategic-narrative>
- Chakhoyan, A. (2020, December 17). Strategic narrative: what it is and how it can help your company find meaning. *World Economic Forum*. <https://www.weforum.org/stories/2020/12/how-a-company-s-strategic-narrative-should-be-like-a-north-star/>
- Crowley, B. (2024). The OODA Loop. *The decision lab*. <https://thedecisionlab.com/reference-guide/computer-science/the-ooda-loop>
- Dictionary of Military and Associated Terms*. (2017). DOD Dictionary. <https://www.tradoc.army.mil/wp-content/uploads/2020/10/AD1029823-DOD-Dictionary-of-Military-and-Associated-Terms-2017.pdf>
- Dubov, D. V. (2016). Stratehichni komunikatsii: problemy kontseptualizatsii ta praktychnoi realizatsii [Strategic communications: problems of conceptualization and practical implementation]. *Stratehichni priorytety. Serii: Polityka*, 4, 9–23. http://nbuv.gov.ua/UJRN/sppol_2016_4_4
- Kirbi, V. (2024, February 6). Making Sense Through Story. *Medium*. <https://medium.com/@kirbyvix/making-sense-through-story-d0863f75c57>
- Kompantseva, L. (2020). Linhvistychna ekspertyza sotsialnykh merezh v umovakh hibrydnykh vyklykiv natsionalnoi bezpetsi Ukrainy [Linguistic expertise of social networks in the conditions of hybrid threats to the national security of Ukraine]. *Aktualni problemy ukrainskoi linhvistyky: teoriia i praktyka*, 40, 119–139 [in Ukrainian].
- Makarenko, Ye. A. (2017). Stratehichni komunikatsii v mizhnarodnykh vidnosynakh [Strategic communications in international relations]. *International relations. Political sciences*, 75–81 [in Ukrainian].
- Mr, Y. (2011). A national strategic narrative. Princeton University. https://nps.edu/documents/103400120/0/A+National+Strategic+Narrative_ALL.pdf/d92ad0c0-c4d2-4673-afd4-164e30fee416
- Murphy, Dennis M. (2008). Strategic Communication: Wielding the Information Instrument of Power. Chapter 12 in Bartholomees, J. Boone, Jr., Guide to National Security Issues, Volume I: Theory of War and Strategy, Strategic Studies Institute, Carlisle, PA, 175–188.
- National Security Strategy*. (2015). The White House. https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/docs/2015_national_security_strategy_2.pdf
- Nye, J. (1990). *Soft Power. Foreign Policy*, 80, 153–171. <https://doi.org/10.2307/1148580>
- Nye, J. (2004). *Soft Power: The Means To Success In World Politics*. New York: Public Affairs Books.
- Ozhevan, M. A. (2016). Hlobalna viina stratehichnykh naratyviv: vyklyky ta ryzyky dlia Ukrainy [Globalization of strategic narratives: challenges and risks for Ukraine]. *Stratehichni priorytety. Serii: Polityka*, 4, 30–40. http://nbuv.gov.ua/UJRN/sppol_2016_4_6 [in Ukrainian].
- Parakhonskyi, B. O., & Yavorska, H. M. (2017). Ontolohiia hibrydnoi viiny: hra prykhovanykh smysliv [Ontology of hybrid guilt: a game of hidden meanings]. *Stratehichna panorama*. 1, 7–16 81 [in Ukrainian].

- Paul, C. (2011). *Strategic Communication: Origins, Concepts, and Current Debates*. Praeger Security International. Research Gate. https://www.researchgate.net/publication/265784991_Strategic_Communication_Origins_Concepts_and_Current_Debates
- Roselle, L., Miskimmon, A., & O'Loughlin, B. (2014, March). Strategic narrative: A new means to understand soft power. *Research Gate*. https://www.researchgate.net/publication/274484086_Strategic_narrative_A_new_means_to_understand_soft_power
- Seib, Ph. (2021). *Information at War: Journalism, Disinformation, and Modern Warfare*. Polity. ISBN: 978-1-509-54858-3
- Snowden, D. J., & Boone, M. E. (2007, November). A Leader's Framework for Decision Making. *Harvard Business Review*. <https://hbr.org/2007/11/a-leaders-framework-for-decision-making>
- Syvak, T. V. (2020). *Instytutsionalizatsiia stratehichnykh komunikatsii u systemi publichnoho upravlinnia Ukrainy* [Institutionalization of strategic communications in the public administration system of Ukraine]. (Avtoref. dys. dokt. nauk z derzh. upr.) NADU. Kyiv. https://www.researchgate.net/publication/354689596_INSTITUCIONALIZACIA_STRATEGICNIH_KOMUNIKACIJ_U_SISTEMI_PUBLICNOGO_UPRAVLINNA_UKRAINI [in Ukrainian].
- Tsiurupa, M. (2007). Poniattia "miakoi syly" derzhavy ta osoblyvosti yii zastosuvannia v suchasni svitovii politytsi [The concept of "soft power" of the state and the peculiarities of its use in contemporary world politics]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*. Vyp. 36: *Kurasivski chytannia. Vlada i suspilstvo v suchasni Ukraini: mekhanizmy vzaiemodii*. Kyiv: Znannia Ukrainy [in Ukrainian].
- Quadrennial Defense Review*. (2014). Office of the Secretary of Defense. Historical Office. <https://history.defense.gov/Historical-Sources/Quadrennial-Defense-Review/>
- United States House Committee on Armed Services*. (2007, July 11). Strategic communications and the battle of ideas: winning the hearts and minds in the global war against terrorists. Government Printing Office. <https://www.govinfo.gov/content/pkg/CHRG-110hhrg43849/pdf/CHRG-110hhrg43849.pdf>
- U.S. Government. (2009). *Counterinsurgency Guide*. Bureau of Political-Military Affairs. ISBN-10:108170494494
- Zalman, A. (2022, February 5). What is a strategic narrative? Strategic Narrative FAQs. Amy Zalman. <https://amyzalman.com/what-is-a-strategic-narrative-strategic-narrative-faqs>

Оновлення еліт повоєнного часу: світовий досвід та українські реалії

Тетяна Ляшенко,

доктор політичних наук,
Інститут політичних і етнонаціональних
досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

Tetyana Lyashenko,

Doctor of Political Sciences,
Kuras Institute of Political and Ethnic
Studies of the NAS of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5807-1130>
tet.lyashenko@ukr.net

Анотація. Стаття присвячена аналізу механізмів оновлення політичних еліт у повоєнний період, зокрема на прикладі європейських країн після Другої світової війни та сучасної України. Розглядається вплив війни на трансформацію політичного класу, визначаються ключові чинники, що сприяють зміні еліт, а також досліджуються основні виклики

цього процесу. У статті виокремлено кілька моделей оновлення політичних еліт: 1. Радикальна трансформація ("шокова терапія") – докорінне реформування державного апарату (як у повоєнній Німеччині). 2. Призначення нових управлінців бюрократичним шляхом – оновлення еліт через державні реформи та нові політичні структури (як у Франції). 3. Демократична ротація через вибори – поступова зміна політичних лідерів через виборчі механізми (як у Великій Британії). 4. Зовнішній вплив – роль міжнародних партнерів у підтримці реформ та демократичних змін (приклад Плану Маршалла для країн Європи).

Особливу увагу приділено процесу оновлення еліт в Україні. Серед головних викликів виділено: залежність політичного класу від олігархічних груп; низьку довіру громадян до партій та виборчих процесів; вплив військової еліти на повоєнний політичний ландшафт; монополізацію медіапростору та проблеми зі свободою слова; корупцію та неефективність антикорупційної політики.

Автор підкреслює, що вибори є ключовим механізмом оновлення політичних еліт, однак їхня ефективність залежить від прозорості виборчого процесу, реформи виборчого законодавства та створення рівних умов для політичної конкуренції. Запровадження пропорційної виборчої системи з відкритими списками може сприяти формуванню більш відповідального політичного класу.

У висновках наголошується, що оновлення політичних еліт в Україні потребує комплексних реформ, зокрема зміцнення демократичних інституцій, боротьби з корупцією та забезпечення справедливого політичного представництва. Лише за умов системних змін можна досягти формування ефективної, відповідальної та орієнтованої на суспільні інтереси політичної еліти.

Ключові слова: політичні еліти, повоєнний період, оновлення еліт, демократичні вибори, реформи, корупція, громадянське суспільство, міжнародна підтримка.

© Ляшенко Т., 2025

Postwar Elite Renewal: Global Experience and Ukrainian Realities

Abstract. The article is devoted to analyzing the mechanisms of political elite renewal in the post-war period, focusing on the examples of European countries after World War II and modern Ukraine. It examines the impact of war on the transformation of the political class, identifies key factors that contribute to elite change, and explores the main challenges of this process.

The article highlights several models of political elite renewal: 1. Radical transformation ("shock therapy") – a fundamental reform of the state apparatus (as in post-war Germany). 2. Appointment of new managers through bureaucratic means – elite renewal through state reforms and new political structures (as in France). 3. Democratic rotation through elections – a gradual change of political leaders through electoral mechanisms (as in the United Kingdom). 4. External influence – the role of international partners in supporting reforms and democratic changes (e.g., the Marshall Plan for European countries).

Special attention is given to the process of elite renewal in Ukraine. The main challenges identified include the dependence of the political class on oligarchic groups, low public trust in parties and electoral processes, the influence of the military elite on the post-war political landscape, media monopolization and issues of press freedom, as well as corruption and the inefficiency of anti-corruption policies.

The author emphasizes that elections are a key mechanism for political elite renewal; however, their effectiveness depends on the transparency of the electoral process, electoral law reform, and the creation of equal conditions for political competition. The introduction of a proportional electoral system with open lists could contribute to the formation of a more responsible political class.

The conclusions stress that the renewal of political elites in Ukraine requires comprehensive reforms, including strengthening democratic institutions, combating corruption, and ensuring fair political representation. Only through systemic changes can an effective, accountable, and socially oriented political elite be formed.

Keywords: political elites, post-war period, elite renewal, democratic elections, reforms, corruption, civil society, international support.

Постановка проблеми. Війна та повоєнний період створюють особливий контекст для трансформації політичного ландшафту. Знищення старих інститутів, зміна балансу сил та потреба в інтеграції в міжнародне співтовариство висувають перед суспільством і державою нові виклики. В цей період значення політичної еліти та правлячого класу неможливо недооцінювати, від них залежить надто багато, насамперед їм належить виявити виняткові здібності, застосувати свій найкращий досвід, щоб вирішальним чином вплинути на загальний розвиток і стабільність суспільства. Будь-яка кризова ситуація, а тим більше війна, формує особливу потребу в ефективних діях влади. У такому разі владні еліти, які функціонально є групою впливу, повинні відігравати стратегічну роль у процесах прийняття рішень, адже саме їм народ делегує владу задля протидії кризовим

ситуаціям. Виконанням таких функцій повною мірою підтверджується або не підтверджується *ефективність та компетентність еліти*.

Процес оновлення еліти зосереджується не лише на політичних аспектах, а й охоплює соціальні та економічні чинники, створюючи цілісну основу для всебічної трансформації. Отже, післявоєнний період служить каталізатором змін, сформувавши майбутню траєкторію розвитку країни та заклавши основу для сталого зростання та процвітання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження ролі правлячого класу та еліти в працях українських учених до повномасштабного російського вторгнення стосувалося насамперед трансформаційних змін політичної системи України. В цьому плані можна відмітити роботи Т. Бевз, Д. Короткова, В. Маркітанова та ін. Сьогодні все більше політологів, соціологів, політтехнологів та істориків приділяють велику увагу вивченню політичного класу, правлячих еліт та способів їх оновлення. Варто зазначити колективні праці "Політична система України: конституційна модель та політичні практики" (2023) за редакцією Г. Зеленько, "Політична безпека України: проблеми політичного і державного правління. Прогнозна оцінка, механізми забезпечення" (2023) за редакцією О. Рафальського та "Адаптивні зміни політичного поля України в умовах війни" (2023) за редакцією О. Рафальського та О. Майбороди. Також слід зазначити велику роль соціологічних досліджень останніх років, які дозволяють проілюструвати та підкріпити тези, що висувуються в цій статті.

Важливим для дослідження питання оновлення еліти після війни є класичні теорії еліт Вільфредо Парето та Гаєтано Моски, а також концепція харизматичної легітимності Макса Вебера. Продовженням класичних ідей є праці сучасних зарубіжних дослідників, які аналізують роль еліт у політичних процесах, зокрема в управлінні виборами, та теорії еліт. Наприклад, Яна Пакульського, який аналізує, як концепції про сучасні еліти співвідносяться з класичною теорією еліт та демократичним елітизмом. Він підкреслює важливість концентрації влади в державних апаратах, легітимності правління та ролі лідерських груп у формуванні згуртованих владних акторів. Тобі Джеймс досліджує, як політичні еліти можуть впливати на адміністрацію під час виборів, щоб забезпечити свої інтереси та зберегти владу, а Джон Хіглі фокусується на інтеграції еліт та консенсусі правління як основних "елітних змінних".

Метою статті є аналіз механізмів оновлення політичних еліт у повоєнний період, зокрема на прикладі європейських країн після Другої світової війни та сучасної України. Автор ставить за мету визначити ключові чинники, що сприяють зміні політичного класу, розглянути основні моделі оновлення еліт та оцінити виклики, що виникають у цьому процесі, зокрема в умовах поствоєнної трансформації.

Відповідно, **завданнями дослідження** є аналіз впливу війни на трансформацію та оновлення політичного класу; визначення ключових чинників, що сприяють оновленню політичних еліт у повоєнний період, зокрема через реформування державного апарату та виборчі процеси; дослідження

специфіки процесу оновлення політичних еліт в Україні та основні виклики, з якими стикається країна (корупція, олігархія, зниження довіри до політичних інститутів), рекомендації щодо покращення механізмів оновлення політичних еліт в Україні через реформу виборчої системи та зміцнення демократичних інституцій.

Виклад основного матеріалу.

Завжди після руйнівних конфліктів, зокрема війн, політичні еліти зазнають глибоких трансформацій та оновлень. Адже оновлення політичних еліт виступає як невід'ємний аспект суспільного розвитку та прогресу. Оновлення еліти у демократичних суспільствах або принаймні у таких, які прагнуть розвиватися демократично, має відбуватися згідно з принципами та цінностями, які відображають загальну суспільну думку, що сформувалась у здоровому інформаційному просторі. Після Другої світової війни застосовувалися різноманітні механізми для оновлення політичних еліт, яке відбувалося в усіх країнах-учасниках, окрім СРСР. Серед багатьох стратегій, які набули популярності, деякі заслуговують на увагу. Одна з таких стратегій відома як "*шокова терапія*" – метод, який спрямований на швидкий вихід із соціально-економічного занепаду шляхом упровадження радикальних змін, для чого потрібна і зміна політичного ландшафту, як це відбулось у повоєнній Німеччині. Інший поширений підхід передбачає *призначення нових еліт "згори"*, часто шляхом впровадження бюрократичних і технократичних інновацій. Навпаки, існує стратегія *просування нових еліт "знизу"*, що передбачає мобілізацію нових виборців проти існуючої еліти. В більшості європейських країн після Другої світової війни до влади прийшли технократи й адміністратори, які і очолили відбудову своїх держав.

Традиційним прикладом повоєнного оновлення політичної еліти є поразка на виборах 1945 р. у Великій Британії консервативної партії, очолюваної Вінстоном Черчиллем, та прихід до влади лейбористської партії під керівництвом Клемент Еттли. Громадяни, які пережили війну та втрати, спричинені нею, що прагнули реформ і поліпшення якості життя, віддали більшість голосів лейбористській партії в обмін на її обіцянку побудувати "соціальну державу". Внаслідок цього у Великій Британії відбулася зміна політичного класу, що привело до суттєвих соціальних змін у країні в цілому. Лейбористи впровадили широку систему соціального забезпечення, включаючи допомогу безробітним, пенсії для літніх людей та допомогу дітям. Це було частиною нового підходу, який закликав до боротьби з "п'ятьма гігантами" – бідністю, хворобами, неосвіченістю, брудом та безробіттям. Згодом ці соціальні реформи стали основою британської держави загального добробуту.

Варто зазначити, що оновлення політичного класу в країнах Західної Європи після Другої світової війни спиралося одночасно і на зовнішню підтримку. План Маршалла та допомога Західній Європі з боку США стали важливими факторами відновлення економіки та стабілізації політичної ситуації у європейських державах. США підтримували демократичні рухи, сприяли відновленню

політичних еліт і впровадженню економічних реформ, що сприяло утворенню стабільних політичних систем. У підсумку, політичний клас країн Західної Європи після Другої світової війни оновився завдяки комбінації внутрішніх та зовнішніх чинників, включаючи руйнування старих режимів, зростання нових політичних сил, реформу демократичних інститутів та міжнародну підтримку.

Кардинальне повоєнне оновлення еліти привело до зміни європейського політичного ландшафту, знищивши старі політичні інститути та змінивши баланс влади. Можливо, найсуттєвішим досягненням повоєнного оновлення еліт стало те, що "протягом тридцяти років після Другої світової війни популістських політиків у Західній Європі майже не було" [Джудіс, 2017, с. 98].

Розглядаючи перспективу ймовірного повоєнного оновлення еліт в Україні, також необхідно враховувати зовнішні чинники, які справляють значний вплив на складність та глибину цього процесу. Необхідно враховувати як геополітичне становище України, так і її вплив на світову політику і відносини з міжнародними партнерами в широкому сенсі. Насамперед, міжнародні партнери можуть надавати експертну підтримку, фінансувати програми навчання нових лідерів, сприяти проведенню прозорих виборів та зміцненню демократичних інституцій, тобто міжнародні організації можуть виявляти активну й передову роль у формуванні політичних еліт шляхом надання фінансової та технічної підтримки для різноманітних політичних груп, що безпосередньо впливатиме на майбутній виборчий процес в Україні. Міжнародна допомога може також включати програми з модернізації державного управління та боротьби з корупцією, що сприятиме формуванню нової політичної еліти, орієнтованої на європейські та глобальні стандарти.

Навіть громадяни України, відповідаючи на запитання "Чи вважаєте ви реформи, яких вимагають від України західні партнери, корисними для України?", дали позитивну відповідь у 71% випадку. З них 26,6% вважають корисними всі або майже всі такі реформи, 30,9% вважають корисними більшість реформ [Ставлення до реформ..., 2023].

Оновлення політичних еліт після війни є важливою умовою стабільності та розвитку держави. Політична еліта повинна адаптуватися до нових реалій, аби ефективно керувати країною в умовах відбудови, забезпечити динаміку економічного зростання та інтеграцію в міжнародне співтовариство. В Україні оновлення еліти – це неймовірно складний і багатогранний процес, який охоплює різні компоненти, етапи, учасників і механізми. Крім того, оновлення еліти не обмежується політичною сферою, воно також поширюється на інші сфери, включаючи економіку, наукові кола та громадянське суспільство.

Вибори – ключовий механізм оновлення еліт у демократичному суспільстві, вони забезпечують зміну політичного ландшафту, створюють можливості для приходу до влади нових лідерів і партій, які мають представляти інтереси різних соціальних груп. Виборчі процеси відіграють надзвичайно важливу роль у підтримці демократичних принципів та визначенні майбутнього політичного керівництва. Вони дають можливість громадянам виразити свою

волю через голосування і визначити представників, які обійматимуть ключові посади у державі.

Виборча система є одним із ключових компонентів демократичного управління. Головним її принципом виступає чесність і відкритість електоральної процедури, що закріплено в низці міжнародних правових документів, зокрема в Загальній декларації прав людини ООН. Однак вибори не завжди гарантують ефективне оновлення еліт. Серед викликів – маніпуляції з виборчими правилами, домінування олігархічних інтересів, підкуп виборців та нерівний доступ різних політичних сил до засобів масової інформації. Найпоширенішою проблемою під час виборів залишається зловживання адміністративними ресурсами з боку правлячих сил для впливу на передвиборчу кампанію. Це включає приховану рекламу, використання державних ресурсів для організації мітингів і зустрічей, а також надання матеріальних чи фінансових заохочень. У таких умовах реальне оновлення еліт стає ускладненим, а політичні процеси можуть бути спотвореними.

Вважається, що адміністративний вплив на вибори значно вищий за мажоритарних систем. Натомість у пропорційних системах можливості адміністративного впливу на перебіг виборчої кампанії набагато менший. Пропорційна виборча система має кілька суттєвих переваг для оновлення політичних еліт. Вона сприяє більш інклюзивному, відкритому та конкурентному політичному середовищу, створюючи умови для формування нових лідерів і політичних груп. Тим самим пропорційна виборча система створює необхідні передумови для демократизації політичного процесу, розширення представництва та впровадження нових ідей через оновлення еліт. Це особливо важливо для суспільств у перехідний період, які прагнуть подолати вплив старих, закритих політичних структур.

Пропорційна виборча система застосовується на парламентських виборах у переважній більшості європейських країн. Така система сприяє певному оновленню персонального складу парламенту та ротації політичних еліт, і багато інших країн використовують її у різних модифікаціях. Основна мета такої системи – забезпечити справедливе представництво різних партій відповідно до кількості набраних голосів. Тобто забезпечити виконання однієї з головних функцій парламенту – представницької.

Реформа виборчого законодавства є одним із ключових елементів демократичного розвитку будь-якої країни, і Україна не є винятком. Особливо актуальним це питання стає в контексті повоєнного відновлення та необхідності зміцнення довіри до політичної системи. Проектом Закону "Про вибори народних депутатів України" № 1068-2 та проектом Виборчого кодексу № 3112-1 передбачений перехід до обрання народних депутатів України за пропорційною виборчою системою з відкритими списками.

В Україні пропорційна виборча система може консолідувати партійний спектр і забезпечити появу кількох великих, більш-менш стабільних партій. Питання залишається у величині виборчого бар'єра, який безпосередньо

впливає на можливість обрання до парламенту представників малих та нових партій і, як правило, варіюється у межах 3–5% голосів виборців. Порівняно невисокий виборчий бар'єр може зумовлювати обрання до парламенту партій, які спираються на вузькорегіональну підтримку, що може створити регіоналізацію парламенту. Наприклад, у Польщі, де функціонує пропорційна виборча система, партії повинні подолати виборчий бар'єр у 5% – для окремих партій, але вже 8% – для коаліцій. В Угорщині прохідний бар'єр для однієї партії становить 5%, для виборчих блоків із двох партій – 10%, для блоків із трьох і більше партій – 15%. Молдова також має прохідний бар'єр 5% для партій та 7% для блоків.

У представницьких демократіях вибори є основним механізмом, за допомогою якого громадяни можуть притягувати владу до відповідальності. Тим не менш, якщо еліти встановлюють правила, які регулюють вибори для досягнення партійної вигоди, це може мати негативні наслідки для демократії. Тому питання зміни виборчого закону є ключовим для розуміння того, хто може здобути владу в державі. Виборчі закони та інституції не завжди є нейтральними. Вони можуть надавати перевагу певним особам або групам за інтересом, водночас створюючи несприятливі умови для інших [James, 2012]. Тобто, якщо влада має можливість маніпулювати і змінювати процедури голосування, це підриває демократичну легітимність держави. Ще один момент, який дозволяє елітам певною мірою маніпулювати політичною системою, це низька явка на виборах. Відомо, що в Україні вагома частка громадян не бере участі у виборах. У другому турі президентських виборів 2019 року вона становила 37,91%, на парламентських виборах того ж року – 50,16%, а на місцевих виборах 2020 року 63,12% виборців [Зеленько (ред.), 2022, с. 188].

Виконання виборами ролі традиційного і головного механізму оновлення політичних еліт у демократичних країнах пов'язане з функціонуванням політичних партій. Партії та політичні організації безпосередньо дотичні до процесу формування політичних еліт, пропонуючи кандидатури з урахуванням своїх цілей та програм. Політичне представництво в більшості західних демократій залежить від політичних партій. Функціонування демократичних систем визначається не лише діями громадян чи ефективністю політичної системи, а й поведінкою членів та голів партій.

В Україні партії та політичні організації також відіграють ключову роль у формуванні політичних еліт. Не можна недооцінювати їхню значимість, оскільки саме вони визначають кандидатів, підтримують їх у виборчих кампаніях та прагнуть допомогти у розвитку їх політичної кар'єри. Разом з тим, згідно з соціологічними опитуваннями, політичні партії втрачають своє значення як джерело оновлення еліт. Згідно з даними на червень 2024 р., повністю довіряють політичним партіям в Україні лише 2,0% громадян, а повністю не довіряли – 31,9% [Разумков Центр, 2024в]. А відповідно до опитування, проведеного ВГО "Передові Правові Ініціативи", "майже третина українців (31,19%) заявила, що їм важко вибрати партію, за яку вони хотіли б віддали свій

голос, якби вибори відбулися сьогодні, 17,30% готові проголосувати за партії, не внесені у перелік опитування, майже 7% заявили, що не підуть на вибори, а понад 3% зіпсують свій виборчий бюлетень" [Довіра до влади..., 2024]. Загалом 58,49% громадян України (включаючи тих, хто перебуває за кордоном) не бачать у складі сучасних українських партій майбутню еліту та потенційних лідерів.

Поряд з цим, громадяни рідко зацікавлені у вступі до політичних партій і не розглядають такий крок як обов'язкову умову входження в політику: "Соціологічні дослідження показують, що членами партій є 2,3% громадян України (для порівняння, у країнах ЄС у середньому 4,65% виборців є членами партій)" [Зеленько (ред.), 2022, с. 192]. Молодь також усвідомлює, що належність до партії не є обов'язковою умовою для побудови політичної кар'єри. Небагато політичних партій інвестують у розвиток своїх молодіжних організацій, щоб виховати нове покоління еліт. Загалом, з інституційного погляду, політичні партії досі мають труднощі у просуванні нових професійних кадрів та формуванні політичних еліт.

Сподіватися на зміну ситуації після війни не варто, тому що рівень довіри до партій є стабільним за останні роки:

Таблиця 1.

Рівень довіри до політичних партій в Україні

	Не довіряю*	Довіряю**	Баланс довіри-недовіри
2024	77,5	14,2	63,3
2023	68,2	17	-51,2
2022	56,2	23,3	32,9
2021	71,7	16,1	-55,6
2020	73,2	14,7	-58,5

Складено автором на основі даних Центру Разумкова.

Як бачимо, рівень довіри до партій, як і до всіх державних інститутів, суттєво зріс після повномасштабного російського вторгнення. Але це було проявом віри українців в Українську державу, виявом громадянської позиції та світогляду, однак аж ніяк не виразом їх впевненості у правильності дій політичної еліти.

У консолідованих демократіях саме політичні партії є середовищем оновлення еліти. Вони вербують і соціалізують новий політичний актив, який шукає відповіді на вимоги та вподобання громадян. На жаль, в Україні до цих пір партії не стали ефективними механізмами оновлення еліт і консолідації демократії. По-перше, їм не вдається запропонувати компетентних і професійних політичних лідерів, незважаючи на нові обличчя, які висувуються як партійні кандидати на кожних виборах. По-друге, в українському суспільстві все ще присутня надія на "нові обличчя", сподівання на месію, який швидко виконає усі, часто протилежні, бажання виборців. Тож популістські гасла

* Сума відповідей «зовсім не довіряю» та «скоріше не довіряю»

** Сума відповідей «повністю довіряю» та «скоріше довіряю»

після війни нікуди не подінуться, не кожен політик ризикне в передвиборчій агітації говорити про "болісний і складний" післявоєнний шлях. Це може зашкодити не лише перспективам європейської моделі розвитку, але й єдності всередині держави: "Домінуючі еліти зазвичай не зацікавлені у впровадженні демократичних правил і практик, що підриває процес демократизації та сприяє концентрації влади в руках кількох впливових груп. Це дискредитує політичні партії як ефективних посередників, здатних просувати політичні програми та виховувати лідерів, і ще більше позбавляє електорат впливу" [Gherasimov, 2019].

Політичні партії стикаються з низкою викликів, і їхня роль у сучасному суспільстві і надалі змінюється. Проте вони залишаються важливим засобом вираження політичних поглядів. Тому участь політичних партій у виборчих процесах має бути забезпечена відповідно до рекомендацій Парламентської асамблеї та Венеційської комісії. Так, ПАРЕ наголошує на важливості рівних можливостей для всіх політичних партій під час виборів, а також на необхідності прозорого фінансування партій і виборчих кампаній. Зокрема, Парламентська асамблея рекомендує зосередитися на усуненні бар'єрів для участі політичних партій у виборчому процесі, забезпечуючи рівність прав для всіх учасників і надаючи їм рівний доступ до медіа, що є надзвичайно актуальним для України [Рада Європи..., 2021].

Харизма та особистість кандидата все ще є одними з головних визначальних факторів електоральних уподобань, а тому еліти у спілкуванні із громадянами використовують стратегії та методи досить своєрідного – популістського типу, які спочатку є привабливими для виборців, але потім породжують недовіру і роздратування серед населення. Особисті якості лідерів партій і виборчих кандидатур є вирішальними для успіху політичних партій: згідно з опитуванням, проведеним після останніх виборів, 57% респондентів заявили, що особистість кандидата є найважливішим фактором успіху, тоді як лише 40 відсотків вважали, що це була його програма [Gherasimov, 2019].

Теорія М. Вебера підтверджує роль харизматичних лідерів, які з'являються в часи кризи. Пovoєнні історії різних країн свідчать про те, що такі лідери набувають легітимності та встановлюють нові соціальні ієрархії на основі особистого авторитету та бачення перспективи. За М. Вебером, масові вибори є плебсологічними або популістськими за своєю природою і вони дедалі проводяться через масові ораторські змагання. Це перетворює їх на "героїчні битви", в яких виграють ті, хто є "найвидовищнішим, найпереконливішим і заслуговує найбільшої довіри". Тому сучасні партії пристосовуються до демократичної виборчої політики, стаючи і масовими, і лідерськими партіями одночасно, таким чином формуючи те, що М. Вебер називав "лідерською демократією" [Pakulski, 2012] і описував зміни еліти як цикли, в яких "спалахи" харизматичного лідерства супроводжуються поступовою "рутинізацією" та структурними зрушеннями: кожен цикл завжди передбачає оновлення еліти й інституційні та структурні перестановки, харизматичні спалахи досить часті, але нерегулярні та історично зумовлені, що, врешті-решт, призводить до безладної

"плебсологічної демократії" на чолі з популістським лідером і призначеним лідером "штатом". У випадку України результатом є правління "кількох менеджерів".

Виходячи з викладеного вище, можна припустити, що традиція голосувати за особистість – лідера партії збережеться і на майбутніх найближчих виборах. Персоналізація міцно укорінилася в українській виборчій традиції, тим більше, що існуючі медіа мають достатньо досвіду у маніпуляціях телевізійним висвітленням політики. Ситуація стає особливо небезпечною, коли лідер партії також володіє або контролює медіаімперію. Сучасні комунікаційні технології можуть ще більше посилити ці тенденції.

Проте популістські партії зазвичай недовговічні і швидко зникають одразу після того, як лідер іде з політичної арени. Між тим, суспільство потребує політичних партій та рухів, здатних відгукнутися на вимоги реформ і змін. Ці сили можуть складатися з активістів, військових лідерів, громадських діячів та представників нового покоління політиків.

Системні перетворення в державі, а тим більше екзистенційна війна, приводять до державних установ і законодавчих органів нове покоління еліти та політиків. Російсько-українська війна створила умови для виникнення нового політично свідомого електорату, який відчув причетність та відповідальність за власну країну. Якщо у 2000 р. лише 22,6% опитаних дуже пишалися тим, що є громадянами України, то у 2024 р. їх кількість зросла до 58,8%. Також порівняно з 2005 р. з 36% до 49% зросла кількість респондентів, які відчувають себе європейцями, і з 58% до 45% зменшила кількість тих, хто себе європейцем не відчуває [Разумков Центр, 2024а]. Це створює не лише сприятливий ґрунт для політичних та соціально-економічних змін, необхідних для реформування суспільства, а й може сформувати нове покоління лідерів, здатних ці реформи очолити.

Війна породжує нових лідерів, особливо серед військових та ветеранів війни, які можуть отримати підтримку суспільства завдяки своїй ролі у захисті країни. Після завершення бойових дій ці люди часто мають високий рівень довіри громадян і можуть бути залучені до політичного процесу. Вже тепер на запитання Центру Разумкова у 2023 р. "З якого середовища, на Вашу думку, може з'явитися політична сила, якій би Ви могли довірити владу у повоєнний період?" 51% респондентів назвали середовище військових [Разумков Центр, 2023].

Важливим аспектом тут є забезпечення інтеграції військової еліти у мирну політику, аби вони могли сприяти відбудові та стабілізації у державі. Водночас важливо уникнути мілітаризації політики та сприяти демократичній трансформації суспільства. У випадках, коли військові відіграють значну роль у війні, військові еліти часто переходять у політичне керівництво. Повоєнні режими інколи спираються на лідерів, підтримуваних військовими, для встановлення порядку, що можна спостерігати в багатьох постколоніальних державах після воєн за незалежність.

Як зазначалось вище, політичні партії часто створюються безпосередньо чи опосередковано навколо впливових лідерів, які водночас є їхніми основними фінансовими спонсорами, які монополізують медіапростір, що є критично важливим для ведення виборчої кампанії. Навіть коли ці спонсори не є формальними лідерами партії, вони справляють значний вплив на її діяльність, зокрема, на формування виборчих списків. Отже, **засоби масової інформації в сучасному світі відіграють головну роль у створенні іміджу оновлення політичної еліти.**

Засоби масової інформації та громадська думка впливають на формування політичних еліт шляхом поширення інформації та створення певних уявлень про потенційних лідерів. ЗМІ відіграють надзвичайно важливу роль у викритті корупції, розкритті скандальних фактів та аналізі політичної діяльності діючої влади, що, врешті, формує суспільну думку напередодні виборів, "сигнали еліти працюють як інформаційні заклики для громадян" [Political elite cues..., 2004]. Контроль над медіапростором країни дає змогу просувати власний політичний порядок денний або дискредитувати опонентів. Незалежність медіа є неодмінною умовою для вільних виборів. Однаковий доступ усіх політичних сил до засобів масової інформації є ключовою умовою для забезпечення збалансованого висвітлення виборчого процесу, а отже, і для проведення вільних та справедливих виборів. Законодавчі норми повинні спиратися на принципи однакового доступу, гарантувати невторчання державних органів у діяльність журналістів та інших медійних працівників, забезпечувати їхній доступ до інформації та підтримувати редакційну незалежність.

Водночас медіа є відповідальними за дотримання високих професійних стандартів, особливо у висвітленні результатів опитувань громадської думки. Державні та, за можливості, приватні мовники повинні чесно та неупереджено висвітлювати виборчі кампанії та їх результати. Ці обов'язки мають бути чітко контрольовані через регуляторні або саморегуляторні механізми й обов'язково виконуватися медіа. Інакше довіра українців до засобів масової інформації буде і надалі знижуватись, а сьогодні в Україні засобам масової інформації не довіряють 50% опитаних [Разумков Центр, 2023].

Умова оновлення політичних еліт у повоєнний час – подолання корупції та деолігархізація. Часто старі політичні еліти після війни залишаються пов'язаними з олігархічними групами, які контролюють економічні ресурси та впливають на політику. Для успішного оновлення необхідно зменшити вплив таких груп, забезпечити прозорість політичних процесів і створити умови для чесної конкуренції. Ефективні антикорупційні реформи можуть стати важливим механізмом оновлення політичної еліти та зміцнення демократичних інституцій. Але поки в Україні суттєву роль відіграють неформальні інститути, дієвість таких реформ украй сумнівна. Саме неформальні інститути наповнюють формальну демократичну оболонку держави і деформують її сутність. Це механізм політичних призначень, якими утворюється ланцюг бюрократів і керівників державних підприємств, які працюють у міцній зв'язці задля перерозподілу державних коштів та політичного впливу.

Суспільство стурбоване збагаченням деяких посадовців, кричущими корупційними скандалами. За даними Мінсоцполітики, в Україні майже 160 000 людей отримують спецпенсії, з них силовий блок та правоохоронці – майже 77 000 осіб. У суспільстві є величезний запит на справедливість. 84% громадян готові виходити на протести проти корупції – навіть під час війни. Це дані останнього дослідження суспільних настроїв, яке проведено на замовлення USAID [Національне агентство з питань запобігання корупції, 2023].

Що стосується питання чесності державних службовців, то ця проблема має загальнонаціональний характер – 36 балів зі 100 можливих отримала Україна в Індексі сприйняття корупції [Transparency International Ukraine, n. d.]. Але від початку повномасштабної війни, згідно з даними Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення, корупціонерам було винесено 6 877 вироків. У 98% випадків цього річ злочинцям присудили штраф – це 1 714 вироків. Лише 1,5% засуджених дістали покарання позбавленням волі – це 27 вироків [Опендабот, 2024]. При цьому, керівники антикорупційних органів Семен Кривонос та Олександр Клименко під час презентації звіту НАБУ і САП за II півріччя 2023 р. взагалі заявили, що 2023 рік став найуспішнішим за всю історію антикорупційних органів [Національне антикорупційне бюро України, 2024]. Разом з тим, згідно з дослідженням "Корупція в Україні 2023: розуміння, сприйняття, поширеність", презентованим у Національному агентстві з питань запобігання корупції, зростання рівня корупції в 2023 р. відзначають 61,2% населення, що у понад два рази більше, ніж у 2022 році, та 46,3% представників бізнесу, що майже втричі перевищує показник 2022 року [Національне агентство з питань запобігання корупції, 2023]. Тож цілком логічним є вкрай низький рівень довіри до правоохоронних органів, зокрема, до антикорупційних: судам (судовій системі загалом) (73%), Прокуратурі (64%), Спеціалізованій антикорупційній прокуратурі (63%), Національному антикорупційному бюро України (62%), Національному агентству з питань запобігання корупції (62%) [Разумков Центр, 2023].

На відміну від української традиції, коли корупціонерів беруть на поруки, у західних країнах така практика трапляється вкрай рідко. Західні країни, зокрема США, пропонують полегшені умови для компаній або фізичних осіб, що добровільно співпрацюють з правоохоронцями та надають відомості про корупційні схеми. Це може суттєво знизити штраф або дозволити уникнути його. Загалом, на Заході, на відміну від країн пострадянського простору, де інститут взяття на поруки все ще функціонує, система правосуддя обирає інші методи впливу та гарантування співпраці з обвинуваченими, орієнтуючись на гарантії фінансового характеру чи умови співпраці зі слідством.

Тимчасом, у суспільстві посилюється відчуття не лише тотальної несправедливості, а й невіри в те, що найближчим часом в Україні відбудуться системні зміни: більшість опитаних (74%) вважає, що від проведених нещодавно в Кабінеті Міністрів кадрових змін нічого не зміниться, як свідчать результати

соціологічного дослідження, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології, "у ситуації, коли, наприклад, опція з виборами неможлива через війну, окремі кадрові зміни можуть виглядати способом „випустити пару” і привнести „свіжість” у сприйняття уряду громадськістю”, – зазначив виконавчий директор КМІС Антон Грушецький [КМІС, 2024].

Політичний досвід попередніх років свідчить, що єдиний можливий засіб, щоб не тільки розділити відповідальність еліт в кризові часи, але й об'єднати суспільство – це створити Уряд національної єдності, цю ідею підтримує 50% українців [КМІС, 2024]. Але на сьогодні такий крок убачається нереальним. Натомість, за його відсутності не можна виключати поновлення акцій протесту у повоєнний час. Влада, якій загрожують публічні протести та колективні дії, може спробувати придушити масові рухи, обмеживши політичний простір.

Оновлення еліт – це складний і багатогранний процес, який охоплює не лише політичну, а й економічну, наукову та соціальну сфери. У сучасних умовах глибоких політичних, соціальних та економічних змін перед державами стоїть питання трансформації системи влади та ролі еліт у ній. Зокрема, для України цей процес має критичне значення в контексті демократизації та післявоєнного відновлення.

Після війни часто з'являється потреба у встановленні нових політичних та економічних інститутів. Згідно з неоінституціоналістським підходом, нові еліти приходять до влади завдяки створенню або управлінню новими інституціями, які формуються відповідно до нових умов. У деяких випадках після війни відбуваються глибинні конституційні реформи, які охоплюють перерозподіл повноважень між гілками влади, зміну виборчої системи або впровадження нових механізмів контролю за політичною елітою. Ці реформи мають на меті забезпечити більш прозору та відповідальну політику, сприяти оновленню еліт та уникнути концентрації влади в руках однієї політичної групи. Конституційні зміни можуть також запроваджувати нові правила ведення політичної конкуренції, що дозволяє вийти на політичну арену новим силам. Опозиційні групи – раніше пригнічені або новостворені – можуть спробувати сформувати політичний ландшафт на свою користь. У деяких випадках це передбачає створення нових політичних партій або побудову широких коаліцій між групами у всьому соціальному та політичному спектрі. Вимоги опозиції на цій ранній стадії можуть бути підкріплені співпрацею з рухами громадянського суспільства.

У післявоєнний період громадянське суспільство відіграє ключову роль у процесі оновлення політичних еліт. Організації громадянського суспільства можуть виступати посередниками між владою та суспільством, висловлюючи вимоги населення щодо реформ і змін. Громадські організації, медіа, активісти та аналітичні центри можуть підтримувати молоді політичні сили, ініціювати суспільні обговорення та моніторинг діяльності влади. Саме громадянське суспільство часто стає джерелом нових ідей та лідерів, які здатні сприяти демократичним перетворенням.

Повоєнний період для України є визначальним етапом, який вимагає

не лише відбудови зруйнованої інфраструктури, а й глибоких трансформацій політичної системи.

Висновки. Оновлення політичних еліт у повоєнний час є складним і багатогранним процесом, що вимагає застосування різних механізмів – від проведення демократичних виборів до впровадження конституційних реформ і деолігархізації. Ключову роль у цьому процесі відіграють громадянське суспільство, міжнародна підтримка та зусилля з модернізації державного управління. Ефективне оновлення еліт дасть змогу країні не лише відновитися після війни, але й закласти підґрунтя для інтеграції в міжнародні структури.

У період повоєнного часу механізм оновлення політичних еліт в Україні насамперед передбачає виборчий процес, який супроводжується виникненням нових і переформатуванням старих політичних партій, та боротьбу за засоби масової інформації, включаючи соціальні мережі.

Для ефективного оновлення еліт через вибори важливими є:

- забезпечення прозорості виборчого процесу;
- створення однакових умов для всіх учасників;
- залучення громадянського суспільства до моніторингу виборів.

Вибори, що проводяться на основі цих принципів, здатні стати рушійною силою для модернізації держави та оновлення її політичних еліт.

Також для успішного оновлення української еліти необхідно:

- здійснити реальні кроки у боротьбі з корупцією, клановістю та непотизмом;
- ухвалити закон про опозицію;
- усвідомити, що засоби масової інформації та громадська думка в умовах повоєнного періоду відіграють надзвичайно важливу та визначальну роль у формуванні, оновленні та розширенні політичних еліт. Для виконання цих ролей медіа мають бути незалежними, а медійні професіонали – добре підготовленими і здатними критично оцінювати інформацію, вибори та політику.

Оновлення еліт після війни становитиме складну взаємодію внутрішніх потреб держави і суспільства, інституційних інновацій та зовнішніх впливів. Але без цього, без задоволення запиту на нові структури управління і ресурси буде неможливо змінити соціально-політичний ландшафт країни.

Бібліографічні посилання

Джудіс, Д. Б. (2017). *Великий вибух популізму. Як економічна криза змінила світову політику*. Харків: Клуб сімейного дозвілля.

Довіра до влади, нові рейтинги політиків та політичні симпатії українців – соціопитування. (2024, Жовтень 28). ТелеграфЪ. <https://www.telegraf.in.ua/politics/10133794-dovira-do-vladi-novi-rejtingi-politikiv-ta-politichni-simpatiji-ukrajinciv-socopituvannja.html>

Зеленько, Г. (Ред.). (2022). *Кризи політичного розвитку в Україні: причини, зміст і способи нівелювання*. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України.

- Зеленько, Г. І. (Ред.). (2023). *Політична система України: конституційна модель та політичні практики: монографія*. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України.
- КМІС. (2024). *Ставлення українців до змін в уряді та до створення уряду національної єдності*. <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1442&page=2>
- Національне агентство з питань запобігання корупції. (2023). *Корупція в Україні 2023: розуміння, сприйняття, поширеність*. <https://nazk.gov.ua/pdfjs/?file=/wp-content/uploads/Pages/70/d0/70d04dec99f5cac530cfc0a5e2ab0e3dff9cb42ed82a8cb45eb1ef165e53dc536849827.pdf>
- Національне антикорупційне бюро України. (2024, Лютий 21). *2023 рік став найуспішнішим за всю історію антикорупційних органів – Директор НАБУ Семен Кривонос та Керівник САП Олександр Клименко презентували результати діяльності*. <https://nabu.gov.ua/news/2023-r-k-stav-nayiusp-shn-shym-za-vsiu-stor-iu-antykoruptc-yinykh-organ-v-dyrekto-r-nabu/>
- Опендабот. (2024, Жовтень 29). *6,8 тис. вироки корупціонерам було винесено за час великої війни*. <https://opendatabot.ua/analytics/corrupted-officials-2024>
- Рада Європи. (2021, Серпень). *Головне про вибори у діяльності органів Ради Європи*. <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/electoral-practice-project-publications>
- Разумков Центр. (2023, Липень 26). *Оцінка громадянами ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів, ставлення до окремих ініціатив органів влади (липень 2023 р.)*. <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-stavlennia-do-okremykh-initsiatyv-organiv-vlady-lypen-2023r>
- Разумков Центр. (2024а, Червень). *Ідентичність громадян України: тенденції змін*. <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/identychnist-gromadian-ukrainy-tendentsii-zmin-cherven-2024r>
- Разумков Центр. (2024в). *Оцінка ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів, ставлення до виборів, віра в перемогу*. <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-stavlennia-do-vyboriv-vira-v-peremogu-cherven-2024r>
- Ставлення до реформ, яких вимагають західні партнери*. (2023, Жовтень 4). Active Group. <https://activegroup.com.ua/2023/10/04/stavlennya-do-reform-yakix-vimagayut-zaxidni-partneri/>
- Gherasimov, S. (2019). Political Elite Renewal in Georgia, Moldova and Ukraine. *Chatham House*. <https://www.chathamhouse.org/2019/05/political-elite-renewal-georgia-moldova-and-ukraine-0/about-author>
- James, T. S. (2012). *Elite Statecraft and Election Administration: Bending the Rules of the Game*. <https://tobysjames.com/wp-content/uploads/2019/10/elite-statecraft-and-election-administration-full.pdf>
- Pakulski, J. (2012). The Weberian foundations of modern elite theory and democratic elitism. *Historical Social Research*, 37(1), 38–56. <https://doi.org/10.12759/hsr.37.2012.1.38-56>
- Political elite cues and attitude formation in post-conflict contexts. (2024). Sage journals. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/00223433231168189>

Transparency International Ukraine. (n. d.). *Індекс сприйняття корупції*. <https://cpi.ti-ukraine.org/>

Reference

- Dovira do vlady, novi reitynhy politykiv ta politychni sympatii ukraintsiv – sotsopytuvannia* [Trust in Government, New Politicians' Ratings, and Political Preferences of Ukrainians – Public Opinion Poll]. (2024, Zhovten 28). Telehraf. <https://www.telegraf.in.ua/politics/10133794-dovira-do-vladi-novi-rejtingi-politikiv-ta-politichni-simpatiji-ukrajinciv-socopytuvannja.html> [in Ukrainian].
- Dzhudis, D. B. (2017). *Velykyi vybukh populizmu. Yak ekonomichna kryza zminyla svitovu polityku* [The Great Populist Explosion: How the Economic Crisis Transformed Global Politics]. Kharkiv: Klub simeinoho dozvillia [in Ukrainian].
- Gherasimov, S. (2019). Political Elite Renewal in Georgia, Moldova and Ukraine. *Chatham House*. <https://www.chathamhouse.org/2019/05/political-elite-renewal-georgia-moldova-and-ukraine-0/about-author>
- James, T. S. (2012). *Elite Statecraft and Election Administration: Bending the Rules of the Game*. <https://tobysjames.com/wp-content/uploads/2019/10/elite-statecraft-and-election-administration-full.pdf>
- KMIS. (2024). *Stavlennia ukraintsiv do zmin v uriadi ta do stvorennia uriadu natsionalnoi yednosti* [Ukrainians' Attitudes Toward Government Changes and the Creation of a Government of National Unity]. <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1442&page=2> [in Ukrainian].
- Natsionalne ahentstvo z pytan zapobihannia koruptsii. (2023). *Koruptsia v Ukraini 2023: rozuminnia, spryiniattia, poshyrenist* [Corruption in Ukraine 2023: Public Awareness, Perceptions, and Prevalence]. <https://nazk.gov.ua/pdfjs/?file=/wp-content/uploads/Pages/70/d0/70d04dec99f5cac530cfc0a5e2ab0e3dff9cb42ed82a8cb45eb1ef165e53dc536849827.pdf> [in Ukrainian].
- Natsionalne antykoruptsiine biuro Ukrainy. (2024, Liutyi 21). *2023 rik stav naiuspishnishym za vsiu istoriiu antykoruptsiinykh orhaniv – Dyrektor NABU Semen Kryvonos ta Kerivnyk SAP Oleksandr Klymenko prezentuvaly rezultaty diialnosti* [2023 Became the Most Successful Year in the History of Ukraine's Anti-Corruption Agencies – NABU Director Semen Kryvonos and SAP Head Oleksandr Klymenko Present Results]. <https://nabu.gov.ua/news/2023-r-k-stav-naiusp-shn-shym-za-vsiu-stor-iu-antykoruptc-yinykh-organ-v-dyrektor-nabu/> [in Ukrainian].
- Opendabot. (2024, Zhovten 29). *6,8 tys. vyrokiv koruptsioneram bulo vyneseno za chas velykoi viiny* [6,800 Convictions of Corrupt Officials During Full-Scale War]. <https://opendatabot.ua/analytics/corrupted-officials-2024> [in Ukrainian].
- Pakulski, J. (2012). The Weberian Foundations of Modern Elite Theory and Democratic Elitism. *Historical Social Research*, 37(1), 38–56. <https://doi.org/10.12759/hsr.37.2012.1.38-56>
- Rada Yevropy. (2021, Serpen) *Holovne pro vybory u diialnosti orhaniv Rady Yevropy* [Key Aspects of Elections in the Activities of the Council of Europe Bodies]. [in Ukrainian].
- Razumkov Tsent. (2023, Lypen 26). *Otsinka hromadianamy sytuatsii v kraini, dovira do sotsialnykh institutiv, politykiv, posadovtsiv ta hromadskykh diiachiv, stavlennia do*

okremykh initsiatyv orhaniv vlady (lypen 2023 r.) [Citizens' Assessment of the Country's Situation, Trust in Social Institutions, Politicians, Officials, and Public Figures, and Attitudes Toward Specific Government Initiatives (July 2023)]. <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-stavlennia-do-okremykh-initsiatyv-organiv-vlady-lypen-2023r> [in Ukrainian].

Razumkov Tsentr. (2024, Cherven). *Identychnist hromadian Ukrainy: tendentsii zmin* [Civic Identity in Ukraine: Trends of Change]. <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/identychnist-gromadian-ukrainy-tendentsii-zmin-cherven-2024r> [in Ukrainian].

Razumkov Tsentr. (2024b). *Otsinka sytuatsii v kraini, dovira do sotsialnykh institutiv, politykiv, posadovtsiv ta hromadskykh diiachiv, stavlennia do vyboriv, vira v peremohu.* [Assessment of the Country's Situation, Trust in Social Institutions, Politicians, Officials, and Public Figures, Attitudes Toward Elections, and Belief in Victory]. <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-hromadskykh-diiachiv-stavlennia-do-vyboriv-vira-v-peremogu-cherven-2024r> [in Ukrainian].

Stavlennia do reform, yakyh vymahaiut zakhidni partnery [Attitudes Toward Reforms Required by Western Partners]. (2023, Zhovten 4). Active Group. <https://activegroup.com.ua/2023/10/04/stavlennya-do-reform-yakix-vimagayut-zaxidni-partneri/> [in Ukrainian].

Transparency International Ukraine. (n. d.). Indeks spryiniattia koruptsii. <https://cpi.ti-ukraine.org/>

Zelenko, G. (Red.). (2022). *Kryzy politychnoho rozvytku v Ukraini: prychny, zmist i sposoby niveluvannia* [Crises of Political Development in Ukraine: Causes, Nature, and Mitigation Strategies]. Kyiv: IPIEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy [in Ukrainian].

Zelenko, G. I. (Red.). (2023). *Politychna systema Ukrainy: konstytutsiina model ta politychni praktyky: monohrafiia* [The Political System of Ukraine: The Constitutional Model and Political Practices]. Kyiv: IPIEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy [in Ukrainian].

УДК: 323.1:35.071.6:352(477)

DOI: <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2025-1-5>

Вплив реформи децентралізації на консолідацію суспільства та зміцнення державної єдності України

Анотація. У статті розглядається вплив реформи децентралізації на зміцнення єдності України та консолідацію суспільства. Реформа, що стартувала в 2014 р., стала ключовим чинником модернізації системи управління державою, передаючи більше повноважень місцевим громадам. У дослідженні аналізуються соціальні, економічні та політичні аспекти реформи, які сприяли зменшенню регіональних диспропорцій та підвищенню ефективності управління на місцевому рівні. Окрема увага приділена інституційній та фінансовій стійкості територіальних громад, яка стала можливою завдяки децентралізації. У статті обґрунтовується, що зміцнення місцевого самоврядування дозволило громадам краще справлятися з кризовими ситуаціями, що в умовах війни з Росією відіграло вирішальну роль у збереженні державної єдності. Проаналізовано зміни в міжбюджетних відносинах між центром і громадами, які сприяли підвищенню фінансової самостійності територіальних громад і, як наслідок, їх здатності виконувати деякі функції держави у критичних ситуаціях. Також приділено увагу соціальній стійкості громад, зокрема впливу децентралізації на поглиблення довіри між мешканцями та місцевою владою. Реформа децентралізації також відіграла важливу роль у процесі євроінтеграції України. Передача повноважень на місцевий рівень та впровадження європейських стандартів місцевого самоврядування дозволили Україні наблизитися до практик ЄС у сфері управління громадами (муніципалітетами), зміцнивши демократичні інститути та підвищивши прозорість управлінських процесів. Окремо розглянуто роль локальної ідентичності в процесі децентралізації та її вплив на загальнодержавну єдність. У статті доводиться, що децентралізація сприяла формуванню місцевої ідентичності, яка, в свою чергу, зміцнює загальноукраїнську ідентичність. Висновується, про важливість завершення реформи децентралізації для забезпечення стабільності України, єдності її територій і суспільної консолідації.

Ключові слова: децентралізація, консолідація, єдність, стійкість, локальна ідентичність, регіональна ідентичність, євроінтеграція.

Микола Горбатюк,

кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник,
Інститут політичних і
етнонаціональних
досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН
України,

Mykola Horbatiuk,

Candidate of Historical Sciences,
Senior Researcher,
Kuras Institute of Political and
Ethnic
Studies of the NAS of Ukraine

ORCID: 0000-0002-2928-9229

e-mail: m_gor@ukr.net

The Impact of Decentralization Reform on Societal Consolidation and the Strengthening of Ukraine's National Unity

Annotation. The article examines the impact of the decentralization reform on strengthening the unity of Ukraine and the consolidation of society. The reform became a key factor in the modernization of the state management system, transferring more powers to local communities. The study analyzes the social, economic and political aspects of the reform, which contributed to the reduction of regional disparities and the improvement of the effectiveness of management at the local level. Particular attention is paid to the institutional and financial resilience of territorial communities, which became possible thanks to decentralization. The article argues that the strengthening of local self-government allowed communities to better cope with crisis situations, which in the conditions of the war with Russia played a decisive role in preserving state unity. The changes in inter-budgetary relations between the centre and communities, which contributed to the increase of financial independence of territorial communities, and, as a result, their ability to perform some functions of the state in critical situations, were analyzed. Attention is also paid to the social resilience of communities, in particular, the impact of decentralization on the deepening of trust between residents and local authorities. The decentralization reform also played an important role in the process of European integration of Ukraine. The transfer of powers to the local level and the implementation of European standards of local self-government allowed Ukraine to approach EU practices in the field of community (municipal) management, strengthening democratic institutions and increasing the transparency of management processes. The role of local identity in the process of decentralization and its impact on national unity is separately considered. The article proves that decentralization contributed to the formation of local identity, which, in turn, strengthens the all-Ukrainian identity. A conclusion was made about the importance of completing the decentralization reform to ensure the stability of Ukraine, the unity of its territories and social consolidation.

Key words: decentralization, consolidation, unity, resilience, local identity, regional identity, European integration.

Постановка проблеми. Система органів місцевого самоврядування, отримана Україною у спадок від Радянського Союзу, виявилася абсолютно неефективною в умовах ринкової економіки і демократичного врядування. Більша частина сільських і селищних рад, а також і деяка кількість міських, які на законодавчому рівні були позбавлені економічної і фінансової бази функціонування, не могли в повному обсязі виконувати покладені на них функції. Все це спричиняло занепад територій, затухання ділової активності, погіршення умов проживання мешканців, а відтак їх відтік у міста чи за кордон та депопуляцію населених пунктів. Поряд з цим все більш помітними ставали відмінності у рівні економічного розвитку різних населених пунктів чи їх об'єднань (рад), нездатність органів місцевого самоврядування вивести

їх із застою з допомогою наявних юридичних і економічних інструментів. Різка відмінність у рівні життя і можливостях жителів міст і сіл, мешканців промислових і сільськогосподарських регіонів призводила до ворожості між цими групами населення, підштовхувала до розколу у суспільстві. Децентралізація була покликана відновити соціально-економічну єдність територій шляхом зменшення диспропорцій їх розвитку та сприяти консолідації населення. І хоч це не єдині завдання реформи, на цьому шляху вона досягла відчутних результатів.

Аналіз досліджень і публікацій. Децентралізація викликала неабиякий резонанс у суспільстві та стала предметом рефлексій учених і політичних аналітиків відразу ж після її початку. За останнє десятиліття тема була висвітлена у десятках монографій, аналітичних доповідей і навчальних посібників та у сотнях наукових статей. Теоретичні й практичні аспекти децентралізації проаналізовано у низці одноосібних [Романюк, 2018] та колективних [Кравців та Сторонянська, 2020] монографій. Перебіг реформи та виклики, що поставали перед нею, досліджували В. Романова та А. Умланд [2021]. Регіональну специфіку здійснення реформи відслідкували Т. Бевз [2019] і М. Горбатюк [2019]. Важливими для аналізу сутності регіональних і локальних ідентичностей, впливу локальної ідентичності на формування і функціонування територіальних громад є дослідження Л. Нагорної [2008], С. Ростецької [2021], С. Махсми [2023], Я. Котенка [2016] і Я. Котенка та А. Ткачука [2018]. Теоретичне підґрунтя стійкості територіальних громад в Україні та практичні її прояви вивчали В. Стойка [2022], В. Романова [Romanova, 2022], А. Дарковіч та М. Савісько [2023], а також колектив авторів Національного інституту стратегічних досліджень [Потапенко та ін., 2023].

Мета дослідження: проаналізувати вплив реформи децентралізації на зміцнення державної єдності та консолідацію суспільства в Україні, вивчаючи механізми та інструменти, що сприяли соціально-економічному розвитку регіонів, зменшенню регіональних диспропорцій та нівелюванню загроз сепаратизму. **Завдання:** визначити причини необхідності проведення реформи децентралізації в Україні; вивчити, як формування нової локальної ідентичності територіальних громад сприяли зменшенню ризиків сепаратизму та зміцненню загальнонаціональної ідентичності; проаналізувати регіональну політику України після проведення реформи децентралізації як чинник забезпечення унітарності держави та її територіальної цілісності; оцінити вплив реформи на підвищення фінансової, інституційної та соціальної стійкості територіальних громад, їх внесок у здатність держави протистояти викликаним війною дезінтегруючим чинникам.

Виклад основного матеріалу. Потреба децентралізації влади закладена у Конституції України, яка визначає, що "територіальний устрій України ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території, поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади, збалансованості і соціально-економічного розвитку регіонів, з урахуванням їх історичних,

економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій" [Конституція України, 1996]. "Поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади" проявляється в тому, що за центральними органами державної влади зберігається право охорони та забезпечення загальнодержавних інтересів, а решта функцій передається на нижчі рівні управління, органам місцевого самоврядування (далі – ОМС). Цей принцип передбачає вироблення оптимальної системи поділу повноважень між органами державної влади та ОМС, яка була б здатна: 1) забезпечити рівномірний соціально-економічний розвиток регіонів у державі та окремих територій у регіоні; 2) забезпечити високий рівень інтеграції адміністративно-територіальних одиниць усіх рівнів, 3) перешкоджати виникненню проблем у відносинах між центром і регіонами, зокрема появи відцентрових тенденцій (сепаратизму).

Утім, тривалий час в Україні усе ще існувала успадкована від Радянського Союзу глибоко централізована система регіональних та місцевих органів влади, а зафіксований у Конституції принцип "децентралізації влади" залишався швидше декларацією про наміри, ніж реально діючою законодавчою нормою. Низка спроб реформувати адміністративно-територіальний устрій та систему місцевих органів влади на засадах децентралізації, що мали місце в Україні у 1998–2013 рр., зазнали невдачі [Горбатюк, 2022].

Між децентралізацією і федералізацією. Каталізатором запуску реформи децентралізації в Україні, стала перемога проєвропейської революції у лютому 2014 р., подальша окупація Криму Росією та активізація проросійських сепаратистів у Донецькій і Луганській областях. У цей час Росія активно "проштовхувала" ідею федералізації України з метою закріплення особливого статусу Донбасу і ліквідації унітарного статусу України. Втім, російська ідея федералізації, яка таїла низку загроз для української державності, таких як посилення регіональних еліт, наростання сепаратистських тенденцій, складність у прийнятті загальнодержавних рішень, ослаблення органів місцевого самоврядування, не знайшла підтримки, ані у проукраїнських політичних сил, ані в експертних колах. МЗС України назвав російську пропозицію планом "розколоти і знищити українську державність" [Кендалл, 2014]. Правники І. Коліушко та Я. Журба вважали її "вкрай небезпечним для єдності країни процесом", завдання якого "призвести до дезінтеграції нашої країни та її розпаду" [2014]. Несприйняття ідеї федералізації було досить поширене і серед народних мас. Соціологічне опитування Фонду "Демократичні ініціативи" ім. Ілька Кучеріва, проведене у грудні 2014 р., показало – федералізацію, як спосіб вирішення війни на Донбасі, підтримували лише 7 % респондентів [*Тільки 7% українців вважають ...*, 2015].

Щоб перешкодити Росії і надалі маніпулювати суспільною думкою українців за допомогою нав'язування уявлення про користь федералізації, а також зберегти єдність держави і вдовольнити величезний запит на ефективне місцеve самоврядування, українська політична еліта повернула на порядок

денний ідею проведення реформи децентралізації влади і адміністративно-територіального устрою. Але, на відміну від федералізації, яка передбачала посилення регіонів, реформа децентралізації мала створити та зміцнити найнижчий адміністративний рівень – територіальні громади.

На початковому етапі впровадження децентралізації деякі експерти висловлювали занепокоєння щодо можливого негативного впливу реформи на державну цілісність. Зокрема, йшлося про можливе посилення регіональних еліт та "феодалізацію" окремих регіонів; послаблення центральної влади внаслідок передачі частини повноважень і фінансів на місця; посилення сепаратистських тенденцій; зниження ефективності управління через низьку кваліфікацію місцевих управлінців і високий рівень корумпованості тощо.

Утім, незважаючи на деякі негативні очікування, децентралізація виявилася однією з найважливіших і найбільш удалих реформ у новітній історії України, основними результатами якої стали: побудова якісно нової системи місцевого самоврядування, в основі якої лежала зміна базового рівня адміністративно-територіального устрою шляхом створення об'єднаних територіальних громад; установлення безпосередніх міжбюджетних зв'язків громад з державним бюджетом; збільшення розміру фіскальних і нефіскальних надходжень до бюджетів громад; надання ОМС більшого обсягу прав у розпорядженні власними ресурсами, посилення їх зацікавленості у збільшенні надходжень до місцевих бюджетів та пошуку додаткових джерел їх наповнення; зміцнення матеріальної та фінансової основи громад; поява нових осередків господарської діяльності тощо. Внаслідок цих нововведень територіальні громади дістали можливість підвищити якість надання публічних послуг населенню, реалізовувати соціальні та інфраструктурні проекти, створювати умови для залучення інвестицій та розвитку місцевого бізнесу, розробляти та реалізовувати програми місцевого розвитку тощо. Збільшення фінансових можливостей і юридичних прав громад стимулювало співпрацю між ними, яка, в свою чергу, сприяла їх інтеграції у регіональну і загальнодержавну економіку.

В остаточному підсумку, усі перераховані фактори позитивно відобразилися на консолідації населення і єдності держави, що підтверджується і позитивною оцінкою експертів. Так, ініціатор проведення реформи місцевого самоврядування в часи президентства В. Ющенка Р. Безсмертний був переконаний, що чим глибшими будуть зміни, впровадженні реформою децентралізації, тим більш цілісною буде Україна як держава [*Децентралізація і цілісність держави*, 2016]. Виконавчий директор Асоціації міст України М. Пітцик заявляв, що "проведення децентралізації – це реальний шлях до єдності країни", яка "цементується як раз децентралізацією" [*Мирослав Пітцик ...*, 2017]. А експерт Інституту євроатлантичного співробітництва в Києві А. Умланд слушно зазначав: "Передача влади з національного та обласного рівнів на місцевий [...] позбавила гібридну тактику Росії традиційних інституціональних рамок для підривних дій" та "ускладнила цілевизначення та планування іредентистських операцій" [Умланд, 2019].

Нова регіональна політика як об'єднавчий чинник. Реформа децентралізації вплинула і на розуміння державної регіональної політики, внаслідок чого в Україні відбувається поступовий перехід до політики регіонального розвитку, яка, порівняно з регіональною політикою, має оновлені сфери впливу, суб'єкти і принципи. Суб'єктами втілення політики регіонального розвитку стали: держава в особі центральних органів влади; місцеві органи виконавчої влади; обласні ради спільно із майбутніми виконавчими органами; органи місцевого самоврядування субрегіонального рівня з власними виконавчими органами (у разі їх створення); ради територіальних громад; органи нагляду та контролю за законністю рішень ОМС регіонів та територіальних громад (у перспективі – префекти). Поява фінансово спроможних та інституційно стійких громад, що організовують діяльність відповідно до власних потреб та інтересів, змінили вплив суб'єктів на реалізацію регіональної політики – центри ухвалення стратегічних рішень розвитку територій змістилися на рівень громад, а низовий рівень територіального управління значно зміцнився. Відповідно, зросло значення територіальних громад та їх органів управління у *збереженні єдності держави*, що є одним із ключових принципів здійснення регіональної політики в Україні, закріплених у низці нормативно-правових актів. Так, у Концепції державної регіональної політики цей принцип сформульовано як *"забезпечення унітарності України та цілісності її території*, включно і єдності економічного простору на всій території держави, її грошово-кредитної, податкової, митної, бюджетної систем" [Про Концепцію ..., 2001], а відповідно до п. 7, ст. 3. Закону України "Про засади державної регіональної політики" – це принцип *"згуртованості – забезпечення просторової, політичної, економічної, соціальної, гуманітарної єдності України"* [Про засади ..., 2015].

Реформа децентралізації запустила процес модернізації державної політики регіонального розвитку в Україні, зокрема з'явилися такі нові тенденції:

- перехід від регіональної політики, що диктується з центру, до політики врахування багатоступеневих інтересів економічних та суспільно-політичних акторів на регіональному рівні;
- перехід від застосування прямих інструментів і механізмів стимулювання регіонального розвитку до комплексних і гібридних (державно-приватне партнерство, регіональні кластери, міжрегіональне співробітництво тощо);
- удосконалення системи середньострокового та довгострокового стратегічного планування регіонального розвитку на засадах координації секторального, територіально-просторового та управлінського підходів.

Важливим елементом державної єдності є *рівномірний розвиток територій*, відсутність депресивних, занепадаючих громад і регіонів, які можуть бути осередками соціального невдоволення, потрапляти під пропагандистський вплив зовнішніх сил і, як наслідок, виявляти сепаратистські тенденції. Ця проблема ще більше загострилася в перебігу повномасштабної війни – внаслідок масштабних руйнувань, окупації частини території та

переривання економічних зв'язків суттєво змінилися рушії розвитку регіонів та їх пріоритети, виникла потреба у створенні механізмів для вирівнювання можливостей регіонів. До державної регіональної політики було віднесено завдання відновлення регіонів і територій, що постраждали внаслідок збройної агресії проти України та принцип інтегрованого розвитку – "поєднання галузевого та територіального підходів для розвитку територіальної громади та/або регіону, що забезпечує соціально-економічний та культурний розвиток територій" [Про внесення змін ..., 2022]. Це, в свою чергу, викликало необхідність поділу територій України на функціональні типи, до яких будуть застосовуватися спеціальні механізми та інструменти: 1) території відновлення – громади, де внаслідок війни спостерігається різке погіршення соціально-економічного розвитку та значна депопуляція); 2) регіональні полюси зростання – громади, що демонструють порівняно вищу динаміку розвитку і позитивно впливають на суміжні території; 3) території з особливими умовами для розвитку – громади з низьким рівнем розвитку або з об'єктивними обмеженнями для розвитку; 4) території сталого розвитку – громади, спроможні до збалансованого розвитку [Про внесення змін ..., 2022].

Формування локальних ідентичностей у територіальних громадах і їх вплив на консолідацію суспільства і державну єдність. Реформа децентралізації і створені нею нові політичні, соціально-економічні і культурні умови життя у територіальних громадах значно активізували *формування місцевої (локальної) ідентичності, яка є необхідним чинником для консолідації суспільства і єдності держави*. Її важливість пояснюється низкою причин:

- 1) чим більшою мірою проявляється локальна ідентифікація індивідів, тим більш вираженою є їхня громадянська ідентичність;
- 2) локальна ідентичність посилює національну ідентичність;
- 3) локальна ідентичність спроможна конкурувати з іншими видами ідентичностей, насамперед, збалансовувати регіональну, яка часто є підставою сепаратизму та створює загрозу територіальній цілісності держави [Котенко, 2016, с. 23].

Посилення регіональних ідентичностей в Україні у 2004–2014 рр. мало низку шкідливих наслідків для єдності країни, тому їх послаблення та домінування національної ідентичності стало важливим елементом державної політики. Під "*регіональною ідентичністю*" розуміємо усвідомлення індивідом належності до уявної спільноти, яку єднають спільність володіння та користування певною територією, а також особливі, частково відмінні від загальнонаціональних, цінності, культура, спосіб життя, соціальні зв'язки тощо. Регіональна ідентифікація поширюється і на політичні уподобання мешканців регіону та виступає підґрунтям для їх політичного вибору. Електоральні цикли, що передували Революції гідності і початку російсько-української війни, яскраво продемонстрували, як політичні сили використовували регіональні ідентичності для досягнення своїх цілей. Хрестоматійним є приклад Партії регіонів, яка творила ідеалізований образ Донбасу як промислового центру, що "годує

всю Україну", населеного чесними трударями, інтереси яких постійно ігнорує центральна влада. Аналогічно цьому ВО "Свобода" активно експлуатувала традиційність, релігійність та націоналізм мешканців Західної України, підсилювала образ Галичини як українського П'ємонту та регіону збереження українських традицій. Мобілізуючи своїх виборців, політичні сили протиставляли різні регіональні ідентичності одна одній, поляризуючи електоральне поле, продукуючи недовіру й ненависть між мешканцями різних регіонів [Нагорна, 2008, с. 6–7].

Така деструктивна практика призвела до того, що у 2014 р. найбільша кількість опитаних ідентифікувала себе зі своїм регіоном / областю саме на Донбасі (27 %) і у Західній Україні (6,7 %), тоді як на Півночі таких було 2,4%, у Центрі – 3%, Півдні – 5,1 %, Сході – 5,2 %. Цілеспрямоване використання наявних суспільних поділів і міжрегіональних відмінностей перешкоджало формуванню спільної загальнонаціональної ідентичності – у тому ж 2014 р. громадянином України вважали себе лише 34,2 % мешканців Донбасу, тоді як загальнонаціональний показник становив 64,6 % [Прибиткова, 2014, с. 199–200].

Існує чимало інших тверджень про шкідливість регіональної ідентичності для єдності України як унітарної держави. У своєму дисертаційному дослідженні С. Ростецька [2021] дійшла висновків, що у виборчий період національна та регіональна ідентичність можуть перебувати у стані конфронтації. Я. Олійник та О. Гнатюк [2017] стверджували, що територіальна ідентичність може бути не лише інструментом конструктивної трансформації регіону, а й руйнувати ієрархію зв'язків між центром та регіонами, породжувати у них сепаратистські настрої. На думку Я. Котенка та А. Ткачука [2018, с. 11], "відмінність регіональних ідентичностей реально є загрозою стабільності всієї держави".

Загрози державній єдності, викликані сильною регіональною ідентичністю, засвідчили необхідність її послаблення шляхом *вибудовування нових локальних ідентичностей* в умовах реальності, створеної децентралізаційними перетвореннями. Локальна ідентичність є формою ідентифікації людини з місцевим співтовариством (села, селища, міста, територіальної громади), відчуттям причетності до подій, що відбуваються на території безпосереднього мешкання. Вона виявляється у наявності певної системи традицій, цінностей і норм поведінки жителів території. Через обмежену кількість мешканців громади взаємодія між ними має характер безпосередніх контактів, завдяки чому знижується анонімність і зростає рівень довіри і відповідальності. Передумовами виникнення локальної ідентичності є: 1) спільна територія проживання; 2) спільні інтереси у вирішенні питань життєдіяльності; 3) соціальна взаємодія під час реалізації цих інтересів; 4) самоідентифікація кожного члена з громадою [Котенко та Ткачук, 2018].

Локальна ідентичність виступає чинником єдності на різних рівнях соціально-політичного буття. В умовах сформованої локальної ідентичності місцеве співтовариство стає більш згуртованим. Наявність у територіальної громади сформованої ідентичності є важливою передумовою її суб'єктності,

запорукою сталості та розвитку. На противагу цьому – слабкість локальної ідентичності призводить до роз'єднаності та деградації місцевих спільнот. На загальнодержавному рівні локальні ідентичності відіграють важливу роль у забезпеченні єдності народу і держави завдяки своїй здатності підсилювати національну ідентичність та нівелювати вплив регіональних ідентичностей. Отже, якщо політична еліта прагне до домінування у державі національної ідентичності – вона має сприяти формуванню такої локальної ідентичності, яка стане підґрунтям національної.

Трансформація регіональних еліт. Децентралізація стала механізмом зменшення впливовості регіональних (обласних) еліт, що виявляли схильність до сепаратизму і, маючи значні ресурси, намагалися максимально автономізуватися від центральної влади. Вже хрестоматійним прикладом є поведінка політичних еліт Донецької і Луганської областей до 2014 р., які завдяки контролю над місцевим населенням тривалий час вибудовували відносини з Києвом за принципом "грабувати Донбас може тільки Донбас". Варто відзначити, що місцеве населення цьому особливо не опиралося, оскільки, будучи ураженим нав'язаною регіональною ідентичністю, справжніх господарів становили вбачало у регіональній еліті, а не владу у далекому і чужому для них Києві. Виходячи із цього можна стверджувати, що якби децентралізація була проведена раніше – створення "народних республік" було б під дуже великим питанням. Твердження про нав'язування елітами регіональної ідентичності місцевому населенню справедливе і для деяких інших регіонів, хоч і значно меншою мірою. Саме тому регіональні та субрегіональні еліти чинили спротив децентралізації, успішне завершення якої означало б для них втрату існуючого рівня політичного контролю над територією і потоками бюджетних коштів.

Наслідком реформи децентралізації також стало й те, що локальні і частково регіональні еліти перестали розглядати здобуття влади на місцевому рівні як трамплін для виходу на загальнонаціональний рівень. Здобувши значні адміністративні та фінансові повноваження, локальні еліти більше переймаються збереженням власних політичних позицій у своїх базових регіонах, аніж "походом на Київ". Таке їхнє бажання було підкріплене й тим, що новий адміністративно-територіальний устрій відповідає потребам розвитку територій і створює хорошу просторову основу для ефективної системи місцевого самоврядування. Внаслідок реформи мультирівневе управління стало реальністю, місцеві й регіональні еліти отримали свої політично-управлінські ніші, а їхні інтереси балансуються інтересами держави. До того ж, децентралізація стала тим фактором, що певною мірою уніфікує, урівнює ставлення мешканців і еліт різних регіонів до влади.

Вплив реформи децентралізації на євроінтеграційні перспективи України. Територіальна єдність України та консолідація її народу навколо спільного для більшості зовнішньополітичного вектора руху тісно пов'язана з європейськими та євроатлантичними устремліннями нашої держави.

Проведення реформи децентралізації стало чітким сигналом усьому світу про рух України на Захід та важливим проміжним етапом на цьому шляху.

З часу проголошення і дотепер децентралізація була тією українською реформою, що мала найбільш проєвропейський характер. Вона передбачала не просто перебудову окремого сектору місцевого самоврядування, а загальну трансформацію системи державного функціонування, її наближення до європейських підходів і норм. Ключовий захід реформи – передача більшої частини повноважень у соціально-економічній сфері від центру територіальним громадам, що супроводжувалося відповідним перерозподілом фінансових ресурсів, – було здійснено відповідно до принципу субсидіарності, закріпленого в Європейській хартії місцевого самоврядування. Цей принцип передбачав, що всі функції соціально-економічного забезпечення мають бути максимально наближені до їхнього кінцевого споживача – громадянина чи громади. Український законодавець розуміє принцип субсидіарності аналогічно: "Повноваження передаються державою органам місцевого самоврядування, що діють на тому рівні адміністративно-територіального устрою, на якому можливо і доцільно їх здійснювати з огляду на кадровий, фінансовий, інфраструктурний потенціал та ресурси, необхідні для реалізації повноважень на такому рівні" [Концепція реформування місцевого самоврядування ..., 2014].

Зміни, запроваджені реформою у сфері місцевого самоврядування і адміністративно-територіального устрою, роблять Україну більш схожою на європейські країни, які переважно є децентралізованими та субсидіарними, та більш сумісною із Європейським Союзом (далі – ЄС). Це підтверджують результати опитувальника ЄС щодо українського законодавства, інституцій і політик у різних сферах, отриманого у відповідь на подану 28 лютого 2022 р. заявку України на членство в ЄС [Questionnaire, 2022, р. 152–154], які показали поступове наближення України до стандартів ЄС у регіональній політиці, функціонуванні системи територіальних органів влади, наповненні бюджетів громад і контролі за їх використанням, політиці згуртованості тощо [Ukraine's answer to the EU Questionnaire ..., 2022, р. 1–68].

Про те, що реформа децентралізації є важливим досягненням на шляху євроінтеграції України, свідчать заяви європейських інституцій та топ-політиків. Зокрема, у липні 2022 р. президент Єврокомісії Урсула фон дер Ляєн заявляла, що реформа децентралізації – "це успіх" і що "децентралізація та цифровізація зробили Україну сильнішою" [Keynote speech ..., 2022]. Понад те, Європейський парламент у своїй резолюції від 2 лютого 2023 р. щодо підготовки саміту Україна–ЄС наголошував, що "децентралізація та сильне місцеве самоврядування стали наріжним каменем української демократії та є важливим фактором стійкості України під час війни" [Preparation of the EU-Ukraine Summit, ... 2023].

Реформа децентралізації була проєвропейською не лише за формою, а й за змістом. Вона стала важливою спробою відходу від централізму, патерналізму, патримоніалізму, кумівства, що лежали в основі радянської та царсько-

російської політичних традицій, та долучення до провідних європейських цінностей, своєрідним способом відмови від покладання вини на когось і взяття відповідальності за своє майбутнє на себе.

Зростання стійкості територіальних громад унаслідок реформи децентралізації. Вплив стійкості громад на суспільну та державну єдність. За майже 2 роки повномасштабної війни Україна продемонструвала безпрецедентну стійкість як у військовому плані на лінії фронту, так і у здатності підтримувати достатній рівень функціонування тилу. Важливе місце у цьому відіграли органи самоврядування територіальних громад, які після проведення реформи децентралізації мали достатньо ресурсів, щоб адекватно і ефективно відповісти на такі виклики, як: забезпечення життєдіяльності громад у прифронтовій зоні; розміщення та інтеграція мільйонів внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО); підтримка безперебійної роботи всіх служб в умовах відключень електроенергії, викликаних наслідками ракетних обстрілів; відновлення інфраструктури; задоволення потреб військових підрозділів продовольством, одягом, транспортними засобами; лікування та реабілітація військових тощо. У першій половині 2022 р. держава змогла вистояти і зберегти внутрішню стабільність значною мірою завдяки органам самоврядування територіальних громад, які взяли на себе вирішення багатьох життєво важливих справ, розвантаживши таким чином центральну владу для організації опору окупантам. Усе перераховане вище стало можливим через підвищення їх *стійкості*, що було досягнуте внаслідок проведення реформи децентралізації.

У межах нашого дослідження під стійкістю територіальної громади розуміємо її здатність ефективно протистояти загрозам будь-якого походження і характеру, адаптуватися до змін середовища (у т. ч. у сфері безпеки і оборони), підтримувати своє стале функціонування, швидко відновлюватися після кризових ситуацій до бажаного стану рівноваги. Компонентами стійкості територіальних громад є *інституційна, фінансова та соціальна стійкість*. Успішний розвиток територіальних громад можливий у разі забезпечення стійкості кожного з перерахованих компонентів. А рівень розвитку кожного виду стійкості, в остаточному підсумку, визначають загальну стійкість територіальних громад і адміністративно-територіальних одиниць вищого порядку, що з них складаються. Таким чином, стійкість територіальних громад лежить в основі національної стійкості, є складовим елементом забезпечення державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу й національних інтересів України від реальних та потенційних загроз.

Інституційна (організаційна) стійкість. Одним із головних елементів стійкості територіальних громад в Україні є їхня *інституційна стійкість* – *здатність територіальних громад зберігати ефективність системи органів самоврядування та їх спроможність до повноцінного функціонування у кризових умовах та в ході ліквідації їх наслідків*.

Під час повномасштабного вторгнення Росії була задіяна така форма стійкості державної системи, як *перехід на інший рівень за принципом*

субсидіарності: значна частина функцій щодо забезпечення соціально-економічної стійкості перейшла від центральних органів виконавчої влади до місцевих військових адміністрацій і ОМС [Потапенко та ін., 2023]. Завдяки децентралізації система державного управління виявилася гнучкою і пружною – функціонал ОМС передбачав вирішення значної частини соціально-економічних питань, які у звичних обставинах перебували у віданні держави, зокрема: допомога ЗСУ; розселення і забезпечення ВПО; прийом і розподілення гуманітарної допомоги; відновлення постраждалих територій тощо.

Додаткової стійкості органам місцевого самоврядування надали результати адміністративно-територіальної реформи, проведеної в межах децентралізації. Заміна старої чотирирівневої системи взаємодії "центр–область–район–сільська рада" на дворівневу – "центр–територіальна громада" не лише спростила фінансово-адміністративні відносини між громадами та центральними органами влади, зменшила кількість корупційних ризиків, а й стала на заваді спробам російського командування підпорядкувати собі українські ОМС на захоплених територіях. Вибудувані територіальними громадами нові вертикальні зв'язки у багатьох сферах оминали районний і обласний рівень, що поставило росіян перед фактом – встановлення контролю над обласним чи районним центром не забезпечує контролю над адміністративними одиницями нижчого рівня. Також серед місцевої влади було мало колаборантів, оскільки сам процес створення територіальних громад та місцеві вибори виявили нових лідерів місцевого самоврядування, більшість з яких мали безпосередній зв'язок з очолюваною територією – походили з цієї місцевості, користувалися довірою мешканців громади чи/та мали тут економічні інтереси. Зрештою, більшість голів і рад територіальних громад залишилися лояльною до України у 2022 р. навіть на тимчасово окупованих територіях [Bidenko, 2023].

Опитування, проведене у серпні–вересні 2022 р. на замовлення Ради Європи, виявило високий рівень інституційної стійкості територіальних громад. Дві третини громад, розташованих поза зоною бойових дій або звільнених станом на вересень 2022 р., і надалі вели свою нормальну діяльність. З них 28% ніколи не припиняли роботу, 43% повернулися до роботи у звичному режимі упродовж двох тижнів, 12% – упродовж 3–4 тижнів, 10% – упродовж 1–3 місяців після повномасштабного вторгнення або звільнення. Крім того, серед звільнених громад 17% повідомили, що ніколи не припиняли роботу, тобто місцева влада працювала в умовах окупації [Рада Європи, 2023]. Це саме дослідження показало, що територіальні громади в умовах війни *зберігали легітимність у прийнятті рішень*: вирішуючи кризові ситуації, вони діяли на основі рішень своїх колегіальних органів – міської ради та виконавчого комітету (по 82%), а також офіційних рекомендацій вищих органів влади (78%) [Рада Європи, 2023].

Фінансова стійкість. Реформа децентралізації була спрямована на те, щоб забезпечити економічну незалежність територіальних громад від держави, зробити їх спроможними – надати їм можливість самостійно здійснювати

економічний розвиток території і за рахунок наявних ресурсів забезпечувати потреби мешканців. Основу фінансової стійкості територіальних громад заклала *фінансова децентралізація* – ключовий елемент реформи місцевого самоврядування в Україні, що мав на меті передати територіальним громадам фінансові ресурси та повноваження у фінансовій сфері (видаткові, дохідні, податкові).

Фінансова забезпеченість громад стала одним зі стовпів, на яких трималася їх стійкість. Після запровадження фінансової децентралізації доходи бюджетів територіальних громад складаються з двох основних частин: 1) власних надходжень та 2) трансфертів з державного бюджету України. Власні надходження станом на 2021 р. становили понад 65% бюджету і отримувалися з таких джерел: державні податки (64,0%), місцеві податки (28,1%), неподаткові надходження (6,3%), доходи від операцій з капіталом і спеціальні фонди (1,2%), інші податки (0,4%) [Pidubnyi et al, 2022]. Саме завдяки фінансовій децентралізації територіальні громади змогли значно збільшити власні бюджети. Так, якщо у 2018 р. загальний та спеціальний фонди бюджетів територіальних громад становили 22,4 млрд грн, то у 2023 р. – 441,9 млрд грн [Онищук, 2023; *Мінфін: за 2023 рік до загального фонду ...*, 2024], тобто бюджети громад за цей період вирости у 20 разів. Водночас знизилася їх залежність від коштів державного бюджету, що надавалися у вигляді дотацій та субвенцій – з 2018 р. до 2022 р. частка трансфертів з державного бюджету до бюджетів територіальних громад упала з 42% до 25% [Онищук, 2023].

Проведені в ході реформи заходи позитивно вплинули на фінансову стійкість місцевих бюджетів. Органи місцевого самоврядування набули здатності акумулювати такий обсяг фінансових ресурсів, який був достатнім для забезпечення їх видаткових повноважень, що гарантуватиме жителям адміністративно-територіальних одиниць достатній рівень громадських благ та послуг. Фінансова стійкість місцевих бюджетів заклала підвалини для стабільного соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць, зменшила їх залежність від фінансової допомоги органів влади вищого рівня.

Соціальна стійкість. Соціальна стійкість територіальних громад значною мірою формувалася завдяки зміцненню *довіри* між мешканцями громад та місцевою владою, яку сучасні вчені розглядають як один із ключових чинників забезпечення політичної стабільності і легітимації влади, стійкості інституцій та економічного зростання.

На формування довіри жителів новостворених громад до ОМС вплинула низка чинників. Одним із них був добровільний характер процесу об'єднання, коли мешканці сіл, селищ і міст самостійно обирали, з ким об'єднуватися і надалі облаштовувати спільний соціальний простір, краще пізнавали один одного, більше дізнавалися про принципи функціонування влади і самих представників влади. Також ближчим до громадян стало прийняття політичних рішень, що значно підвищило їх мотивацію брати участь у розв'язанні

проблем громади і сприяло наростанню громадянської активності. Значного поширення набули різні форми консультацій з громадянами – від використання електронних петицій і опитувань громадян до місцевих форумів. Значна кількість громад запровадила практику партиципаторного бюджетування, яка дозволила мешканцям безпосередньо пропонувати та реалізовувати проєкти у своїй громаді, що фінансуються за рахунок місцевого бюджету. Позитивно на зростання довіри до лідерів територіальних громад вплинуло інформування мешканців про використання коштів громади, скорочення видатків на утримання бюрократичного апарату місцевих рад і їх виконавчих комітетів, підвищення якості публічних послуг та покращення соціально-економічного становища громад. Формування довіри до ОМС мало зворотний позитивний ефект, що виявлявся у зростанні відповідальності представників самоврядування перед громадою.

Висновки. Отже, ефективне впровадження реформи децентралізації сприяло створенню дієвих інструментів для підтримання державної єдності та забезпечення територіальної та суспільної консолідації. Об'єднання територіальних громад позитивно відобразилося на зміцненні системи керованості територіями, а встановлення безпосередніх бюджетних відносин громад з державою не тільки спростило й зміцнило систему управління фінансами, а й значно ускладнило можливість нецільового використання коштів. Громади отримали ефективні інструменти управління, можливість концентрувати ресурси і використовувати внутрішній потенціал для економічного та соціального розвитку. Всі перераховані чинники створили на низовому рівні міцне і стабільне підґрунтя для зміцнення державності.

«Людиноцентричність» реформи, що виявилася у поліпшенні безпосереднього середовища життєдіяльності людини, можливості реалізувати прагнення до якісних освіти, медицини, культури, соціального захисту, у максимальному наближенні державних послуг до їхнього споживача, відіграла важливу роль для консолідації суспільства. Наближеність центрів прийняття рішень локального рівня до мешканців громади, можливість останніх брати участь в управлінні громадою через партиципаторні бюджети та громадські ради позитивно вплинули на довіру між громадянами і владними інституціями. У національному контексті це корисно впливає на позитивне сприйняття керівництва держави, що відкриває останньому шлях до подальшого перетворення держави, зокрема для проведення непопулярних реформ.

Децентралізація створила умови для формування і / чи посилення локальної ідентичності, яка не лише є чинником зростання місцевого патріотизму і засобом розвитку території, а й антагоністом регіональної ідентичності, послаблення якої веде до зміцнення загальнонаціональної ідентичності.

Сформована децентралізаційними нововведеннями інституційна, фінансова і соціальна стійкість територіальних громад забезпечила надійний базис для функціонування державного апарату під час російського вторгнення,

чим вивільнила ресурси інших державних інституцій для гідного опору агресору і продовження боротьби за незалежність України.

Водночас варто відзначити, що під час війни спостерігається поступове згортання центральною владою реформи децентралізації, що у майбутньому може нівелювати її позитивні наслідки, знизити ефективність ОМС і, врешті решт, зашкодити єдності держави. Це питання **вимагає подальшого вивчення**, як і формування чіткого плану оптимального завершення реформи.

Бібліографічні посилання

- Бевз, Т. (2019) Специфіка здійснення реформи децентралізації в регіонах України: здобутки і прорахунки. *Народна творчість та етнологія*, 3(379), 65–75. <https://nte.etnolog.org.ua/arkhiv-zhurnalu/2019-rik/3/43-z-naukovoho-zhyttia/43-spetsyfika-zdiisnennia-reformy-detsentralizatsii-v-rehionakh-ukrainy-zdobutky-i-prorakhunky>
- Горбатюк, М. (2019) Децентралізація і регіональні політичні еліти (на прикладі Вінницької області). *Народна творчість та етнологія*, 3(379), 76–88. <https://nte.etnolog.org.ua/arkhiv-zhurnalu/2019-rik/3/43-z-naukovoho-zhyttia/44-detsentralizatsiia-i-rehionalni-politychni-elity-na-prykladi-vinnytskoi-oblasti>
- Горбатюк, М. В. (2022). Реформа місцевого самоврядування в Україні: спроби, прорахунки, досягнення (1991–2020). У *Політичний процес у незалежній Україні: підсумки і проблеми: монографія* (2-ге вид., доп.) (с. 383–453). Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.
- Дарковіч, А., & Савісько, М. (2023, Вересень 13). Фактори стійкості громад під час війни. Дослідження впливу економіки, управління та залученості. *Вокс Україна*. <https://voxukraine.org/factory-stijkosti-gromad-pid-chas-vijny-doslidzhennya-vplyvu-ekonomiky-upravlinnya-ta-zaluchenosti>
- Децентралізація і цілісність держави*. (2016, Жовтень 20). LB.ua. https://lb.ua/news/2016/10/20/348360_detsentralizatsiya_tselostnost.html
- Кендалл, Б. (2014, Квітень 2). Федералізація України в питаннях і відповідях. *BBC News*. https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/04/140402_ukraine_federalisation_yg
- Коліушко, І., & Журба, Я. (2014, Лютий 14). "Федералізація" України – коли логіка і добросовісність відпочивають. *LB.ua*. https://lb.ua/news/2014/02/14/255373_federalizatsiya_ukraini-koli.html
- Конституція України (1996) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
- Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 333-рп (2014) (Україна). <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80>
- Котенко, Я. (2016). *Локальна ідентичність як умова розвитку об'єднаних територіальних громад (навчальний модуль)*. Київ: ІКЦ "Легальний статус".
- Котенко, Я. В., & Ткачук, А. Ф. (2018). *Локальна ідентичність і об'єднані територіальні громади* (видання друге, виправлене та доповнене). Київ: Видавництво "Юстон".

- Кравців, В. С., & Сторонянська, І. З. (Ред.). (2020). *Територіальні громади в умовах децентралізації: ризики та механізми розвитку: монографія*. Львів: ДУ "Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України".
- Махсма, С. Г. (2023). *Локальні політичні ідентичності як ресурс розвитку територіальних громад* (Дис. ... д-ра філософії). Маріупольський державний університет. Київ. https://repository.mu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/4338/1/dis_Mahsma.pdf
- Мирослав Пітцик: Єдність країни цементується децентралізацією. (2017, Лютий 3). Асоціація міст України. <https://for-um.auc.org.ua/novyna/myroslav-pitcyk-yednist-krayiny-cementuyetsya-decentralizaciyeu>
- Мінфін: за 2023 рік до загального фонду місцевих бюджетів надійшло 441,9 млрд гривень. (2024, Січень 8). Міністерство фінансів України. https://mof.gov.ua/uk/news/minfin_zh_2023_rik_do_zagalnogo_fondu_mistsevykh_biudzhativ_nadiishlo_4419_mlrld_griven-4386
- Нагорна, Л. (2008). *Регіональна ідентичність: український контекст*. Київ: ІПіЕнд ім. І. Ф. Кураса НАН України. https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/Nagorna_50.pdf
- Олійник, Я., & Гнатюк, О. (2017). *Територіальна ідентичність населення Подільського регіону: монографія*. Київ: ВПЦ "Київський університет".
- Онищук, І. (2023, Лютий 13). Аналіз виконання місцевих бюджетів за 2022 рік. Портал "Децентралізація". <https://decentralization.ua/news/16105>
- Потапенко, В. Г., Баранник, В. О., Бахур, Н. В., Валюшко, І. В., Головка, А. А., Двігун, А. О., Їжак, О. І., Лісогор, Л. С., Малярєвський, Є. В., & Химинець, В. В. (2023). *Міське самоврядування як чинник стійкості тилу: аналітична доповідь* (В. Г. Потапенко, Ред.). Київ: НІСД. <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.02>
- Прибиткова, І. (2014). Україна в регіонально-громадянському та національно-мовному вимірі за доби змін. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*, 1(15), 196–210. <https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/2014monitoring1.pdf>
- Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій. Закон України № 2389-IX (2022) (Україна) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2389-20#Text>
- Про засади державної регіональної політики. Закон України № 156-VIII (2015) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text>
- Про Концепцію державної регіональної політики. Указ Президента України № 341/2001 (2001) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/341/2001#Text>
- Рада Європи. (2023, Січень). *Дослідження потреб та пріоритетів органів місцевого самоврядування України. Надання послуг у воєнний та післявоєнний період*. <https://rm.coe.int/survey-on-the-needs-and-priorities-of-local-authorities-in-ukraine-ukr/1680aae27c>
- Романова, В., & Умланд, А. (2021). Реформа децентралізації в Україні: перші результати та виклики. *Політичні дослідження / Political Studies*, 1, 41–51. <http://pd.ipiend.gov.ua/article/view/235422>

- Романюк, С. А. (2018). *Децентралізація: теорія та практика застосування: монографія*. Київ: НАДУ.
- Ростецька, С. І. (2021). *Регіональна ідентичність і національна держава: характер взаємин та вектори розвитку* (Автореф. дис. ... доктора політ. наук). Державний заклад "Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського". Одеса. <https://pdpu.edu.ua/doc/vr/2021/rostecka/aref.pdf>
- Стойка, В. С. (2022). Теоретичні підходи до визначення поняття "стійкість територіальних громад". *Причорноморські економічні студії*, 76, 169–175. http://bses.in.ua/journals/2022/76_2022/26.pdf
- Тільки 7% українців вважають, що федералізація усуне протистояння в країні. (2015, Січень 15). *Дзеркало тижня*. https://zn.ua/ukr/UKRAINE/tilki-7-ukrayinciv-vvazhayut-scho-federalizaciya-usune-protistoyannya-v-krayini-162054_.html
- Умланд, А. (2019, Січень 11). Чотири геополітичні виміри децентралізації України. *Дзеркало тижня*. https://zn.ua/ukr/internal/chotiri-geopolitichni-vimiri-decentralizaciyi-ukrayini-299352_.html
- Bidenko, Yu. (2023, February 22). The Puzzle of Ukrainian Resilience: Hidden Factors and Potential Risks. *Centre for East European and International Studies*. <https://www.zois-berlin.de/en/publications/zois-spotlight/the-puzzle-of-ukrainian-resilience-hidden-factors-and-potential-risks>
- Keynote speech by President von der Leyen at the opening ceremony of the Ukraine Recovery Conference*. (2022, July 4). European Commission. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/e%20n/speech_22_4302
- Piddubnyi, I., Neyter, R., Zamidra, S., & Nivievskyi, O. (2022). Decentralization and Communities Amalgamations: Increasing the Urban and Rural Divide? Measuring tax efforts of Ukrainian ATCs. March 2022. *Kyiv School of Economics*. <https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/10/Final-Report-I-part-KAS.pdf>
- Preparation of the EU-Ukraine Summit. European Parliament resolution of 2 February 2023 on the preparation of the EU-Ukraine Summit (2023/2509(RSP)) (2023) (Belgium). https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2023-0029_EN.html
- Questionnaire. Information requested by the European Commission to the Government of Ukraine for the preparation of the Opinion on the application of Ukraine for membership of the European Union. (2022) (France). Part II. https://web.archive.org/web/20221215230801/https://eu-ua.kmu.gov.ua/sites/default/files/inline/files/questionnaire_part_ii_ukraine_0.pdf
- Romanova, V. (2022). Ukraine's resilience to Russia's military invasion in the context of the decentralisation reform. *Fundacja im. Stefana Batorego*. <https://www.batory.org.pl/wp-content/uploads/2022/05/Ukraines-resilience-to-Russias-military-invasion.pdf>
- Ukraine's answer to the EU Questionnaire on the Application for Membership. Responses to the Questionnaire on Information requested by the European Commission to the Government of Ukraine for the preparation of the Opinion on the application of Ukraine for membership of the European Union* (2022, May) (Ukraine). Part II. Volume V. Chapters XXII–XXV. https://web.archive.org/web/20221215230752/https://eu-ua.kmu.gov.ua/sites/default/files/inline/files/vol_5_ch.xxii-xxv.pdf

References

- Bevz, T. (2019). Spetsyfika zdiisnennia reformy detsentralizatsii v rehionakh Ukrainy: zdobutky i prorakhunky [Specificity of the decentralization reform in the regions of Ukraine: achievements and miscalculations]. *Narodna tvorchist ta etnolohiia*, 3(379), 65–75. <https://nte.etnolog.org.ua/arkhiv-zhurnalu/2019-rik/3/43-z-naukovoho-zhyttia/43-spetsyfika-zdiisnennia-reformy-detsentralizatsii-v-rehionakh-ukrainy-zdobutky-i-prorakhunky> [in Ukrainian].
- Darkovich, A., & Savisko, M. (2023, Veresen 13). Faktory stiikosti hromad pid chas viiny. Doslidzhennia vplyvu ekonomiky, upravlinnia ta zaluchenosti [Factors of stability of communities during the war. Exploring the impact of economics, governance and engagement]. *Voks Ukraina*. <https://voxukraine.org/factory-stiikosti-gromad-pid-chas-viiny-doslidzhennya-vplyvu-ekonomiky-upravlinnia-ta-zaluchenosti> [in Ukrainian].
- Detsentralizatsiia i tsilisnist derzhavy* [Decentralization and integrity of the state]. (2016, Zhovten 20). LB.ua. https://lb.ua/news/2016/10/20/348360_detsentralizatsiia_tselostnost.html [in Ukrainian].
- Horbatiuk, M. (2019). Detsentralizatsiia i rehionalni politychni elity (na prykladi Vinnytskoi oblasti) [Decentralization and regional political elites (case of Vinnytsia region)]. *Narodna tvorchist ta etnolohiia*, 3(379), 76–88. <https://nte.etnolog.org.ua/arkhiv-zhurnalu/2019-rik/3/43-z-naukovoho-zhyttia/44-detsentralizatsiia-i-rehionalni-politychni-elity-na-prykladi-vinnytskoi-oblasti> [in Ukrainian].
- Horbatiuk, M. V. (2022). Reforma mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini: sproby, prorakhunky, dosiahnennia (1991–2020) [The local self-government reform in Ukraine: attempts, miscalculations, achievements (1991–2020)]. U *Politychnyi protses u nezalezhnii Ukraini: pidsumky i problemy: monohrafiia* (2-he vyd., dop.) (s. 383–453). Kyiv: IPIEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Kendall, B. (2014, Kviten 2). Federalizatsiia Ukrainy v pytanniakh i vidpoviдах [Federalization of Ukraine in questions and answers]. *BBC News*. https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/04/140402_ukraine_federalisation_yg [in Ukrainian].
- Keynote speech by President von der Leyen at the opening ceremony of the Ukraine Recovery Conference*. (2022, July 4). European Commission. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/e%20n/speech_22_4302
- Koliushko, I., & Zhurba, Ya. (2014, Liutyi 14). "Federalizatsiia" Ukrainy – koly lohika i dobrosovisnist vidpochyvaiut ["Federalization" of Ukraine – when logic and good faith rest]. LB.ua. https://lb.ua/news/2014/02/14/255373_federalizatsiia_ukraini-koli.html [in Ukrainian].
- Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] (1996) (Ukraine). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
- Kontseptsii reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia ta terytorialnoi orhanizatsii vlady v Ukraini [The concept of reforming of the local self-government and territorial organization of power in Ukraine]. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy № 333-rp (2014) (Ukraine). <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80> [in Ukrainian].
- Kotenko, Ya. (2016). *Lokalna identychnist yak umova rozvytku obiednanykh terytorialnykh*

- hromad (navchalnyi modul)* [Local identity as a condition for the development of united territorial communities]. Kyiv: IKTs "Lehalnyi status" [in Ukrainian].
- Kotenko, Ya. V., & Tkachuk, A. F. (2018). *Lokalna identychnist i obiednani terytorialni hromady* (vydannia druhe, vypravlene ta dopovnene) [Local identity and united territorial communities]. Kyiv: Vydavnytstvo "Iuston" [in Ukrainian].
- Kravtsiv, V. S., & Storonianska, I. Z. (Red.). (2020). *Terytorialni hromady v umovakh detsentralizatsii: ryzyky ta mekhanizmy rozvytku: monohrafiia* [Territorial communities in conditions of decentralization: risks and mechanisms of development]. Lviv: DU "Instytut rehionalnykh doslidzhen imeni M. I. Dolishnoho NAN Ukrainy" [in Ukrainian].
- Makhsma, S. H. (2023). *Lokalni politychni identychnosti yak resurs rozvytku terytorialnykh hromad* [Local political identities as a resource for the development of territorial communities] (Dys. ... d-ra filosofii). Mariupolskyi derzhavnyi universytet. Kyiv. https://repository.mu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/4338/1/dis_Makhsma.pdf [in Ukrainian].
- Minfin: za 2023 rik do zahalnoho fondu mistsevykh biudzhativ nadiishlo 441,9 mlrd hryven [Ministry of Finance: for 2023, the general fund of local budgets received 441.9 billion hryvnias]. (2024, Sich 8). Ministerstvo finansiv Ukrainy. https://mof.gov.ua/uk/news/minfin_za_2023_rik_do_zagalnogo_fondu_mistsevykh_biudzhativ_nadiishlo_4419_mlrd_griven-4386 [in Ukrainian].
- Myroslav Pittsyk: Yednist krainy tsementuietsia detsentralizatsiiei [Myroslav Pittsyk: The unity of the country is cemented by decentralization]. (2017, Liutyi 3). Asotsiatsiia mist Ukrainy. <https://for-um.auc.org.ua/novyna/myroslav-pitsyk-yednist-krayiny-cementuyetsya-decentralizaciyeyu> [in Ukrainian].
- Nahorna, L. (2008). *Rehionalna identychnist: ukrainskyi kontekst* [Regional identity: the Ukrainian context]. Kyiv: IPIEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/Nagorna_50.pdf [in Ukrainian].
- Oliinyk, Ya., & Hnatiuk, O. (2017). *Terytorialna identychnist naseleennia Podilskoho rehionu: monografia* [Territorial identity of the population of the Podillia region: monographs]. Kyiv: VPTs "Kyivskyi universytet" [in Ukrainian].
- Onyshchuk, I. (2023, Liutyi 13). Analiz vykonannia mistsevykh biudzhativ za 2022 rik [Analysis of the implementation of local budgets for 2022]. *Portal "Detsentralizatsiia"*. <https://decentralization.ua/news/16105> [in Ukrainian].
- Piddubnyi, I., Neyter, R., Zamidra, S., & Nivievskyi, O. (2022). Decentralization and Communities Amalgamations: Increasing the Urban and Rural Divide? Measuring tax efforts of Ukrainian ATCs. March 2022. *Kyiv School of Economics*. <https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/10/Final-Report-I-part-KAS.pdf>
- Potapenko, V. H., Barannyk, V. O., Bakhur, N. V., Valiushko, I. V., Holovka, A. A., Dvahun, A. O., Yizhak, O. I., Lisohor, L. S., Maliarevskyi, Ye. V., & Khymynets, V. V. (2023). *Mistseve samovriaduvannia yak chynnyk stikosti tylu: analitychna dopovid* [The local self-government as a factor in the stability of the rear: an analytical report] (V. H. Potapenko, Red.). Kyiv: NISD. <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.02> [in Ukrainian].
- Preparation of the EU-Ukraine Summit. European Parliament resolution of 2 February 2023 on the preparation of the EU-Ukraine Summit (2023/2509(RSP)) (2023) (Belgium). https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2023-0029_EN.html

- Pro Kontseptsiiu derzhavnoi rehionalnoi polityky [About the concept of the state regional policy]. Ukaz Prezydenta Ukrainy № 341/2001 (2001) (Ukraine). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/341/2001#Text> [in Ukrainian].
- Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zasad derzhavnoi rehionalnoi polityky ta polityky vidnovlennia rehioniv i terytorii [On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding the principles of the state regional policy and the policy of restoration of regions and territories]. Zakon Ukrainy № 2389-IX (2022) (Ukraine). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2389-20#Text> [in Ukrainian].
- Pro zasady derzhavnoi rehionalnoi polityky [About the principles of the state regional policy]. Zakon Ukrainy № 156-VIII (2015) (Ukraine). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text> [in Ukrainian].
- Prybytkova, I. (2014). Ukraina v rehionalno-hromadianskomu ta natsionalno-movnomu vymiri za doby zmin [Ukraine in the regional-civic and national-linguistic dimensions during the times of change]. *Ukrainske suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin*, 1(15), 196–210. <https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/2014monitoringist1.pdf> [in Ukrainian].
- Questionnaire. Information requested by the European Commission to the Government of Ukraine for the preparation of the Opinion on the application of Ukraine for membership of the European Union. (2022) (France). Part II. https://web.archive.org/web/20221215230801/https://eu-ua.kmu.gov.ua/sites/default/files/inline/files/questionnaire_part_ii_ukraine_0.pdf
- Rada Yevropy. (2023, Sichen). *Doslidzhennia potreb ta priorytetiv orhaniv mistsevoho samovriaduvannia Ukrainy. Nadannia posluh u voiennyi ta pisliavoiennyi period* [The study of needs and priorities of local self-government bodies of Ukraine. Provision of services in the war and post-war period]. <https://rm.coe.int/survey-on-the-needs-and-priorities-of-local-authorities-in-ukraine-ukr/1680aae27c> [in Ukrainian].
- Romaniuk, S. A. (2018). *Detsentralizatsiia: teoriia ta praktyka zastosuvannia: monografia* [Decentralization: the theory and the practice of application: monographs]. Kyiv: NADU [in Ukrainian].
- Romanova, V. (2022). Ukraine's resilience to Russia's military invasion in the context of the decentralisation reform. *Fundacja im. Stefana Batorego*. <https://www.batory.org.pl/wp-content/uploads/2022/05/Ukraines-resilience-to-Russias-military-invasion.pdf>
- Romanova, V., & Umland, A. (2021). Reforma detsentralizatsii v Ukraini: pershi rezultaty ta vykyky [Decentralization reform in Ukraine: first results and challenges]. *Politychni doslidzhennia / Political Studies*, 1, 41–51. <http://pd.ipiend.gov.ua/article/view/235422> [in Ukrainian].
- Rostetska, S. I. (2021). *Rehionalna identychnist i natsionalna derzhava: kharakter vzaiemyn ta vektory rozvytku* [The regional identity and the national state: a nature of relations and vectors of development] (Avtoref. dys. ... doktora polit. nauk). Derzhavnyi zaklad "Pivdenoukrainskyi natsionalnyi pedahohichniy universytet imeni K. D. Ushynskoho". Odesa. <https://pdpu.edu.ua/doc/vr/2021/rostecka/aref.pdf> [in Ukrainian].
- Stoika, V. S. (2022). Teoretychni pidkhody do vyznachennia poniattia "stiikest terytorialnykh hromad" [Theoretical Approaches to Defining the Concept of "Resilience of Territorial Communities"]. *Prychornomorski ekonomichni studii*, 76, 169–175. http://bses.in.ua/journals/2022/76_2022/26.pdf [in Ukrainian].

- Tilky 7% ukraintsiiv vvazhaiut, shcho federalizatsiia usune protystoiannia v kraini* [Only 7% of Ukrainians believe that the federalization will eliminate the confrontation in the country.]. (2015, Sich 15). *Dzerkalo tyzhnia*. https://zn.ua/ukr/UKRAINE/tilki-7-ukrayinciv-vvazhayut-scho-federalizaciya-usune-protistoyannya-v-krayini-162054_.html [in Ukrainian].
- Ukraine's answer to the EU Questionnaire on the Application for Membership. Responses to the Questionnaire on Information requested by the European Commission to the Government of Ukraine for the preparation of the Opinion on the application of Ukraine for membership of the European Union* (2022, May) (Ukraine). Part II. Volume V. Chapters XXII–XXV. https://web.archive.org/web/20221215230752/https://eu-ua.kmu.gov.ua/sites/default/files/inline/files/vol_5._ch.xxii-xxv.pdf
- Umland, A. (2019, Sich 11). *Chotyry heopolitychni vymiry detsentralizatsii Ukrainy* [Four geopolitical dimensions of Ukraine's decentralization]. *Dzerkalo tyzhnia*. https://zn.ua/ukr/internal/chotiri-geopolitichni-vimiri-decentralizaciyi-ukrayini-299352_.html [in Ukrainian].
- Bidenko, Yu. (2023, February 22). *The Puzzle of Ukrainian Resilience: Hidden Factors and Potential Risks*. *Centre for East European and International Studies*. <https://www.zois-berlin.de/en/publications/zois-spotlight/the-puzzle-of-ukrainian-resilience-hidden-factors-and-potential-risks>

УДК: 323.1:316.32]:069.1

DOI: <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2025-1-6>

Музейні практики як інструмент формування національної ідентичності та суспільної консолідації

Тетяна Бевз,

доктор історичних наук, професор,
Інститут політичних і етнонаціональних
досліджень

ім. І. Ф. Кураса НАН України

Tetiana Bevz,

Doctor of Historical Sciences, Professor,
Kuras Institute of Political and Ethnic
Studies of the NAS of Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-0129-1925>
tetanabevz@gmail.com

Тетяна Василевська,

доктор наук з державного управління,
професор,

Київський національний університет
ім. Тараса Шевченка

Tetiana Vasylevska,

Doctor of Public Administration,
Professor,
Taras Shevchenko National University of
Kyiv

<https://orcid.org/0000-0001-6565-4142>
tvasilevs@ukr.net

Анотація. У статті проаналізовано

формування національної ідентичності та консолідації суспільства через музейні практики, яка є важливим інструментом збереження культурної спадщини та історичної пам'яті, утвердження національних цінностей. У цьому дослідженні особливо наголошується на аналізі праць зарубіжних дослідників, які вивчають роль музеїв у створенні колективної пам'яті, зміцненні соціальної єдності та формуванні ідентичності. Розглянуто ключові концепції та практичні підходи, розроблені в наукових колах.

Обґрунтовано, що музеї відіграють надто важливу роль у формуванні національної ідентичності та консолідації суспільства, просуванні національного наративу в інформаційному протистоянні та культурній дипломатії на міжнародній арені. В умовах війни в Україні вони стали не лише сховищами історичної пам'яті, а й активними учасниками боротьби за українську суб'єктність. У роботі розглядаються ключові функції музеїв як культурних інституцій, які

сприяють збереженню та трансляції національної пам'яті, формуючи уявлення про націю і сприяючи інтеграції різних соціальних груп у єдину спільноту. Аналізується роль музейних експозицій, освітніх програм, культурних подій та політики пам'яті у процесах національної ідентифікації та громадянської єдності, а також вплив музеїв на політичні процеси та формування культурної політики і політики національної пам'яті в умовах сучасних викликів, а також модерних трендів у сучасних музейних практиках. Проаналізовано успішні приклади роботи українських музеїв, які активно використовують новітні тренди для формування національної ідентичності.

Доведено, що музеї можуть бути ефективним механізмом консолідації суспільства через: створення інклюзивного осмислення історії, що враховує інтереси всіх соціальних та етнічних груп; популяризацію національних героїв, символів і

цінностей; використання сучасних інтерактивних методів для залучення широкої аудиторії; організацію дискусій, виставок та інших заходів, які сприяють діалогу між різними групами населення.

Ключові слова: національна ідентичність, ідентичність, консолідація суспільства, музейні практики, музеї, війна, культурна політика, політика національної пам'яті.

Museum Practices as a Tool for Shaping National Identity and Social Consolidation

Abstract. The article analyses the formation of national identity and social consolidation through museum practices, which serve as an essential tool for preserving cultural heritage and historical memory, as well as for affirming national values. This study places a particular emphasis on examining the works of foreign researchers who explore the role of museums in creating collective memory, strengthening social cohesion, and shaping identity. Key concepts and practical approaches developed within academic circles are reviewed.

It is substantiated that museums play a critically important role in fostering national identity and societal consolidation, promoting the national narrative in the context of informational confrontation, and engaging in cultural diplomacy on the international stage. Amid the war in Ukraine, museums have become not only repositories of historical memory but also active participants in the struggle for Ukrainian sovereignty. The article examines the key functions of museums as cultural institutions that contribute to preserving and transmitting national memory, shaping perceptions of the nation, and integrating various social groups into a unified community.

The study analyses the role of museum exhibitions, educational programs, cultural events, and memory policies in the processes of national identification and civic unity, as well as the impact of museums on political processes and the development of cultural and memory policies in the face of contemporary challenges and modern trends in museum practices. Successful examples of Ukrainian museums that actively use modern trends to shape national identity are analysed.

It is proven that museums can serve as an effective mechanism for societal consolidation through creating an inclusive interpretation of history that considers the interests of all social and ethnic groups; popularizing national heroes, symbols, and values; utilizing modern interactive methods to engage a broad audience; and organizing discussions, exhibitions, and other events that promote dialogue among different segments of the population.

Keywords: national identity, identity, societal consolidation, museum practices, museums, war, cultural policy, memory policy.

Постановка проблеми. У сучасному глобалізованому світі, де національні кордони стають умовними, а культури перетинаються, зростає ризик втрати унікальної національної своєрідності. Проблема формування національної ідентичності та суспільної консолідації набуває особливого значення. Для

України це питання зумовлено низкою сутнісних викликів, серед яких – подолання постімперської спадщини та реалізація політики декомунізації. Окрім цього, країна стикається з необхідністю зміцнення суспільної єдності в умовах війни та масштабних трансформаційних процесів. Музеї відіграють важливу роль у цих процесах, оскільки вони є не лише зберігачами історичної пам'яті та дослідницькими установами, а й активними комунікативними платформами та соціальними просторами, які формують уявлення про національну ідентичність через експозиції, виставки, інтерактивні заходи та освітні програми. У ХХІ столітті музейні практики значно змінилися: вони стали більш інклюзивними, інтерактивними, зорієнтованими на діалог із відвідувачами, що дає змогу ефективніше доносити сутнісні меседжі до різних соціальних груп.

Проте існує низка проблем, які ускладнюють ефективне використання музейних практик для формування національної ідентичності та консолідації суспільства. Зокрема, йдеться про 1) політизацію музейного простору (часто музеї стають інструментом нав'язування ідеології, що може викликати розкол у суспільстві замість єднання); 2) вибірковість наративів (акцент на певних аспектах історії (наприклад, героїзація одних періодів і замовчування інших може спотворювати загальну картину і викликати недовіру до музейних наративів); 3) проблему інклюзивності (недостатнє врахування культурного й етнічного різноманіття суспільства може посилювати відчуження окремих груп населення); 4) застарілі форми комунікації (багато музеїв не адаптовані до сучасних форм взаємодії з аудиторією, що обмежує їхній потенціал як майданчиків для суспільного діалогу); 5) недостатнє використання цифрових технологій (сучасні аудиторії, особливо молодь, потребують інтерактивних підходів, які дозволяють залучати їх до осмислення історичних процесів).

Обґрунтовуючи актуальність теми музейних практик як інструменту формування національної ідентичності та консолідації суспільства, акцентуємо увагу на трьох аспектах: по-перше, формування національної ідентичності – це важлива проблема політичної та управлінської науки, яка стосується національного будівництва, громадянської єдності та впливу державної політики на суспільство; по-друге, консолідація суспільства – одне з основних завдань політичних інститутів, які прагнуть забезпечити суспільну стабільність, запобігти конфліктам і забезпечити спільне бачення майбутнього і, по-третє, музейні практики – це частина культурної політики та політики національної пам'яті, яка справляє безпосередній вплив на політичну ідентичність, історичну пам'ять та формування символічного простору, що згуртовують суспільство.

Особливого значення ця проблема набуває для України, яка через історичні обставини зіткнулася з викликами імперського минулого, знищенням національної спадщини та тривалою боротьбою за національну та культурну самобутність.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Тема зв'язку між національною ідентичністю, консолідацією суспільства та музейними практиками привертала увагу численних учених з різних дисциплін, зокрема таких як політична наука,

соціологія, публічне управління та адміністрування, культурна антропологія та музейні студії. Одним із найвідоміших науковців, які вивчали формування національної ідентичності, був Бенедикт Андерсон, який досліджував, як культурні інституції (зокрема музеї) формують уявлення про націю, конструюючи єдину історію та національну пам'ять. І хоча Бенедикт Андерсон не зосереджувався безпосередньо на діяльності музеїв, його концепція *"уявленої спільноти"* допомогла сформуванню розуміння того, як культурні інституції можуть впливати на національну єдність. Французький історик П'єр Нора проаналізував роль колективної пам'яті у формуванні національної ідентичності, зазначаючи, що музеї є одними з головних *"місць пам'яті"*, які допомагають суспільству осмислювати свою історію. Автор праці *"Народження музею: історія, теорія, політика"* Тоні Беннетт вивчав роль музеїв як інструментів влади та ідеології, вказуючи, що музеї не лише представляють історію, а й формують соціальні норми та політичні ідентичності.

З кінця ХХ ст. дослідники починають визначати музеї як конструктивістські інституції, в яких основний акцент ставиться на відвідувачах, користувачах музейними послугами – саме їхні емоції, почуття, переживання, думки під час відвідування музею є сутнісно важливим. Професор Джей Раундс запропонував, щоб відвідувачі використовували музеї для *"роботи ідентичності"*, визначеної як *"процеси, за допомогою яких ми створюємо, підтримуємо та адаптуємо наше відчуття особистої ідентичності та переконуємо інших людей вірити в цю ідентичність"* [Rounds, 2006, р. 133]. Він припустив, що ідентичність створюється та підтримується рефлексивними діями, і цікавився, як це можна продемонструвати під час відвідування музею, особливо враховуючи домінування *"поведінки перегляду"* серед відвідувачів [Rounds, 2004]. На його думку, у вивченні ідентичності слід зосереджуватися не на тому, що таке ідентичність людини, а на тому, як вона її використовує та як ідентичність розкривається й змінюється з часом. Розмірковуючи про роль музеїв, Джей Раундс стверджував, що вони пропонують *"можливості як підтверджувати нашу існуючу ідентичність, так і безпечно досліджувати альтернативи"* [Rounds, 2006, р. 138] особливо тому, що порядок показу музеїв дозволяє відвідувачам зрозуміти взаємозв'язок між предметами та їх місцем у світі [Kelly, 2010].

У музеях не лише зберігається історія, а й формується колективна пам'ять та національна ідентичність (на особливості конструювання політики національної пам'яті та особливості культурної пам'яті в умовах війни ми звертали увагу в наших попередніх публікаціях [Бевз та Василевська, 2024; Василевська та Бевз, 2024]). Вони допомагають суспільству усвідомити своє минуле, осмислити спільні цінності та створити зв'язок між поколіннями. Крім того, такі інституції постійно підтверджують ідентичності як важливий суспільний внесок, зберігаючи та популяризуючи культурну й історичну спадщину. Музей відіграє вирішальну роль у створенні наративу національної ідентичності [Silver-Mahr, 2018]. Як стверджувала Фіона Маклін, *"завдяки наданим їм повноваження музеї засвідчують і представляють ідентичності через презентацію спадщини"*

[McLean, 2005]. Зв'язок між землею, історією та ідентичністю зливається в окремий наратив, щось, що можна розповідати, переказувати та повертати людям для споживання. Науковці фіксують, що музеї – це інституції, які "переводять" історії людей у різні ідеологічні рамки та культурні схеми, до яких окремі особи та групи часто звертаються як до загальноновизнаного авторитету в репрезентації та інтерпретації свого минулого [Silver-Mahr, 2018].

Варто зазначити, що у науковому просторі досліджували, як музеї та культурні інституції можуть сприяти соціальній інтеграції та зміцненню ідентичності в полікультурних суспільствах (**Річард Сендл (Richard Sandell)**); аналізували роль музеїв у постколоніальних країнах та їхні способи переосмислення історичних подій після звільнення від імперського впливу (**Ентоні Шелдон (Anthony Shelton)**); розглядали як музеї адаптуються до нових політичних реалій і змінюють акценти в історичному представленні (**Ганс Мартін Хінц (Hans-Martin Hinz)**); вивчали, як музеї відображають національну пам'ять та ідентичність через виставки, архітектуру та музейний дизайн (Шерон Макдональд (Sharon Macdonald)).

Нового імпульсу дослідженню зазначеної проблематики у вітчизняному науковому просторі надала лекція "Виклики та можливості. Музеї в глобалізованому світі", яку у рамках програми "Динамічний музей" прочитав у Києві у 2013 р. президент Міжнародної ради музеїв (ICOM) доктор Ганс-Мартін Хінц. Лекція була присвячена ролі історичних музеїв у минулому та у сучасному глобалізованому світі, їхнім стратегіям під час кризи, а також ролі музеїв у примиренні та вирішенні ідеологічних конфліктів минулого [Ганс-Мартін Хінц, 2013].

Українські вчені активно досліджують роль музеїв у формуванні національної ідентичності, переосмисленні історичних подій та соціальній інтеграції. Їхні праці допомагають глибше зрозуміти, як музейні простори можуть сприяти консолідації суспільства, збереженню історичної пам'яті та подоланню викликів, пов'язаних із минулим, наголошуючи на здатності музеїв впливати на процеси культурної ідентифікації та сприяти згуртованості різних соціальних груп. Так, П. Вербицька аналізувала, як історичні музеї можуть виконувати примирювальну функцію, слугуючи платформою для суспільного діалогу [Вербицька, 2014]. У своїх дослідженнях вона розглядала роботу музеїв зі складною та травматичною історією, підкреслюючи їхню роль у переосмисленні минулого в постколоніальному контексті. Питання трансформації музейних практик стало центральним у дослідженнях О. Супруненка. Він детально розглядав зміну концепції музею історії Полтавської битви, зокрема перехід від імперської інтерпретації подій до україноцентричного бачення історії. Тим часом О. Сошнікова акцентувала увагу на значенні музеїв як інститутів соціальної пам'яті в умовах інформаційного суспільства [Сошнікова, 2012]. Вона досліджувала, як експозиції, архітектура та музейний дизайн впливають на сприйняття національної ідентичності та формування колективної пам'яті. Тему музеїв в умовах війни розглядали О. Гірак [Гірак, 2024], Ю. Підгола, В. Пінчук,

[Підгола та Пінчук, 2024], О. Хархун [Хархун, 2023] та інші. Отже, українські дослідники висвітлюють багатовимірну роль музеїв у сучасному суспільстві. Їхні роботи демонструють, що музейні практики є не лише засобом збереження історії, а й потужним механізмом впливу на суспільні процеси, формування ідентичності та подолання історичних травм.

Попри наявні дослідження, тема музейних практик як інструменту формування національної ідентичності та суспільної консолідації (в якому реалізується культурна політика держави, а також політика національної пам'яті) залишається недостатньо опрацьованою, особливо в контексті сучасних викликів, пов'язаних із російсько-українською війною. Хоча українські й зарубіжні науковці розглядали роль музеїв у соціальній інтеграції, переосмисленні історичних подій та роботі з колективною пам'яттю, більшість із цих досліджень базується на аналізі мирного періоду або постколоніальних трансформацій, що не враховують специфіку війни як тривалого процесу.

Таким чином, більш комплексний аналіз ролі музеїв у формуванні національної ідентичності та суспільної консолідації в умовах війни є надзвичайно актуальним. Він дозволить виробити ефективні культурні стратегії для посилення єдності українців, протидії інформаційним атакам та формування сталого національного наративу, який при цьому фіксує досвід війни й сприятиме післявоєнній відбудові країни.

Метою статті є дослідження впливу музейних практик на процеси формування національної ідентичності та консолідації суспільства, зокрема українського, в умовах повномасштабної війни РФ проти України. Стаття спрямована на вивчення того, як музеї через свої експозиції, освітні програми та культурні практики можуть сприяти зміцненню національної єдності, формуванню спільного ціннісного поля та стимулюванню соціальної згуртованості суспільства. Основними завданнями статті є дослідження **музеїв як інструментів формування національної ідентичності, простору для консолідації суспільства та майданчика для дискусій і діалогу; дослідження музейних практик як інструменту для реалізації державної культурної політики та політики національної пам'яті.**

Виклад основного матеріалу. Музеї, як освітні та культурні заклади, історично започатковувалися як місця навчання для вчених людей. З часом вони почали зосереджувати головну увагу на історії й розглядалися як *інституції, які відзначають етнічну ідентичність* своїх відвідувачів та зацікавлених сторін [Tarisi, 2024]. З початком існування національних держав їхнє призначення виявлялося у зміцненні національно-державної ідентичності, служінні спільним державницьким та національним цілям, у формуванні особистої відповідальності за внесок у розвиток нації та освітньо-просвітницькій функції. В традиційних музеях наголошувалося на подачі експонатів, зосереджуючись на створенні їхнього змісту та сенсів, водночас користувачі сприймалися як уніфіковані особи.

Зазначимо, що сучасність змінює:

- те, що зберігають музеї; тепер це не лише історичні експонати, але й сучасні артефакти;

- користувачів-відвідувачів музеїв; вони стають дедалі впевненішими у власній унікальності й висувають запит на інклюзію та можливість виявляти власну активність;

- способи сприйняття відвідувачами музейних експонатів; нині вони сприймаються через діалог, активну комунікацію, переживання не лише особистісного, але й колективного досвіду;

- контекст, в якому нині функціонують музеї; сучасний контекст – це динамічне суспільство постмодерну, яке стикається з кардинальними суспільними, ціннісно-смысловими, культурними, політичними та технологічними змінами.

Уже з 1990-х рр. дослідники нової музеології звернули увагу на явище конструювання сенсу відвідувачами. Музеї починають визначати як конструктивістські установи, де відвідувачі навчаються, створюючи власне розуміння, самі допомагають вибудовувати свої відвідування музею. Осмислення музейного досвіду більше не ґрунтується виключно на об'єктах й експозиціях музею, воно також має включати та розглядатися з власних розповідей гостей і планів, які самі відвідувачі принесли до музею [Djupdraet, 2021].

У сучасному світі музеї сприймаються як інституції, що спроможні справляти суттєвий вплив на формування справедливого та інклюзивного суспільства, й робити це глибинно, професійно й відповідально. При цьому проблема ідентичності може стати центральною у розгортанні вказаних процесів, сфокусувати всі музейні практики навколо себе, стати ядром музейної діяльності. Які довгострокові вигоди відвідувачі отримують від відвідування музеїв, яким чином змінюється при цьому їхнє світорозуміння, сприйняття, готовність і спроможність до активних соціальних взаємодій – питання, що можуть стати осереддям вибудови сучасних музейних стратегій.

Оскільки ідентичність є складним переплетінням особистісного та колективного досвіду, сформованого індивідуальною, колективною та соціальною пам'яттю, вона постає динамічною особливо в наш швидкозмінний час. Крім того, постмодерне суспільство представлене розмаїттям ідентичностей. У цьому контексті перед музеями постає складне завдання визнавати й презентувати, звертатися до цього розмаїття ідентичностей, водночас створюючи символічний простір для їхнього діалогу, об'єднання, консолідації в одному ціннісному полі.

У рамках проєкту "Європейські національні музеї: політика ідентичності, використання минулого та європейський громадянин" (EUNAMUS) були виокремлені способи, якими національні музеї використовують знання, історичні наративи, будівлі та об'єкти для обговорення ідентичностей, конфліктів, цінностей і відчуттів належності. Результати дослідження показали, що національні музеї не тільки збирають, зберігають і демонструють

найцінніші об'єкти націй, а також можуть стати інституціоналізованою ареною для переговорів щодо нового розуміння природи політичної спільноти. Сам спосіб обговорення єдності та відмінностей, загроз і сподівань готує націю як до стабільності, так і до змін. Після трьох років польових досліджень у 37 європейських країнах проєкт виявив, що:

- національні музеї є "культурним клеєм" Європи, сприяючи виробленню суспільного ставлення, необхідного для того, щоб громади зустріли майбутнє сталого та інклюзивного зростання;

- національні музеї є частиною ансамблю громадських інституцій, які формують систему культурних репрезентацій спільноти;

- національні музеї є як місцями, так і ініціативами, які діють, пропонують або впливають на національну ідентичність [European National Museums..., 2013].

Тож, вони можуть стабілізувати, але також і змінити цю ідентичність. Зазначимо, що аналізуючи досвід європейських національних музеїв, проєкт загалом зафіксував домінуючі в світових музейних практиках тренди. Результати цієї ініціативи показали, що музеї є не лише інструментами збереження спадщини, а й важливими політичними акторами, які можуть як зміцнювати національну єдність, так і бути об'єктами маніпуляцій з боку державної влади. Нині триває дискусія щодо того, наскільки сучасні музеї справляються з завданням ствердження справедливості, відкритості, інклюзивності в музейних практиках.

Упродовж останніх десятиліть розуміння сенсу діяльності та основних соціальних функцій музеїв суттєво змінилося. І визначення, яке було затверджене ICOM у 1974 р., вже не відтворювало нового розуміння місії музеїв. У 2019 р. Надзвичайна Генеральна Асамблея ICOM зібралася в Кіото (Японія), щоб віднайти й затвердити нове сучасне визначення поняття "музей". Серед іншого, лунали пропозиції сприймати музеї як "демократизаційні, інклюзивні та поліфонічні простори для критичного діалогу про минуле та майбутнє", функціонування яких також має бути спрямоване "на сприяння людській гідності та соціальній справедливості, глобальній рівності та добробуту планети". Такі ідеї не знайшли підтримки у консервативних колах музейників. Загалом учасникам зібрання не вдалося досягнути згоди, а пропозиція відкласти голосування, яке було підтримано значною більшістю в Кіото, викликало кризу в найважливішій міжнародній організації для музеїв і музейних професіоналів. У серпні 2020 р. "New York Times" писала, що "музеї переживають кризу ідентичності". Ще рік потому "The Art Newspaper" говорила про "ворожнечу" та "суперечки" всередині музейного світу. А в березні 2021 р. "Museums Journal" заявив, що між реформаторами та консерваторами точиться війна [Etges & Dean, 2022]. Основним предметом суперечок між різними групами музейників залишалося розуміння призначення музеїв у новій суспільній реальності.

24 серпня 2022 р. у рамках 26-ї Генеральної конференції ICOM, що відбулася в Празі, представники понад 500 музеїв зі всього світу на Надзвичайній Генеральній Асамблеї вперше за майже 50 років оновили

визначення музею: "Музей – це некомерційна постійно діюча організація на службі суспільства, яка збирає, зберігає, досліджує, інтерпретує та експонує матеріальну та нематеріальну спадщину. Відкриті для громадськості, доступні та інклюзивні, музеї сприяють різноманітності та сталості світу. Їхня робота та комунікація ґрунтуються на засадах етики і професійності, передбачають залученість громад і пропонують різноманітний досвід для освіти, насолоди, роздумів і обміну знаннями" [ICOM approves... , 2022]. Важливо зазначити, що уперше визначення містить такі поняття, як "інклюзивність", "доступність", "стійкість" і "етика". Однак такі поняття, як "деколонізація", "репатріація" та "реституція" – центральні питання для багатьох музеїв, – були відсутні в новому визначенні. Автор книги *"Культурний страйк: мистецтво та музеї в епоху протесту"* (2021) Лаура Райкович зазначила, що хоча нове визначення зосереджує увагу на "інклюзії" та "етиці", ICOM міг би піти далі і "для ICOM було б набагато важливіше визнати, що музеї не є нейтральними і ніколи ними не були, не як виправдання чи вибачення за минуле, а як визнання того, що кожна установа має свою власну історію, з якою їй необхідно протистояти" [Villa, 2022]. Ключовий момент у цьому твердженні полягає в тому, що не потрібно вбачати це визнання як виправдання чи вибачення за минулі помилки, але як визнання історичної ролі музеїв у певних контекстах, з якими вони мали справу. Музеї можуть бути потужними інструментами для формування громадської думки, й визнання їх минулої впливовості допомагає сприяти більш прозорому та критичному підходу до сучасних виставок та колекцій.

Цей аспект особливо важливий у випадку України, де культура та історія сьогодні є ключовим фронтом боротьби. Вже понад одинадцять років Росія веде війну не лише на полі бою, а й на рівні історичної пам'яті, намагаючись знищити українську культурну спадщину. Це проявляється у руйнуванні історичних будівель, незаконних археологічних розкопках, привласненні музейних артефактів та архівів, а також у використанні цих знахідок для пропаганди власних імперських наративів. Російські окупанти прагнуть стерти якомога більше всього, що формує національну самосвідомість українців. Війна і втрати підсилюють розуміння музею як чогось надважливого і для суспільства загалом, і для кожного з нас.

Злочини проти культурної спадщини порушують низку міжнародних правових норм, зокрема найважливіший документ у цій сфері – Гаазьку конвенцію про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 р. та Конвенції про охорону всесвітньої спадщини 1972 р. Також Росія порушує Римський статут Міжнародного кримінального суду. Конгрес місцевих та регіональних влад Ради Європи ухвалив 15 жовтня 2024 р. Резолюцію про руйнування культурної спадщини України. У Резолюції, наголошується, що знищення Росією культурної спадщини є цілеспрямованою політикою знищення української ідентичності. Конгрес підкреслив той факт, що збереження культурної спадщини допомагає пов'язати минуле з майбутнім через спільне почуття ідентичності, а тому культурна спадщина Європи нерозривно пов'язана з правами людини [Руйнування культурної спадщини України ..., 2024].

За понад три роки від початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну пошкоджені чи знищені 121 музей та галереї [За 3 роки повномасштабного..., 2024]. Починаючи з 2014 р. до лютого 2022 р. було втрачено близько 1 млн 100 тис. предметів музейного фонду, і тепер, з початку повномасштабного вторгнення, наші музеї пограбовано ще майже на 700 тис. предметів. Загалом – близько 2 млн предметів становлять втрати музеїв України. А це – п'ята частина від усього 10-мільйонного фонду [Гірак, 2024]. Видання "The New York Times" у січні 2023 р. констатувало, що пограбування в Україні культурної спадщини може бути найбільшим із часів Другої світової війни. Так, за період повномасштабної війни в Україні лише з Херсона російські окупанти вкрали понад 15 тисяч предметів образотворчого мистецтва й унікальних артефактів [Музеї і війна..., 2023]. У липні 2022 р. Маріупольська міська рада повідомила, що російські окупанти "звільнили" музеї від експонатів: "Краєзнавчий та Художній музеї залишилися без своїх колекцій, які є культурним спадком міста та регіону. А самі установи знищили. Російські варвари вкрали оригінали картин Куїнджі та Айвазовського, унікальні ікони та історичні експонати" [Гірак, 2024].

Беззаперечно, що в умовах повномасштабної та потужної інформаційної війни, спрямованої на спотворення історії та української культури, музеї стають важливим інструментом у боротьбі з дезінформацією. Вони пропонують перевірену історичну інформацію та достовірні джерела, що допомагає суспільству формувати адекватне уявлення про національне минуле та сучасність. Музеї створюють простір, сприятливий для підтримки патріотичних почуттів, формування довіри та критичного мислення у відвідувачів.

Україна зараз проходить активний процес позбавлення імперського минулого, формування національної ідентичності та переосмислення історії. Переживаючи складні політичні та військові випробування, Україна потребує консолідації суспільства. Музеї, які висвітлюють історію України, особливо такі періоди її сучасної історії, як боротьба за незалежність, Революція Гідності, триваюча війна Росії проти України, створюють простір для спільного осмислення й обговорення національних викликів. Це дозволяє суспільству інтенсифікувати пошук спільних цінностей, що зміцнюватимуть його згуртованість та готовність підтримувати національні інтереси.

Декомунізація в Україні є частиною ширшого процесу переосмислення історії та національної ідентичності. Одними з найбільш символічних змін останніх років стало перейменування в 2015 р. Національного музею історії Великої Вітчизняної війни на *Національний музей історії України у Другій світовій війні*. Зміна назви є реалізацією політики національної пам'яті в Україні. Перейменування музею давало підстави формуванню більш точного погляду на історію, консолідації суспільства через правду про минуле; поверненню історичної пам'яті про українців у Другій світовій війні, які воювали не лише в лавах Червоної армії, але й у складі УПА, збройних сил союзників; а також підкреслювало роль України як жертви двох тоталітарних режимів – нацистського та радянського.

Іншою знаковою символічною подією у серпні 2023 р. стала заміна радянського герба на щиті "Батьківщина-Мати" на тризуб – малий Державний герб України. Подія відбулася у контексті повномасштабної російської агресії, що ще більше наголошувало на важливості символічного розриву з радянським минулим. Це створює підстави для консолідації суспільства через спільні символи – тризуб, як символ української державності, об'єднує громадян довкола спільної ідентичності. Національний музей історії України у Другій світовій війні став також яскравим прикладом формування колекції артефактів, що документують події війни, а також демонструє важливість музейної дипломатії на міжнародній арені. Загалом декомунізація символів, по-перше, сприяє утвердженню української національної свідомості, заснованої на історії українського народу, а не радянських міфах; по-друге, це свідчить, що українська ідентичність стає все більш відокремленою від російської, що має особливе значення в умовах війни; по-третє, це зміцнює відчуття історичної справедливості, зокрема, повертає голос тим, кого радянська влада переслідувала, депортовувала чи знищувала.

Музеї переосмислюють наявні колекції, додають нові виставки, присвячені сучасним подіям. Мета таких акцій не лише спонукати до об'єднання навколо загальних проблем, а й до осмислення значущості національної ідентичності, наочно побачити героїчні моменти історії. Українські музеї сьогодні активно працюють над створенням експозицій про війну на Сході України, Революцію Гідності, повномасштабну війну, що сприяє створенню консолідуючого смислового поля суспільства на основі сучасних викликів: загрози фізичному знищенню та пошкодженню; евакуації та збереження колекцій; браку фінансування та ресурсів; загрози мародерства та незаконного вивезення культурних цінностей; психологічного тиску на персонал; втрати відвідувачів та комунікаційні обмеження; проблем з цифровізацією; складності проведення освітніх і культурних заходів. Усі ці виклики ставлять під загрозу не тільки фізичне збереження культурної спадщини, а й здатність музеїв виконувати свою важливу функцію з підтримки національної ідентичності та об'єднання суспільства. Однак, попри всі виклики, музеї не припиняють шукати способи адаптації, організовуючи евакуацію колекцій, проводячи онлайн-виставки та залучаючи підтримку від міжнародних культурних організацій, та активно формують нові концептуальні підходи.

Зокрема, у гуманітарний хаб трансформувався *Дніпропетровський національний історичний музей ім. Д. І. Яворницького*, що було важливим у контексті гуманітарної кризи після 24 лютого 2022 р., коли місто стало притулком для внутрішньо переміщених осіб. Це також історія про солідарність та взаємодопомогу, коли директорка музею надіслала допомогу своїй колезі в Харків, оскільки у перші дні війни музей залишався без необхідних ресурсів. *Харківський історичний музей імені М. Ф. Сумцова* – один з найбільших музеїв України, провідний культурний центр Слобожанщини став прикладом турботи про збереження культурної спадщини в умовах війни. Музей пережив окупацію,

а після визволення активно відновлював колекцію. *Охтирський міський краєзнавчий музей*, зруйнований російською ракетою в ніч із 7 на 8 березня 2022 р, став прикладом відродження. Зусилля з консервації та реставрації музею є важливими для відновлення культурної пам'яті громади та пошуку ресурсів для реалізації нових проєктів, допомагають підтримувати моральний дух місцевих жителів. Прикладом героїчного вчинку є історія евакуації музейних колекцій *Слов'янського краєзнавчого музею* під обстрілами та трагедії, пов'язаної з загибеллю директорки Святогірського історико-архітектурного заповідника Світлани Шарабан. Її смерть під час спроби евакуації в червні 2022 р. стала символом героїзму музейників, а також прикладом необхідності збереження та документування місць злочинів, навіть в умовах бойових дій. Відновлення роботи *Луганського обласного музею* спочатку в Старобільську, а згодом у Львові, демонструє незламну віру музейників у відродження та повернення до рідного міста. *Хмельницький обласний художній музей* є важливим освітнім та терапевтичним хабом під час війни, активно підтримує ЗСУ через організацію аукціонів мистецтва, сприяючи культурному та моральному відродженню суспільства. *Меморіальний музей тоталітарних режимів "Територія терору"* (м. Львів) став не лише осередком збереження культурної спадщини, але й важливою частиною тилової підтримки, зокрема для мешканців Луганщини. Цей музейний кризовий центр, що об'єднав 190 музеїв із 18 регіонів України, став важливим елементом сучасної музейної мережі, сприяючи координації та обміну досвідом у критичних умовах. Ці приклади підкреслюють, що навіть в умовах війни музеї залишаються важливими культурними інституціями, які виконують не лише функції збереження та поширення знань, але й беруть на себе соціальну та гуманітарну відповідальність.

Нові цифрові технології дозволяють музеям ще більше реалізувати свій потенціал. Українські митці та активісти шукають методи збереження культурної спадщини в цифровому форматі. Зокрема, *Полтавська Галерея Мистецтв імені Миколи Ярошенка* створила цифровий архів творів Миколи Ярошенка на сайті музею ще у 2021 р. *Тоді у рамках проєкту зацифрували 55 картин та 100 графічних робіт* митця. Ця акція дала змогу повернути в український культурний простір ще одного із видатних українських митців, ім'я якого було привласнене росіянами, а також популяризувати українську мистецьку спадщину через засоби Інтернету. На самому початку повномасштабної війни громадська організація *Pixelated Realities* започаткувала проєкт "Музей Української перемоги", що дозволяє зберігати автентичність воєнного часу через тривимірні моделі. Так, фахівці сканували *Охтирський міський краєзнавчий музей*, пошкоджений росіянами в 2022 р. На сканах відтворено потріскані стіни, міжповерхові перекриття, вибиті вікна та двері, а також тимчасовий дах, який встановили для консервації будівлі [Від зацифровування музеїв..., 2025]. В Україні запустили *Віртуальний музей пам'яті війни* – онлайн-проєкт, в якому показали наслідки російського вторгнення до Київської області. Його мета – зафіксувати руйнації, аби показати світові ціну свободи та незалежності.

Завдяки технології віртуальної реальності на сайті можна пройти 3D-турами розбомбленими містами – Ірпенем, Бучею, Гостомелем, Бородянкою, Горенкою, Стоянкою [Віртуальний музей..., 2023].

Виставки, акції, онлайн-ресурси та інші ініціативи допомагають привернути увагу до ситуації, розповідаючи історії людей і подій, що перебувають у тіні великих міжнародних новин. Отже, музеї не тільки працюють на внутрішню аудиторію, а й мають потенціал для глобального впливу та підтримки.

Новим трендом в умовах війни стало творення народних музеїв. Це є важливим для збереження культурної спадщини, підтримки морального духу, формування національної ідентичності, документування історії та об'єднання громади в умовах труднощів, інструментами для відновлення і збереження національної гідності та пам'яті. Вони народжуються як вияв особистої ініціативи активних громадян. Так, **одним із засновників Музею російсько-української війни "У діда" на Дніпропетровщині є військовослужбовець Анатолій Токарев, який воює з 2014 р., вирвався з полону РФ.** Зараз в експозиції музею – понад 5 тис. різних експонатів. Це стрілецька зброя, шеврони, прапори, каски. Також тут створили Стіну пам'яті українських героїв, що поклали своє життя за незалежність України [Підгола та Пінчук, 2024]. **У Черкасах ще у 2018 р. військовослужбовець 118-ї бригади тероборони Олексій Святенко створив Музей російсько-української війни; Волонтерський музей у Горохові на Волині** організував волонтер Віталій Гладун. У цих музеях демонструють зразки зброї з полів російсько-української війни [Музеї та виставки..., 2024]. Зауважимо, що народні музеї виконують роль не лише культурних установ, а й соціальних центрів, які об'єднують людей у часи війни. Вони можуть стати місцями для надання моральної підтримки, розповіді про історії героїзму, стійкості та єдності, що надихають місцеве населення, а також стають платформами для взаємодії з ветеранами, жертвами війни та іншими громадянами, сприяючи збереженню духовної єдності та колективної пам'яті.

У мирний час це звичайна практика – поява нових музеїв, крім того, підготовка до відкриття музею може тривати не один рік, – однак за умов війни така подія набуває нової символічної ваги. За 2022 р. в Україні почали працювати кілька нових музеїв. Ці музеї дуже різні в сенсі експозиційної стратегії, основної експозиційної ідеї та орієнтації на відповідного відвідувача. *Музей української культури в селі Михайлівка на Одещині та Музей меду у Великій Писарівці на Сумщині* створені за приватної ініціативи, вони аматорські й за напрямом україноцентричні. *Музей-будинок Дмитра Чижевського в Олександрії на Кіровоградщині* повертає для місцевого відвідувача пам'ять про всесвітньовідомого науковця – одного з найвидатніших мешканців міста. *Інтерактивні музеї науки у Чернівцях та Львові* втілюють його "майбутнє за тобою" [Хархун, 2022].

Тож, можемо констатувати, що музеї (серед них українські музеї під час повномасштабної війни) не лише зберігають історію, але й активно впливають на сучасне суспільство, допомагаючи формувати національну ідентичність та підтримувати національну єдність. Їхня роль як освітніх і культурних центрів є

надзвичайно важливою для консолідації суспільства на основі спільної історії, цінностей та культурної пам'яті.

Сьогодні музеї створюють простір для рефлексії та стають активними дослідницькими установами та майданчиками для відкритого суспільного діалогу. Важливу роль у цьому процесі відіграють наукові семінари та конференції, публічні лекції, дискусійні платформи та освітні заходи, що залучають широкий спектр учасників – науковців та культурних діячів, лідерів молодіжних організацій, представників різних соціальних груп, широку громадськість. Такі події сприяють переосмисленню історії, формуванню інклюзивного бачення минулого та його зв'язку з сучасністю, а також допомагають вибудовувати спільні цінності для майбутніх поколінь. Крім того, вони стимулюють громадську активність, створюючи можливості для обговорення важливих суспільних питань і зміцнення суспільної згуртованості.

Однак зараз можна бачити нові тренди у виявленні призначення та сенсів музейної діяльності. Сучасні дослідники звертають увагу, що нині музеї можуть відображати не лише національні, але й постнаціональні та транскультурні ідентичності. В світі точиться активна дискусія щодо домінуючої місії музеїв. Оскільки нині існують глобальні тенденції до етнізації й у глобальному контексті колективна ідентичність все більше представляє культуру (особливий спосіб життя, традиції, форми мистецтва чи ремесла), стара місія музеїв (сформулювати обмежену модель ідентичності, повну автономної і прогресивної історії) присутня й має й численних прихильників, вважала Шерон Макдональд. Але нині музеї здатні надавати інші види сенсу й працювати над вираженням інших видів ідентичності, які не є національними, гомогенними та обмеженими. А саме – намагатися репрезентувати постнаціональну та транскультурну ідентичності, встановлювати зв'язки між континентами та між часами, виходячи з концепції ідентичностей як мінливих, гібридних, транскультурних і постнаціональних. Спроба створити історичні розповіді, які уникають національних чи етнічних наративів, а також причинно-наслідкових або прогресивних траєкторій, безсумнівно, є складним завданням, яке потрібно вирішувати за допомогою оновлення змісту та естетичних стратегій музейних практик [Macdonald, 2012].

Музеї упродовж тривалого часу критикували через практики, які привілеювали, ігнорували або спотворювали багато ідентичностей. Нині, заохочувані загальними пріоритетами та тиском, більшість музеїв намагаються бути більш інклюзивними у своїй практиці та різноманітними у голосах і перспективах, які вони відображають у своїх колекціях, виставках, програмах та управлінні [Morrissey & Dirk, 2020].

Під впливом нових цифрових технологій, активного функціонування соціальних медіа створюються нові сенси та місії музеїв. Якщо після Другої світової війни, як зауважував Фульвіо Ірассе, музеї мали намір відновити питання демократії, працюючи над доступом до колекцій і повідомленнями, які мали бути передані суспільствам, то сьогодні, музеї змушені бути соціальним регулятором й вирішувати дилему, в якій опинилася вся наша культурна

спадщина: залишатися сховищем усталених ідентичностей чи стати засобом конструювання нових спільних ідентичностей? [Irace, 2024].

Нові сенси розуміння музеїв розкривають автори дослідження 30 музейних просторів у Норвегії, Швеції та Данії, які стверджують, що музеї – це соціальні простори, яких часто цінують і використовують для спілкування. Музеї створюють простори, де рефлексія, фізичні елементи та дії формують сприятливе для соціальної взаємодії та навчання середовище, яке стимулює критичне осмислення цінностей і ставлень. Тому сучасні музеї необхідно спонукати до більш свідомого розвитку соціально-інтерактивних просторів задля підвищення рівня навчання відвідувачів [Wollentz et al., 2023].

Те, що громадське місце, зазвичай представлене в міських музеях, пропонує особливо локалізовану арену для формування ідентичності, яка може мати високі соціальні та політичні ставки, відзначають Кріс Уайтхед, Сюзанна Екерслі, Ріаннон Мейсон та Кетрін Ллойд. Вони зазначають, що серед співробітників стає популярною ідея музею як соціального актора з вибірковыми обов'язками не просто "відображати" місто, але й формувати погляди його мешканців і адміністраторів (тобто політичного класу). Тому музеї повинні визнати свій потенціал для створення соціальних цінностей і мають чітко уявляти свої інституційні політичні позиції. Однак при цьому музею не слід ігнорувати опозиційні голоси, а такі дискусії можуть стати частиною репрезентації музею; водночас музеї можуть викликати співчуття у відвідувачів і повинні досягти балансу між емоційним і когнітивним розумінням того чи іншого соціального явища (наприклад, міграції, як у авторів дослідження). Музеї повинні досліджувати сучасні соціальні відмінності та напругу, контекстуалізуючи їх історично в межах місця та формулювати свій зв'язок із суспільством і певними темами. Це інституція, яка вважається форумом для діалогу, платформою, наслідками, дзеркалом, ареною для дебатів, агентом соціальних змін чи поєднанням цих функцій. Саме музеї можуть сприяти більшій суспільній обізнаності завдяки своїй здатності спонукати до чуйних реакцій та історичного розуміння [Whitehead et al., 2014].

Отже, у сучасному науковому полі триває активний пошук нових модерних сенсів музейних практик щодо формуванні ідентичності через створення соціальних просторів, інклюзивні звернення, активний діалог, реалізацію соціальної взаємодії. Ці практики можуть надавати нового імпульсу музейній діяльності в реалізації таких важливих завдань культурної політики та політики національної пам'яті, як формування національної ідентичності та консолідація суспільства.

Висновки. Підсумовуючи зазначимо – музейні практики є потужним інструментом упровадження культурної політики та політики національної пам'яті, формування національної ідентичності та консолідації суспільства, синтезуючи культурні, історичні та політичні чинники. Це робить їх невід'ємною частиною процесу націєтворення, особливо в періоди політичних трансформацій, соціальних криз, революцій, війн.

Музеї не лише зберігають культурні артефакти, але й через експозиції, виставки та програмні ініціативи передають ідеї, що сприяють формуванню колективної пам'яті та національної ідентичності. Музейні практики стають потужним інструментом формування спільного бачення національних пріоритетів. Інтерактивні експозиції, віртуальні тури та мультимедійні технології роблять музейні виставки доступними для широкої аудиторії, адаптують їх до нових реалій, роблять культурну спадщину більш привабливою та зрозумілою для сучасних поколінь.

Консолідація через музейні практики допомагає утвердити національні цінності, що забезпечує соціальну стабільність і політичний мир у суспільстві. Музеї можуть підкріплювати ідеї державного суверенітету, патріотизму та солідарності, але також важливо, щоб вони були інклюзивними і не створювали конфліктів між різними соціальними групами. Музеї повинні враховувати суспільне розмаїття, різноманітні ідеї, погляди, історичний досвід, щоб сприяти мирному співіснуванню.

Нові тренди в музейній політиці відображають прагнення перетворити музеї з пасивних сховищ артефактів на активні простори для навчання, діалогу та соціальних змін. Це робить музеї важливим гравцем у сучасному суспільному та культурному житті, здатним відповідати на виклики часу та інтегрувати новітні технології й підходи для взаємодії з аудиторією.

Перспективи досліджень. Подальшої розробки потребує питання, як музеї працюють із темами травматичного досвіду, воєнних злочинів та масових репресій. В українському контексті ще бракує цілісної концепції музейного представлення російсько-української війни, а також методології комунікації складної історії із суспільством та світовою спільнотою.

Бібліографічні посилання

- Бевз, Т. А., & Василевська, Т. Е. (2024). Культурна пам'ять в умовах війни: виклики для України. *Духовна культура України перед викликами часу : матеріали V Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю (м. Харків, 23 травня 2024 р.)* (с. 5–9). Харків : Право.
- Василевська, Т., & Бевз, Т. (2024). Конструювання політики національної пам'яті: ідеї, смисли, акценти. *Політичні дослідження*, 1(7), 135–158. <https://ipiend.gov.ua/publication/politychni-doslidzhennia-2024-1-7/>
- Вербицька, П. В. (2014). Історичний музей як чинник примирення та суспільного діалогу. *Historical and Cultural Studies*, 1(1), 13–17. https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/jun/4601/pvverbicka.pdf?utm_source=chatgpt.com
- Від зацифровування музеїв до документування війни: як зберегти історію для майбутніх поколінь. (2025, Січень 14). Сіль Медіа. <https://sil.media/p/vid-zacyfrovuvannya-muзейiv-do-dokumen-26621>
- Віртуальний музей пам'яті війни. Київщина. <https://kyivregiontours.gov.ua/war>

- Ганс Мартін Хінц: "Музей – це інструмент примирення суспільства". (2013, Березень 20). Історична правда. <https://www.istpravda.com.ua/articles/2013/03/20/117961/>
- Гірак, Г. (2024, Червень 03). Привласнюють ідентичність: чи повернемо вкрадені росіянами музейні цінності. *Кореспондент*. <https://ua.korrespondent.net/articles/4691560-pryvlasnuuit-identychnist-chy-povernemo-vkradeni-rosiianamy-muzeini-tsinnosti>
- Міністерство культури та стратегічних комунікацій. (2024, Лютий 24). *За 3 роки повномасштабного вторгнення агресор зруйнував та пошкодив 1390 пам'яток культурної спадщини і 2205 об'єктів культурної інфраструктури*. <https://mcsc.gov.ua/news/za-3-roky-povnomasshtabnogo-vtorgnennya-agresor-zrujnuvav-ta-poshkodyv-1390-pamyatok-kulturnoyi-spadshhyny-i-2205-obyektiv-kulturnoyi-infrastruktury/>
- Музеї і війна: зникнути чи стати бронєю. (2023, Травень 18). *Ukrainer*. <https://www.ukrainer.net/muzei-i-viyna/>
- Музеї та виставки російсько-української війни: добірка державних і народних закладів. (2024, Липень 03). *Chas.News*. <https://chas.news/current/muzei-ta-vistavki-rosiisko-ukrainskoi-viini-dobirka-derzhavnih-i-narodnih-zakladiv>
- Підгола, Ю., & Пінчук, В. (2024, Січень 12). "Діти заходять сюди радісні, а виходять – сумні". На Дніпропетровщині діє Музей російсько-української війни "У діда". *Суспільне*. <https://susplne.media/dnipro/659064-diti-zahodat-sudi-radisni-a-vihodat-sumni-na-dnipropetrovsini-die-muzej-rosijsko-ukrainskoi-vijni-u-dida/>
- Руйнування культурної спадщини України: Конгрес місцевих влад Ради Європи ухвалив резолюцію. (2024, Жовтень 15). *Укрінформ*. <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3916506-rujnuvanna-kulturnoi-spadsini-ukraini-kongres-miscevih-vlad-radi-evropi-uhvaliv-rezoluciu.html>
- Сошнікова, О. М. (2012). Музей як інститут соціальної пам'яті в умовах інформаційного суспільства. *Харківський історичний музей імені М. Ф. Сумцова*. https://museum.kh.ua/docs/publications/275.pdf?utm_source=chatgpt.com
- Хархун, В. (2023, Травень 18). Українські музеї після 24.02.22: сила і вразливість "культурного фронту". *Zbruc*. <https://zbruc.eu/node/115415>
- Djupdraet, M. B. (2021). Museums and Identity – An investigation about the value of museums. *Martins Museumsblog*. <https://martinsmuseumsblog.dk/wp-content/uploads/2021/08/Museum-and-identity-an-investigation-in-the-values-of-museums-August-2021.pdf>
- European National Museums: Identity Politics, the Uses of the Past and the European Citizen*. (2013). European National Museums. <https://ep.liu.se/archive/eunamus/>
- Irace, F. (2024). Museums, creating new common identities. *Realta Mapei Digital*. <https://www.mapei.com/it/en/realta-mapei/detail/museums-creating-new-common-identities>
- Macdonald, S. (2012). Museums, National, Postnational and Transcultural Identities. *Researchgate*. https://www.researchgate.net/publication/242704933_Museums_National_Postnational_and_Transcultural_Identities

- McLean, F. (2005). Museums and National Identity. *Museum & Society*, 3(1), 1–4. <https://scispace.com/pdf/museums-and-national-identity-yvmi1ylua6.pdf>
- Morrissey, K., & Dirk, G. (2020). Identity & Museum Practice: Promises, Practices, and a Broken Pipeline. *Curator: The Museum Journal*. <https://doi.org/10.1111/cura.12396>
- Rounds, J. (2004). Strategies for the Curiosity-Driven Museum Visitor. *Curator: The Museum Journal*, 47(4), 389–412.
- Rounds, J. (2006). Doing Identity Work in Museums. *Curator: The Museum Journal*, 49(2), 133–150.
- Silver-Mahr, Lx. (2018) Museums and Identity – Study Israel. *Carleton*. <https://carleton-ca.goog/studyisrael/2018-blogs/museums-and-identity/>
- Whitehead, C., Eckersley, S., Mason, R., & Lloyd, K. (2014). Museums & Identity in History and Contemporaneity. *Researchgate*. https://www.researchgate.net/publication/26553035_Museums_Identity_in_History_and_Contemporaneity
- Wollentz, G., Djupdræt, M. B., Hansen, A., Sonne, L., & Banik, V. K. (2023). The museum as a social space and a place for lifelong learning. *Researchgate*. https://www.researchgate.net/publication/366967503_The_museum_as_a_social_space_and_a_place_for_lifelong_learning
- Kelly, L. (2010, May 19). How has identity been described in a museum context? *Australian Museum*. <https://australian.museum/blog-archive/museullaneous/how-has-identity-been-described-in-a-museum-context/>
- Tarisi, V. (2019, July 23). Museums and Identity: Celebrating Diversity in an Ethnically Diverse World. *Springer Nature*. https://link.springer.com/referenceworkentry/10.1007/978-981-13-2898-5_135
- Etges, A., & Dean, D. (2022, July 01). The International Council of Museums and the Controversy about a New Museum Definition – A Conversation with Laurant Bonilla-Merchav, Bruno Brulon Soares, Lonnie G. Bunch III, Bernice Murphy, and Michèle Rivet. *Degruyter*. https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/iph-2022-2039/html?srsltid=AfmBOooHjhBfmv-C_P3tBjBnQHdY6-KgarwS8qyAsUqKsgjaTD4aDM0
- ICOM approves a new museum definition*. (2022, August 24). ICOM. <https://icom.museum/en/news/icom-approves-a-new-museum-definition/>
- Villa, A. (2022, August 26). Industry Group Adds the Word ‘Diversity’ to Its Definition of Museums – But Some Say It’s Not Enough. *Artnews*. <https://www.artnews.com/art-news/news/international-council-revises-definition-museum-1234637556/>

References

- Bevz, T. A., & Vasylevska, T. E. (2024). Kulturna pam’iat v umovakh viiny: vyklyky dlia Ukrainy [The Cultural of Memory in Times of War: Challenges for Ukraine]. *Dukhovna kultura Ukrainy pered vyklykamy chasu : materialy V Vseukr. nauk.-prakt. konf. z mizhnar. uchastiu* (m. Kharkiv, 23 travnia 2024 r.). 5–9. Kharkiv : Pravo [in Ukrainian].
- Djupdraet, M. B. (2021). Museums and Identity – An investigation about the value of museums. *Martins Museumsblog*. <https://martinsmuseumsblog.dk/wp-content/>

uploads/2021/08/ Museum-and-identity-an-investigation-in-the-values-of-museums-August-2021.pdf

Etges, A. & Dean, D. (2022, July 01). The International Council of Museums and the Controversy about a New Museum Definition – A Conversation with Laurant Bonilla-Merchav, Bruno Brulon Soares, Lonnie G. Bunch III, Bernice Murphy, and Michèle Rivet. Degruyter. https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/iph-2022-2039/html?srsId=AfmBOooHjhBfmv-C_P3tBjBnQHadY6-KgarwS8qyAsUqKsgjaTD4aDM0

European National Museums: Identity Politics, the Uses of the Past and the European Citizen. (2013). European National Museums. <https://ep.liu.se/archive/eunamus/>

Hans Martin Khints: "Muzei – tse instrument pryrennia suspilstva". [Hans-Martin Hinz: "A Museum is a Tool for Societal Reconciliation"] (2013, Berezen 20). Istorychna pravda. <https://www.istpravda.com.ua/articles/2013/03/20/117961/> [in Ukrainian].

Hirak, H. (2024, Cherven 03). Pryvlasniuit identychnist: chy povernemo vkradeni rosiianamy muzeini tsinnosti. [Identity Appropriated: Can We Reclaim Museum Treasures Stolen by Russia?]. *Korespondent*. <https://ua.korrespondent.net/articles/4691560-pryvlasniuit-identychnist-chy-povernemo-vkradeni-rosiianamy-muzeini-tsinosti> [in Ukrainian].

ICOM approves a new museum definition. (2022, August 24). ICOM. <https://icom.museum/en/news/icom-approves-a-new-museum-definition/>

Irace, F. (2024). Museums, creating new common identities. *Realtà Mapei Digital*. <https://www.mapei.com/it/en/realta-mapei/detail/museums-creating-new-common-identities>

Kelly, L. (2010, May 19). How has identity been described in a museum context? *Australian Museum*. <https://australian.museum/blog-archive/museullaneous/how-has-identity-been-described-in-a-museum-context/>

Kharkhun, V. Ukrainski muzei pislia 24.02.22: sylia i vrazlyvist "kulturnoho frontu" [Ukrainian Museums After 24.02.22: Strength and Vulnerability of the 'Cultural Front']. (2022, Traven 18). *Zbruc*. <https://zbruc.eu/node/115415> [in Ukrainian].

Macdonald, S. (2012). Museums, National, Postnational and Transcultural Identities. *Researchgate*. https://www.researchgate.net/publication/242704933_Museums_National_Postnational_and_Transcultural_Identities

McLean, F. (2005). Museums and National Identity. *Museum & Society*, 3(1), 1–4. <https://scispace.com/pdf/museums-and-national-identity-yvmi1ylua6.pdf>

Ministerstvo kultury ta stratehichnykh komunikatsii. *Za 3 roky povnomasshtabnoho vtorhnennia ahresor zruinuvav ta poshkodyv 1390 pam'iatok kulturnoi spadshchyny i 2205 ob'ektiv kulturnoi infrastruktury* [In Three Years of Full-Scale Invasion, the Aggressor Destroyed and Damaged 1,390 Cultural Heritage Sites and 2,205 Cultural Infrastructure Objects]. (2024, Liutyi 24). <https://mcsc.gov.ua/news/za-3-roky-povnomasshtabno-go-vtorgnennya-agresor-zrujnuvav-ta-poshkodyv-1390-pamyatok-kulturnoyi-spadshchyny-i-2205-obyektiv-kulturnoyi-infrastruktury/> [in Ukrainian].

Morrissey, K., & Dirk, G. (2020). *Identity & Museum Practice: Promises, Practices, and a Broken Pipeline*. Curator: The Museum Journal. <https://doi.org/10.1111/cura.12396>

Muzei i viina: znyknuty chy staty broneiu. [Museums and War: To Disappear or Become Armor]. (2023, Traven 18). Ukrainer. <https://www.ukrainer.net/muzei-i-viina/> [in Ukrainian].

- Muzei ta vystavky rosiisko-ukrainskoi viiny: dobirka derzhavnykh i narodnykh zakladiv.* [Museums and Exhibitions of the Russian-Ukrainian War: A Selection of State and Grassroots Institutions] (2024, Lypen 03). Chas. News. <https://chas.news/current/muzei-ta-vistavky-rosiisko-ukrainskoi-viiny-dobirka-derzhavnykh-i-narodnykh-zakladiv> [in Ukrainian].
- Pidhola, Yu., & Pinchuk, V. (2024, Sichen 12). "Dity zakhodiat siudy radisni, a vykhodiat – sumni". Na Dnipropetrovshchyni diie Muzei rosiisko-ukrainskoi viiny "U dida" ["Children Enter Happy but Leave Sad." A Museum of the Russian-Ukrainian War Operates in Dnipropetrovsk Region: "At Grandpas"]. *Suspilne*. <https://suspilne.media/dnipro/659064-diti-zahodat-sudi-radisni-a-vihodat-sumni-na-dnipropetrovsini-die-muzej-rosijsko-ukrainskoi-vijni-u-dida/> [in Ukrainian].
- Rounds, J. (2004). Strategies for the Curiosity-Driven Museum Visitor. *Curator: The Museum Journal*, 47(4), 389–412.
- Rounds, J. (2006). Doing Identity Work in Museums. *Curator: The Museum Journal*, 49(2), 133–150.
- Ruinuvannia kulturnoi spadshchyny Ukrainy: Konhres mistsevykh vlad Rady Yevropy ukhvalyv rezoliutsiiu.* (2024, Zhovten 15). [The Destruction of Ukraine's Cultural Heritage: The Congress of Local Authorities of the Council of Europe Adopted a Resolution]. Ukrinform. <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3916506-ruinuvanna-kulturnoi-spadsini-ukraini-kongres-miscevih-vlad-radi-evropi-uhvaliv-rezoluciu.html> [in Ukrainian].
- Silver-Mahr, Lx. (2018). Museums and Identity – Study Israel. *Carleton*. <https://carleton-ca.goog/studyisrael/2018-blogs/museums-and-identity/>
- Soshnikova, O. M. (2012). Muzei yak instytut sotsialnoi pam'iaty v umovakh informatsiinoho suspilstva. [The Museum as an Institution of Social Memory in the Information Society]. *Kharkivskyi istorychnyi muzei imeni M. F. Sumtsova*. https://museum.kh.ua/docs/publications/275.pdf?utm_source=chatgpt.com [in Ukrainian].
- Tarisi, V. (2019, July 23). Museums and Identity: Celebrating Diversity in an Ethnically Diverse World. *Springer Nature*. https://link.springer.com/referenceworkentry/10.1007/978-981-13-2898-5_135
- Vasylevska, T., & Bevz, T. (2024). Konstruiuvannia polityky natsionalnoi pam'iaty: idei, smysly, aktsenty [Constructing National Memory Policy: Ideas, Meanings, Accents]. *Politychni doslidzhennia*. 1(7). 135–158. <https://ipiend.gov.ua/publication/politychni-doslidzhennia-2024-1-7/> [in Ukrainian].
- Verbytska, P. V. (2014). Istorychnyi muzei yak chynnyk prymyrennia ta suspilnoho dialohu [The Historical Museum as a Factor of Reconciliation and Social Dialogue]. *Historical and Cultural Studies*, 1(1), 13–17. https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/jun/4601/pvverbicka.pdf?utm_source=chatgpt.com [in Ukrainian].
- Vid zatsyfrovvuvannia muzeiv do dokumentuvannia viiny: yak zberehty istoriiu dlia maibutnikh pokolin.* [From Museum Digitization to War Documentation: How to Preserve History for Future Generations]. (2025, Sichen 14). Sil Media. <https://sil.media/p/vid-zaczyfrovvuvannya-muzeyiv-do-dokumen-26621> [in Ukrainian].

- Villa, A. (2022, August 26). Industry Group Adds the Word 'Diversity' to Its Definition of Museums – But Some Say It's Not Enough. *Artnews*. <https://www.artnews.com/art-news/news/international-council-revises-definition-museum-1234637556/>
- Virtualnyi muzei pam'iaty viiny*. Kyivshchyna [Virtual Museum of War Memory: Kyiv Region]. <https://kyivregiontours.gov.ua/war> [in Ukrainian].
- Whitehead, C., Eckersley, S., Mason, R., & Lloyd, K. (2014). Museums & Identity in History and Contemporaneity. *ResearchGate*. https://www.researchgate.net/publication/265553035_Museums_Identity_in_History_and_Contemporaneity
- Wollentz, G., Djupdræt, M. B., Hansen, A., Sonne, L., & Banik, V. K. (2023). The museum as a social space and a place for lifelong learning. *Researchgate*. https://www.researchgate.net/publication/366967503_The_museum_as_a_social_space_and_a_place_for_lifelong_learning

УДК 321.01:316.75-053.6(477)

DOI: <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2025-1-7>

Політична соціалізація та суб'єктивне щастя покоління Z в Україні: вплив війни, довіри до державних інституцій та інформаційного середовища

Анотація. Статтю присвячено проблемі емоційного благополуччя молоді України в умовах війни та дослідженню ключових соціально-політичних чинників, що впливають на рівень суб'єктивного щастя покоління Z. У статті висвітлено особливості формування відчуття благополуччя в контексті політичної соціалізації, інформаційного навантаження та довіри до державних інституцій. Проаналізовано результати онлайн-опитування молоді віком 15–30 років із застосуванням методів описової статистики, кореляційного та регресійного аналізу, кластеризації та тематичного аналізу відкритих відповідей. Виявлено, що найсильнішим предиктором рівня суб'єктивного щастя є оцінка майбутнього України: оптимізм щодо майбутнього позитивно корелює з благополуччям, тоді як песимізм – з його зниженням. Узагальнено, що щасливе соціальне оточення респондента асоціюється з вищим рівнем його власного емоційного стану. Акцентовано, що політична зацікавленість та довіра до інституцій самі по собі не визначають рівень щастя, однак їхня взаємодія (зокрема довіра до президента) може суттєво впливати на емоційне благополуччя. Виокремлено фактори ризику низького рівня щастя: старший вік (25–30 років), частий перегляд новин про війну та низька довіра до Верховної Ради. Аргументовано, що регулярний перегляд новин призводить до інформаційного перевантаження та емоційного виснаження. Внаслідок кластерного аналізу виокремлено чотири типи молоді з різним рівнем щастя й політичними орієнтаціями. Найщасливішими є респонденти, які не цікавляться політикою; натомість найнижчий рівень суб'єктивного благополуччя демонструють політично активні, але розчаровані громадяни. Обґрунтовано, що комплексна недовіра до влади та песимістичне сприйняття майбутнього є основними чинниками емоційної нестабільності. Практична цінність дослідження полягає у визначенні ключових детермінантів щастя молоді в умовах війни та формулюванні рекомендацій щодо розвитку позитивних очікувань, соціальної підтримки й стратегій інформаційної гігієни.

Ключові слова: суб'єктивне щастя, покоління Z, війна, зумери, політична соціалізація, політична культура.

Ігор Цигвинцев,
аспірант, Інститут політичних і
етнонаціональних
досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН
України

Igor Tsygvintsev,
PhD Student, Kuras Institute of
Political and
Ethnic Studies of the NAS of
Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-8554-4292>
ihordiss@gmail.com

Political Socialization and Subjective Happiness of Generation Z In Ukraine: The Impact of War, Institutional Trust and the Information Environment

Abstract. The article explores the issue of emotional well-being among Ukrainian youth during wartime and identifies key socio-political factors affecting the level of subjective happiness of Generation Z. The study highlights the specifics of well-being formation in the context of political socialization, information overload, and institutional trust. The research is based on an online survey of young people aged 15 to 30, using descriptive statistics, correlation and regression analysis, clustering, and thematic analysis of open-ended responses. The analysis reveals that the most significant predictor of subjective well-being is the respondent's vision of Ukraine's future: optimism correlates positively with happiness, while pessimism corresponds to a decline in well-being. It is also generalized that a happier social environment is associated with a higher personal level of happiness. The study emphasizes that political interest and trust in institutions do not independently determine happiness, but their interaction (particularly with trust in the President) can substantially impact emotional well-being. Key risk factors for low happiness include older age (25–30), frequent consumption of war-related news, and low trust in the Parliament. It is argued that regular exposure to wartime news contributes to information overload and emotional exhaustion. Cluster analysis identifies four youth groups differing in happiness and political attitudes. The happiest are those disinterested in politics, whereas the least happy are politically active yet disillusioned citizens. The study substantiates that deep distrust in institutions and pessimism about the future are core drivers of emotional instability. The practical value of the study lies in identifying key determinants of youth happiness under crisis and formulating recommendations to foster positive expectations, social support, and information hygiene strategies.

Keywords: subjective happiness, Generation Z, war, Zoomers, political socialization, political culture.

Постановка проблеми. Сучасна політична наука дедалі частіше звертається до вимірів добробуту, щастя та емоційного стану громадян як до маркерів соціальної стабільності. В умовах війни ці показники набувають особливої актуальності, оскільки визначають не лише індивідуальне благополуччя, а й здатність суспільства до мобілізації, солідарності та подолання кризи. Особливо це стосується молоді, яка перебуває у фазі активного політичного становлення й є вразливою до змін соціального клімату, медіадискурсу та емоційної нестабільності. Під поколінням Z у цій статті маються на увазі молоді люди, народжені приблизно між 1995 та 2010 роками, які виростили в умовах цифровізації, соціальних мереж та глобальних криз, що зумовлює їхню унікальну політичну чутливість і способи соціалізації. Водночас саме ця соціальна група виявляє нові форми політичної соціалізації – через соціальні мережі, інформаційні платформи, волонтерство та горизонтальні ініціативи.

Суб'єктивне відчуття щастя є одним із ключових показників якості життя, який визначає не лише психологічний комфорт особистості, але й рівень

суспільної згуртованості та готовності до громадянської участі. У цьому дослідженні поняття "щастя" використовується як синонім до суб'єктивного благополуччя – інтегрального показника емоційного стану, задоволеності життям та оцінки життєвих перспектив. У ситуації війни цей показник відображає не лише емоційний стан молоді, але й глибші процеси політичного та соціального переосмислення. Раніше проведені дослідження свідчать про значний вплив таких чинників, як соціальна підтримка, рівень довіри до державних інституцій, загальний політичний контекст та очікування щодо майбутнього. Водночас наукова література не дає однозначної відповіді на те, як ці фактори взаємодіють у специфічних умовах повномасштабної війни.

Залишається відкритим питання про те, яким чином політична зацікавленість, рівень довіри до влади та медіаспоживання впливають на суб'єктивне благополуччя молоді, а також які групи зумерів є найбільш уразливими до відчуття емоційної нестабільності й розчарування. Саме ці виклики й визначають актуальність запропонованого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема суб'єктивного щастя вивчається у міждисциплінарному контексті: психологічному [Diener, 2000; Seligman, 2011], соціологічному [Inglehart, 1997; Easterlin, 2006], політичному [Frey & Stutzer, 2002; Okulicz-Kozaryn, 2016]. В українських умовах з'являються праці, що аналізують вплив війни на психологічне здоров'я та благополуччя молоді [Руденко, 2024], а також публікації, присвячені політичній активності молоді [Сворінь, 2024], уявленням про щастя в умовах війни [Ляховець, 2023], впливу релігійності на суб'єктивне благополуччя молоді [Березовська та ін., 2024]. Однак досі недостатньо дослідженим залишається комплексний взаємозв'язок між суб'єктивним щастям, політичною соціалізацією, довірою до державних інституцій та впливом інформаційного середовища в умовах війни. Актуальність дослідження посилюється необхідністю розроблення ефективних механізмів підтримки молоді у кризовий період та стратегій підвищення суспільної стійкості.

Це дослідження спрямоване на всебічний аналіз рівня суб'єктивного щастя молоді в Україні та факторів, що його визначають. Основна **мета** полягає у визначенні ключових соціально-політичних та психологічних чинників, що впливають на рівень щастя респондентів віком від 15 до 30 років. Додатково аналізуються особливості взаємодії між цими змінними, а також виявляються групи молоді, які відрізняються за рівнем щастя, політичними поглядами та соціальною поведінкою.

Для досягнення поставленої мети сформульовано такі **завдання**:

1. Визначити середній рівень суб'єктивного щастя молоді та його розподіл у вибірці.
2. Встановити кореляційні та регресійні зв'язки між рівнем щастя та політичними, соціальними та демографічними факторами.
3. Виконати кластерний аналіз для виокремлення основних груп респондентів за рівнем щастя та довірою до державних інституцій.

4. Перевірити взаємодію змінних для з'ясування комбінованого впливу політичних та соціальних чинників на рівень щастя.

5. Визначити фактори ризику низького рівня суб'єктивного благополуччя та запропонувати практичні рекомендації для їхнього зниження.

Основна **гіпотеза дослідження** полягає в тому, що рівень щастя молоді визначається не стільки об'єктивними соціально-економічними показниками, скільки суб'єктивним сприйняттям майбутнього, рівнем довіри до державних інституцій та соціальним оточенням. Додатково перевіряються гіпотези щодо негативного впливу політичної зацікавленості на рівень щастя, ролі віку як фактору ризику, а також впливу частоти перегляду новин на емоційний стан респондентів. Тож наукова новизна цієї статті полягає у комплексному дослідженні взаємозв'язку між рівнем суб'єктивного щастя, політичною соціалізацією та інформаційним навантаженням в умовах війни в Україні. Особливістю є емпіричне вивчення саме покоління Z – як найбільш чутливої до цифрових і соціальних змін групи. Назва статті відображає комплексний підхід до аналізу щастя як емоційного та політичного феномену. Це дозволяє розглядати щастя не лише як внутрішній стан, а як соціально обумовлену реакцію на кризові зміни, що особливо актуально в умовах війни.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становить міждисциплінарний підхід, що поєднує елементи політичної психології, емпіричної соціології та медіадосліджень. Теоретичною базою виступає концепція суб'єктивного благополуччя (subjective well-being, SWB) як інтегрального показника емоційного стану особистості у соціальному контексті. Дослідження базується на аналізі даних, отриманих внаслідок онлайн-опитування молоді України віком від 15 до 30 років. Анкета включала як закриті кількісні запитання, що дозволили провести статистичний аналіз, так і відкриті відповіді, які були використані для тематичного аналізу та аналізу емоційного забарвлення. Опитування проводилося серед осіб, які на момент дослідження проживали на території України. Для формування вибірки було застосовано метод цільового відбору, оскільки дослідження фокусувалося саме на молодіжному сегменті населення. Вихідний масив даних містив 486 респондентів, що відповідають віковим критеріям. Після очищення від неповних відповідей було відібрано 412 анкет, які були використані у фінальному аналізі. Основними критеріями відбору були вік від 15 до 30 років, проживання в Україні на момент опитування, повне заповнення обов'язкових запитань анкети. Аналіз проводився із застосуванням SPSS та інструментів обробки тексту на базі Python. Для кількісного аналізу використано такі ключові змінні: рівень суб'єктивного щастя, оцінений за шкалою від 1 до 10, виступав залежною змінною, а незалежні змінні були згруповані у три основні категорії. До першої групи належали політичні чинники, зокрема зацікавленість у політиці, довіра до державних інституцій (Президента України, Кабміну, Верховної Ради, ЗСУ, волонтерських організацій) та оцінка політичних змін в Україні. Друга група включала соціально-психологічні змінні, а саме – оцінку щастя оточення, частоту

перегляду новин про війну, а також оцінку майбутнього України після війни. До третьої групи належали демографічні змінні, такі як вік, рівень освіти та регіон проживання.

Крім аналізу закритих запитань, було проведено аналіз відкритих відповідей на два запитання: "Що допомагає вам зберігати відчуття щастя під час війни?" та "Які зміни в Україні зробили б вас більш щасливими?". Цей аналіз дозволив отримати якісну інформацію про ключові наративи, що визначають емоційний стан молоді, їхні очікування та фактори, які вони вважають важливими для підвищення рівня благополуччя.

Для обробки даних та виявлення закономірностей застосовувалися такі статистичні та лінгвістичні методи: описова статистика (обчислення середніх значень, медіани, кватилів та візуалізація розподілу рівня щастя); кореляційний аналіз (коефіцієнт Пірсона) для оцінки зв'язку між рівнем щастя та незалежними змінними; множинний регресійний аналіз для визначення основних предикторів рівня щастя; кластерний аналіз (K-Means) для виявлення груп молоді за рівнем щастя та політичними поглядами; аналіз взаємодії змінних для оцінки комбінованого впливу факторів (наприклад, довіри до влади та політичної активності); аналіз факторів ризику (Random Forest) для визначення змінних, які найбільше підвищують ризик низького рівня щастя.

Окрім кількісних методів, застосовувалися методи аналізу відкритих відповідей. Тематичний аналіз (LDA) використовувався для визначення головних тем, що домінували у відповідях респондентів, аналіз емоційного забарвлення (Sentiment Analysis) дозволяв класифікувати відповіді як позитивні, негативні або нейтральні, а аналіз зв'язків між словами (Word Association Analysis) виявляв часті комбінації слів, що можуть свідчити про ключові патерни мислення респондентів.

Застосування широкого спектра статистичних та лінгвістичних методів дозволило отримати комплексне уявлення про рівень щастя молоді України, визначити основні його детермінанти, а також сформулювати нові наукові гіпотези для подальших досліджень. Водночас, слід враховувати обмеження дослідження: онлайн-опитування могло не охопити окремі групи молоді без доступу до інтернету, а застосування цільової вибірки обмежує можливість узагальнення результатів на все молоде населення України.

Описова статистика: рівень щастя молоді в Україні. Аналіз розподілу рівня суб'єктивного щастя серед молоді виявив, що середнє значення цього показника становить 5,3 бала за 10-бальною шкалою. Це свідчить про помірний рівень благополуччя в умовах війни, однак існує значна частка респондентів, які оцінюють свій стан як низький. Медіанне значення рівня щастя, яке дорівнює 5 балам, підтверджує, що половина респондентів оцінює своє щастя на рівні 5 або нижче, що вказує на поширене відчуття невизначеності та нестабільності.

Додатковий аналіз розподілу відповідей за кватирями дозволяє деталізувати ці результати. Нижній кватиль (25-й процентиль) відповідає значенню 4 бали, що означає, що чверть респондентів має досить низький

рівень суб'єктивного благополуччя. Верхній кuartиль (75-й процентиль) становить 7 балів, тобто тільки 25% респондентів оцінюють своє щастя на рівні 7 і вище. Такий розподіл вказує на диспропорцію в емоційному стані молоді, де значна частина респондентів перебуває в зоні невизначеності щодо власного рівня благополуччя.

Аналіз рівня щастя залежно від оцінки щастя оточення вказує на важливий соціальний механізм. Загалом респонденти оцінюють щастя своїх близьких трохи вище, ніж власне – середнє значення рівня щастя оточення становить 5,6 бала, що на 0,3 бала більше, ніж середній рівень особистого щастя. Більшість респондентів (63%) вважають, що їхнє оточення почувається щасливішим за них, 22% оцінюють рівень щастя родини та друзів так само, як власний, і лише 15% вважають, що їхнє оточення почувається менш щасливим. Такий результат підтверджує ефект "ілюзії більшого щастя в інших", який описаний у психологічній літературі: люди часто вважають, що їхнє соціальне оточення справляється з труднощами краще, ніж вони самі.

Віковий аналіз рівня щастя показав, що молодші респонденти оцінюють своє щастя вище, ніж старші. Середній вік вибірки становить 18,5 року, а медіанне значення – 17 років. Розподіл за віковими групами вказує на тенденцію до поступового зниження рівня щастя з віком, що, ймовірно, пояснюється зростанням особистої відповідальності, соціально-економічними викликами та більш критичним ставленням до політичної та економічної ситуації в країні.

Ще одним важливим фактором є зацікавленість у політиці. Середній рівень політичної зацікавленості серед респондентів становить 5,8 бала, що вказує на помірний, але не надмірний рівень політичної активності серед молоді. При цьому 23% респондентів майже не цікавляться політикою (оцінка 3 і нижче), а 35% мають високий рівень зацікавленості (оцінка 7 і вище). Це вказує на наявність групи політично активної молоді, проте значна частина респондентів залишається байдужою до політичних процесів.

Отже, описова статистика дозволяє виокремити кілька ключових тенденцій. По-перше, середній рівень суб'єктивного щастя молоді є помірним, проте значна частина респондентів перебуває в зоні емоційної невизначеності або низького благополуччя. По-друге, щастя молодих людей значною мірою залежить від їхнього соціального оточення, при цьому вони схильні вважати своїх близьких щасливішими за себе. По-третє, політична зацікавленість не є загальним явищем серед молоді, хоча серед респондентів наявна група з високим рівнем політичної активності.

Кореляційний аналіз: взаємозв'язки між рівнем щастя та іншими факторами. Аналіз взаємозв'язків між рівнем суб'єктивного щастя та незалежними змінними був здійснений за допомогою кореляційного аналізу, використовуючи коефіцієнт кореляції Пірсона (r). Цей метод дозволяє оцінити силу та напрям зв'язків між змінними, де значення $r > 0$ вказує на позитивну кореляцію (зростання однієї змінної супроводжується зростанням іншої), значення $r < 0$ – на негативну кореляцію (збільшення однієї змінної

супроводжується зменшенням іншої), а значення $r \approx 0$ означає відсутність лінійного зв'язку між змінними.

Результати кореляційного аналізу підтвердили наявність декількох значущих взаємозв'язків між рівнем щастя та іншими змінними. Найсильнішим позитивним предиктором суб'єктивного благополуччя виявилася оцінка майбутнього України після війни ($r = 0,32$, $p < 0,001$). Це означає, що чим оптимістичніше респондент сприймає майбутнє, тим вищий його рівень щастя, що підтверджує вихідну гіпотезу про те, що майбутні очікування відіграють центральну роль у формуванні емоційного стану молоді.

Другим за силою позитивним чинником є оцінка рівня щастя оточення ($r = 0,50$, $p < 0,001$), що вказує на те, що людина значною мірою орієнтується на свій соціальний контекст. Ті, хто вважає своє оточення щасливим, самі почуваються щасливішими, що узгоджується з теоріями соціального порівняння та підтримки.

Цікаво, що політична зацікавленість майже не має лінійного зв'язку з рівнем щастя ($r = 0,02$, $p = 0,60$). Це означає, що люди, які активно цікавляться політикою, не є ні щасливішими, ні менш щасливими, ніж ті, хто не слідує за політичними подіями. Такий результат спростовує припущення про наявність прямого впливу політичної активності на емоційний стан. Однак він не виключає можливості взаємодії цього чинника з іншими змінними, що буде перевірено у подальших аналізах.

Щодо довіри до державних інституцій, то вона також не виявилася сильним фактором щастя. Довіра до президента демонструє слабку позитивну кореляцію з рівнем щастя ($r = 0,12$, $p = 0,006$), що свідчить про те, що ті, хто довіряє владі, дещо частіше почуваються щасливими, проте цей ефект є слабким. Інші інституції, такі як Верховна Рада, Кабмін та ЗСУ, взагалі не показали значущого впливу на рівень суб'єктивного благополуччя.

Однак один з очікуваних негативних чинників справді виявився значущим. Частота перегляду новин про війну корелює зниженням рівня щастя ($r = -0,15$, $p = 0,002$). Це вказує на те, що люди, які часто читають новини про війну, схильні почуватися менш щасливими. Такий результат узгоджується з концепцією «інформаційного перевантаження» та емоційного виснаження, коли надмірне споживання негативного контенту може сприяти підвищенню рівня тривожності та зниженню емоційного благополуччя.

Регресійний аналіз: визначення предикторів щастя. Для глибшого розуміння того, які змінні є найбільш значущими предикторами рівня суб'єктивного щастя молоді, було проведено множинний лінійний регресійний аналіз. Такий метод дозволяє оцінити незалежний вплив кожного фактору на рівень щастя, контролюючи вплив інших змінних. Регресійна модель включала основні демографічні, соціальні та політичні змінні, які були відібрані за підсумками кореляційного аналізу.

Результати регресійного аналізу підтвердили, що найсильнішим предиктором щастя є оцінка майбутнього України. Ця змінна має коефіцієнт $\beta = 0,45$ ($p < 0,001$), що означає, що оптимістичний погляд на майбутнє є

основним фактором, який визначає рівень суб'єктивного благополуччя. Такий результат підтверджує вихідну гіпотезу про те, що майбутні очікування молоді є важливішими за поточні соціально-економічні чи політичні умови.

Другим значущим чинником є вік респондента ($\beta = -0,07$, $p = 0,0086$). Негативний коефіцієнт свідчить про те, що старші респонденти частіше мають нижчий рівень щастя порівняно з молодшими. Такий результат узгоджується з результатами описової статистики та кореляційного аналізу, що вказували на тенденцію поступового зниження рівня благополуччя з віком.

Цікаво, що політична зацікавленість ($\beta = 0,03$, $p = 0,3862$) не показала значущого впливу на рівень щастя. Це підтверджує попередні висновки, що зацікавленість у політиці сама по собі не впливає на рівень суб'єктивного благополуччя, хоча вона може взаємодіяти з іншими змінними.

Щодо довіри до державних інституцій, жоден із показників не виявився значущим предиктором щастя. Довіра до президента ($\beta = -0,03$, $p = 0,63$) та довіра до Кабміну ($\beta = 0,10$, $p = 0,25$) не справляли суттєвого впливу на рівень щастя. Це означає, що віра у владні структури не визначає рівень суб'єктивного благополуччя, і молодь керується іншими факторами, оцінюючи власний емоційний стан.

Однак значущим виявився негативний ефект частоти перегляду новин про війну ($\beta = -0,15$, $p = 0,002$). Такий результат свідчить, що збільшення частоти перегляду новин пов'язане з нижчим рівнем щастя, що підтверджує гіпотезу про емоційне навантаження, викликане постійним інформаційним тиском.

Отже, результати регресійного аналізу дають змогу дійти кілька ключових висновків. По-перше, основним фактором, що визначає рівень щастя молоді, є оптимізм щодо майбутнього України, що є найбільш значущим предиктором у моделі. По-друге, вік є фактором ризику – старші респонденти демонструють нижчий рівень благополуччя. По-третє, політична зацікавленість та довіра до влади не є ключовими чинниками щастя, що вказує на те, що молодь сприймає політичні процеси як другорядні щодо власного емоційного стану. Нарешті, перегляд новин про війну є важливим негативним фактором, що знижує рівень щастя через підвищене емоційне напруження.

Аналіз взаємодії змінних: комбінований вплив факторів на щастя.

Метою цього дослідження було визначити не лише окремий вплив факторів на рівень щастя, але й їхню взаємодію. Деякі змінні можуть не мати значущого прямого впливу, проте їхня комбінація може суттєво змінювати рівень суб'єктивного благополуччя респондентів. Для перевірки таких ефектів було проведено аналіз взаємодії змінних, що дозволяє оцінити, як один фактор модифікує вплив іншого на рівень щастя.

Було протестовано дві основні взаємодії:

1. Довіра до президента × Політична зацікавленість – чи підвищує політичний інтерес рівень щастя тільки у разі високої довіри до влади?
2. Довіра до ЗСУ × Перспективи на майбутнє – чи довіра до Збройних сил підсилює позитивний вплив оптимізму щодо майбутнього?

Результати аналізу показали, що перша взаємодія є значущою ($\beta = 0,215$, $p = 0,028$), що свідчить про те, що політична зацікавленість впливає на рівень щастя тільки у тих респондентів, які мають високий рівень довіри до президента. Іншими словами, люди, які цікавляться політикою і при цьому довіряють владі, почуваються щасливішими. Водночас, якщо довіра до президента низька, тоді високий рівень політичної зацікавленості може навіть знижувати рівень щастя через розчарування у політичних процесах.

Щодо другої взаємодії, довіра до ЗСУ та оптимізм щодо майбутнього не виявили значущого комбінованого ефекту ($\beta = -0,108$, $p = 0,347$). Це означає, що довіра до армії та очікування позитивних змін у майбутньому працюють незалежно один від одного і не взаємопов'язані у визначенні рівня суб'єктивного благополуччя. Відсутність цього ефекту можна пояснити тим, що ЗСУ сприймаються як об'єктивна сила, яка існує незалежно від особистих життєвих перспектив респондентів.

Отже, аналіз взаємодій дає змогу дійти важливого висновку: політична зацікавленість сама по собі не є фактором щастя, але вона може справляти позитивний вплив, якщо супроводжується високим рівнем довіри до Президента. Це підтверджує необхідність розглядати політичні та соціальні фактори не лише окремо, але й у контексті їхньої взаємодії. Водночас, очікування майбутнього та довіра до армії залишаються незалежними змінними, які не підсилюють вплив одна одної.

Аналіз факторів ризику низького рівня щастя

Однією з важливих частин дослідження було визначення факторів, які підвищують ризик низького рівня суб'єктивного благополуччя серед молоді. Для цього було застосовано модель Random Forest, яка дозволяє оцінити внесок кожної змінної у прогнозування ймовірності того, що респондент потрапить у групу з рівнем щастя 5 і нижче (що відповідає "низькому" рівню благополуччя).

Результати аналізу показали, що найсильнішим фактором ризику є вік (15,9%), що узгоджується з попереднім регресійним аналізом. Чим старший респондент, тим більша ймовірність того, що він має низький рівень щастя. Даний результат можна пояснити тим, що у старших респондентів частіше з'являються економічні та соціальні виклики, які знижують рівень суб'єктивного благополуччя.

Другим значущим фактором виявилася політична зацікавленість (15,0%). Хоча цей фактор не показав сильного зв'язку у кореляційному та регресійному аналізі, однак у контексті ризику люди, які активно цікавляться політикою, частіше потрапляють у групу з низьким рівнем щастя. Це підтверджує висновки про те, що політична активність може сприяти емоційному навантаженню та розчаруванню у суспільно-політичних процесах.

Ще одним важливим фактором виявилася довіра до Верховної Ради (12,8%). Результати вказують, що низька довіра до парламенту має сильніший зв'язок із ризиком нещастя, ніж довіра до інших державних інституцій. Це може бути пов'язано з тим, що Верховна Рада сприймається як найбільш конфліктний

та політизований державний орган, що викликає найбільше розчарування серед молоді.

Довіра до Збройних сил України також виявилася помітним фактором ризику (12,1%). Це цікавий результат, оскільки загалом рівень довіри до ЗСУ є високим серед молоді, однак ті, хто має нижчий рівень довіри до армії, частіше повідомляють про низький рівень щастя. Це може бути пов'язано із загальним рівнем суспільного песимізму та недовіри до державних інституцій загалом.

Останнім значущим фактором виявилася довіра до президента (11,9%), хоча її вплив був слабшим за довіру до Верховної Ради та ЗСУ. Це означає, що люди, які не довіряють президенту, мають дещо більшу ймовірність бути у групі з низьким рівнем щастя, але цей ефект не є домінуючим.

Таким чином, аналіз факторів ризику дозволяє зробити кілька важливих висновків. По-перше, старший вік є одним із ключових чинників, що підвищують ймовірність низького рівня суб'єктивного благополуччя. По-друге, політична зацікавленість у поєднанні з недовірою до державних інституцій може підвищувати рівень фрустрації серед молоді. По-третє, довіра до Верховної Ради є найбільш значущим політичним фактором ризику, що вказує на особливо високий рівень розчарування у законодавчій владі.

Перевірка вихідних гіпотез

Гіпотеза 1. Довіра до державних інституцій позитивно впливає на рівень щастя.

Гіпотеза не підтвердилася. Довіра до Президента України, Кабміну та ЗСУ не є значущими предикторами рівня суб'єктивного благополуччя. Лише довіра до Верховної Ради виявилася пов'язаною з рівнем щастя, але не як позитивний фактор, а як чинник ризику для низького благополуччя. Це вказує на те, що загальна політична система не сприймається молоддю як основний механізм забезпечення їхнього щастя.

Гіпотеза 2. Політична зацікавленість підвищує рівень щастя.

Гіпотеза не підтвердилася. Політична активність не виявилася значущим предиктором рівня суб'єктивного щастя. Однак аналіз взаємодій показав, що політична зацікавленість може мати позитивний вплив, якщо поєднується з високою довірою до президента. У разі низької довіри політична активність, навпаки, може спричиняти зниження рівня щастя через фрустрацію.

Гіпотеза 3. Чим вища довіра до ЗСУ, тим вищий рівень щастя. Гіпотеза не підтвердилася. Хоча довіра до армії серед молоді є високою, вона не є значущим чинником, що визначає рівень суб'єктивного благополуччя. Водночас серед тих, хто має нижчий рівень довіри до ЗСУ, частіше спостерігається низький рівень щастя. Це свідчить про те, що армія сприймається як незалежний від емоційного стану фактор, проте зниження довіри до неї може корелювати з загальним суспільним песимізмом.

Гіпотеза 4. Люди, які оцінюють перспективи України після війни як позитивні, мають вищий рівень щастя. Гіпотеза підтвердилася. Оптимізм щодо майбутнього виявився найсильнішим предиктором суб'єктивного

благополуччя. Чим оптимістичніше респондент сприймає майбутнє України, тим вищий його рівень щастя. Це свідчить про те, що молодь оцінює своє щастя більше через майбутні очікування, а не через поточні політичні чи соціально-економічні умови.

Гіпотеза 5. Чим більше людина читає новин про війну, тим нижчий її рівень щастя. Гіпотеза підтвердилася. Чим частіше респонденти переглядають новини про війну, тим нижчий рівень їхнього суб'єктивного благополуччя. Це може бути пов'язано з інформаційним перевантаженням та емоційним виснаженням, викликаним постійним контактом із негативним новинним контентом.

Гіпотеза 6. Молодь, яка не цікавиться політикою, почувається щасливішою. Гіпотеза підтвердилася. Кластерний аналіз показав, що найбільш щасливими є респонденти, які не виявляють значного інтересу до політики. Це може бути пов'язано з тим, що аполітична молодь менше піддається негативному інформаційному впливу та має нижчий рівень емоційного залучення до суспільно-політичних процесів.

Гіпотеза 7. Чим старша людина, тим нижчий її рівень щастя. Гіпотеза підтвердилася. Вік є негативним предиктором рівня щастя, що підтверджує тенденцію до його зниження з віком. Ймовірно, це пояснюється зростанням рівня відповідальності, економічними викликами та більш критичним ставленням до майбутнього.

Гіпотеза 8. Є група респондентів, яка має високий рівень політичної активності, але низький рівень щастя. Гіпотеза підтвердилася. Кластерний аналіз виявив окрему групу респондентів, які мають високий рівень політичної зацікавленості, проте низький рівень щастя. Основним чинником цього є низька довіра до державних інституцій, що спричиняє розчарування у політичній реальності.

Отже, з восьми вихідних гіпотез чотири були підтверджені, а чотири – спростовані. Основні результати показують, що найважливішими факторами щастя молоді є їхні очікування щодо майбутнього та соціальне оточення, тоді як політичні фактори справляють опосередкований або слабкий вплив. Політична активність сама по собі не є джерелом щастя, а за певних умов навіть може сприяти його зниженню. Довіра до державних інституцій не є визначальним фактором щастя, проте її втрата може бути пов'язана з загальним негативним сприйняттям реальності. Найбільш негативний вплив на рівень щастя справляє частий перегляд новин про війну, що може свідчити про необхідність упровадження стратегій інформаційної гігієни для зниження рівня психологічного навантаження серед молоді.

Формулювання нових гіпотез. Оптимізм щодо майбутнього є основним предиктором суб'єктивного рівня щастя серед молоді в умовах війни. Отримані результати свідчать, що оцінка майбутнього України після війни є найсильнішим предиктором рівня щастя, перевершуючи за значущістю всі інші політичні та соціальні змінні. Це дає підстави припустити, що не лише загальний

рівень оптимізму, але й конкретні аспекти очікуваного майбутнього можуть справляти вплив на суб'єктивне благополуччя. Додатковий аналіз дасть змогу перевірити, чи певні уявлення про економічний розвиток, соціальні зміни або стабільність державного управління є вирішальними у формуванні відчуття щастя.

Чим щасливіше почувається соціальне оточення респондента, тим вищий його власний рівень щастя. Кореляційний аналіз показав, що оцінка рівня щастя оточення має суттєвий позитивний зв'язок із власним рівнем суб'єктивного благополуччя. Це може вказувати на соціальну природу щастя, коли взаємодія з позитивним оточенням зміцнює психологічний комфорт респондента. Додаткові дослідження можуть з'ясувати, чи цей ефект зумовлений лише соціальним порівнянням, чи також наявністю підтримки від близьких людей.

Політична зацікавленість не впливає на рівень щастя безпосередньо, але за високої довіри до президента вона може підвищувати рівень задоволеності життям. Попередні результати показали, що політична активність сама по собі не є значущим чинником щастя, але її вплив змінюється в залежності від рівня довіри до президента. Це дає підстави припустити, що певні комбінації політичних переконань і довіри до владних структур можуть формувати різні патерни суб'єктивного благополуччя, що потребує подальшої перевірки.

Старші респонденти (25–30 років) мають вищий ризик низького рівня щастя, ніж молодші (15–20 років). Аналіз факторів ризику показав, що вік є значущим негативним предиктором суб'єктивного благополуччя. Це може бути пов'язано як зі зростанням економічних і соціальних зобов'язань, так і з більшою обізнаністю про політичні та суспільні проблеми. Додаткові дослідження можуть з'ясувати, чи ця тенденція зберігається у старших вікових групах і які саме фактори є ключовими у зниженні рівня щастя з віком.

Люди, які активно цікавляться політикою, частіше мають нижчий рівень щастя через розчарування у державних інституціях. Результати кластерного аналізу показали, що політично активні респонденти з низьким рівнем довіри до влади найчастіше мають знижений рівень суб'єктивного благополуччя. Це дозволяє припустити, що політична активність за умов низької довіри до інституцій супроводжується підвищеним рівнем тривожності та емоційного виснаження.

Недовіра до Верховної Ради є сильнішим предиктором низького рівня щастя, ніж недовіра до інших державних інституцій. Отримані результати вказують, що саме Верховна Рада є тією інституцією, рівень довіри до якої має найбільший зв'язок із ризиком низького суб'єктивного благополуччя. Це може бути пов'язано з тим, що парламент сприймається як найбільш хаотична та конфліктна частина державної системи. Додатковий аналіз може виявити, які саме аспекти діяльності парламенту найбільше впливають на рівень довіри та яким чином це пов'язано із загальним емоційним станом громадян.

Люди, які часто читають новини про війну, частіше мають нижчий рівень щастя через підвищене емоційне навантаження. Регресійний аналіз виявив негативний зв'язок між частотою перегляду новин та рівнем щастя, що може свідчити про виснажливий ефект надмірного інформаційного навантаження. Подальші дослідження можуть визначити, чи залежить цей ефект від типу медіаконтенту, а також чи існують фактори, що можуть пом'якшити його негативний вплив.

Оптимісти мають найвищий рівень довіри до державних інституцій та найбільш позитивні очікування щодо майбутнього. Результати кластерного аналізу показали, що група з найвищим рівнем суб'єктивного благополуччя має також високий рівень довіри до влади та найоптимістичніші уявлення про майбутнє України. Це дає підстави припустити, що довіра до інституцій може бути не причиною щастя, а його наслідком, тобто оптимістичні респонденти загалом більше довіряють державній системі.

Молодь, яка не цікавиться політикою, має найвищий рівень суб'єктивного щастя, оскільки політична інформація не впливає на їхній емоційний стан. Кластерний аналіз показав, що найщасливіші респонденти мають низький рівень політичної зацікавленості. Це дає підстави припустити, що усунення від політичного життя може слугувати механізмом зниження емоційного навантаження, проте залишається відкритим питанням, чи цей ефект є тривалим.

Найбільш песимістичні респонденти мають одночасно низьку довіру до всіх державних та волонтерських інституцій, що посилює їхню емоційну нестабільність. Кластерний аналіз виявив групу, яка демонструє одночасно низьку довіру до влади, волонтерських організацій та майбутнього України. Це може означати, що комплексна недовіра до всіх суспільних інституцій формує відчуття безвиході, що негативно впливає на рівень суб'єктивного благополуччя.

Отже, на основі отриманих результатів сформульовано одинадцять нових гіпотез, які можуть бути перевірені у майбутніх дослідженнях. Основні напрями подальшого аналізу мають бути зосереджені на механізмах впливу політичних та соціальних чинників на рівень щастя, оцінці тривалості ефектів політичної фрустрації, а також дослідженні можливих компенсаторних стратегій для зниження негативного впливу інформаційного навантаження.

Висновки. Результати дослідження показали, що рівень суб'єктивного щастя молоді в Україні в умовах війни є помірним, проте значна частина респондентів перебуває в зоні емоційної невизначеності або низького благополуччя. Середній рівень щастя становить 5,3 бала за 10-бальною шкалою, а його розподіл вказує на наявність великої групи молоді, яка не може однозначно визначити свій емоційний стан. Основним чинником, що визначає рівень суб'єктивного благополуччя, є оцінка майбутнього України після війни. Оптимізм щодо майбутнього виявився найсильнішим предиктором щастя, що підтверджує гіпотезу про те, що молодь оцінює своє життя більше через призму майбутніх перспектив, ніж через поточні соціально-економічні умови.

Аналіз кореляційних зв'язків показав, що оцінка щастя соціального оточення справляє сильний позитивний вплив на рівень суб'єктивного благополуччя респондентів. Ті, хто вважає своє оточення щасливим, частіше самі демонструють вищий рівень щастя. Це підтверджує концепцію соціального порівняння та підтримки, згідно з якою людина орієнтується на своє оточення у формуванні власного емоційного стану.

Дослідження не підтвердило гіпотезу про значний вплив політичних факторів на рівень щастя. Політична зацікавленість не показала значущого зв'язку з рівнем суб'єктивного благополуччя, а довіра до державних інституцій загалом не виявилася сильним предиктором емоційного стану респондентів. Однак аналіз взаємодій показав, що політична активність може впливати на рівень щастя за певних умов. Зокрема, політично активні респонденти з високою довірою до президента частіше демонструють вищий рівень щастя, тоді як ті, хто цікавиться політикою, але не довіряє державним інституціям, частіше мають нижчий рівень суб'єктивного благополуччя. Це спонукає припустити, що політична активність сама по собі не є чинником щастя, але її вплив залежить від рівня довіри до влади.

Важливим фактором ризику низького рівня щастя є вік респондента. Старші учасники дослідження частіше демонструють нижчий рівень суб'єктивного благополуччя, що може бути зумовлено зростанням відповідальності, економічними труднощами та більш критичним ставленням до політичних і соціальних процесів.

Негативний вплив на рівень щастя має також частий перегляд новин про війну. Регресійний аналіз показав, що чим частіше респондент переглядає новини про війну, тим нижчий його рівень суб'єктивного благополуччя. Це узгоджується з концепцією інформаційного перевантаження, яка передбачає, що надмірний контакт із негативним контентом може викликати емоційне виснаження та підвищену тривожність.

Кластерний аналіз дозволив виокремити чотири основні групи молоді за рівнем щастя та політичними поглядами. Найщасливішими є респонденти, які не цікавляться політикою, тоді як найбільш песимістично налаштовані особи характеризуються одночасно низькою довірою до державних інституцій, волонтерських організацій та майбутнього України. Це свідчить про те, що комплексна недовіра до всіх суспільних структур формує відчуття безвиході, що негативно впливає на емоційний стан респондентів.

Отже, отримані результати показують, що рівень щастя молоді визначається не стільки політичними чи соціально-економічними факторами, скільки індивідуальним сприйняттям майбутнього та рівнем соціальної підтримки. Політична активність не є самостійним предиктором щастя, але може впливати на нього через механізм довіри до державних інституцій. Найбільший негативний вплив на рівень щастя справляють старший вік, часте читання новин про війну та розчарування у політичній системі. У майбутніх дослідженнях доцільно розширити аналіз механізмів впливу політичної активності на рівень

суб'єктивного благополуччя, а також вивчити компенсаторні стратегії, які можуть пом'якшувати негативний вплив інформаційного навантаження.

Обмеження дослідження. Основним обмеженням дослідження є використання онлайн-опитування та цільової вибірки, що не дає змогу повною мірою репрезентувати молодь України в цілому. Крім того, крос-секційний дизайн не дає змоги простежити динаміку змін у рівні щастя та факторів, що на нього впливають. Використані інструменти самооцінювання можуть бути суб'єктивно забарвлені, а деякі змінні (наприклад, довіра до державних інституцій) є контекстуально залежними й можуть коливатися в умовах швидкоплинної політичної ситуації. Незважаючи на це, дослідження забезпечує важливі емпіричні орієнтири для подальших наукових розвідок.

Перспективи подальших досліджень. Отримані результати відкривають кілька напрямів для подальшого наукового аналізу. По-перше, перспективним є глибше дослідження механізмів формування оптимізму щодо майбутнього, зокрема вивчення ролі освіти, медіа, родини та громадянських ініціатив у формуванні позитивних очікувань. По-друге, потребує розширення аналіз впливу конкретних каналів інформації (традиційні ЗМІ, соціальні мережі, месенджери) на емоційний стан молоді. По-третє, доцільним є дослідження особливостей політичної соціалізації у зв'язку з типами довіри: інституційної, міжособистісної та довіри до лідерів думок. Окрему увагу варто приділити аналізу компенсаторних стратегій, які застосовують молоді люди для підтримання емоційної рівноваги в умовах війни: духовні практики, креативність, залученість до волонтерства чи культурних ініціатив. У подальших дослідженнях також бажано розглянути регіональні відмінності та залучити якісні методи (глибинні інтерв'ю, фокус-групи) для уточнення мотиваційних і ціннісних установок молоді.

Бібліографічні посилання

- Березовська, Л., Лешко, Д., & Шевчук, С. (2024). Релігійність та суб'єктивне благополуччя молоді: емпіричний ракурс. *Вісник Національного університету оборони України*, 79(3), 17–25. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2024-79-3-17-25>
- Ляховець, Л. (2023). Особливості уявлень студентської молоді про щастя в умовах військової агресії. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія*, 34 (1), 133–139. <https://doi.org/10.32782/2709-3093/2023.1/22>
- Руденко, Т. І. (2024) Вплив війни на психологічне благополуччя студентської молоді. In *The XXIV International Scientific and Practical Conference "Modern technologies among us in the environment"*, June 17–19, Rome. <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/66849/1/modern-technologies-among-us-in-the-environment.pdf>
- Сворінь, В. (2024). Роль молоді в політиці та сучасний стан політичної активності молоді в Україні. *Наукові проекти соціально-гуманітарного факультету ЗУНУ*, 23–27. <https://bit.ly/4hO1sAA>
- Diener, E. (2000). Subjective well-being: The science of happiness and a proposal for a national index. *American Psychologist*, 55(1), 34–43. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.34>

- Easterlin, R. A. (2006). Life cycle happiness and its sources: Intersections of psychology, economics, and demography. *Journal of Economic Psychology*, 27(4), 463–482. <https://doi.org/10.1016/j.joep.2006.05.002>
- Frey, B. S., & Stutzer, A. (2002). *Happiness and economics: How the economy and institutions affect human well-being*. Princeton University Press. <https://www.amazon.com/Happiness-Economics-Economy-Institutions-Well-Being/dp/0691069980>
- Inglehart, R. (1997). Modernization and postmodernization: Cultural, economic, and political change in 43 societies. *Princeton University Press*. <https://www.scrip.org/reference/referencespapers?referenceid=1324438>
- Okulicz-Kozaryn, A. (2016). Happiness Research for Public Policy and Administration. In *Transforming Government: People, Process and Policy*, 10(2), 196–211. <https://doi.org/10.7282/T38P62GV>
- Seligman, M. E. P. (2011). *Flourish: A visionary new understanding of happiness and well-being*. Free Press. <https://psycnet.apa.org/record/2010-25554-000>

References

- Berezovska, L., Leshko, D., & Shevchuk, S. (2024). Relihiinist ta subiektyvne blahopoluchchia molodi: empirychnyi rakurs. [Religion and the subjective well-being of young people: an empirical perspective]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy*, 79(3), 17–25. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2024-79-3-17-25> [In Ukrainian]
- Diener, E. (2000). Subjective well-being: The science of happiness and a proposal for a national index. *American Psychologist*, 55(1), 34–43. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.34>
- Easterlin, R. A. (2006). Life cycle happiness and its sources: Intersections of psychology, economics, and demography. *Journal of Economic Psychology*, 27(4), 463–482. <https://doi.org/10.1016/j.joep.2006.05.002>
- Frey, B. S., & Stutzer, A. (2002). *Happiness and economics: How the economy and institutions affect human well-being*. Princeton University Press. <https://www.amazon.com/Happiness-Economics-Economy-Institutions-Well-Being/dp/0691069980>
- Inglehart, R. (1997). Modernization and postmodernization: Cultural, economic, and political change in 43 societies. *Princeton University Press*. <https://www.scrip.org/reference/referencespapers?referenceid=1324438>
- Liakhovets, L. (2023). Osoblyvosti uiavlennia studentskoi molodi pro shchastia v umovakh viiskovoi ahresii [Peculiarities of students' ideas about happiness in conditions of military aggression]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriya: Psykholohiia*, 34 (1), 133–139. <https://doi.org/10.32782/2709-3093/2023.1/22> [In Ukrainian].
- Okulicz-Kozaryn, A. (2016). Happiness Research for Public Policy and Administration. In *Transforming Government: People, Process and Policy*, 10(2), 196–211. <https://doi.org/10.7282/T38P62GV>
- Rudenko, T. I. (2024). Vplyv viiny na psykhologichne blahopoluchchia studentskoi molodi [The impact of war on the psychological well-being of student youth.]. In *The XXIV International Scientific and Practical Conference «Modern technologies among us in*

the environment», June 17–19, Rome/ <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/66849/1/modern-technologies-among-us-in-the-environment.pdf> [In Ukrainian].

Seligman, M. E. P. (2011). Flourish: A visionary new understanding of happiness and well-being. *Free Press*. <https://psycnet.apa.org/record/2010-25554-000>

Svorin, V. (2024). Rol molodi v politytsi ta suchasnyi stan politychnoi aktyvnosti molodi v Ukraini [The role of youth in politics and the current state of youth political activity in Ukraine]. *Naukovi proiekty sotsialno-humanitarnoho fakultetu ZUNU*, 23–27. <https://bit.ly/4hO1sAA> [In Ukrainian].

Харизма і трансформаційне лідерство в нових незалежних державах

Максим Розумний,
доктор політичних наук,
професор,
Київський столичний університет
ім. Бориса Грінченка

Maksym Rozumny,
Doctor of Political Sciences,
Professor,
Kyiv Metropolitan University
named after Borys Grinchenko

ORCID 0000-0001-9930-2989
rozumnyi@gmail.com

Анотація. Статтю присвячено проблемі харизматичної легітимації влади в посткомуністичних країнах. Становлення нових незалежних держав, формування владних інституцій, запровадження демократичних норм і принципів у політичний процес створили умови для реалізації того типу політичного лідерства, який називають харизматичним. Визначення харизматичного лідерства та його основні характеристики було запропоновано Максом Вебером, чий концепції дали початок теорії політичної харизми. У статті проаналізовані положення, що були висунуті

в рамках т. зв. функціонального підходу до вивчення явища харизми. Згідно з цим підходом, харизматичне лідерство виконує важливу функцію заснування нової форми соціального порядку, що є особливо важливо, коли створюються нові держави та формується національна самосвідомість.

У статті проаналізовано актуалізацію запиту на харизматичне лідерство в умовах кризи легітимності комуністичної системи в СРСР, а також еволюцію харизматичного лідерства останнього керівника союзної держави та перших керівників нових незалежних держав. Труднощі становлення нового державного утворення формують запит на одноосібну владу і авторитарний спосіб прийняття суспільно важливих рішень.

За цих умов нестабільність і нерозвиненість демократичних інститутів у пострадянських країнах створили сприятливі умови для утвердження авторитарної моделі правління, свідченням чого є поширення явища президенціалізму на пострадянському просторі. Порівняльний аналіз стилю керівництва та засобів підтримання власної легітимності президентів Російської Федерації, Республіки Білорусі та України виявив особливості політичної культури, що сформувалася в цих країнах під дією низки чинників історичного, політичного та культурного характеру. У статті висновується, що визначальне значення для еволюції харизматичного лідерства має процес рутинізації харизми, який дозволяє конвертувати високу міру довіри до лідера і мобілізацію його прихильників на початковому етапі суспільних трансформацій у стабільні інститути, цінності та практики, що стають основою національної державності у її властивих політичних формах.

Ключові слова: харизма, лідерство, нові незалежні держави, авторитаризм.

Charisma and Transformational Leadership in Newly Independent States

Abstract. The article is devoted to the problem of charismatic legitimation of power in post-communist countries. The emergence of newly independent states, the formation of power institutions, and the introduction of democratic norms and principles into the political process became the conditions for implementing the type of political leadership called charismatic. The definition of charismatic leadership and its main characteristics were proposed by Max Weber, whose concepts gave rise to the theory of political charisma. The article analyzes the provisions put forward within the framework of the so-called functional approach to studying the phenomenon of charisma. According to this approach, charismatic leadership performs an important function of establishing a new form of social order, which is especially important in creating new states and forming national identity.

The article analyzes the actualization of the demand for charismatic leadership in the conditions of the communist system's legitimacy crisis in the USSR, as well as the evolution of charismatic leadership among the last leader of the union state and the first leaders of the new independent states. The difficulties of forming a new state form a demand for sole power and an authoritarian way of making socially important decisions.

Under these conditions, the instability and underdevelopment of democratic institutions in post-Soviet countries have created favorable conditions for establishing an authoritarian model of government, as evidenced by the spread of the phenomenon of presidentialism in the post-Soviet space. A comparative analysis of the leadership style and means of maintaining the legitimacy of the presidents of the Russian Federation, the Republic of Belarus, and Ukraine has revealed the peculiarities of the political culture that was formed in these countries under the influence of several factors of a historical, political and cultural nature. The article concludes that the process of the routinization of charisma is of decisive importance for the evolution of charismatic leadership, which allows converting a high degree of trust in the leader and the mobilization of his supporters at the initial stage of social transformations into stable institutions, values, and practices that become the basis of national statehood in its inherent political forms.

Keywords: charisma, leadership, newly independent states, authoritarianism.

Постановка проблеми. В основі сучасного концепту харизматичного лідерства лежить поняття, запроваджене Максом Вебером у його основоположних соціологічних працях (зокрема, в дослідженні "Господарство і суспільство" та "Лекціях про призначення"). Під харизмою Вебер розумів такий статус особи в соціумі чи в групі, коли оточуючі визнають її надзвичайні і при цьому особливо цінні для суспільства якості та здібності та надають на цій підставі необмежений кредит довіри їй / його лідерству [Weber, 1947, p. 328].

Вебер залучає поняття харизми для опису специфічного виду легітимації влади, що будується на безумовній довірі до авторитету лідера та реалізовується в особливих умовах, коли інші способи суспільної самоорганізації не є можливими.

Інші два способи легітимації влади, які описує Вебер, засновані на стійкості традиційного урядування, що забезпечується відповідними інститутами, або на раціонально-правовій основі, що виникає внаслідок утвердження певних правил і цінностей, на які погоджується переважна більшість суспільства.

Суперечності і конфлікти в стабільних суспільствах розв'язуються на основі звернення до традицій і прецедентів або шляхом апеляції до узгоджених правових норм та пошуку раціональних рішень (зокрема, компромісних). Утім, такий спосіб розв'язання конфліктів і досягнення суспільних цілей не завжди буває доступним та ефективним. Зазвичай у кризових умовах люди втрачають довіру до інститутів, готові порушувати правила і шукають фантастичні пояснення та обґрунтування за браком раціональних. Виникає зачароване коле суспільної деградації, коли дисфункціональність інститутів і слабкість соціального порядку породжує низьку легітимність урядування. А слабкість влади призводить до подальшого розпаду соціальних зв'язків, втрати капіталу довіри і загальної деградації соціальної системи.

Саме за таких обставин включається механізм харизматичної легітимації, коли прийняття рішень і організація колективної волі делегується спільнотою певній особі, яка вважається "обраною" і за своїми характеристиками здатною впоратися з посталими перед спільнотою проблемами і завданнями.

Утім, згідно з веберівським підходом, успішне лідерство, окрім легітимності, також має базуватися на інших чотирьох факторах: звичаї, емоційні стосунки, матеріальна вигода та ідеалізм [Brecher, 2016, p. 227].

Сценарій переходу від кризового стану до стабілізації і процвітання практично у всіх відомих нам історичних сюжетах передбачає появу популярного лідера, здатного приймати і реалізовувати рішення цивілізаційного масштабу. Солон, Ашока, Юлій Цезар, Карл Великий, Джорж Вашингтон, Наполеон, Бісмарк, Ленін, Ататюрк – усі ці імена позначають кардинальні зміни в суспільствах, які стали можливими завдяки надзвичайним якостям лідерів і цілковитій довірі до їхніх слів і дій з боку спільноти.

Спільноти нових незалежних держав, що утворилися після розпаду СРСР у 1991 р., опинилися в ситуації, що мала всі ознаки зламу попередньої форми "соціального порядку" (Д. Норт) та відсутності усталеної нової форми "суспільного договору" (Ж.-Ж. Руссо). Таким чином, персоніфікація політики і поява авторитарних режимів, про які пишуть оглядачі і дослідники політології посткомунізму, є цілком закономірним і передбачуваним явищем. Однак ці процеси у відповідній літературі розглядаються переважно в контексті транзитологічних студій та теорії лідерства. Роль політичної харизми в становленні нових режимів і самих незалежних держав досліджена в студіях посткомунізму недостатньо і неповно.

Крім того, інтерес до феномену харизматичного лідерства на пострадянському просторі актуалізується також двома іншими дослідницькими напрямками, що домінують у сучасній політології. Це, по-перше, осмислення труднощів переходу до демократичного урядування і високі ризики

утвердження авторитарних режимів у незрілих демократіях [Linz & Stepan, 1996; Pfaff, 2002, p. 81]. А також, по-друге, активне вивчення явища новітнього попугізму [McDonnell, 2016; Sandri, Seddone, & Venturino, 2019; Barisione, 2023], що зачіпає останнім часом не лише країни, які перебувають на шляху становлення державності і демократичних інститутів, але й розвинуті ліберальні демократії, що мають давні традиції раціональної та відповідальної політичної поведінки своїх еліт і лідерів.

Як зауважують сучасні дослідники, "теоретичний зв'язок між попугізмом і харизмою, коли остання звільняється від суто особистого виміру, може пролити світло на майбутні дослідження нестабільних взаємовідносин між сучасними демократіями та авторитаризмами" [Barisione, 2023, p. 552].

Сучасна теорія політичної харизми. Суспільна перетворювальна функція харизматичного лідерства стала однією з центральних тем для послідовників т. зв. функціонального підходу в теорії харизми, започаткованого Толкотом Парсонсом у коментарях до праць Вебера [Weber, 1947].

Представниками функціональної школи, зокрема, осмислюється роль харизматичної легітимації в перехідні, кризові періоди [Friedland, 1964; Shils, 1965; Tucker, 1968; House, 1977; Willner, 1984; Howell and Frost, 1989; Lindholm, 1990; Madsen & Snow, 1991; Camic, 1980; Eatwell, 2006; Derman, 2012]. У політичній науці кінця ХХ ст. утверджується думка, що харизматичний лідер бере на себе місію "прориву в майбутнє", оскільки він має уявлення про напрям суспільного розвитку, володіє загостреним відчуттям потреб часу, надихає і мобілізує маси для здійснення відповідних трансформацій та колективних учинків. Ця візіонерська місія лідера лежить в основі його зв'язку з послідовниками. Вони розглядають харизматичного лідера як надзвичайну людину, мають беззаперечну довіру до його / її слів, безвідмовно виконують його / її директиви, емоційно прив'язані до лідера [Willner, 1984, p. 8].

За цією ж логікою поняття харизми операціоналізується і в межах теорії модернізації [Schweitzer, 1984; Bensman & Givant, 1986]. Харизматична функція виступає рушійною силою перемін під час переходу від традиційного суспільства до модерної нації і держави, заснованої на включеності мас у політичне життя, їх участі в реалізації великих суспільних проєктів (ідеологій), поширенні спільної національної ідентичності, розвитку інституту громадської думки тощо.

Дотримуючись концепції Вебера, Едвард Шилз визначає функцію харизми в тому, щоб створити для мас ціннісну та мотиваційну основу для переходу від традиційної до раціонально-легальної влади, що необхідно коли створюється нова державність [Shils, 1965].

В умовах, коли потреба модернізаційного переходу назріла, харизматичний лідер та його команда генерує ту легітимність, якої відчутно бракує державі та існуючим соціальним інститутам. Персональна довіра до лідера дозволяє вибудувати на новій основі принципи національної інтеграції, соціальний капітал, створити нові значущі символи спільності, запровадити нові стилі комунікації.

У міру того, як харизма вичерпується (рутинізується), підтримання цих засад суспільної організації перебирає на себе нова бюрократія, зокрема, партійний істеблішмент, сформований в умовах переходу, політична традиція та консолідована громадська думка [Pfaff, 2002, р. 98].

Застосування концепту харизматичного лідерства виявилось достатньо продуктивним для вивчення політичних біографій низки діячів минулого і сьогодення [Lepsius, 1986; Ibrahim & Wunsch, 2012; Brecher, 2016; Lee, 2018]. Прикметно, що у більшості випадків об'єктами уваги дослідників стали харизматичні постаті засновників нових держав або фундатори нових політичних систем.

На прикладі порівняння політичного лідерства Ганді і Неру в постколоніальній Індії Міхаель Бречер наголошує на принциповій відмінності між лідерством і владою над масами. У цьому контексті він зауважує, що обидва фундатори нової індійської державності мали величезну владу над індійським народом завдяки харизмі: Ганді був наділений харизматичною владою, Неру – харизматичним лідерством [Brecher, 2016, р. 229]. При цьому, харизму Неру дослідник відносить до типу так званої "похідної харизми", що залишилася у спадок від близькості її носія до справді харизматичного лідера (цей тип харизми описує, зокрема, Віллнер [Willner, 1984, р. 38]).

У своєму дослідженні політичного шляху Нельсона Мандели Еллеке Бемер наголошує на тому, що обставини і форми, в яких проявлялася харизма південноафриканського лідера, вказують скоріше на свідомо сформований ореол надзвичайної людини, ніж на "божественний дар", що є атрибутом традиційного розуміння харизми. Аргументуючи свою думку, дослідниця вказує на особливість публічної поведінки Мандели, зокрема його схильність до використання зовнішніх атрибутів, такий як прикметний одяг, як елементу постмодерністського перформансу. "Мандела із задоволенням використовував мову одягу як символ своєї політики," – зауважує Бемер [Boehmer, 2012, р. 162].

Порівнюючи політичний імідж нинішнього керівника КНР Сі Цзіньпіна з харизмою основоположника комуністичної китайської державності Мао Цзедун, Тоні Лі називає визначальними ознаками харизматичного лідерства інтелектуальну та емоційну індукцію. Екстравертний харизматичний лідер поширює назовні певні ідеї чи суспільну місію, що дозволяє йому утверджуватися на лідерських позиціях у колі однодумців і послідовників. При цьому в зоні впливу харизми політичного лідера формується бінарний ціннісний поділ (добро–зло, свої–чужі), морально-психологічна консолідація, поширюється пристрасне слідування колективним цілям і нехтування власними егоїстичними інтересами задля високих ідеалів [Lee, 2018, р. 477; див. також Antonakis et al., 2016].

Дослідження конкретних історичних прикладів харизматичного лідерства, здійснене низкою авторів у персональних та колективних дослідницьких проєктах, деталізують уявлення про умови харизматичної легітимації нових центрів влади.

Зокрема, Стівен Пфафф зауважує "разючі паралелі між Німеччиною після 1918 року та більшою частиною Східної Європи після 1989 року" [Pfaff, 2002, р. 99]. Відзначаючи зв'язок між націоналістичною мобілізацією та харизматичним лідерством, дослідник вказує, що обидві історичні ситуації сприяли некритичному прийняттю суспільством націоналістичних закликів та харизматичних рішень посеред політичної кризи, яка зруйнувала легітимність старого режиму. Особливо характерним такий хід подій є для нових незалежних держав, про що свідчить досвід Східної Європи і Балкан на рубежі 1980–1990 років, коли вони нерідко долали проблеми побудови державних інституцій та демократії за допомогою "харизматичного рішення".

Дослідники відзначають подібність тих способів, якими діяли при переході до демократії, Гавел у Чехії чи Валенса у Польщі [Tiryakian, 1995], з практиками інших, більш авторитарних посткомуністичних режимів [Banac, 1992; Pusic, 1994; Rakulski, 1995], а також постколоніальних диктаторів [Ake, 1966], які легітимізували своє правління в плебісцитарних та націоналістичних державно-політичних формах.

Мета і завдання. Метою цієї статті є розгляд методологічної і теоретичної постановки проблеми реалізації моделі харизматичного лідерства у нових незалежних державах, дослідження ключових підходів до його наукового вивчення і розв'язання, визначення логіки його еволюції в перехідних умовах. З цією метою буде розглянуто еволюцію харизматичного лідерства на пострадянському просторі, основні підходи до його вивчення у вітчизняній та пострадянській політології та соціології, а результати цього дослідження будуть застосовані для уточнення теоретичних засад вивчення політичної харизми в сучасних умовах.

У статті також буде визначено необхідні для реалізації харизматичного лідерства культурні та політичні умови трансформаційного періоду, що є продовженням авторського дослідження передумов демократичного вибору в нових незалежних державах, започаткованого в попередній публікації на цю тему [Розумний, 2024].

Виклад основного матеріалу. У вітчизняній політології дискусії про роль харизматичного лідерства в сучасній політиці ведуться вже понад 20 років, адже саме з початку 2000 років ця проблематика опинилася в центрі уваги академічних студій. Актуалізація веберівської концепції відбулася не випадково, оскільки після першого десятиріччя досить хаотичних і різноспрямованих трансформацій на пострадянському просторі виникли передумови для стабілізації політичних режимів та національно-державних моделей. Роль лідерів у цих процесах була провідною.

Особливості трансформаційного періоду сформували запит на сильного лідера, який взяв би на себе відповідальність за визначення орієнтирів розвитку і за реалізацію відповідної політики у реальності. Тож цілком закономірно в більшості пострадянських країн початковий період незалежності пов'язаний з утвердженням інституту президентства. Приклад у цьому подали М. Горбачов,

який нетривалий час встиг побути Президентом СРСР, та Б. Єльцин, який сполучив традиції російської моноцентричної моделі влади з новим для народів колишньої імперії владним інститутом.

Історія посткомуністичних трансформацій підтверджує гіпотезу про визначальну роль персонального чинника в їх ініціюванні та здійсненні. Сама ідея реформування СРСР має виразну персоналістичну основу. Адже незважаючи на всі докази про об'єктивну і закономірну природу лібералізації радянської системи і навіть у контексті конспірологічних версій про її плановий демонтаж виконавцями замовлення Заходу, незаперечно важливою лишається роль Михайла Горбачова, останнього Генерального секретаря ЦК КПРС, який висунув концепт "перебудови", спираючись переважно на свої власні інтуїтивні відчуття того, що є благом і перспективою для очолюваної ним країни і її народу.

Інверсія харизми Горбачова, який швидко втратив владу і зазнав нищівної критики за свою діяльність на батьківщині, не зняла тієї внутрішньої напруги в колективній психології та свідомості, що сформувала запит на неї. Тому громадська думка знайшла інший політичний об'єкт, на який поклала відповідальність і місію виходу з кризового стану. Новим носієм харизми як комплексу суспільних очікувань став лідер російських комуністів Борис Єльцин. Масштаб його харизматичного впливу вже певною мірою локалізувався в межах РФСР, а коло соціально-політичних завдань конкретизувалося в межах програми ліберальних реформ та декомунізації всіх сфер життя суспільства [Єльцин, 1990].

Харизматичність постаті Єльцина в цей період підтверджується не лише його власною поведінкою у вирішальні моменти (реакція на ГКЧП, переговори у Біловезькій Пущі, придушення опозиції в 1993 році), але й ставленням до нього членів команди та громадян. Керівник особистої охорони президента Росії згадує про вияви цього ставлення у своїх мемуарах. У найгостріший момент протистояння з ГКЧП до А. Коржакова підходили десятки незнайомих людей і "молили про одне: збережіть Бориса Миколайовича!" [Коржаков, 1997, с. 93]

Особливо виразним президентське домінування в новому суспільно-політичному контексті стало після силового розв'язання конфлікту 1993 року між президентом Б. Єльциним та опозиційною до нього коаліцією, представленою, зокрема, керівництвом парламенту РФ.

Надалі ця визначальна роль президента зберігається в нових незалежних країнах такою самою мірою, якою в них зберігають свою чинність традиції політичної культури посткомунізму та наскільки залишаються актуальними кризові детермінанти політичного процесу перехідного періоду [Батенко, 2000].

Більшість дослідників відзначають тенденцію до утворення авторитарних режимів на основі посилення президентської влади як провідну рису політичного процесу в пострадянських країнах. На цій основі в науковій літературі та публіцистиці витворилася навіть специфічна апологетика авторитаризму, що набув особливо значного поширення на рубежі сторіч. Прихильники ідеї авторитарного правління наголошували на його об'єктивній

зумовленості завданнями суспільного розвитку, а противники такого підходу визначали монополізацію влади як консервативний чинник, що перешкоджає процесам суспільно-політичного саморегулювання на конкурентній основі [Галкин та Красин, 1998; Сааданбеков, 2000; Рудич, 2007].

О. Білий відзначає спільні підходи, які в середині 1990-х років демонстрували президентські центри Росії і України щодо розв'язання проблеми своєї легітимності. Коментуючи запит Адміністрації президента на розробку теоретичних засад "національної ідеї", що виник у середині 1990-х років, науковець зазначає, що "навіть у часі збіглися замовлення адміністрації Єльцина і адміністрації Кучми створити „єдину неподільну” ідеологію, яка відіграла б роль консолідуючої сили", а, по суті, виготовити "нову міфологію зверхності", спрямовану на утвердження тих способів урядування, що виникли внаслідок стихійних аварійних імпровізацій старого апарату [Білий, 1997, с. 377].

Але саме в цей час траєкторії розвитку президентської моделі в Росії й Україні розходяться вже не просто на інституційному та політико-культурному рівні, як це відбулося в кризові 1993–1994 рр., але й на рівні логіки розвитку національних проєктів. Наявність чи відсутність харизматичного лідера відіграла в цьому розходженні одну з ключових ролей. Якщо для адміністрації Кучми, на думку О. Білого, потреба в ідеологічній легітимзації власної держави виникла внаслідок "вичерпання свого історичного ресурсу" ("дилетантськи організованою" його попередником Л. Кравчуком "українізація"), то в Росії нову доктрину національної державності вимагали на підтримку чи заміну "вичахлої" на той час харизми Б. Єльцина [Білий, 1997, с. 377–378]. Саме цю вимогу й задовольнив культ В. Путіна, що містить у собі елементи імперського реваншу, моноцентризму влади та ідеологічного фундаменталізму.

Опорою нової державної конструкції при цьому стали відновлені В. Путіним репресивні механізми, контроль режиму над економічними активами, а також інформаційним і культурним полем Росії. Це означає, що в російському варіанті харизматична легітимация нового ладу й нової державності розвивалася за класичним, описаним ще Вебером, сценарієм т. зв. рутинізації. Суспільну мотивацію, яку на початку створює харизма лідера, надалі підтримує заснований на основі особистої відданості апарат та зафіксовані у вигляді ідеологічних концептів цінності та принципи, які цим лідером проголошуються.

Те, що така модель може виявитися дієвою і життєздатною в політичній перспективі, ще раніше засвідчив досвід правлячого режиму Білорусі. Рутинізована харизма О. Лукашенка була вчасно і дуже послідовно підтримана системою централізованого управління та уніфікованою ідеологічною доктриною, що в підсумку дало досить стійку політичну конструкцію. Згодом уже в Росії цим самим методом скористалася команда В. Путіна, що дає підстави констатувати використання механізмів рутинізованої харизми політичного лідера як основи легітимності монополізованої системи влади в нових незалежних державах.

Аналізуючи особливості становлення інституту президентства на пострадянському просторі, дослідниця М. Кармазіна в середині 2000-

х років звертала увагу, зокрема, на те, що більшість президентів країн СНД володіла владними повноваженнями, не санкціонованими демократичними процедурами (наводяться приклади президентів Білорусі О. Лукашенка, Туркменістану С. Ніязова, Азербайджану Г. Алієва, Молдови В. Вороніна, а також вказується на маніпулятивний характер виборчих кампаній Б. Єльцина 1996 року та Л. Кучми 1999 р.). Інша особливість політичної культури національного лідерства в умовах посткомунізму означена як тенденція до передачі влади від авторитарного президента до його наступника, так би мовити, у спадок [Кармазіна, 2005, с. 30–31].

Г. Зеленько визнає, що гіпертрофія виконавчої влади, зосередженої передовсім у руках президента, створює "загрозу згортання демократизації", однак при цьому вважає, що "домінування інституту президентства або глави уряду створює можливості для швидшого, а часто й раціональнішого прийняття стратегічних для держави рішень" [Зеленько, 2006, с. 141].

Трансформаційні процеси на пострадянському просторі актуалізували дискусії про роль і форми харизматичного лідерства і в західній політології. По-новому поставити питання про суспільні корені та сучасні форми харизматичного лідерства на матеріалі країн СНД спробували учасники соціологічного проєкту, ініційованого Міжнародною асоціацією сприяння співробітництву з ученими нових незалежних держав на території колишнього Радянського Союзу (2000–2002 рр.). Методологічне керівництво проєктом здійснював професор Батського університету (Велика Британія) Роджер Ітвел.

У межах цього проєкту вчені трьох країн – Росії, України та Білорусі – провели спеціальні соціологічні опитування з метою виявлення спільних та відмінних рис харизматичної легітимації в політичних реаліях кожної з держав.

Російська група дослідників за результатами свого опитування, передовсім, намагалася встановити кореляцію між культурно-психологічною готовністю пересічних росіян до сприйняття сильного лідера, їх очікуваннями суспільно-політичних змін та сприйняттям президента В. Путіна на початковому етапі його правління [Туманов и др., 2003, с. 21]. Ці тенденції група дослідників намагалася встановити на основі характеристик, яким респонденти віддавали перевагу, характеризуючи найвідоміших на той час російських політиків, – В. Жириновського, Г. Явлінського, Г. Зюганова.

Зберігає свою важливість висновок російських учених про те, що голосування за кандидатуру В. Путіна на президентських виборах 2000 року відображало бажання "бачити на чолі Росії не „царя” ... і не „вождя”, а керівника дієздатної влади, влади чіткої, послідовної та результативної" [Туманов и др., 2003, с. 26].

Однак уже на початковому етапі свого президентства В. Путін, за результатами опитування, впевнено випереджав у боротьбі за симпатії виборців своїх конкурентів Г. Зюганова і Г. Явлінського саме за критерієм персональної харизматичності. У підсумку, російські дослідники констатують суперечність між "орієнтацією на раціонального, прагматичного лідера і міфотворчістю"

в настроях більшості росіян, у чому вони бачать "зіткнення двох базових соціокультурних шарів свідомості", яке може "розвиватися за дуже складною траєкторією" [Туманов и др., 2003, с. 27–28].

Як засвідчили події наступних років, траєкторія розвитку образу В. Путіна в сприйнятті росіян визначалася логікою т. зв. інституціональної харизми, для якої в російському культурному контексті та інституційному дизайні російської влади були всі необхідні передумови.

Стиль керівництва Володимира Путіна виявився адекватним не стільки розрахункам громадян на раціонального і прагматичного державного менеджера, як це декларувалося російськими інтелектуалами на початку його правління, скільки очікуванням "сильної руки", здатної "навести порядок" у країні та змусити усіх навколо "поважати" (в значенні – боятися) Росію. Очевидно, що В. Путін став найпопулярнішим російським політиком не через якісь свої особисті надзвичайні якості, а тому, що став виразником думок і соціального самопочуття мільйонів росіян. Але, в той же час, він зумів піднятися над спільнотою співвітчизників на ту висоту недосяжності влади, яка санкціонована російською суспільно-політичною традицією.

Іншу траєкторію розвитку лідерського образу демонструє політичне сходження Олександра Лукашенка в *Білорусі*. Місцеві соціологи на чолі з професором Д. Ротманом наголошували, що вже в перебігу виборчої кампанії 1994 року показник харизматичності О. Лукашенка був на порядок вищим від аналогічних показників його конкурентів. З цього висновується, що "харизматична складова передвиборчої кампанії відіграла визначальну роль" у перемозі політика, який і через десятиріччя після свого електорального тріумфу зберігав не менше 70% підтримки населення своєї країни [Ротман и др., 2003, с. 34].

Політичний феномен О. Лукашенка привертає увагу дослідників, передовсім, як приклад ефективної макіавеллівської стратегії і тактики здобуття влади та її утримання, зокрема, в частині використання елементів харизматичної легітимації [Ультыонк, 1997; Потехін, 1998; Батенко, 2000]. Звертає на себе увагу, зокрема, специфічна риторика президента Білорусі, яка впродовж десятиріч формувє його імідж "батька нації".

Феномен стабільної багаторічної підтримки О. Лукашенка в Білорусі дає привід дослідниками стверджувати, мовляв, за умов неспроможності опозиції та низького рівня політичної культури населення "харизма притаманна" зберігається і посилюється за рахунок "харизми створеної", до формування якої долучилися політичний клас і масмедіа [Ротман и др., 2003, с. 36].

Ці висновки білоруських учених доречно спроєктувати на міркування Вебера щодо феномену "рутинізації" харизми та ролі оточення лідера у підтриманні його образу. Очевидно, що саме завдяки дуже жорсткому контролю свого оточення і репресивному характеру політичного режиму президентові Білорусі вдавалося тривалий час підтримувати легітимність своєї влади не лише силовими, але й політичними та інформаційними засобами.

Окрім того, що президент Білорусі одним з перших використав механізми традиційної легітимації, спираючись на пострадянські стереотипи й очікування

населення країни, він деяким час асоціювався і з новим політико-ідеологічним явищем – білоруською державницькою ідеєю та специфічним білоруським автономістичним патріотизмом. Творення нових політико-культурних, ціннісних і символічних форм у політиці – це, безперечно, пріоритет харизматичних лідерів.

Прикметно, що остаточна втрата публічним образом О. Лукашенка ознак харизматичності та перехід його режиму до відверто диктаторського стилю відбувається на тлі відмови в Білорусі від національно-державної суб'єктності та повного політичного та ідеологічного підпорядкування Москві.

Запит на харизматичне лідерство є однією з базових характеристик **українського** державотворчого періоду 1990–2000 років. Кризові умови початку 1990-х, виклики і сподівання, пов'язані з проголошенням незалежності України, сформували певний комплекс очікувань, які проєктувалися на кожного, хто опинявся біля центру влади в Києві.

Фокусом нової політичної суб'єктності в цей час стає інститут президентства. Тож не дивно, що атрибутика харизматичного лідерства актуалізується навколо першого президента Леоніда Кравчука, по суті, з перших днів його правління [Іванченко, 1992]. Наповнення образу керівника держави лідерськими рисами, відповідними тому масштабу історичних завдань, які постали перед Україною, відбувалося в команді Л. Кравчука усвідомлено і цілеспрямовано. Ознаки формування персональної політичної міфології, що є необхідним елементом харизматичної легітимності, бачимо в першому біографічному романі, присвяченому вітчизняному політику пострадянської доби [Чемерис, 1994].

Однак особистісного ресурсу колишнього секретаря ЦК КПУ не вистачило для виконання історичних місій, що потребували справжньої, а не сконструйованої харизми. Ознаками такої харизми є, зокрема, фанатична відданість своїй ідеї та місії, готовність до самопожертви, здатність вести за собою людей через усі сумніви, перешкоди і розчарування. Зіткнувшись із соціально-економічною кризою 1993–1994 років та відчуваючи потенційну втрату політичної підтримки у разі її продовження, Л. Кравчук, по суті, добровільно передав керівництво державою більш рішучому претенденту.

При цьому соратники першого президента незалежної України і після його відставки та поразки на позачергових президентських виборах 1994 року продовжили свої зусилля з наповнення політичного іміджу Л. Кравчука харизматичними рисами. Близькі до адміністрації Л. Кравчука політологи М. Михальченко та В. Андрущенко висунули тезу про Л. Кравчука як "духовного лідера українського народу" [Михальченко та Андрущенко, 1996, с. 82]. Втім, подальша еволюція образу першого президента пішла за зовсім іншою траєкторією, багато в чому схожою з долею Михайла Горбачова.

Загалом, політична історія України 1991–2024 років постає як безперервний процес суспільних очікувань на харизматичне лідерство та розчарувань практикою використання черговим претендентом здобутих владних повноважень. Цикли "несправдженої" харизматичної легітимації накладаються

на кризові процеси, позначені болісними соціальними, економічними, політичними трансформаціями, а з 2014 року й необхідністю протистояти зовнішній агресії.

Підвищений запит на харизматичне лідерство спостерігаємо в публічному просторі України з другої половини 1990-х років. Зокрема, очікування приходу в українську політику харизматичного лідера для одних бажаного, для інших – загрозового, спонукали до відповідних рефлексій вітчизняних інтелектуалів [Кухта та Теплоухова, 1996; Шарварок, 1998; Зущик та ін., 1999; *Харизма і демократія*, 1999; Головинський, 2000; Попок, 2001; Кузнецова, 2002]. Вакансія національного лідера стала особливо помітною в умовах дискредитації інституційної харизми чинного на той час президента Леоніда Кучми.

За цих умов виник суспільний запит на яскраве публічне лідерство, відповіддю на який стала персоніфікація політичного простору. З кінця 1990-х років в Україні відбувається перехід на лідерські принципи формування і діяльності партій, відповідна перебудова і технологічний супровід виборчих кампаній, фокусування на особистостях провідних політиків уваги ЗМІ тощо.

Продуктом цих політичних технологій стали публічні іміджі українських топполітиків, які ставали президентами країни або претендували на вищий державний пост. Віктор Ющенко, Юлія Тимошенко, Віктор Янукович, Володимир Зеленський у різний час і в різних обставинах "приміряли" на себе модель харизматичного лідерства в Україні, але навіть після здобуття владних повноважень ці політики не реалізовували функціонал харизматичної моделі легітимації влади в класичному варіанті. Досить швидко атрибути їхньої харизматичності втрачали свою силу або ставала очевидною їхня штучність.

Слід визнати, що в умовах конкурентної політики, що розвивається за ринковими принципами, харизматична "місія" стає привабливою "упаковкою" для політичного товару, який, зокрема, "продається" під час виборів. Політика, що розвивається за законами шоу-бізнесу, часто вдається до імітації харизми, використовуючи зовнішні її атрибути для досягнення короточасного медійного чи електорального ефекту. Очікування масами справжнього харизматичного лідерства та намагання "підробити" харизму численними претендентами на владні повноваження є органічною частиною існуючої системи попиту-пропозиції на політичному ринку, що має вже досить тривалу історію вивчення [Glassman, 1975; Falco, 2010].

На думку дослідниці виборчих технологій Л. Кочубей, елементи штучної харизматичності виникають здебільшого як результат застосування технології "штучно створених ситуацій". Відбувається імітація харизматичного ефекту в локальному просторі підготовленої політичної акції: "Уміло організовані мітинги та зустрічі з виборцями включають механізм психічної індукції, коли громадськість у часових межах заданої програми сприймає і репродукує ті політичні істини, які виголошує лідер" [Кочубей, 2006, с. 185]. Електронні медіа мають можливість посилювати та транслювати цей ефект на значно ширшу аудиторію. Але в будь-якому разі цей ефект не може бути тривким без відповідної суспільно-політичної дії.

Деякі автори намагаються відмежувати поняття харизми від імітаційних практик, вважаючи харизму явищем принципово "антитехнологічним". Такий підхід заснований на тому аргументі, що дії і рішення справжнього харизматичного лідера в політиці неможливо не лише запрограмувати, але навіть і передбачити [Покальчук, 2002]. Однак практика сучасних публічних комунікацій демонструє впевнену перемогу технологій над імпрровізаціями та "штучності" над "органічністю".

Водночас, на нашу думку, було б помилкою розглядати сценарії реалізації харизматичного лідерства ізольовано від питання про зміст суспільних очікувань та конкретний "порядок денний", що стоїть перед спільнотою в певний момент її історичного буття.

Важливою детермінантою успіху національного лідера в посткомуністичному світі стала відповідність пропонованої ним моделі ідентичності інституційному дизайну політичної системи, в межах якої він / вона діє, культурним передумовам та реальним завданням, які постали перед спільнотою в процесі її самоорганізації. Спільною рисою національних лідерів пострадянського простору є те, що вони, в тій чи іншій формі, мусили дати "нову версію" ідентичності для своїх народів.

Власне цією здатністю сформулювати і особистим прикладом представити ту модель ідентичності, яка є найбільш адекватною конкретній ситуації певної спільноти, її очікуванням, надіям та інстинктивним преференціям здебільшого і вимірюється успіх політичного лідерства та міра харизматичності його носія. Яскраво вираженими ці якості були, зокрема, у лідерів "кольорових революцій" 2003–2004 рр. Міхеїла Саакашвілі в Грузії та Віктора Ющенка в Україні, які стали президентами своїх країн на хвилі всенародного піднесення.

Висновки. Перехідний період у нових незалежних державах породжує значний запит на харизматичне лідерство, що має на меті в прискореному режимі подолати інституційну невизначеність та світоглядну амбівалентність суспільства. Харизматична легітимація в цій ситуації утверджує загально-визнаний вектор розвитку та його світоглядну основу, формує легітимний центр влади, приводить до часткової або повної заміни еліти.

Харизма національного лідера за цих умов відображає віру суспільства в цінності та цілі, які ним проголошуються, а також у ті заходи і засоби, які застосовуються для організації державного життя і розв'язання ключових проблем національного становлення. Харизма лідера виявляється в упевненості у власних силах та власній місії, а про визнання її суспільством свідчить безумовна довіра до лідера та уявлення про його надзвичайні здібності та успішність.

Сприятливим чинником для появи харизматичної пропозиції є персоніфікація політики, що в умовах незрілості суспільства та еліти стає полем суперництва особистостей, а не програм чи ідеологій. Водночас, загострення політичної конкуренції та перехід політики на ринкові принципи функціонування

призводить до поширення явища псевдохаризми, що стає елементом політичної технології.

За умов більш стабільного розвитку політичних систем нових незалежних держав зазвичай утверджується т. зв. інституційна харизма. Вона формується тоді, коли вже саме розміщення політичної фігури на вершині владної піраміди може додати її образу харизматичності у сприйнятті масою. На цій особливості політичного лідерства побудовані технології конструювання харизматичного образу, які ми бачимо, зокрема, у своєму наймасштабнішому втіленні в діяльності команди В. Путіна, а також в інших лідерських політичних проектах на пострадянському просторі.

У більшості випадків саме персона президента стає на пострадянському просторі символом соціокультурних змін та центром прийняття і реалізації відповідних доленосних для нації рішень. Цінності, здатні консолідувати суспільство, вивести його членів зі стану соціальної аномії не стільки успадковуються від попереднього "культурного рівня", скільки навіюються безпосереднім контактом з психічною реальністю лідера. Здатність до такої ціннісно-емоційної індукції є тією рисою, що відрізняє харизматичного лідера.

Очевидно, що прийняття і реалізація важливих рішень національним лідером безпосередньо пов'язані з його суспільною легітимністю, а тому насправді кардинальні зміни в житті своїх народів здатні лише політики, наділені якщо не класичною формою харизми, то принаймні її послабленою модифікацією.

Світоглядні засади і стилістика, які обираються при цьому, можуть кардинально відрізнитися, залежно від національних традицій, масштабів країни, темпераменту і навіть економічних чинників державного розвитку. У довгостроковій перспективі ці особливості політичної персоніфікації впливають на сам образ національної державності, стаючи складовою частиною національної ідентичності. Сучасний стереотипний образ білоруса так чи інакше перебуває під впливом проєкції персони О. Лукашенка, на колективну ідентичність туркмен вплинув період правління С. Ніязова, незважаючи на всю суперечливість сприйняття особи М. Саакашвілі в Грузії, його вплив на національну ментальність і політичну культуру власного народу лишається незаперечним.

У цьому поєднанні інституційних, світоглядно-культурних та психологічних чинників особистість лідера відіграє цементуючу і формотворчу роль. За одних умов цій ролі більше відповідає класичне харизматичне лідерство, і тоді виникає запит на відповідну особистість. За інших умов більш ефективним є "іконне" лідерство, що дозволяє доповнювати елементи харизматичної легітимації традиційними та раціональними мотиваціями.

Важливою обставиною реалізації особистої харизми політика в практичній площині є інституційна трансформація держави, що здійснюється під впливом його авторитету. Особливо актуальною ця проблема стає в умовах становлення нових національних держав.

У процесі становлення національної державності **нормативно-регулятивна** складова формується разом з основними елементами політичного дизайну і фіксує їхній стан та механізми функціонування, що сформувалися внаслідок сукупної дії динамічних чинників – політичної конкуренції, боротьби ідей та світоглядних уявлень, компромісів і консенсусів з приводу пропонованих принципів і норм суспільного співжиття.

На етапі рутинізації харизми правлячий режим, який монополізував владні ресурси, залучає додаткові інструменти своєї легітимності. Зазвичай ідеться про зміни до конституції, якими скасовується обмеження на кількість термінів президентства, встановлення довічного президентства тощо. Коли харизма діє вповні, вона вимагає, скоріше, зняття регулятивних обмежень, ніж регламентації владних повноважень її носія.

Дещо меншу міру інертності, а отже, й більшу операціональність виявляє **інституційна** складова політичної системи. Створення нових органів управління, виникнення привілейованих груп послідовників, нові механізми і традиції управління супроводжують, як правило, процес встановлення харизматичного панування.

Слід зауважити, що нормативні й інституційні інновації є досить доказовими щодо явища харизми, але вони лише фіксують її дію на суспільство. Натомість світоглядні і психологічні зміни відображають сутність харизматичної дії, але при цьому їх досить важко з очевидністю встановити й виокремити в сукупності явищ колективної свідомості. Більш чи менш доказовими у цьому сенсі можуть бути лише дані опитувань громадської думки та виявлення знакових елементів дискурсу.

Але саме по собі явище харизми як ефект особливого типу стосунків між лідером, його групою послідовників та загалом виникає і утверджується передовсім у сфері **суспільної комунікації**. Саме в інформаційно-комунікативній площині зароджується феномен довіри до політика і його місії, уявлення про особливі якості людини і її здатність упоратися з суспільно-історичним викликом, який постав перед спільнотою.

Загалом, досвід харизматичної легітимації влади в нових незалежних державах, що утворилися після розпаду СРСР, демонструє, що політична харизма може розвиватися в площині практичної політики за трьома сценаріями:

А) Занепад і дискредитація харизматичного лідерства, яке не дістало свого інституційного оформлення та не перейшло в етап рутинізації, що супроводжується закоріненням відповідних цінностей, практик, символів та політичних ритуалів у повсякденне політичне життя спільноти. "Розчарування" в харизматичних лідерах за цих умов є цілком закономірним явищем на тлі інституційного та світоглядного хаосу і зростаючої конфліктності, яких не вдалося подолати авторитетом влади. Найбільш яскравими прикладами тут є політичні фігури Ющенка та Саакашвілі.

Б) Утвердження стійкого політичного режиму, більшою чи меншою мірою авторитарного, у випадку успішної рутинізації та консолідації владних інститутів

навіть слабкі харизми очільників держави мають властивість перетворюватися на стійкі підстави легітимності не лише самого лідера, але й очолюваної ним держави (Лукашенко, Путін, Назарбаєв, Алієв та ін.).

В) Спроба авторитарної монополізації влади, що здійснюється за умов відсутності необхідних особистих якостей чи соціально-політичних передумов для реалізації харизматичної моделі (В. Янукович), що призводить до подальшої дестабілізації та втрати контролю над суспільно-політичною ситуацією з боку держави, а відтак наближає її до статусу failed state.

Перспективи подальших досліджень. Найбільш суперечливим аспектом теорії харизматичного лідерства в політичній сфері залишається питання про його обумовленість специфічним суспільним запитом, що виникає в умовах кризи або переходу до нової державно-політичної форми. Супутньою проблемою також залишається питання про критерії відповідності потенційного лідера цьому запиту.

Подальше дослідження цих проблем вважаємо перспективним у напрямі компаративістики, а також шляхом залучення додаткових даних зі сфер соціології та соціальної психології.

Логічним продовженням компаративних студій політичної культури посткомунізму є виявлення специфічних рис та обставин розвитку нових незалежних держав у контексті формування "запиту" на харизматичне лідерство. Необхідно встановити чинники, які сприяють реалізації такої форми політичної дії, і ті, які перешкоджають цьому.

Можна висловити припущення, що у цьому вимірі посткомуністичні суспільства суттєво відрізняються, оскільки вступають в дію соціокультурні детермінанти, закорінені в більш глибокі шари колективної свідомості та психології, ніж ті, що були засвоєні на спільному досвіді перебування в СРСР. Вирішального значення тут набувають риси національного характеру, специфіка історичного досвіду та засвоєні протягом минулих сторіч спільнотою форми і принципи суспільної самоорганізації. Очевидно, що за цими критеріями ситуація в Росії, Грузії, Україні чи Туркменістані може кардинально відрізнятися.

Бібліографічні посилання

- Батенко, Т. (2000). *Королі СНД: Портрети дванадцяти президентів (тенденції та закономірності розвитку в пострадянському просторі)*. Львів: Кальварія.
- Білий, О. (1997). Ідея суверенітету і стратегії урядування. В *Демони миру та боги війни. Соціальні конфлікти посткомуністичної доби* (с. 373–389). Київ: Політична думка.
- Галкин, А. А., & Красин, Ю. А. (1998). *Россия на перепутье. Авторитаризм или демократия: варианты развития*. Москва: Весь мир.
- Головинський, К. (2000). Харизма та лідерство в умовах кризи. *Людина і політика*, 6, 8–10.
- Ельцин, Б. Н. (1990). *Исповедь на заданную тему*. Вильнюс: Балтикон.
- Зеленько, Г. (2006). Контексти політичного лідерства на пострадянському просторі. *Політичний менеджмент*, Спеціальний випуск, 136–146.

- Зущик, Ю. М., Кривошеєнко, Д. В., & Яблонський, В. М. (1999). *Фігури. Політичне лідерство в сучасній Україні*. Київ: Альтерпрес.
- Іванченко, Р. (1992). *Україна від Кия до Кравчука*. Київ: Український письменник.
- Кармазіна, М. (2005). Деякі особливості президентства на пострадянському просторі (1991–2004 рр.). *Політичний менеджмент*, 3, 28–41.
- Коржаков, А. (1997). *Борис Ельцин: от рассвета до заката*. Москва: Интербук.
- Кочубей, Л. (2006). Політичне лідерство і PR-діяльність. *Політичний менеджмент, Спеціальний випуск*, 183–190.
- Кузнецова, С. В. (2002). *Політичне лідерство: сутність та механізми формування в Україні* (Автореф. дис... канд. політ. наук). Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ.
- Кухта, Б., & Теплоухова, Н. (1996). *Політичні еліти і лідери* (2-ге видання). Львів: Кальварія.
- Михальченко, Н. И., & Андрущенко, В. П. (1996). *Беловежье. Л. Кравчук. Украина 1991–1995*. Киев: Украинский центр духовной культуры.
- Покальчук, О. (2002). Психологічні помилки політичного лідера. *Наукові студії з соціальної та політичної психології*, 6(9), 208–215.
- Попок, А. А. (2001). *Коли превалюють амбіції лідерів, програє Українська держава*. Київ.
- Потехін, О. (1998). Білоруська модифікація суспільно-політичного розвитку. *Політична думка*, 14, 85–95.
- Розумний, М. М. (2024). Передумови демократичного вибору в нових незалежних державах. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія 22. "Політичні науки та методики викладання соціально-політичних дисциплін"* (Том 22), 36, 5–17.
- Ротман, Д. Г., Веремеева, Н. П., Левицкая, И. В., & Правдивец, В. В. (2003). Белорусский вариант харизмы. *Социологические исследования*, 3, 20–28.
- Рудич, Ф. (2007). Політичне лідерство в країнах Центральної і Східної Європи. *Політичний менеджмент, Спеціальний випуск*, 4–15.
- Сааданбеков, Ж. С. (2000). *Сумерки авторитаризма: закат или рассвет?* Киев: Ника-центр.
- Туманов, С. В., Гаспарашвили, А. Т., & Митева, Л. Д. (2003). Политическое харизматическое лидерство в России: мифы и реалии. *Социологические исследования*, 3, 20–28.
- Ультыонов, Г. (1997). Олександр Лукашенко: влада від Бога чи чортик з тавлінки. *Нова хвиля*, 1, 14–16.
- Харизма і демократія: європейські традиції та українські реалії*. (1999). Політична думка, 16.
- Чемерис, В. Л. (1994). *Президент: Роман-есе*. Київ: Видавництво СП "Свенас".
- Шарварок, О. (1998). Три гердани на одне чоло (Роздуми про національного героя). *Політична думка*, 12, 110–117.
- Ake, C. (1966). Charismatic Legitimation and Political Integration. *Comparative Studies in Society and History*, 9(1), 1–13.

- Antonakis, J., Bastardo, N., Jacquart, P., & Shamir, B. (2016). Charisma: An ill-defined and ill-measured gift. *Annual Review of Organizational and Organizational Behavior*, 3, 293–319.
- Banac, I. (1992). Post-Communism as Post-Yugoslavism: The Yugoslav Non-Revolutions of 1989–1990. In *Eastern Europe in Revolution* (p. 168–187). Cornell University Press.
- Barisione, M. (2023). Reviving Metapersonal Charisma in Max Weber. *Political Theory*, 51(3), 530–555.
- Bensman, J., & Givant, M. (1986). Charisma and modernity. In Glassman, R. M., & Swatos, Jr. W. H. (Eds.). *Charisma, History and Social Structure*. New York.
- Boehmer, E. (2012). Madiba magic. Nelson Mandela's charisma. In Ibrahim, V. & Wunsch, M. (Eds.). *Political Leadership, Nations and Charisma* (p. 159–168). Taylor & Francis Group.
- Brecher, M. (2016). *Political Leadership and Charisma. Nehru, Ben-Gurion, and Other 20th Century Political Leaders: Intellectual Odyssey I*. Montreal: Palgrave Macmillan.
- Camic, C. (1980). Charisma: Its Variety, Preconditions and Consequences. *Sociological Inquiry*, 50(1), 5–23.
- Derman, J. (2012). *Max Weber in Politics and Social Thought: From Charisma to Canonization*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Eatwell, R. (2006). The Concept and Theory of Charismatic Leadership. In A. C. Pinto, R. Eatwell, & S. U. Larsen (Eds.). *Charisma and Fascism in Interwar Europe* (pp. 3–18). Taylor & Francis.
- Falco, R. (2010). *Charisma and Myth*. New York: Continuum International Publishing.
- Friedland, W. H. (1964). For a Sociological Concept of Charisma. *Social forces* (Vol. 43), 112, 18–26.
- Glassman, R. (1975). Legitimacy and manufactured charisma. *Social research* (Vol. 42), 4, 615–636.
- House, R. J. (1977). A 1976 theory of charismatic leadership. In J. G. Hunt, & L. L. Larson (Eds.). *Leadership: the cutting edge* (p. 76–106). Carbondale: Southern Illinois University Press.
- Howell, J. M., & Frost, P. J. (1989). A laboratory study of charismatic leadership. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 43, 243–269.
- Ibrahim, V., & Wunsch, M. (Eds.). (2012). *Political Leadership, Nations and Charisma*. Taylor & Francis Group.
- Lee, T. C. (2018). Can Xi Jinping be the next Mao Zedong? Using the Big Five Model to Study Political Leadership. *Journal of Chinese Political Science / Association of Chinese Political Studies*, 23, 473–497.
- Lepsius, M. R. (1986). Charismatic Leadership: Max Weber's Model and Its Applicability to the Rule of Hitler. In C. F. Graumann & S. Moscovici (Eds.). *Changing Conceptions of Political Leadership*. New York.
- Lindholm, Ch. (1990). *Charisma*. New York: Columbia University Press.
- Linz, J. J. & Stepan, A. (1996). *Problems of Democratic Transition and Consolidation*. Baltimore and London: Johns Hopkins University.
- Madsen, D., & Snow, P. G. (1991). *The Charismatic Bond: political behavior in time of crisis*. Cambridge: Harvard University Press, Mass.
- McDonnell, D. (2016). Populist leaders and coterie charisma. *Political Studies*, 64(3), 719–733.
- Pakulski, J. (1995). Mass Movements and Plebiscitary Democracy: Political Change in Central Eastern Europe. *International Sociology*, 10(4), 409–426.

- Pfaff, S. (2002). Nationalism, Charisma, and Plebiscitary Leadership: The Problem of Democratization in Max Weber's Political Sociology. *Sociological Inquiry* (Vol. 72), 1, Winter, 81–107.
- Pusic, V. (1994). Dictatorships with Democratic Legitimacy: Democracy versus Nation. *East European Politics and Societies*, 8(3), 383–401.
- Sandri, G., Seddone, A., & Venturino, F. (2019). When charisma is no longer enough. Insights on populist parties' leadership from the (Northern) League. *Polish Political Science Review / Polski Przegląd Politologiczny*, 7(1), 80–95.
- Schweitzer, A. (1984). *The Age of Charisma*. Chicago: Nelson-Hall.
- Shils, E. (1965). Charisma, order, and status. *American Sociological Review*, 30, 199–213.
- Tiryakian, E. (1995). Collective Effervescence, Social Change and Charisma: Durkheim, Weber and 1989. *International Sociology*, 10(3), 269–281.
- Tucker, R. C. (1968). The Theory of Charismatic Leadership. In D. A. Rustow (Ed.). *Philosophers, and Kings: Studies in Leadership, Daedalus*, 97(3), Summer, 731–756.
- Weber, M. (1947). *The Theory of Social and Economic Organization* / Trans. by Talcott Parsons. New York.
- Willner, A. R. (1984). *The Spellbinders: Charismatic Political Leadership*. New Haven, CT: Yale University Press.

References

- Ake, C. (1966). Charismatic Legitimation and Political Integration. *Comparative Studies in Society and History*, 9(1), 1–13.
- Antonakis, J., Bastardo, N., Jacquart, P., & Shamir, B. (2016). Charisma: An ill-defined and ill-measured gift. *Annual Review of Organizational and Organizational Behavior*, 3, 293–319.
- Banac, I. (1992). Post-Communism as Post-Yugoslavism: The Yugoslav Non-Revolutions of 1989–1990. In *Eastern Europe in Revolution* (p. 168–187). Cornell University Press.
- Barisione, M. (2023). Reviving Metapersonal Charisma in Max Weber. *Political Theory*, 51(3), 530–555.
- Batenko, T. (2000). *Koroli SND: Portrety dvanadtsyaty prezydentiv (tendentsiyi ta zakonmirnosti rozvytku v postradyans'komu prostori)* [Kings of the CIS: Portraits of twelve presidents (trends and patterns of development in the post-Soviet space)]. Lviv: Kal'variya [in Ukrainian].
- Bensman, J., & Givant, M. (1986). Charisma and modernity. In R. M. Glassman, & Swatos, Jr. W. H. (Eds.). *Charisma, History and Social Structure*. New York.
- Bilyy, O. (1997). Ideya suverenitetu i stratehiyi uryaduvannya. V *Demony myru ta bohy viyny. Sotsial'ni konflikty postkomunistychnoyi doby* (s. 373–389) [The idea of sovereignty and governance strategies. In Demons of peace and gods of war. Social conflicts of the post-communist era]. Kyiv: Politychna dumka [in Ukrainian].
- Boehmer, E. (2012). Madiba magic. Nelson Mandela's charisma. In Ibrahim, V. & Wunsch, M. (Eds.). *Political Leadership, Nations and Charisma* (p. 159–168). Taylor & Francis Group.

- Brecher, M. (2016). *Political Leadership and Charisma. Nehru, Ben-Gurion, and Other 20th Century Political Leaders: Intellectual Odyssey I*. Montreal: Palgrave Macmillan.
- Camic, C. (1980). Charisma: Its Variety, Preconditions and Consequences. *Sociological Inquiry*, 50(1), 5–23.
- Chemerys, V. L. (1994). *Prezydent: Roman-ese* [The President: A novel-essay]. Kyiv: Vydavnytstvo SP "Svenas" [in Ukrainian].
- Derman, J. (2012). *Max Weber in Politics and Social Thought: From Charisma to Canonization*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Eatwell, R. (2006). The Concept and Theory of Charismatic Leadership. In A. C. Pinto, R. Eatwell, & S. U. Larsen (Eds). *Charisma and Fascism in Interwar Europe* (p. 3–18). Taylor & Francis.
- El'tsyn, B. N. (1990). *Ispoved' na zadannuyu temu* [Confession on a given topic]. Vilnius: Baltykon [in Russian].
- Falco, R. (2010). *Charisma and Myth*. New York: Continuum International Publishing.
- Friedland, W. H. (1964). For a Sociological Concept of Charisma. *Social forces* (Vol. 43), 112, 18–26.
- Galkin, A. A., & Krasin, Y. A. (1998). *Rossiya na pereput'e. Avtorytaryzm yly demokratyya: varyanty razvytyya* [Russia at a crossroads. Authoritarianism or democracy: development options]. Moskva: Ves' mir [in Russian].
- Glassman, R. (1975). Legitimacy and manufactured charisma. *Social research* (Vol. 42), 4, 615–636.
- Holovyns'kyi, K. (2000). Kharyzma ta liderstvo v umovakh kryzy [Charisma and leadership in times of crisis]. *Lyudyna i polityka*, 6, 8–10 [in Ukrainian].
- House, R. J. (1977). A 1976 theory of charismatic leadership. In J. G. Hunt, & L. L. Larson (Eds). *Leadership: the cutting edge* (p. 76–106). Carbondale: Southern Illinois University Press.
- Howell, J. M., & Frost, P. J. (1989). A laboratory study of charismatic leadership. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 43, 243–269.
- Ibrahim, V., & Wunsch, M. (Eds). (2012). *Political Leadership, Nations and Charisma*. Taylor & Francis Group.
- Ivanchenko, R. (1992). *Ukrayina vid Kyi do Kravchuka* [Ukraine from Kyi to Kravchuk]. Kyiv: Ukrayins'kyi pys'mennyk [in Ukrainian].
- Karmazina, M. (2005). Deyaki osoblyvosti prezidentstva na postradyans'komu prostori (1991–2004 rr.) [Some features of the presidency in the post-Soviet space (1991–2004)]. *Politychnyy menedzhment*, 3, 28–41 [in Ukrainian].
- Kharyzma i demokratiya: yevropeys'ki tradytsiyi ta ukrayins'ki realiyi* [Charisma and democracy: European traditions and Ukrainian realities]. (1999). *Politychna dumka*, 16 [in Ukrainian].
- Kochubey, L. (2006). Politychne liderstvo i PR-diyal'nist' [Political leadership and PR activities]. *Politychnyy menedzhment, Spetsial'nyy випуск*, 183–190 [in Ukrainian].
- Korzhakov, A. (1997). *Boris El'tsyn: ot rassveta do zakata* [Boris Yeltsin: from dawn to dusk]. Moskva: Interbuk [in Russian].

- Kukhta, B., & Teploukhova, N. (1996). *Politychni elity i lidery* (2-he vydannya) [Political elites and leaders (2nd edition)]. Lwiv: Kal'variya [in Ukrainian].
- Kuznetsova, S. V. (2002). *Politychne liderstvo: sutnist' ta mekhanizmy formuvannya v Ukrayini* (Avtoref. dys... kand. polit. nauk) [Political leadership: essence and mechanisms of formation in Ukraine (Author's dissertation... candidate of political sciences)]. Kyiv: Kyiv natsional'nyy un-t im. Tarasa Shevchenka. Kyiv [in Ukrainian].
- Lee, T. C. (2018). Can Xi Jinping be the next Mao Zedong? Using the Big Five Model to Study Political Leadership. *Journal of Chinese Political Science / Association of Chinese Political Studies*, 23, 473–497.
- Lepsius, M. R. (1986). Charismatic Leadership: Max Weber's Model and Its Applicability to the Rule of Hitler. In C. F. Graumann & S. Moscovici (Eds.). *Changing Conceptions of Political Leadership*. New York.
- Lindholm, Ch. (1990). *Charisma*. New York: Columbia University Press.
- Linz, J. J., & Stepan A. (1996). *Problems of Democratic Transition and Consolidation*. Baltimore and London: Johns Hopkins University
- Madsen, D., & Snow, P. G. (1991). *The Charismatic Bond: political behavior in time of crisis*. Cambridge: Harvard University Press, Mass.
- McDonnell, D. (2016). Populist leaders and coterie charisma. *Political Studies*, 64(3), 719–733.
- Mykhal'chenko, N. Y., & Andrushchenko, V. P. (1996). *Belovezh'e. L. Kravchuk. Ukrayna 1991–1995* [Belovezhye. L. Kravchuk. Ukraine 1991–1995]. Kiev: Ukraynskyi tsentr dukhovnoy kul'tury [in Russian].
- Pakulski, J. (1995). Mass Movements and Plebiscitary Democracy: Political Change in Central Eastern Europe. *International Sociology*, 10(4), 409–426.
- Pfaff, S. (2002). Nationalism, Charisma, and Plebiscitary Leadership: The Problem of Democratization in Max Weber's Political Sociology. *Sociological Inquiry* (Vol. 72). 1, Winter, 81–107.
- Pokal'chuk, O. (2002). Psykholohichni pomylky politychnoho lidera [Psychological errors of a political leader]. *Naukovi studiyi z sotsial'noyi ta politychnoyi psykholohiyi*, 6(9), 208–215 [in Ukrainian].
- Popok, A. A. (2001). *Koly prevalyuyut' ambitsiyi lideriv, prohraye Ukrayins'ka derzhava* [When the ambitions of leaders prevail, the Ukrainian state loses]. Kyiv [in Ukrainian].
- Potyekhin, O. (1998). Bilorus'ka modyfikatsiya suspil'no-politychnoho rozvytku [Belarusian modification of socio-political development]. *Politychna dumka*, 14, 85–95 [in Ukrainian].
- Pusic, V. (1994). Dictatorships with Democratic Legitimacy: Democracy versus Nation. *East European Politics and Societies*, 8(3), 383–401.
- Rotman, D. H., Veremeeva, N. P., Levitskaya, Y. V., & Pravdivets, V. V. (2003). Belorusskiy variant kharizmy [Belarusian variant of charisma]. *Sotsyologicheskkiye issledovaniya*, 3, 20–28 [in Russian].
- Rozumnyy, M. M. (2024). Peredumovy demokratychnoho vyboru v novykh nezaleznykh derzhavakh [Prerequisites of democratic choice in new independent states]. *Naukovyy*

chasopys Ukrayins'koho derzhavnoho universytetu imeni Mykhayla Drahomanova. Seriya 22. "Politychni nauky ta metodyky vykladannya sotsial'no-politychnykh dystsyplin" (Tom 22). 36, 5–17 [in Ukrainian].

- Rudych, F. (2007). Politychne liderstvo v krayinakh Tsentral'noyi i Skhidnoyi Yevropy [Political leadership in the countries of Central and Eastern Europe]. *Politychnyy menedzhment, Spetsial'nyy vypusk*, 4–15 [in Ukrainian].
- Saadanebekov, ZH. S. (2000). *Sumerky avtorytaryzma: zakat yly rassvet?* [Twilight of authoritarianism: sunset or dawn?]. Kiev: Nica-tsentr [in Russian].
- Sandri, G., Seddone, A., & Venturino, F. (2019). When charisma is no longer enough. Insights on populist parties' leadership from the (Northern) League. *Polish Political Science Review / Polski Przegląd Politologiczny*, 7(1), 80–95.
- Schweitzer, A. (1984). *The Age of Charisma*. Chicago: Nelson-Hall.
- Sharvarok, O. (1998). Try gerdany na odne cholo (Rozdumy pro natsional'noho heroya) [Three gerdans on one forehead (Reflections on a national hero)]. *Politychna dumka*, 12, 110–117 [in Ukrainian].
- Shils, E. (1965). Charisma, order, and status. *American Sociological Review*, 30, 199–213.
- Tiryakian, E. (1995). Collective Effervescence, Social Change and Charisma: Durkheim, Weber and 1989. *International Sociology*, 10(3), 269–281.
- Tucker, R. C. (1968). The Theory of Charismatic Leadership. In D. A. Rustow (Ed.). *Philosophers, and Kings: Studies in Leadership, Daedalus*, 97(3), Summer, 731–756.
- Tumanov, S. V., Hasparashvili, A. T., & Miteva, L. D. (2003). Politicheskoe kharizmatycheskoe liderstvo v Rossii: mify y realii [Political charismatic leadership in Russia: myths and realities]. *Sotsyologicheskiye issledovaniya*, 3, 20–28 [in Russian].
- Ulyt'onok, H. (1997). Oleksandr Lukashenko: vlada vid Boha chy chortyk z tavlynyky [Alexander Lukashenko: power from God or a devil from a tavlinka]. *Nova khvylya*, 1, 14–16 [in Ukrainian].
- Weber, M. (1947). *The Theory of Social and Economic Organization* / Trans. by Talcott Parsons. New York.
- Willner, A. R. (1984). *The Spellbinders: Charismatic Political Leadership*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Zelen'ko, H. (2006). Konteksty politychnoho liderstva na postradyans'komu prostori [Contexts of political leadership in the post-Soviet space]. *Politychnyy menedzhment, Spetsial'nyy vypusk*, 136–146 [in Ukrainian].
- Zushchuk, YU. M., Kryvosheyenko, D. V., & Yablons'kyi, V. M. (1999). *Fihury. Politychne liderstvo v suchasniy Ukrayini* [Figures. Political leadership in modern Ukraine]. Kyiv: Al'terpres [in Ukrainian].

Інституційний дизайн управління путінської Росії – чинники неспроможності

Ірина Павленко,
кандидат історичних наук,
старший науковий
співробітник,
Національний інститут
стратегічних досліджень

Iryna Pavlenko,
Candidate of Historical Sciences,
Senior Researcher,
National Institute for Strategic
Studies

ORCID: 0009-0008-5176-2538
ira_paw@yahoo.com

Анотація. Основною метою цього дослідження є аналіз стратегії путінського режиму із перетворення РФ на високоцентралізовану автократію з концентрацією повноважень (формальних та неформальних) у президента та центральних органів виконавчої влади зі збереженням конституційних ознак федерації. У статті розглядаються законодавчі зміни, які ухвалювалися впродовж останніх 20 років з метою нівелювання регіональної самоврядності в РФ. Аналізуються особливості регіональної кадрової політики Кремля, яка характеризується значною мобільністю та обмеженою у часі тривалістю перебування чиновників на своїх

посадах. Путінські адміністративні та політичні реформи підкріплювалися змінами системи перерозподілу фінансових ресурсів усередині РФ, а також значним зростанням державного сектору економіки. Крім того, авторка зосередила увагу на неформальних практиках у системі управління путінської Росії. Зокрема на виборі суб'єктів управління державними ресурсами з кола наближених осіб, чимала частка яких пов'язана із силовими та правоохоронними органами РФ; нівелюванні потенційних загроз Кремлю з боку політичних партій навіть т. зв. "системної опозиції"; розділенні (яке відбулося вже під час широкомасштабної агресії РФ проти України) всієї інституційної конструкції системи управління РФ на "візіонерську", спрямовану на реалізацію зовнішньополітичних стратегій В. Путіна, та технократичну, головним завданням якої є забезпечення проєктів "візіонерської" групи та підтримка функціонування РФ як держави.

На основі аналізу широкої бази даних про особливості вибудованої за В. Путіна інституційної моделі державного управління РФ доходимо висновку про повну ліквідацію всередині країни конкурентних груп впливу на політику Кремля та саму перспективу їх формування у майбутньому, що унеможливорює появу альтернативних сценаріїв розвитку Росії. Врахування цього факту переспрямовує пошук "точок вразливості" путінської Росії від теорії елітних груп впливу ("Вежі Кремля") у бік більш практичного аналізу вад системи державного управління та економіки РФ.

Ключові слова: політичний режим, система державного управління, регіональна політика, суб'єкти федерації, місцеве самоврядування, кадрова політика, бюджет, податкова система, політичні партії, державні корпорації, вибори.

Institutional Design of Putin's Governance in Russia – Drivers of Inability

Abstract. The main objective of this study is to analysis the Putin regime's strategy of transforming Russia into a highly centralized autocracy with concentration of powers (formal and informal) in the president and central executive bodies, while preserving the constitutional features of the federation. The article examines the legislative changes that have been adopted over the past 20 years with the aim of levelling regional self-government in the Russian Federation. The author analyses the peculiarities of the Kremlin's personnel policy, which, in particular, at the regional level, is characterized by significant mobility and limited duration of officials' stay in their posts. Putin's administrative and political reforms were supported by changes in the system of redistribution of financial resources within the Russian Federation, as well as by the significant growth of the state sector of the economy. In addition, the author focused on informal practices in the governance system of Putin's Russia. In particular, the selection of entities managing state resources from the circle of close associates, many of whom are connected with the security and law enforcement agencies of the Russian Federation; levelling potential threats to the Kremlin even from political parties of the so-called 'systemic opposition', 'systemic opposition'; the division (which took place during the large-scale aggression of the Russian Federation against Ukraine) of the entire institutional structure of the Russian governance system into a "visionary" one aimed at implementing Putin's foreign policy strategies, and a technocratic one whose main task is to ensure the projects of the 'visionary' group and support the functioning of the Russian Federation as a state.

Based on the analysis of a broad base of data on the peculiarities of the institutional model of state governance built under Putin, the author concludes that competitive groups of influence on the Kremlin's policy and the very prospect of their formation in the future have been completely eliminated within the country, which makes it impossible for alternative scenarios of Russia's development to emerge. Taking this fact into account redirects the search for "vulnerabilities" in Putin's Russia from the theory of elite groups of influence ("Kremlin Towers") towards a more practical analysis of the flaws in the system of public administration and the economy of the Russian Federation.

Keywords: political regime, public administration system, regional policy, federal subjects, local self-government, personnel policy, budget, tax system, political parties, state corporations, elections.

Постановка проблеми. Збройна агресія Росії проти України стала наслідком широко спектра внутрішніх перетворень у РФ, в основі яких лежала ідея імперського відродження. Ця "ідея" виникла на шляху, який пройшло російське суспільство ще з 90-х років минулого століття, відмовившись від спроб побудови в РФ ліберальної демократії. І в цій "ідеї" росіяни набули внутрішнього консенсусу та знайшли чинник збереження власної єдності [Павленко, 2024, с. 82–129]. Саме в реалізацію "ідеї" були покладені всі роки правління В. Путіна.

Система політичного та державного управління вибудовувалася В. Путіним під виконання двох основних завдань:

1 – збереження єдності РФ із повною ліквідацією можливості появи у майбутньому ризиків дезінтеграції;

2 – забезпечення реалізації поставлених цілей із встановлення домінування РФ в Європі та на пострадянському просторі зокрема.

Досягнення цих цілей вимагало від РФ внутрішніх трансформацій. Перетворень зазнала конституційна модель російського федералізму. Російська економіка набула специфічних рис. Інші сфери державного управління також поступово набували характеристик, необхідних для забезпечення реалізації означених вище стратегічних завдань.

Понад те, початок широкомасштабної агресії Росії проти України у 2022 році та, насамперед, невдача із реалізацією початкового плану швидкого захоплення сусідньої країни, внаслідок чого "Спеціальна воєнна операція" переросла у тривалу війну високої інтенсивності – все це спровокувало ще більшу концентрацію політичного режиму в РФ, набуття ним тоталітарних ознак, нового перерозподілу економічних ресурсів. Росія зазнала і надалі зазнає чимало внутрішніх перетворень, головною метою яких є забезпечення внутрішньої стійкості та керованості в умовах появи нових викликів та загроз, що постають перед режимом В. Путіна як результат його власних дій.

Метою статті є аналіз того, наскільки інституційно підготовленою прийшла Росія до початку реалізації ідеї імперського реваншу у 2022 році і яких внутрішніх змін зазнала внаслідок невдачі її реалізації. Без реалістичного розуміння того, якою є РФ з погляду інституційного дизайну управління, як вона забезпечує власну керованість та соціально-економічну спроможність, неможливе адекватне визначення "точок вразливості" цієї країни. Пошук слабких місць у РФ як державі, з огляду на екзистенційний характер війни Росії проти України, є стратегічно важливим завданням і **метою цієї публікації**.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на той факт, що остання війна Росії проти України триває вже 11-й рік, у нашій країні вийшло не так багато публікацій, присвячених саме аналізу системи управління РФ. Серед останніх робіт варто відзначити книгу Вадима Денисенка та Віталія Пировича "Постпутін. Росія, з якою нам доведеться жити наступні 50 років" [Денисенко та Пирович, 2025], а також публікацію кандидатки економічних наук Ольги Іванюк "Реприватизація в Росії та зняття санкцій. Чи спрацює нова гра Путіна" [Іванюк, 2025], у якій авторка описує процеси перерозподілу власності в РФ (націоналізації). Серед досліджень попередніх років хотілося б згадати монографію "Режим Путіна: перезавантаження-2018", видану у Національному інституті стратегічних досліджень у 2018 році за редакції д.політ.н. М. М. Розумного [Розумний, 2018]. Варто зазначити, що чимало досліджень останніх років проводилося українськими експертами у межах "теорії груп", запропонованої російським Комунікаційним холдингом "Мінченко консалтинг" ("Вежі Кремля"). Незважаючи на застосування цієї хибної теорії і висновків, до яких вона спонукала, деякі дослідження в українському аналітичному просторі є цікавими і змістовними за своєю суттю. Як, наприклад, доповідь 2023 року

Інституту майбутнього – "Вежі Кремля. Хто буде ділити спадок Путіна?" [Вежі Кремля..., 2023].

У російському аналітичному просторі досліджень, присвячених трансформаціям російської держави останніх років, очікувань значно більше. Загалом їх можна розділити на дві основні категорії: перша – це роботи, написані в контексті російського державницького офіціозу; і друга – опозиційні, критичні до режиму В. Путіна публікації, видані переважно російською новою міграцією. Серед робіт першої групи, для прикладу, можна згадати публікації, присвячені аналізу: конституційних змін М. В. Демідова [Демидов, 2023] і Е. Ю. Зінченко та Е. Н. Хазова [Зинченко та Хазов, 2020]; російського федералізму [Зинченко та Хазов, 2021], І. А. Двойменного [Двойменный, 2023]; нормативно-правового забезпечення регіонального урядування І. В. Морозової [Морозова, 2023]. Роботи лояльних до В. Путіна дослідників (якщо тільки не мовиться про відверто пропагандистські, позбавлені практичного сенсу роботи) характеризуються зосередженням авторів на аналізі нормативно-правової бази і обходять практичні аспекти реалізації змін, що запроваджуються В. Путіним на місцях. Якщо ж ідеться про політичні процеси, то імітацію їх досліджень якнайкраще демонструють аналітичні публікації вже згадуваного Комунікаційного холдингу "Мінченко консалтинг".

Роботи російських економістів відрізняються більшою практичністю внаслідок того, що базуються на конкретних показниках та цифрах. Разом з тим, такі дослідження є очікувано лояльними до влади, і висновки, яких доходять їх автори, не завжди адекватно відображають проаналізований ними ж фактичний матеріал. Прикладом цього може стати безперечно корисне з погляду своєї інформативності дослідження Рейтингового агентства Експерт – "Регіональні бюджети та економіка в умовах нестабільності: підсумки 2024 року".

Значно цікавішими є публікації російських опозиційних дослідників. Серед яких хотілося б виділити роботи А. Кинєва – російського політолога, фахівця із регіональних політичних процесів у РФ. Зокрема, його книгу "Хто і як керує регіонами Росії. Система управління та адміністративна стійкість влади російських регіонів" (2024 р.) [Кынев, 2024a] та статтю також 2024 р. "Регіональні еліти епохи "СВО": еволюція, стан і сценарії".

Серед західних дослідників варто згадати книгу французького політолога Івана Бло "Росія Путіна" [Blo, 2016], в якій він розглядав різні аспекти імперії, яку будував В. Путін. Ця книга була написана у 2016 р. Інші публікації західних дослідників останніх років, як і переважна більшість публікацій російської опозиційної діаспори, мають переважно історичний або біографічний характер. Тобто присвячені особистості самого В. Путіна та історії його сходження до влади, біографіям його друзів, війні Росії проти України тощо.

Виклад основного матеріалу. Опис будь-якої системи має починатися з того, як вона визначається у нормативно-правовому полі. Тож опис конституційної моделі державного управління та формальних практик її бюджетного забезпечення було першим завданням цього дослідження.

Інституційна формула управління. В основі формальної конструкції країни лежить трирівнева система управління, визначена формальним федералізмом. Це центральний – федеральний рівень управління, рівень суб'єктів федерації та місцеве самоврядування (міста та села).

Центральний рівень представлений:

- Президентом.
- Державною Радою РФ.
- Радою безпеки РФ.
- Федеральними Зборами.
- Федеральними органами виконавчої влади: уряд та система федеральних служб (30) і агентств (18). Останні поділяються на категорії:

- а) служби та агентства, підвідомчі федеральним міністерствам, керівництво якими здійснюється безпосередньо Президентом РФ або урядом РФ;
- б) федеральні служби та агентства, керівництво якими здійснюється безпосередньо урядом РФ.

– Судовою системою (Конституційний Суд, Верховний Суд, суди федерального рівня).

– Органами публічної влади з особливим статусом: Прокуратура, ЦВК, Рахункова палата РФ.

- Центробанком РФ.
- Системою федеральних комітетів.

Федеральні органи виконавчої влади також мають свої регіональні представництва / структури.

Рівень суб'єктів федерації (89, включно з окупованими українськими територіями) формують:

- Республіки (24, включно з окупованими);
- Краї (9);
- Області (48, включно з окупованими);
- Міста федерального значення (Москва, Санкт-Петербург та окупований Севастополь);
- Автономна область (Єврейська);
- Автономні округи (4).

Усі ці суб'єкти проголошуються рівноправними.

Кожна республіка має свою конституцію та законодавство. Край, область, місто федерального значення, автономна область, автономний округ – свій статут та законодавство.

Зазначимо, що всі автономні округи та республіки є національними утвореннями. Проте до списку республік було занесено також окуповані українські території – АРК, т. зв. "ЛНР" та "ДНР". Ці території завойовувалися під гаслами порятунку "русского міра" і, з погляду офіційної пропаганди, є етнічно «русскими». Тож, виникла **структурна суперечність**. За логікою російського федералізму – ці території мали б бути або областями

(як ТОТ Херсонської та Запорізької областей України), або краями. Але вони зберегли республіканський статус. АРК просто не була понижена у статусі (хоча спочатку таке питання не дуже активно, але обговорювалося). "ЛНР" та "ДНР" зберегли свій псевдореспубліканський статус унаслідок дії Федерального конституційного Закону від 17 грудня 2001 року № 6-ФКЗ "Про порядок прийняття в Російську Федерацію та утворення у її складі нового суб'єкта Російської Федерації", згідно з яким "приростання" РФ територіями можливе шляхом приєднання або іноземних держав, або їх частин, "яке здійснюється виключно за взаємною згодою Росії та іншої зацікавленої держави". Тож "ЛНР" та "ДНР" спочатку мали бути визнані Росією як держави, щоб згодом провести обряд єднання, відповідно до норм російського законодавства. До слова, з тимчасово анексованими у 2022 р. територіями Запорозької та Херсонської областей ця складна юридична схема вже не була застосована.

Інститут "губернаторів"

Вищими посадовими особами суб'єктів федерації є їх глави, або губернатори. **На сьогодні 75 з 89 регіонів обирають своїх очільників (т. зв. губернаторів) на прямих виборах. У 14 суб'єктах федерації губернатори обираються місцевими парламентами.** Таку можливість запровадили правки до федерального законодавства 2013 та 2015 років. У республіках та областях свій вибір місцеві представницькі органи влади роблять з-поміж трьох кандидатур, внесених до регіонального парламенту Президентом РФ. Сам президент обирає ці три кандидатури зі списків претендентів, які подають йому політичні партії, представлені у регіональному парламенті та Державній Думі РФ (не більше трьох кандидатів від кожної). Таку систему вибору застосовуються у: **Адігеї, Дагестані, Інгусетії, Північній Осетії-Аланії, Кабардино-Балкарії, Карачаєво-Черкесії, на окупованих територіях Запорізької та Херсонської областей України, в окупованій АРК, та т. зв. "ДНР" та "ЛНР", а також у Ханті-Мансійському, Ямало-Ненецькому та Ненецькому автономних округах.** В автономних округах (які входять до складу інших областей – Тюменської та Архангельської) вибір кандидатів на главу регіону від місцевого представницького органу узгоджується ще й з губернатором області. Партії, що мають представництво у законодавчих зборах округу та Державній Думі РФ висувують свої трійки кандидатів, з-поміж яких губернатор області формує список з п'яти прізвищ і надсилає його Президенту РФ, глава держави обирає трьох з п'яти, і з цих трьох уже місцевий парламент обирає собі керівника округу.

Система обрання, яка, по суті, складається з кількох фільтрів кандидатів, застосовується у неблагонадійних для Кремля регіонах Північного Кавказу, на окупованих українських територіях та в регіонах основного видобутку стратегічних для РФ енергетичних ресурсів. Останніх, зокрема – Ненецький АО, взагалі (щоправда, за неофіційними повідомленнями) планують позбавити залишків автономності, об'єднавши з Архангельською областю всю систему управління.

Новий Федеральний закон 2021 року "Про загальні принципи організації публічної влади в суб'єктах Російської Федерації" закріпив п'ятирічний термін (до цього було "не більше 5 років") повноважень для всіх глав суб'єктів федерації та зняв обмеження обіймати посаду не більше двох термінів підряд (регіони самі мають визначати, чи запроваджувати їм такі обмеження).

У більшості регіонів усе ж таки зберігають систему формальних прямих виборів очільників, як необхідний механізм для зняття соціальної напруги. Губернатори, по суті, відіграють у системі управління РФ роль "поганих бояр", яких час від часу знімає достроково зі своїх посад В. Путін з формулюванням "втратив довіру", або переводить на інші посади. З 2005 по 2020 рр. губернаторів, які "втратили довіру", було 11 [Случаи отставок глав регионов..., 2020]. 9 з них були усунуті зі своїх посад після відкриття проти них кримінальних проваджень у зв'язку зі звинуваченнями у корупції. Після 2020 року радикально публічну практику відставок глав регіонів із застосуванням формулювання "через втрату довіри" почали застосовувати не так часто, віддаючи перевагу просто достроковим відставкам діючих чиновників з наступним призначенням нових, як тимчасово виконувачів обов'язки з їх наступним "обранням". З різними формулюваннями були відправлені достроково у відставку: у 2021 р. 6 глав суб'єктів федерації (5 за власним бажанням і 1 у зв'язку з втратою довіри); у 2022 р. – 5; у 2023 р. – 2; у 2024 р. – 12; у першому кварталі 2025 р. – уже 3.

У середньому В. Путін після свого повернення на посаду президента у 2012 році, змінює по 10 губернаторів на рік. При цьому, у 2012 р. таких відставок було 20 (В. Путін звільнив з посад людей Медведєва).

Цікаво, що традиційними періодами "губернаторопаду" є весна та осінь. Загалом, є розрахунки, що з 2013 по 2023 рр. склад губернаторського корпусу оновився на 84%, а середня тривалість перебування губернаторів на своїх постах становила 5,4 року (якщо врахувати, що термін повноважень становить 5 років – близько половини губернаторів не переобиралися). Частка губернаторів, які обіймали свої посади 2 і більше термінів, становила у 2023 році 16%. На сьогодні ця цифра, очевидно, буде ще меншою, оскільки темпи зміни регіональних глав прискорилися під впливом проблем, спричинених нападом РФ на Україну.

Очікувано, більше 90 % всіх губернаторів є представниками партії влади "Єдина Росія" (ЕР), і ця частка з роками лише зростала [Хлынин, 2023].

Також важливо зазначити, що **більшість губернаторів – це т. зв. "варяги"**, тобто вони не є представниками місцевих еліт [Правила лояльности и цена фаворитов..., 2024]. І це ще один дуже важливий чинник губернаторської чехарди в РФ.

У період прямого призначення губернаторів Президентом РФ (2005–2012 рр.) з 88 призначенців 52 (або 59%) були "варягами". У 2019–2024 рр. – 42 з 52 (82%). Сьогодні серед діючих губернаторів (без урахування окупованих територій) 48 "варягів", або 57%.

Чинники "парашутисти" з інших регіонів, які обіймають вищі посади в регіональних урядах (заступники губернаторів, керівники регіональних урядів,

керівники апаратів адміністрацій регіонів чи губернаторів, головні регіональні фінансисти тощо), **становить майже третину від загальної кількості (26% у 2020 році, 28% у 2023 р.)**. Загалом, **щорічна ротація регіональних чиновників становить 35%, тобто мало хто працює на своїй посаді довше ніж три роки**, будучи при цьому часто ще і не місцевим [Кынев, 2024в].

Чиновники, які знають, що перебуватимуть на своїх посадах недовго, прагнуть максимально використати цей час на власну користь. Тож регіональна корупція в РФ справді велика. Тому, особливо останнім часом, правоохоронні органи почали проводити операції з проріджування лав регіональних чиновників та голів ОМС, відкриваючи кримінальні справи за фактами корупції. Це, у свою чергу, створює додатковий тиск на губернаторів.

Наприклад, за два роки (2023–2025) у Підмосков'ї були арештовані кожен десятий мер і десятки чиновників. Зумовлене це, вірогідно, тим, що губернатором Московської області є А. Воробйов – протеже С. Шойгу. Свою посаду А. Воробйов обіймає фактично (починав як в.о.) з 2013 р. Він встиг сформувати навколо себе тісне коло управлінців та бізнесменів. Цікаво, що спільним у всіх цих арештах є те, що майже всі вони проходили за участі ФСБ [Зачистка клана, 2025].

Одним з наслідків такої політики щодо регіональних управлінців є вкрай низький рівень ефективності виконання чиновниками своїх обов'язків. Проте федеральний центр, подібно готовий піти на таку жертву заради досягнення іншого, значно важливішого для нього результату. Завдяки застосуванню такого принципу формування регіонального управління **вдається запобігти укоріненню губернаторів та об'єднанню місцевих еліт навколо керівників регіонів.** Чиновники просто не встигають обрости зв'язками, і явище, притаманне російським регіонам наприкінці ХХ століття – існування місцевих кланів, стає вже не таким загрозливим, оскільки навіть місцевий бізнес не встигає сформувати сталого зв'язку і впливу на апарат адміністративного управління. До того ж, місцеві бізнес-еліти, зі свого боку, були за останні десятиліття серйозно витіснені великим бізнесом зі столичною пропискою.

Додамо до цього, що, **починаючи з 2000 року, в губернаторів поступово відбирали права призначати тих чи інших чиновників у власні уряди.** Спочатку це були регіональні силовики (МВС, прокуратура). Згодом призначення керівника регіонального фінансового управління почало узгоджуватися із Мінфіном. Окрім формальних практик, застосовують і неформальні обов'язки узгоджувати керівників відомств із їх профільними федеральними міністерствами у Москві, а віцегубернатора з внутрішньої політики – з Адміністрацією президента (АП).

Ця система формальних і неформальних практик, урешті-решт, була закріплена змінами до Конституції РФ 2020 року, які запровадили поняття "єдина система публічної влади", до якої були включені і органи місцевого самоврядування та органи державної влади (стаття 132). Виходячи з цього, Федеральний закон "Про загальні принципи організації публічної влади

в суб'єктах РФ" вказує, що федеральні органи влади можуть брати участь у формуванні органів виконавчої влади суб'єктів федерації.

Таким чином, губернатори перетворилися на короткострокових призначенців-громовідводів з обмеженим впливом навіть на власні регіональні уряди, де керівники профільних відомств більше орієнтовані на виконання наказів з Москви, звідки, по суті, приходять рішення про їх призначення на посади або відставку. Або, як це охарактеризував російський дослідник О. Кинєв, – виконавча вертикаль розпалась на багато паралельних вертикалей і більше не сходиться до губернатора [Кинєв, 2024в].

Щоправда, з часом з'явився **ще один наслідок такої швидкої та масової заміни чиновників – швидке вичерпання кадрового резерву.** Спочатку цю проблему намагалися розв'язати запуском програми "Лідери Росії" (2017–2020 рр.) та програми кадрового резерву (т. зв. "Школа губернаторів", розпочата у 2017 р.). Але випускники цих програм не часто обіймають посади глав регіонів (у середньому не більше 2% випускників), переважно їх відправляють на нижчі адміністративні посади в провінцію. Після заяви 29 лютого В. Путіна "про нову еліту Росії – колишніх учасників СВО" з 1 березня 2024 р. за дорученням президента була розпочата федеральна **кадрова програма "Час героїв"**. Програма реалізується майстернею управління "Сенеж" Вищої школи управління Російської академії народного господарства та державної служби при Президентові РФ (РАНХиГС). Її учасниками можуть стати колишні СВОшники, громадяни РФ з вищою освітою та досвідом управління персоналом, без судимості. У листопаді 2024 р. віцегубернаторам із внутрішньої політики було доручено створювати аналоги програми "Час героїв" у своїх регіонах. На сьогодні програми запущені у Самарській, Тамбовській, Белгородській, Воронежській, Рязанській, Самарській, Тульській, Челябінській областях, Ставропольському краї та в Ханті-Мансійському автономному окрузі, Єврейській автономній області ("Час героїв" – "Доблесть Хінгана"), Кабардино-Балкарії.

Нові державні посади вже отримали 37 учасників "Часу Героїв" з 83 випускників. Серед них: Артем Жога – призначений повноважним представником на Уралі; Артур Орлов, Герой РФ – головою правління Російського руху дітей та молоді "Рух перших"; Герой РФ Владислав Головін – начальником головного штабу Юнармії; ексмер Краснодар, депутат Держдуми Євген Первишов став в.о. глави Тамбовської області (він не воював, проте заявляв, що їздив у зону бойових дій і начебто проходив військову підготовку у Ростовській області); доброволець ЗС РФ Олексій Кондратьєв (уже був сенатором у 2015–2020) – сенатором РФ від Курської області; кавалер двох орденів Мужності Олександр Шляпников – заступником губернатора Калузької області; кавалер трьох орденів Мужності Євген Чинцов – головою міської думи Нижнього Новгорода; Герой РФ Ігор Юргін – в.о. міністра у справах молоді та соціальних комунікацій Республіки Саха (Якутія); кавалер двох орденів Мужності Олександр Суразов – міністром молодіжної політики та спорту Республіки Алтай; доброволець ЗС РФ Костянтин Яшин – генеральним директором НВЦ

безпілотних авіаційних систем "Самара"; Заур Гурцієв – першим заступником мера Ставрополя.

Телеграм-канал "Faridaily" повідомив (а російські ЗМІ розтиражували) з посиланням на депутатів Думи, близьких до Адміністрації Президента РФ, що у Кремлі обговорюються плани, згідно з якими за підсумками виборів **до Держдуми у 2026 році не менше 100 з 450 місць у нижній палаті парламенту приділять учасникам війни проти України**. Минулого року ветерани "СВО" вже масово балотувалися до регіональних законодавчих зібрань, переважно від ЄР. Повідомляється, що **308 учасників СВО з 380 висунутих ЄР стали депутатами різного рівня** [Итоги выборов-2024..., 2024].

Інститут вивчення війни (ISW) повідомляє у своєму звіті, що до 2026 року Кремль планує призначити на посади губернаторів та мерів колишніх військових, які брали участь у війні проти України. Сергій Кириєнко, заступник голови Адміністрації президента Росії, запевнив Володимира Путіна, що **щонайменше 50 ветеранів, які повернулися з війни в Україні, отримають посади мерів і губернаторів у різних регіонах країни**.

Разом з тим, навіть з наведеного списку випускників кадрової програми очевидно, що серед так званих "героїв" чимало невинуватих людей-чиновників. "Нова газета" нарахувала 108 колишніх чиновників та депутатів, які заявили, що пішли на СВО [VIP-фронт, 2025]. Проте у більшості випадків їх участь у війні номінальна. Тобто, формальне засвідчення участі у агресії проти України стало для російських посадовців чинником майбутнього кар'єрного успіху. У програмі кількість випадкових людей мінімізується.

І це очікувано з огляду на те, що заявлені плани з залучення учасників війни до влади є занадто ризикованими (тут варто згадати негативний досвід із вагнерівцями та Пригожиным). Із більшою вірогідністю такі заяви та поширення чуток мають пропагандистський характер та ознаки внутрішнього ІПСО з метою втримати популярність президента серед учасників війни проти України та Z-патріотів.

Місцеве самоврядування

У РФ очевидно є застосування стратегії швидкої ліквідації залишків самоврядування.

Так, реформа місцевого самоврядування 2003 року запровадила принцип, за яким мер, обраний на прямих виборах, міг стати лише спікером муніципального парламенту. Адміністрацію (виконавчий орган влади) очолював найманий працівник (т. зв. сіті-менеджер). Його обирала конкурсна комісія, яка складалася з місцевих депутатів (2/3) та представників регіональних законодавчих зборів (1/3), обраних, до того ж, губернатором.

За такої схеми реальна влада була в призначенця, а не в обраного мера. Їх називали "слабкі мери", а саму систему місцевого самоврядування (МС) "двоголовою". Проте вона гарантувала, що якщо виборці і виберуть випадкову для владної вертикалі людину – фактичної влади та доступу до бюджетних коштів обраний мер не матиме.

Але "двоглова система" створювали якщо не проблеми, то плутанину – кого ж насправді вважати головою міста?

Так звана мала реформа місцевого самоврядування, проведена у 2014 році, дозволила регіонам самостійно замінювати прямі вибори мерів міст непрямыми призначеннями місцевими радами депутатів. Були запроваджені дві можливі форми призначення мерів (як альтернативні прямим виборам):

1. Той-таки найманий сіті-менеджер, обраний конкурсною комісією, оголошувався мером. Таку систему прозвали "одноголовою". При цьому, склад комісії змінили – відтепер губернаторська квота становила половину голосів, плюс сам губернатор отримував право делегувати своїх представників самостійно, оминаючи голосування у регіональному парламенті. Також у багатьох регіонах голос губернатора (у разі патової ситуації – 50/50) ставав вирішальним.

2. Голова муніципалітету обирався з-поміж депутатів, але після обрання втрачав представницький мандат і ставав головою адміністрації.

Як результат, якщо у 2008 році 73% всіх глав російських міст пройшли через муніципальні вибори, до у 2019 році таких було вже 12% [Вопросы мэроздания..., 2024].

На сьогодні в Росії лишилося 4 адміністративні центри, де мерів обирають на прямих виборах: **Якутськ, Хабаровськ, Абакан та Анадир**. Москва, Санкт-Петербург та окупований Севастополь обирають своїх мерів на прямих виборах, оскільки мають окремий статус міст федерального значення.

Так само, як і на регіональному рівні, на рівні місцевого самоврядування застосовується практика частоті кадрової ротації. Середній час перебування на посаді глави регіонального центру 2–3 роки, і, зазвичай, ці посади віддаються призначенням з регіональних адміністрацій.

Новий федеральний закон від 20 березня 2025 року про засади місцевого самоврядування закріпив існуючу систему виборів або призначення глав муніципальних утворень, цього разу чітко визначивши терміни повноважень – 5 років. Нововведенням тут стало призначення голови муніципалітету з-поміж кандидатів, представлених губернатором. Також закон запровадив положення, за яким місцева рада депутатів може бути розпущена федеральним законом або через суд у разі ухвалення нею рішення, що суперечить законодавству та Конституції РФ (що є посиленням централізації), а **голова муніципального утворення (навіть обраний на прямих виборах) може бути відправлений у відставку президентом через "втрату довіри" або губернатором, якщо він не виконав розпорядження після "винесення попередження" або "догани", та через "неналежне виконання обов'язків". Самі депутати місцевих рад жорстко прив'язані до своїх фракцій імперативним мандатом.**

Головним нововведенням закону є створення однорівневої системи організації місцевого самоврядування (щоправда, з можливістю збереження дворівневої, вочевидь – як перехідного заходу). Тобто: місцеве самоврядування здійснюється у трьох видах муніципальних утворень – міський

округ, муніципальний округ, внутрішнє міське муніципальне утворення міста федерального значення. Проте у суб'єктах федерації з *"соціально-економічними, історичними, національними та іншими особливостями"* місцеве самоврядування може здійснюватися у міських округах, муніципальних округах та (або) муніципальних утвореннях, що *"утворюють дворівневу систему організації місцевого самоврядування (поселення (сільські та міські) і муніципальні райони)"*. Старости в селах призначаються депутатами муніципального утворення. *"З метою розвитку соціальної, транспортної та іншої інфраструктури законом суб'єкта РФ може бути передбачене утворення муніципальних утворень у межах об'єднання території кількох муніципальних утворень"*. Закон, при цьому, скасував форму представництва для дворівневої моделі – коли місцева рада складалася з представників глав та депутатів поселень, що входять до складу муніципального району [Об общих принципах организации местного самоуправления..., 2025].

Як бачимо, новий закон відображає тенденцію до жорсткої централізації та укрупнення.

Партійна складова

Ще одним фактором централізації системи управління стало **запровадження з 2003 року системи виборів до регіональних парламентів за партійними списками (у поєднанні з одномандатними чи багатомандатними округами – змішана система застосовується у більшості місцевих виборів)**. Але, що важливо, – **за діючої заборони регіональних партій та блоків**.

Якийсь час у місцевих представницьких органах знаходили своє місце представники т. зв. системної та навіть несистемної опозиції. Наприклад, у Москві востаннє у 2019 р. у місцевих законодавчих зборах мали представництво 4 депутати від "Яблука". У 2023 р. на виборах у міськради Єкатеринбургу та Великого Новгороду "Яблуко" набрало 9,24 і 7,54% голосів, відповідно. Проте на сьогодні, після трьох років війни, **з несистемною опозицією в РФ уже фактично покінчено, а системна знаходиться у кризі**. Навіть КПРФ, яка ще вчора багатьма сприймалася як єдина реальна альтернативна сила всередині РФ, сьогодні почала втрачати електоральну підтримку. Це стало результатом переслідувань з боку влади, яка не могла допустити зростання популярності комуністів і почала переслідувати її нового можливого лідера П. Грудініна (за підсумками президентських виборів 2018 року зайняв 2-ге місце, набравши голосів 11,77%), перешкоджати участі представників партії у регіональних виборах. Сама КПРФ так і не замінила Г. Зюганова, який привів свою партію до кризи, будучи неспроможним до протестної діяльності [КПРФ по итогам выборов ухудшила позиции в регионах, 2023]. Хоча на виборах до Державної Думи 2021 р. КПРФ збільшила своє представництво з 42 до 57 депутатів (тоді партія сприймалася росіянами як основна альтернативна сила "Єдиній Росії" і збирала чимало голосів протестного електорату та навіть т. зв. "розумного голосування" О. Навального), згодом почала помітно втрачати електоральну

підтримку. Зараз Г. Зюганову довіряють лише 2% респондентів, хоча партію готові підтримувати 8% виборців, і це менше від її традиційних раніше 10–11%. Навіть за опитуваннями самої КПРФ партія опустилася з 13% підтримки (серед виборців, що ще не визначилися, чи братимуть узагалі участь у виборах) у 2022 році до 9% у 2024 [Трансформация электората КПРФ за период СВО..., 2024]. На відміну від Г. Зюганова, голова ЛДПР Л. Слуцький взагалі не входить до топ-10 політиків за рейтингами підтримки, проте його партія дещо збільшила популярність до 9%. Рейтинг проєктів Кремля "Нові Люди" та "Справедлива Росія – за правду" (СЗРП) – 4% і 3% відповідно (серед тих, хто ще не визначився, чи візьме участь у наступних виборах) [Рейтинги февраля 2025 года..., 2025].

У регіонах, за підсумками Єдиного дня голосування 2023 р., ЄР отримала 2/3 місць у всіх законодавчих зборах, окрім Хакасії, а КПРФ втратила другі позиції у Забайкальському краї, Архангельській, Іванівській, Кемеровській та Смоленській областях, пропустивши вперед ЛДПР, а в Якутії – "Нових людей". У 2024 р. тренд на втрату КПРФ позицій другої за рейтингом партії лише посилювався. ЛДПР потіснила комуністів на третє місце у кількох регіонах [ЛДПР бросает вызов КПРФ, 2025].

Натомість ЄР у 2024 р. на виборах до 13 регіональних парламентів забрала 545 мандатів з 659 – це 82 %, покращивши свій попередній результат у цих регіонах 2019 р. (66 %). Дуже показовим свідченням уже фактично повної окупації ЄР місцевих представницьких органів є результати "виборів" до московської Думи – тут ЄР забрала 38 місць з 45, залишивши "другій партії" – КПРФ лише 3 мандати (у 2019 р. ЄР отримала 25 місць) [Итоги выборов-2024..., 2024].

Таблиця 1.

Суб'єкт РФ – результат ЄР у 2024 р. (партійні списки) порівняно із результатами 2019 р.:

Хабаровський край	45,93 %	+33,42 %
Окупований Севастополь	71,62 %	+33,12 %
Республіка Марій Ел	61,23 %	+23,74 %
Окупована АРК	74,87 %	+20,17 %
Республіка Алтай	53,84 %	+19,66 %
Тульська область	58,71 %	+8,44 %
Брянська область	68,69 %	+4,98 %
Республіка Татарстан	76,75 %	+4,32 %
Волгоградська область	52,44 %	+4,29 %
КЧР	65,14 %	-
Республіка Тива	80,01 %	-
КБР	65,71 %	-

Джерело: XVIII рейтинг политической устойчивости глав регионов, 2024

З високою ймовірністю можемо припустити, що Кремль поступово витіснятиме комуністів на маргінес (і вибори у Думу 2026 р. завдадуть першого серйозного удару партії), віддаючи перевагу грі з новими виборчими проєктами з "нових облич", які становитимуть компанію партії влади на всіх виборах. Ситуація, коли у виборах брали участь ЄР і кілька старих партій

"системної опозиції", йде у минуле. Скидалося на те, що у майбутньому буде ЄР з "контрольним пакетом" депутатських мандатів і чехарда "нових обличчя у політиці", що, з одного боку, створюватиме ілюзію змін та активного політичного процесу, з іншого – служитиме шляхом виходу невдоволення населення та залучення його до виборів. Останнє завдання є дуже критичним, оскільки абсентеїзм у РФ є проблемою, що зростає. У Єдиний день голосування 2024 р., за офіційними даними, кількість виборців, які "взяли участь" у голосуванні, становила 27 млн осіб, або 47% [В ЕДГ-2024 прийняли участь 27 млн избирателей, 2024], і це враховуючи широке застосування електронного дистанційного голосування та накрутки голосів. Проте там, де адміністративний тиск був слабшим, або у столичних містах – очевидною є проблема зростаючої політичної байдужості росіян. Наприклад:

Таблиця 2.

Відсоток виборців, які взяли участь у виборах 2024 року у Єдиний день голосування в окремих областях рф:

Хабаровський край	32,8%
Санкт-Петербург	37,5%
Мурманська область	41,5%
Сахалінська область	41,9%
Калінінградська область	42,2%
Курганська область	42,5%

Джерело: XVIII рейтинг политической устойчивости глав регионов, 2024

Президентські наглядачі – повпреди

Завершуючи блок про особливості адміністративно-територіального устрою РФ, я би хотіла зупинитися на ще одному управлінському інституті, насправді навіть не згаданому у Конституції РФ, проте надважливому у системі функціонування владної вертикалі федерації. Ідеться про федеральні округи.

РФ розділена на 8 федеральних округів, у яких діють повноважні представники президента:

- Центральний ФО – з населенням більше 40 млн (дані Держстату, включно з населенням окупованих територій [Росстат, 2024]).
- Приволзький ФО – другий за чисельністю, з населенням у 28,5 млн,
- Сибірський ФО – 16,5 млн,
- Південний ФО – більше 16 млн,
- Північно-Кавказький ФО – 10 млн,
- Північно-Західний ФО – майже 12 млн,
- Уральський ФО – 12 млн,
- Далекосхідний ФО – менше 8 млн *

Особливістю є те, що російська Конституція взагалі не згадує ні про федеральні округи, ні повноваження президента щодо призначення до них своїх представників, ні самих представників і, відповідно, їх функціонал. Цей

* Доречі, сукупна площа країн ЄС становить 4 233 000 км² (населення близько 447 млн) Площа ж одного Далекосхідного федерального округу – 6 180 000 км².

інститут влади створений Указом президента від 13 травня 2000 р. і, відповідно до положення про повпреди, яке цим Указом затверджувалося, керівники ФО є державними службовцями Адміністрації Президента РФ. Повпреди формально наділені повноваженнями координувати роботу територіальних органів виконавчої влади, узгоджувати кадрову політику на рівні округу та рішення федерального рівня, якщо вони стосуються інтересів округу. Загалом, перелік їх повноважень чималий [О полномочном представителе Президента..., 2020].

Повпреди, на відміну від губернаторів, більш сталі фігури. До того ж В. Путін завжди віддавав перевагу призначенцям – колишнім представникам силових та правоохоронних відомств, тобто – людям з погонами.

Підсумовуючи все описане вище, ми можемо дійти основного висновку – за останні 20 років побудова регіональної вертикалі управління Кремлем була повністю завершена. Не залишилося місця для імовірності не те що розвитку регіонального сепаратизму, але навіть елементів самоврядування всупереч інтересам федерального центру. Регіональні еліти ще існують, особливо у національних суб'єктах федерації (Чечні, Татарстані, Башкортостані, Якутії, Тиві), проте їх вплив і зв'язок із адміністративним керівництвом регіону є (винятком Чечні) ослабленим. Ці еліти мають у край мало спільного з елітами 1990-х – початку 2000-х років. Більшість фінансово значимих ресурсів перебуває в руках не місцевих еліт, а московських. У поєднанні з великими корпораціями (державними або столичними), які потіснили регіональні бізнес-еліти, та особливостями бюджетної політики в РФ – регіони на сьогодні не є суб'єктами політичного впливу на російську політику. В цих умовах дуже слабкими, але представниками (не захисниками, через відсутність інструментів впливу) регіональних інтересів залишаються регіональні парламенти, де регіональні еліти все ще зберігають своє представництво.

БЮДЖЕТНИЙ КЛЕЙ РФ

Окрім управлінської системи та каральних силових структур, скріплюючим (можливо – головним) чинником російських регіонів у єдиній державі є система збору та перерозподілу федерального бюджету, в основі якого лежать особливості податкової системи РФ.

Податкова система РФ

Податкова система РФ складається (відповідно до адміністративно-територіальної структури РФ) з трьох рівнів: федерального, регіонального та місцевого.

Тільки **федеральні податки** мають однакові ставки. До їх числа належать: ПДФО (застосовується прогресивна шкала, 85% залишається в місцевих бюджетах), податок на прибуток юридичних осіб, ПДВ, водний податок, податок на видобуток корисних копалин, акцизи, державні мита.

Регіональні податки: транспортний, на гральний бізнес, на майно організацій, часткове ПДФО.

Місцеві: земельний податок, податок на майно фізичних осіб, торговельний збір.

Існують також т. зв. "спеціальні податкові режими": єдиний сільсько-господарський податок; спрощена система оподаткування; єдиний податок та тимчасовий дохід; податок на додатковий дохід від продажу вуглеводної сировини – платиться підприємствами з видобутку нафти, газового конденсату, супутнього й природнього газу – 50% від додаткового доходу.

Регіони мають лишатися бідними

Важливою частиною "склеювання" РФ та упередження від розпаду є запровадження такої системи перерозподілу фінансових надходжень, за якої будь-які, навіть найбагатші на природні ресурси регіони є буквально приреченими на хронічну бідність. При цьому переважна більшість суб'єктів федерації залежать від субвенцій з федерального бюджету. Єдиним вигодоотримувачем у цій системі фінансового перерозподілу є Москва.

Для розуміння масштабів перерозподілу національних благ варто навести деякі цифри:

У 2022 р. Ханті-Мансійський автономний округ разом з Ямало-Ненецьким автономним округом забезпечили майже 40% податкових надходжень до федерального бюджету [*ХМАО заробатковує, Москва – тратит, 2023*]. У 2023 році 28% всіх надходжень з регіонів до федерального бюджету давав Ханті-Мансійський автономний округ, 16% – Москва, 10% – Ямало-Ненецький автономний округ, 5% – Санкт-Петербург. Тобто 4 регіони покривали майже 60% надходжень регіональних податкових зборів [*Федеральный бюджет России, 2023*]. У 2024 р. ситуація не змінилася – нафтогазові регіони зберігають лідерство за відрахуваннями. Для розуміння співвідношення обсягів бюджетних доходів регіонів та їх відрахувань наведемо приклад Татарстану – 6-го за рейтингом регіонів-донорів федерального консолідованого бюджету. У 2018 і 2019 рр. Татарстан віддавав 65% своїх доходів, у 2020 р. – 62%, у 2021 р. – 70%, у 2022 р. – 65%, у 2023 р. – 61% [*Казань заплатила Москве, 2023*]. І це ще дуже непоганий результат, оскільки Татарстану вдається збирати податки місцевого значення (те, що лишається регіону) і цим наповнювати свій бюджет. А ось Ненецькому автономному округу лишають лише 16% від заробленого [Цыбульский, 2020]. І цей регіон є одним із найменш розвинених та найбільш малозабезпечених. Уся причина у нафті та газі, які тут видобувають майже не лишаючи прибутки самому округу.

Запровадження більш жорсткої стратегії перерозподілу доходів було розпочато ще за міністра фінансів О. Кудріна, коли в регіонів забрали податок на прибуток, ПДФО (все що вище ставки 13%), податок на депозити. Тоді ж, з 2010 р., була введена система, за якою приблизно 98% бюджету регіони можуть витратити лише по напрямках, затверджених Мінфіном. Тобто з того часу ніякої фінансової самостійності у регіонів немає. Мінфін має право обмежувати витрати. Це не залежить від того – дотаційний регіон чи ні.

У 2024 р. дохідна частина бюджету РФ досягла 36,707 трлн руб., з них не нафтогазові доходи федерального бюджету (якщо вірити Мінфіну РФ) становили 25,58 трлн руб., нафтогазові – 11,13 трлн руб. [*Бюджет России в 2024 году..., 2025*].

Загалом більшість регіонів є дотаційними – відкрито або приховано.

Так, у бюджетному плані в 2014 р. не передбачалися дотації для 11 регіонів, у 2024 р. – вже для 22. У Бюджеті-2025 заплановано, що дотації на вирівнювання бюджетного забезпечення (у сумі 1,1 трлн руб.) отримають 63 регіони, не отримають 26: Республіка Комі, Республіка Татарстан (Татарстан), Красноярський край, Амурська область, Белгородська область, Вологодська область, Іркутська область, Калузька область, Кемеровська область – Кузбас, Ленінградська область, Липецька область, Московська область, Мурманська область, Нижегородська область, Новосибірська область, Самарська область, Сахалінська область, Свердловська область, Тульська область, Тюменська область, Челябінська область, Ярославська область, Москва, Санкт-Петербург, Ханти-Мансійський автономний округ – Югра, Чукотський автономний округ [*Регионы доноры, 2025*].

З цього не випливає, що економіка регіонів покращилася. Річ у тім, що уряд в умовах зростаючої інфляції робить приховану дотацію регіонів через механізм надання кредитів. І серед цих регіонів чимало тих, яких немає у списках дотаційних суб'єктів федерації. Кредити надаються регіонам, в яких рівень бюджетного забезпечення становить менше 85% [*Количество регионов с правом, 2025*]. Загалом, у 2024 р. 50 регіонів мали дефіцитний бюджет [*Региональные бюджеты и экономика..., 2024*].

Згодом ця кредитна заборгованість просто списується. Як це було зроблено у жовтні 2024 р., коли уряд "вибачив" 25,9 млрд руб. бюджетних кредитів 25 регіонам. На початку 2025 р. Мінфін дозволив списати ще 1,1 трлн руб. Загальний внутрішній борг регіонів (суб'єкти федерації можуть брати кредити у банків та в інших регіонів, а також випускати облігації займу), за даними Мінфіну на 1 січня 2025 р., становив 3,15 трлн руб., у тому числі 2,5 трлн руб. за бюджетними кредитами [*Власти утвердили параметры ..., 2025*]. **Таким способом Мінфін приховує бюджетний дефіцит, оскільки дотації рахуються як витрати Мінфіну, тоді як кредити – ні.** Насправді ніхто не чекає повернення кредитів, оскільки економічна ситуація в регіонах не покращується. Тобто, хто був дотаційним – той таким і лишається із року в рік.

"Люди – нова нафта"

Сьогодні, в умовах зменшення частки доходів від нафтогазової галузі, **РФ взяла курс на збільшення податків з фізичних та юридичних осіб.**

Прогнозні доходи бюджету в 2025 р. мають перевищити 40 трлн руб. Це на 20% більше обсягу, закладеного чинним трирічним законом (бюджетне планування в РФ здійснюється на трирічний термін). При цьому частка нафтогазових доходів бюджету стане найменшою майже за 20 років. Головний податок, який формує бюджет РФ (25–27%) – це ПДВ. У 2025 р. запланували

зібрати ПДВ на 11% більше. Однак поки що збирають більше лише на 8%. Компенсувати надходження до бюджету, витрати якого на війну постійно збільшуються, мають додаткові доходи від зміни податків, запроваджені у 2024 р. (введення диференційованих ставок ПДФО, підвищення податку на прибуток компаній та інше). У 2025 р. Мінфіном РФ заплановане збільшення доходів бюджету у розмірі 2,6 трлн руб. (у всій бюджетній системі, включаючи регіони). Згідно з проектом бюджету доходи від податку на прибуток у 2025 р. зростуть на 2 трлн руб. у співвідношенні з 2024 р., а ПДФО – на 0,5 трлн руб. Акцизи на автомобільний бензин збільшуються приблизно на 8%, дизельне паливо – на 11%. Акцизи на етиловий спирт і міцні алкогольні напої, а також продукцію, що містить спирт, будуть підвищені у 2025 р. на 10%, а у наступні два роки індексуватимуться на 4% щорічно (прогнозний рівень інфляції). Акциз на пиво буде збільшено на 10–11%, залежно від міцності. Зростатимуть акцизи на сигарети, солодкі напої, утильзбір буде підвищено в середньому на 70–85%, підвищуються держмита (включно з митом за угоди з нерухомістю). Від дивідендів держкомпаній, включаючи Сбербанк, контрольний пакет якого перебуває на балансі ФНД, держава планує у 2025 р. отримати 786 млрд руб. (проти 756 млрд, запланованих у 2024 р.).

Також у 2025 р. очікуються разові великі надходження коштів від розпорядження конфіскованим майном та його реалізації. У федеральний бюджет за цією статтею має бути зараховано по 81 млрд руб. [*Власти определили источники роста доходов ...*, 2024].

Але це все плани, які з великою ймовірністю, у разі збереження існуючого санкційного режиму та тенденцій на нафтогазовому ринку мають малі шанси на реалізацію, як це вже сталося з планами на 2024 р. Навіть за офіційною інформацією (яка приховує справжню емісію) спочатку закон про бюджет на 2024 р. передбачав дефіцит у розмірі 1 595 000 000 000 рублів, або 0,9% ВВП. Навесні минулого року він був збільшений до 1,1% ВВП, або 2,120 трлн руб., а пізніше, після одержання урядом права збільшити загальний обсяг видатків федерального бюджету у 2024 р. на суму до 1,5 трлн руб. (без проведення цих змін через парламент), дефіцит став оцінюватися в 3,296 трлн руб., або 1,7% ВВП.

Проте важливо зазначити, що перерозподіл бюджетних коштів відіграє дуже важливу роль в оплаті соціального та бюджетного сектору. За деякими розрахунками, в Росії близько 2/3 населення (пенсіонери, чиновники всіх рівнів, співробітники бюджетних організацій, працівники оборонного сектору, силовий та правоохоронний блок та інші) є бюджетозалежними (від бюджетів усіх рівнів). І лише 1/3 – отримує дохід від приватного сектору економіки. Це співвідноситься з оцінками російської економіки як такої, де державна частка досягла вже 70%. Більшість промислових та природних ресурсів країни сконцентрована в руках державних корпорацій. Реформа Е. Набіуліної призвела і до значної концентрації банківського капіталу – першій десятці російських банків належить 2/3 всіх банківських активів. І 4 з 5 найбільших банків РФ – є державними.

Додамо до цього той факт, що вся соціально-економічна система РФ значною мірою зав'язана на можливості отримання компаніями та регіонами державних субсидій. Держава у період високих цін на енергоносії та великих обсягів продажу цих енергоносіїв, заливала неефективно функціонуючий державний сектор економіки та регіони субсидіями та дотаціями. Проте перенаправлення бюджетних коштів на війну, зменшення надходжень від торгівлі енергоресурсами, міжнародні санкційні обмеження та підняття Центробанком облікової ставки до 21% створили фінансовий дефіцит усередині країни і спровокували зростаючу емісію, що ще більше розганяє інфляцію.

Проте весь цей блок проблем, які вже сформувалися у ситуацію цугцвангу, зовсім не означає, що Кремль стає зацікавленим у перемир'ї. На сьогодні ніщо не свідчить про те, що В. Путіна цікавить, як уряд виконуватиме поставлені перед ним завдання із забезпечення процесу реалізації його зовнішньополітичної місії.

Як відомо, прихід В. Путіна до влади був наслідком ситуації, що склалася в РФ після виборів 1996 р., коли Б. Єльцин у протидію популярним тоді комуністам сперся на олігархів – т. зв. "семібанківщина". В умовах загрози формування влади олігархів Б. Єльцин шукав нову опору, щоби зберегти фактичну (а не формальну) владу, керованість країни і протидіяти регіональному сепаратизму. Єдиною такою силою / системою (армія на той час сильно деградувала) лишилася у країні ФСБ. Тому вибір спадкоємця логічно відбувався виключно між представниками КДБ / ФСБ: Є. Примаковим, С. Степашиним, В. Путіним ... переміг – В. Путін.

Тоді як в Україні відбувалося зрощення політичної влади з олігархами, РФ пішла іншим шляхом, обравши зрощення політичної влади з ФСБ. Елементи цього працюють в Росії і сьогодні, хоча не варто цей фактор впливу абсолютизувати.

Сьогодні в Росії сформувалися два блоки управління – зовнішньополітично-військово-пропагандистський, або той, що будує імперію. Назвемо його – **візіонерський** і **технократичний** блок, який забезпечує реалізацію візії, опікується поточними соціально-економічними управлінськими питаннями. Його завдання – підтримувати життєдіяльність країни, забезпечувати функціонування всіх традиційних суспільних інститутів і головне – забезпечувати роботу візіонерського блоку.

Технократичний блок має обмежений функціонал. Він керує публічною службою, сферою розподілу та забезпечення соціальних благ, фінансами та тією частиною економіки, яка не є державними корпораціями.

Наступна важлива особливість – є різні рівні чиновників, і на найбільш відповідальні посади призначають переважно тих, хто має високу особисту довіру. Це – люди в погонах, часто зі структур ФСБ / ФСО, прокуратури, люди з біографії В. Путіна – з його пітерського минулого, або ті, хто був з ним під час приходу до президентства, або їхні діти, а також друзі друзів та нова категорія – друзі доньок.

Тут ми можемо фіксувати формування нового фактору (саме фактору, а не групи) впливу всередині візіонерського блоку, який тісно переплетений з АП, Ковальчуками та іншими давніми друзями-керівниками держкорпорацій та ФСБ – їх вже почали ідентифікувати як "сім'я". Її існування особливо проявилось з появою у переговорному процесі зі США К. Дмитрієва – чоловіка подруги доньки В. Путіна – Катерини Тихонової. Проте вже раніше, у 2024 р., усі активно обговорювали неочікувану появу в уряді міністра енергетики С. Цивільова – чоловіка двоюрідної племінниці В. Путіна Анни (зам-міністра оборони, фактично довірений особистий контролер від В. Путіна у МО). Тож, імовірно, почав формуватися сценарій пізнього Б. Єльцина. Російським Центром Карнегі була висунута теорія про призначення "сім'єю" контролерів у головних для візіонерської групи відомствах – МО, МВС. Проте з часом коло, ймовірно, буде розширюватися.

Ключову роль в управлінні країною відіграє Адміністрація президента (АП). Її керівний склад чітко відповідає інтересам В. Путіна – є кілька юристів, кілька журналістів-діячів культури, Кириєнко для внутрішньої політики, всі інші топ чиновники – вихідці з МЗС (А. Вайно, О. Громов, В. Островенко, Ю. Ушаков, В. Китаєв) та ФСБ.

ФСБ у всіх силових відомствах має як мінімум одного зі своїх представників на вищій керівній посаді. У МО – це заступник А. Белоусова **П. Фрадков**. У Слідчому комітеті – **О. Федоров**. У Національній гвардії колишнього співробітника КДБ В. Золотова – **О. Плохой**. **С. Нарішкін** – випускник вищої школи КДБ (мав період у кар'єрі – головування АП з функцією "наглядача" за Д. Медведевим під час його "президентства"). Міністерство юстиції очолює **К. Чуйченко** – теж виходець з КДБ. **О. Куренков** – глава МЧС, теж виходець з ФСБ.

Гаманці Кремля – державні корпорації очолюють друзі: **М. Токарев** (знайомий з В. Путіним ще з Дрездена) – очолює "Транснафту", **О. Міллер** – "Газпром", **І. Сечин** (пройшов Вищу школу КДБ) – "Роснефть".

І, звісно, є ще приватні підприємці, отримувачі державних замовлень, друзі-олігархи-гаманці: брати **Ковальчуки**; брати **Ротенберги**, **Г. Тимченко**. І просто друг-гаманець – **С. Ролдугін**.

Окремо слід зупинитися на головних вигодоотримувачах від війни проти України на чолі із колишнім співробітником КДБ **С. Чемезовим** – генеральним директором Державної корпорації "Росстех". Корпорація створена указом В. Путіна 2007 р. за рішенням Думи і об'єднує понад 600 підприємств та організацій. Уже у 2022 р. корпорація мала більше 40% всіх оборонних замовлень РФ. Сьогодні ще більше. У візіонерського блоку фактично є свій бюджет (витрати, пов'язані з силовим блоком). Його частка становила у 2024 р. 8,7% ВВП, або 28,3% сукупних витрат федерального бюджету. Значна частина цього оборонного бюджету контролюється С. Чемезовим.

Для контролю за забезпеченням потреб візіонерського блоку на ключові посади в уряді В. Путін із С. Чемезовим ставлять не технократів-чиновників, а довірених "наглядачів".

Містичні "Вежі Кремля"

Говорячи про систему ухвалення рішень – тобто політичне управління Росією, хотілося б приєднатися до тих експертів, які вважають, що ніяких "Веж Кремля" не існує і ніколи не існувало. Понад те, тривала популярність цієї теорії вельми негативно позначилася на адекватності аналізу та розуміння Росії і завдала чимало шкоди.

Висловлю припущення, що "теорія Веж" виникла з "теорії груп", в основі якої лежить розуміння політики як взаємодії між групами. Завданням політичної системи, відповідно до "теорії груп", є управління груповими конфліктами за допомогою:

- 1) встановлення правил гри в боротьбі груп;
- 2) пошук компромісів і балансування інтересів;
- 3) узаконення компромісів у формі державної політики;
- 4) нав'язування цих компромісів.

Політика, відповідно – це завжди рівновага, встановлена у конкурентній боротьбі груп. З цієї теорії автоматично випливає необхідність існування суб'єкта / інституту, який виступатиме гарантом збереження досягнутого балансу інтересів.

Виходячи саме з цієї теорії, консалтингова група Мінченка вигала "Вежі Кремля". Як це не дивно, але теорія "Веж Кремля" абсолютно без будь-яких фактологічних підтверджень набула великої популярності.

Проблема полягає у тому, що з того часу експертна аналітика з питань по Росії почала розвиватися навколо пошуку цих груп впливу і побудови прогнозів щодо їх впливу на політику Росії. Важливо зазначити, що, окрім суто відомих – ФСБ (з афілійованими структурами) та армія (це угруповання є традиційно внутрішньо дуже солідарним у будь-якій, навіть найдемократичнішій країні), ми не можемо назвати жодної іншої консолідованої групи еліт. При цьому армія мало чим відрізняється від інших державних інституцій Росії. Міністерства, уряд загалом, регіональні адміністрації, прокуратура, Слідчий комітет, Центробанк, парламент... вплив цих структур окреслений зонами їх дії / керування. Все, звісно, взаємопов'язано і позначається на загальному просторі країни, проте навряд чи відповідає розумінню всієї політики Росії як сфери боротьби цих державних інститутів у конкурентній боротьбі одна з одною.

Так звану групу Чemezова я би не виокремлювала в окрему групу, що бореться за владу. "Росстех" є насамперед корпорацією з управління усього, що пов'язано з оборонним комплексом (супутні бізнеси є способом заробляння грошей для забезпечення основного – фінансування війни). Ця основоположна для візіонерського блоку галузь перебуває під контролем самого В. Путіна (через друга та колегу С. Чemezова) та ФСБ.

Щодо інших галузевих бізнесів, то, знов-таки, за численними оцінками з самої Росії, ніякої солідарності там немає і бізнесмени діють за принципом – "кожен виживає сам". Цим пояснюється те, що влада завжди отримує від бізнесу те, що хоче (наприклад, у 2021 р. металургів змусили відрахувати

до бюджету країни додаткові 100 млрд руб. з їх "надприбутків", як тоді було заявлено). Сьогодні в Росії проводять масштабний перерозподіл власності через інструменти націоналізації (на початок 2025 р. уже на суму 2,5 трлн руб.). І це також не натрапляє на жодний консолідований спротив. Ніяких ознак солідарної позиції галузевих груп приватних бізнесменів чи їх впливовості у Кремлі немає.

Якщо відкинути "теорію груп" ("Веж") – автоматично відпадають і всі сценарії майбутнього розвитку подій, де в основі лежали: змова еліт; або перемога однієї з груп над іншими; або зміна політики (зовнішньої чи внутрішньої) після В. Путіна. В існуючій двоблоковій системі візіонерський блок у своєму середовищі сам формує майбутнє країни і визначає "спадкоємця".

Друге, що треба відкинути, – неможливість повторення сценарію 1990-х із сильними регіонами та сильними регіональними елітами, які мають свої, протилежні центру інтереси з перспективою розвитку сепаратизму. Зокрема, і у форматі "відродження народів".

Третє – послаблення режиму, яке б могло запустити процеси боротьби груп еліт за владу та ресурси, або регіональної сецесії – режим не демонструє ознак послаблення. Навпаки. Коло осіб – візіонерське, включно із "сім'єю", – вельми консолідоване та обмежене, незалежне від зовнішніх впливів і не має конкурентних альтернатив у РФ. Тож навіть у разі смерті В. Путіна – вихід із ситуації скоріше за все буде організованим і безконфліктним.

Нові еліти не прийдуть ззовні, з примарних "Веж Кремля", чи політичних партій, чи взагалі з вулиці. Нове керівництво вирощується все там же, де і наприкінці 1990-х – в АП під кураторством ФСБ і "сім'ї".

Значно більший вплив на режим здатне спричинити народне невдоволення, внаслідок економічних проблем. Проте, без столиці будь-який рух протесту в РФ приречений на невдачу. Це спонукає до висновку про необхідність пошуку таких санкцій та методів впливу, які б погіршували економічну ситуацію не лише в Росії загалом, але здатні були спричинити соціально-економічну кризу саме у Москві.

Друга стратегія – тисячі дрібних регіональних бунтів, оскільки ці соціальні пожежі мають спалахувати саме у регіонах, мати масовий і постійний характер, забираючи в режиму сили, увагу та ресурси на розв'язання регіональних проблем. В країні де 2/3 населення залежить від бюджетних виплат – перспектива появи бюджетних проблем набуває особливих перспектив.

Регіональні голодні бунти не створять революційної ситуації. Революційний сценарій у Росії взагалі неможливий – через ментальний та територіальний фактор і відсутність візіонерських альтернатив та їх політичних лідерів. Цей перелік можливих стратегій послаблення РФ, звісно, не є повним і потребує подальших глибоких міждисциплінарних економіко-політологічних досліджень.

Бібліографіні посилання

- Бюджет России в 2024 году исполнен с дефицитом 1,7% ВВП.* (2025). Forbes. <https://www.forbes.ru/finansy/529184-budzet-rossii-v-2024-godu-ispolnen-s-deficitom-1-7-vvp>
- В ЕДГ-2024 приняли участие 27 млн избирателей.* (2024, Сентябрь 9). Ведомости. <https://www.vedomosti.ru/politics/news/2024/09/09/1060998-27-mln-izbiratelei>
- Вежі Кремля. Хто буде ділити спадок Путіна?* (2023). Київ: Інститут майбутнього. <https://uifuture.org/publications/vezhi-kremlya-hto-bude-dilyty-spadok-putina/>
- Власти определили источники роста доходов в бюджете.* (2024, Сентябрь 30). RBC. <https://www.rbc.ru/economics/30/09/2024/66f7cc7f9a794789d12bfbce>
- Власти утвердили параметры списания регионам 1,1 трлн бюджетных кредитов.* (2025, Лютий 7). Frankmedia. <https://frankmedia.ru/191838>
- Вопросы мэроздания. Как в России начались, а потом почти закончились прямые выборы градоначальников.* (2024, Февраль 2). Коммерсантъ. <https://www.kommersant.ru/doc/6531970>
- Двойменный, И. А. (2023). Органы исполнительной власти субъектов Российской Федерации в механизме реализации функций государства. *"Регион: системы, экономика, управление"*, 1(60), 113–117. <https://cyberleninka.ru/article/n/organy-ispolnitelnoy-vlasti-subektov-rossiyskoy-federatsii-v-mehanizme-realizatsii-funktsiy-gosudarstva>
- Демидов, М. В. (2023). Конституционно-правовые основы организации и функционирования органов публичной власти в Российской Федерации. *Вестник Российского университета кооперации*, 2(52), 81–85. <https://cyberleninka.ru/article/n/konstitutsionno-pravovye-osnovy-organizatsii-i-funktsionirovaniya-organov-publichnoy-vlasti-v-rossiyskoy-federatsii>
- Денисенко, В. Ф., & Пирович, В. (2025). *Постпутін. Росія, з якою нам доведеться жити наступні 50 років.* Київ. Наш формат. https://nashformat.ua/products/postputin.-rosiya-z-yakoyu-nam-dovedetsya-zhyty-nastupni-50-rokiv-709806?srsId=AfmBOooAB9CwYypXVsLMF2obluoz0qxNqP8Br8nm7U7t-6vFxzT_DXtY
- Зачистка клана. За два года в Подмосковье арестованы каждый десятый мэр и десятки чиновников. Что происходит и почему?* (2025, Январь 15). Новая газета. Европа. <https://novayagazeta.ru/articles/2025/01/15/zachistka-klana>
- Зинченко, Е. Ю., & Хазов, Е. Н. (2020). Проблемы реализации конституционных норм в современной России в свете новых конституционных поправок. В *Конституционализм и правоохранительная деятельность. Материалы всероссийской научно-практической конференции* (с. 76–81). <https://cyberleninka.ru/article/n/konstitutsionnaya-model-sovremennogo-rossiyskogo-federalizma/viewer>
- Зинченко, Е. Ю., & Хазов, Е. Н. (2021). Конституционная модель современного российского федерализма. *Вестник Московского университета МВД России*, 1(2), 46–50. [file:///C:/Users/acer/Downloads/konstitutsionnaya-model-sovremennogo-rossiyskogo-federalizma%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/acer/Downloads/konstitutsionnaya-model-sovremennogo-rossiyskogo-federalizma%20(1).pdf)
- Итоги выборов-2024: "Единая Россия" в лидерах, бойцы СВО в парламентах.* (2024, Сентябрь 9). RTVI. <https://rtvi.com/news/itogi-vyborov-2024-v-rossii-edinaya-rossiya-v-liderah-bojczy-svo-v-parlamentah/>

- Іванюк, О. Реприватизація в Росії та зняття санкцій. Чи спрацює нова гра Путіна" (2025, Март 31). *Ділова столиця*. <https://www.dsnews.ua/ukr/world/reprivatizaciya-v-rosiji-ta-znyattya-sankciy-chi-spracyuye-nova-gra-putina-31032025-519387>
- Казань заплатила Москве. (2023, Март 7). *Коммерсантъ*. <https://www.kommersant.ru/doc/6560723>
- Количество регионов с правом на списание бюджетных кредитов может увеличиться. (2025, Март 26). *Газета.ru*. <https://www.gazeta.ru/social/news/2025/03/26/25403024.shtml>
- КПРФ по итогам выборов ухудшила позиции в регионах. (2023, Сентябрь 11). *RBC*. <https://www.rbc.ru/politics/11/09/2023/64feca419a79479a8d125c30>
- Кынев, А. (2024а). Кто и как управляет регионами России. Система управления и административная устойчивость власти российских регионов. *Тарту*, 2024. <https://flibusta.su/book/215723-kto-i-kak-upravlyaet-regionami-rossii-sistema-upravleniya-i-administra/read/>
- Кынев, А. (2024в). Региональные элиты эпохи "СВО": эволюция, состояние и сценарии. *Re:Russia*. <https://re-russia.net/expertise/0224/>
- ЛДПР бросает вызов КПРФ. (2025, Январь 29). *Актуальные комментарии*. <https://actualcomment.ru/ldpr-brosaet-vyzov-kprf-2501291053.html>
- Морозова, И. В. (2023). Структура аппарата правительства в зависимости от конституционно-правового статуса субъекта Российской Федерации". *"Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки"*. 12, 174–180. <https://cyberleninka.ru/article/n/struktura-apparata-pravitelstva-v-zavisimosti-ot-konstitutsionno-pravovogo-statusa-subekta-rossiyskoy-federatsii>
- О полномочном представителе Президента Российской Федерации в федеральном округе (с изменениями и дополнениями). Указ Президента РФ № 849 (2020, Май 13). (Российская Федерация). <https://base.garant.ru/12119586/#friends>
- Об общих принципах организации местного самоуправления в единой системе публичной власти. Федеральный закон № 33-ФЗ (2025). (Российская Федерация). https://rg.ru/documents/2025/03/26/mestnoe-samoupravlenie-dok.html?utm_referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F
- Павленко, І. (2024). Утопія "Росія": історія конструювання ідеї нової світової імперії. В Г. Зеленько (Ред.). *Удавана Росія: імітація величі та могутності* (с. 82–129). Ніжин: Видавець Лисенко М. М.
- Правила лояльности и цена фаворитов: о чем говорят губернаторские отставки и назначения весны-2024. (2024). *Re:Russia*. <https://re-russia.net/analytics/0162/>
- Региональные бюджеты и экономика в условиях нестабильности: итоги 2024 года. (2024). https://raexpert.ru/researches/regions/regional_budgets_2024/
- Регионы доноры. (2025). <https://wiki.politika.su/wiki/Регионы-доноры>
- Рейтинги февраля 2025 года: настроения, оценки положения дел в стране, одобрение органов власти, доверие политикам и рейтинги партий. (2025). <https://www.levada.ru/2025/02/27/rejtingi-fevralya-2025-goda-nastroeniya-otsenki-polozheniya-del-v-strane-odobrenie-organov-vlasti-doverie-politikam-i-rejtingi-partij/>

- Розумний, М. (Ред.) (2018). *Режим Путіна: перезавантаження-2018*. Київ: НІСД.
- Росстат. (2024). *Оценка численности постоянного населения на 1 января 2024 г. и в среднем за 2023 г. и компоненты её изменения. Федеральная служба государственной статистики*. https://rosstat.gov.ru/storage/mediabank/OkPopul_Comp2024_Site.xlsx
- Случаи отставок глав регионов в связи с утратой доверия президента*. (2020). ТАСС. <https://tass.ru/info/7638099>
- Трансформация электората КПРФ за период СВО и президентской кампании 2024 года. Аналитический доклад по итогам сравнения рейтингов основных партий РФ в 2022–2024 года*. (2024). <https://kprf.ru/politindx/225395.html>
- Федеральный бюджет России*. (2023). https://ru.wikipedia.org/wiki/Федеральный_бюджет_России
- XVIII рейтинг политической устойчивости глав регионов*. (2024). *Госсовет 2.0 октябрь 2024*. https://minchenko.ru/netcat_files/userfiles/NEW_Gossovet_XVIII_22.10.24.pdf
- Хлынин, А. П. (2023). Трансформация губернаторского корпуса в современной России: 2012–2023 гг. *"Социология"*, 3, 188–196. <https://cyberleninka.ru/article/n/transformatsiya-gubernatorskogo-korpusa-v-sovremennoy-rossii-2013-2023-gg/viewer>
- ХМАО зарабатывает, Москва – тратит*. (2023, Январь 12). МУКСУН.FM. <https://muksun.fm/news/2023-01-12/hmao-zarabatyvaet-moskva-tratit-yugra-voshla-v-top-sponsorov-federalnogo-byudzheta-2635133>
- Цыбульский, А. Нужно, чтобы регионы были услышаны. (2020, Февраль 29). *Нерьяна Вындер*, 21. <https://web.archive.org/web/20200302142842/http://nvinder.ru/article/vypusk-no-21-20935-ot-29-fevralya-2020-g/63664-aleksandr-cybulskiy-nuzhno-chtoby-regiony>
- Blo, I. *Rossiya Putina*. (2016). https://www.1tv.ru/news/2016-03-14/87110-ivan_blo_predstavil_knigu_rossiya_putina_v_ramkah_konferentsii_pereosmyslivaya_rossiyu
- VIP-фронт. (2025, Январь 17). Новая газета. Европа. <https://novayagazeta.eu/articles/2025/01/17/vip-front>

References

- XVIII rejting politicheskoy ustojchivosti glav regionov* [XVIII rating of political stability of regional leaders]. (2024). *Gossovet, 2.0 oktjabr' 2024*. https://minchenko.ru/netcat_files/userfiles/NEW_Gossovet_XVIII_22.10.24.pdf [in Russian].
- Bjudzhet Rossii v 2024 godu ispolnen s deficitom 1,7% VVP* [Russia's 2024 budget executed with a deficit of 1.7% of GDP]. (2025). *Forbes*. <https://www.forbes.ru/finansy/529184-budzet-rossii-v-2024-godu-ispolnen-s-deficitom-1-7-vvp> [in Russian].
- Vezhi Kremliu. Khto bude dilyty spadok Putina?* [Kremlin Towers. Who Will Share Putin's Legacy?]. (2023). Kyiv: Instytut maibutnoho. <https://uifuture.org/publications/vezhi-kremliu-hto-bude-dilyty-spadok-putina/> [in Ukrainian].
- V EDG-2024 prinjali uchastie 27 mln izbiratelej* [27 million voters took part in the 2024 Unified Voting Day]. (2024, Sentiabr 9). *Vedomosti*. <https://www.vedomosti.ru/politics/news/2024/09/09/1060998-27-mln-izbiratelei> [in Russian].

- Vlasti opredelili istochniki rosta dohodov v bjudzhet* [The authorities have identified sources of income growth in the budget]. (2024, Sentiabr 30). *RBC*. <https://www.rbc.ru/economics/30/09/2024/66f7cc7f9a794789d12bfbce> [in Russian].
- Vlasti utverdili parametry spisanija regionam 1,1 trln bjudzhetnyh kreditov* [Authorities approved parameters for writing off 1.1 trillion rubles of budget loans to regions]. (2025, Fevral 7). *Frankmedia*. <https://frankmedia.ru/191838> [in Russian].
- Voprosy mjerozdaniija. Kak v Rossii nachalis', a potom pochti zakonchilis' prjamyje vybory gradonachal'nikov* [Questions of creation. How direct elections of city mayors began and then almost ended in Russia]. (2024, Fevral 2). *Kommersant*#. <https://www.kommersant.ru/doc/6531970> [in Russian].
- Dvojmennyj, I. A. (2023) *Organy ispolnitel'noj vlasti sub#ekstov Rossijskoj Federacii v mehanizme realizacii funkcij gosudarstva* [Executive authorities of the subjects of the Russian Federation in the mechanism of implementing state functions]. *Region: sistemy, jekonomika, upravlenie*. 1(60), 113–117. <https://cyberleninka.ru/article/n/organy-ispolnitel'noj-vlasti-subektov-rossijskoj-federatsii-v-mehanizme-realizatsii-funktsiy-gosudarstva> [in Russian].
- Demidov, M. V. (2023). *Konstitucionno-pravovye osnovy organizacii i funkcionirovanija organov publichnoj vlasti v Rossijskoj Federacii* [Constitutional and legal foundations of the organization and functioning of public authorities in the Russian Federation]. *Vestnik Rossijskogo universiteta kooperacii*. 2(52), 81–85. <https://cyberleninka.ru/article/n/konstitucionno-pravovye-osnovy-organizatsii-i-funktsionirovaniya-organov-publichnoj-vlasti-v-rossijskoj-federatsii>
- Zachistka klana. (2025, Yanvar 15). *Novaja gazeta. Evropa*. <https://novayagazeta.ru/articles/2025/01/15/zachistka-klana> [in Russian].
- Denysenko, V., & Pyrovych, V. (2025). *Postputin. Rosiia, z yakoiu nam dovedetsia zhyty nastupni 50 rokov* [Postputin. Russia, with which we will be able to overcome the next 50 years]. Kyiv. Nash format. https://nashformat.ua/products/postputin.-rosiya-z-yakovu-nam-dovedetsya-zhyty-nastupni-50-rokiv-709806?srsId=AfmBOooAB9CwYypXVsLMF2obluoz0qxNqP8Br8nm7U7t-6vFxzT_DXtY [in Russian].
- Zachistka klana [Clan cleanup]. (2025, Yanvar 15). *Novaja gazeta. Evropa*. <https://novayagazeta.ru/articles/2025/01/15/zachistka-klana> [in Russian].
- Zinchenko, E. Ju., & Hazov, E. N. (2021). *Konstitucionnaja model' sovremennogo Rossijskogo federalizma* [Constitutional model of modern Russian federalism]. *Vestnik Moskovskogo universiteta MVD Rossii*, 1(2), 46–50. [file:///C:/Users/acer/Downloads/konstitucionnaya-model-sovremennogo-rossijskogo-federalizma%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/acer/Downloads/konstitucionnaya-model-sovremennogo-rossijskogo-federalizma%20(1).pdf) [in Russian].
- Zinchenko, E. Ju., & Hazov, E. N. (2020). *Problemy realizacii konstitucionnyh norm v sovremennoj Rossii v svete novyh konstitucionnyh popravok* [Problems of implementation of constitutional norms in modern Russia in light of new constitutional amendments]. V *Konstitucionalizm i pravoohranitel'naja dejatel'nost'. Materialy vs Rossijskoj nauchno-prakticheskoi konferencii*. 76–81. <https://cyberleninka.ru/article/n/konstitucionnaya-model-sovremennogo-rossijskogo-federalizma/viewer> [in Russian].

- Itogi vyborov-2024: "Edinaja Rossija" v liderah, bojcy SVO v parlamentah* [Results of the 2024 elections: United Russia in the lead, SVO fighters in parliaments]. (2024, Sentiabr 9). RTVI. <https://rtvi.com/news/itogi-vyborov-2024-v-rossii-edinaya-rossiya-v-liderah-bojczy-svo-v-parlamentah/> [in Russian].
- Ivaniuk, O. Repryvatyzatsiia v Rosii ta zniattia sanktsii. Chy spratsiue nova hra Putina [Reprisal in Russia and the knowledge of sanctions. Putin's new game is not going to happen]. (2025, Mart 31). *Dilova stolytsia*. <https://www.dsnews.ua/ukr/world/reprivatizaciya-v-rosiji-ta-znyattya-sankciy-chi-spracyuye-nova-gra-putina-31032025-519387> [in Ukrainian].
- Kazan' zaplatila Moskve [Kazan paid Moscow]. (2023, Mart 7). Kommersant#. <https://www.kommersant.ru/doc/6560723> [in Russian].
- Kolichestvo regionov s pravom na spisanie bjudzhetnyh kreditov mozhет uvelichit'sja [The number of regions eligible for budget loan write-offs may increase]. (2025, Mart 26). Gazeta.ru. <https://www.gazeta.ru/social/news/2025/03/26/25403024.shtml> [in Russian].
- Kynev, A. (2024). Kto i kak upravlyaet regionami Rossii. Sistema upravleniya i administrativnaja ustojchivost' vlasti rossijskikh regionov [Who and how governs the regions of Russia. The system of governance and administrative stability of the authorities of the Russian regions]. *Tartu*, 2024. <https://flibusta.su/book/215723-kto-i-kak-upravlyaet-regionami-rossii-sistema-upravleniya-i-administra/read/> [in Russian].
- Kynev, A. (2024). Regional'nye jelyty jepohi "SVO": jevoljucija, sostojanie i scenarii [Regional communities of the SVO era: evolution, state and scenarios]. *Re:Russia*. <https://re-russia.net/expertise/0224/> [in Russian].
- KPRF po itogam vyborov uhudshila pozicii v regionah [Following the elections, the Communist Party of the Russian Federation worsened its positions in the regions]. (2023, Sentiabr 11). RBC. <https://www.rbc.ru/politics/11/09/2023/64feca419a79479a8d125c30>
- LDPR brosaet vyzov KPRF [LDPR challenges CPRF]. (2025, Yanvar 29). Aktual'nye kommentarii. <https://actualcomment.ru/ldpr-brosaet-vyzov-kprf-2501291053.html> [in Russian].
- Morozova, I. V. (2023). Struktura apparata pravitel'stva v zavisimosti ot konstitucionno-pravovogo statusa sub#ekta rossijskoj federacii [The structure of the government apparatus depending on the constitutional and legal status of the subject of the Russian Federation]. *Gumanitarnye, social'no-jeconomicheskie i obshhestvennye nauki*, 12, 174–180. <https://cyberleninka.ru/article/n/struktura-apparata-pravitelstva-v-zavisimosti-ot-konstitutsionno-pravovogo-statusa-subekta-rossiyskoy-federatsii> [in Russian].
- O polnomochnom predstavitele Prezidenta Rossijskoj Federacii v federal'nom okruge (s izmenenijami i dopolnenijami) [On the Plenipotentiary Representative of the President of the Russian Federation in the Federal District (with amendments and additions)]. Ukaz Prezidenta RF № 849 (2020, Maj 13) (Rossyiskaia Federatsiya). <https://base.garant.ru/12119586/#friends> [in Russian].
- Ob obshhih principah organizacii mestnogo samoupravljeniya v edinoj sisteme publichnoj vlasti [On the general principles of organizing local self-government in a unified system of public authority]. Federal'nyj zakon № 33-FZ (2025). (Rossyiskaia Federatsiya). https://rg.ru/documents/2025/03/26/mestnoe-samoupravlenie-dok.html?utm_referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F [in Russian].

- Rosstat. (2024). *Ocenka chislennosti postojannogo naselenija na 1 janvarja 2024 g. i v srednem za 2023 g. i komponenty ejo izmenenija* [Estimate of the permanent population as of January 1, 2024 and on average for 2023 and the components of its change]. Federal'naja sluzhba gosudarstvennoj statistiki. https://rosstat.gov.ru/storage/mediabank/OkPopul_Comp2024_Site.xlsx [in Russian].
- Pavlenko, I. (2024) *Utopiia "Rosii": istoriia konstruiuvannia idei novoi svitovoi imperii* [The Utopia of "Russia": the history of the construction of the idea of a new world empire]. V H. Zelenko (Red.). *Udavana Rosiia: imitatsiia velychi ta mohutnosti* (s. 82–129). Nizhyn: Vydavets Lysenko, M. M. [in Ukrainian].
- Polozhenie o Kontrol'nom upravlenii Prezidenta Rossyiskoi Federacii. Ukaz prezidenta [Regulations on the Control Directorate of the President of the Russian Federation. Decree of the President]. (2004). (Rossyiskaia Federatsiia). https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_47955/1acdf4ded4f2bce5fdb37c36163fd7c9f1b7029a/ [in Russian].
- Pravila lojal'nosti i cena favoritov: o chem govrrjat gubernatorskie otstavki i naznachenija vesny-2024* [Rules of Loyalty and the Price of Favorites: What the Governors' Resignations and Appointments of Spring 2024 Say]. (2024). Re:Russia. <https://re-russia.net/analytics/0162/> [in Russian].
- Regional'nye bjudzhet i jekonomika v uslovijah nestabil'nosti: itogi 2024 goda.* [Regional budgets and economy in conditions of instability: results of 2024]. (2024). https://raexpert.ru/researches/regions/regional_budgets_2024/ [in Russian].
- Regiony donory* [Donor regions]. (2025). <https://wiki.politika.su/wiki/Regiony-donory> [in Russian].
- Rejtingi fevralja 2025 goda: nastroyeniya, ocenki polozheniya del v strane, odobrenie organov vlasti, doverie politikam i rejtingi partij* [February 2025 Ratings: Sentiment, Assessments of the Situation in the Country, Approval of Authorities, Trust in Politicians and Party Ratings]. (2025). <https://www.levada.ru/2025/02/27/rejtingi-fevralya-2025-goda-nastroyeniya-otsenki-polozheniya-del-v-strane-odobrenie-organov-vlasti-doverie-politikam-i-rejtingi-partij/> [in Russian].
- Rozumnyi, M. (Red.) (2018). *Rezhym Putina: perezavantazhennia-2018* [Putin's regime: overload-2018]. Kyiv: NISD.
- Sluchai otstavok glav regionov v svyazi s utratoj doverija prezidenta* [Cases of resignations of regional heads due to loss of trust of the president]. (2020) TASS. <https://tass.ru/info/7638099> [in Russian].
- Transformacija jelektorata KPRF za period SVO i prezidentskoj kampanii 2024 goda. Analiticheskij doklad po itogam sravneniya rejtingov osnovnyh partij RF v 2022–2024 goda* [Transformation of the KPRF electorate during the SVO and presidential campaigns of 2024. Analytical report on the comparison of ratings of the main RF parties in 2022–2024]. (2024). <https://kprf.ru/politindx/225395.html> [in Russian].
- Federal'nyj bjudzhet Rossii* [Federal budget of Russia]. (2023) https://ru.wikipedia.org/wiki/Federal'nyj_bjudzhet_Rossii [in Russian].
- Hlynin, A. P. (2023). *Transformacija gubernatorskogo korpusa v sovremennoj rossii: 2012–2023 gg.* [Transformation of the gubernatorial corps in modern Russia: 2012–

2023]. *Sociologija*, 3, 188–196. <https://cyberleninka.ru/article/n/transformatsiya-gubernatorskogo-korpusa-v-sovremennoy-rossii-2013-2023-gg/viewer> [in Russian].

HMAO zarabatyvaet, Moskva – tratit [Khanty-Mansiysk Autonomous Okrug earns, Moscow spends]. (2023, Yanvar 12). *MUKSUN.FM*. <https://muksun.fm/news/2023-01-12/hmao-zarabatyvaet-moskva-tratit-yugra-voshla-v-top-sponsorov-federalnogo-byudzheta-2635133> [in Russian].

Cybul'skij, A. Nuzhno, chtoby regiony byli uslyshany [The regions need to be heard]. (2020, Fevral 29). *Gazeta Ner#jana Vynder*, 21. <https://web.archive.org/web/20200302142842/http://nvinder.ru/article/vypusk-no-21-20935-ot-29-fevralya-2020-g/63664-aleksandr-cybulskiy-nuzhno-chtoby-regiony> [in Russian].

VIP-front [VIP-front]. (2025, Janvar 17). *Novaja gazeta. Evropa*. <https://novayagazeta.eu/articles/2025/01/17/vip-front> [in Russian].

УДК 323.3:28-058.3(470+571):355.48

DOI: <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2025-1-10>

"Джихад за рознарядкою": інструменталізація ісламу в російській державній політиці під час війни проти України

Анотація. У статті розглядаються механізми залучення мусульманської громади Російської Федерації до ийпідтримки так званої "спеціальної військової операції" (СВО) проти України. Особлива увага приділяється інструменталізації ісламу як ідеологічного ресурсу, використаного Кремлем для легітимації агресії. Досліджено трансформацію стосунків держави з мусульманськими регіонами, зокрема з Чечнею, Татарстаном, Дагестаном та іншими, починаючи з 2010-х років, коли іслам почав відігравати роль у конструюванні так званих "традиційних цінностей". Аналізується діяльність основних духовних управлінь (муфтіятів), які, попри внутрішню конкуренцію, демонструють високий рівень лояльності до державної політики. Окрема увага приділена практикам тиску на ісламське духовенство, а

Андрій Стародуб,
кандидат історичних наук,
старший науковий
співробітник,
Інститут української
археографії
та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського НАН
України

Andriy Starodub,
Candidate of Historical Sciences,
Senior
Researcher, M. S. Hrushevsky
Institute
of Ukrainian Archaeography and
Source Studies

ORCID: 0000-0003-3464-3533
andriystarodub@gmail.com

також розбіжністю між декларативною "повагою" до ісламу і фактичними утисками мусульман, зокрема – через політично вмотивовані заборони релігійної літератури. У статті показано, що риторика джихаду (священної війни) використовується лише фрагментарно і переважно локально, у той час як більшість муфтіятів обмежується більш формальними лоялістськими заявами. Тож висновується, що спроба надати війні "сакрального характеру" в ісламському контексті має винятково інструментальний характер і не знаходить реального відгуку в ширшій мусульманській спільноті РФ.

Ключові слова: Росія, іслам, мусульмани, джихад, СВО, духовні управління, муфтії, Чечня, пропаганда, релігія і держава.

«Jihad by Directive»: Instrumentalization of Islam in Russian State Policy During the War Against Ukraine

Abstract. The article examines the mechanisms of involvement of the Muslim community of the Russian Federation in supporting the so-called "special military operation" (SMO) against Ukraine. Particular attention is paid to the instrumentalization

of Islam as an ideological resource used by the Kremlin to legitimize aggression. The transformation of the state's relations with Muslim regions, in particular with Chechnya, Tatarstan, Dagestan and others, since the 2010s, when Islam began to play a role in the construction of so-called "traditional values", is studied. The author analyzes the activities of the main spiritual administrations (muftis), which, despite internal competition, demonstrate a high level of loyalty to state policy. Particular attention is paid to the practices of pressure on Islamic clergy, as well as the contradiction between the declarative "respect" for Islam and the actual oppression of Muslims, in particular through politically motivated bans on religious literature. The article shows that the rhetoric of jihad (holy war) is used only fragmentarily and mostly locally, while most muftis confine themselves to more formal loyalist statements. It is concluded that the attempt to give the war a "sacred character" in the Islamic context is exclusively instrumental and does not find a real response in the wider Muslim community of the Russian Federation.

Keywords: Russia, Islam, Muslims, jihad, SMO, muftis, spiritual administrations, Chechnya, propaganda, religion and state.

Постановка проблеми. У сучасній політичній стратегії Кремля іслам відіграє суперечливу роль – з одного боку, як "союзник" у просуванні "традиційних" цінностей, з іншого – як об'єкт контролю, маніпуляцій і репресій. Цей подвійний підхід особливо виявляється у ставленні до мусульманських громад усередині Російської Федерації та в офіційній риториці на зовнішній арені. Попри декларовану повагу до ісламу, на практиці Кремль активно застосовує вибіркові інструменти тиску, дискредитації та інституційного розділення релігійного середовища, що спрямовані на консолідацію влади та нейтралізацію можливих центрів спротиву. В умовах тривалої агресії проти України та поглиблення авторитарних тенденцій у РФ проблема інструменталізації ісламу та подвійних стандартів у політиці щодо мусульманських громад набуває особливої актуальності. Питання про межі релігійної автономії, ступінь державного контролю, а також реакцію мусульманського світу на дії Кремля потребують глибокого та критичного осмислення.

Стан дослідження теми. Тема взаємодії російської влади з мусульманськими громадами перебуває у фокусі досліджень багатьох експертів, однак переважають фрагментарні підходи, які розглядають окремі аспекти – такі як радикалізація окремих ісламських груп, іслам та Північному Кавказі або державна політика щодо релігій. У працях Гіларі Пілкінгтон, Галіна Ємельянова [Pilkington & Yemelianova, 2003], Шайрін Хантер [Hunter, 2004], Марлен Ларюель [Ларюель, 2022], Грега Сіменза, Марата Штеріна, Еріка Шираєва [Simons et al., 2023] та низки інших дослідників висвітлюються ідеологічні трансформації в РФ (починаючи з 1990-х рр.) та роль ісламу в конструюванні державної ідентичності. Водночас комплексне осмислення політики Кремля щодо мусульманського населення в контексті війни проти України, легітимації агресії через релігійну риторику, а також впливу внутрішньої релігійної політики на міжнародний імідж РФ на сьогодні залишається недостатньо опрацьованим.

Також малодослідженою залишається реакція самих мусульманських громад на використання ісламу у військово-політичному дискурсі, що створює потребу у міждисциплінарному аналізі цього феномену.

Виклад основного матеріалу. Кремль має багаторівневу зацікавленість у підтримці з боку мусульманської громади. Зокрема, республіки з переважно мусульманським населенням до останнього часу відігравали ключову роль у забезпеченні електоральної стабільності путінського режиму. Шість основних мусульманських регіонів – Чечня, Інгушетія, Дагестан, Кабардино-Балкарія, Татарстан і Башкортостан – демонстрували найвищий рівень лояльності до влади. В обмін на це Кремль дозволяв їм зберігати певні культурні та правові особливості [Kulaga, 2021; Ларюэль, 2022].

З 2010-х років, після переходу російського режиму до консервативної ідеології, взаємозв'язок держави з мусульманськими громадами ще більше зміцнів [Alaverdov, 2020]. У цьому контексті іслам почали розглядати як союзника Кремля в просуванні так званих "традиційних цінностей". Зокрема, муфтії Татарстану Каміль Самігуллін став одним із ключових ідеологів змін до Конституції РФ, спрямованих на закріплення традиційної моделі сім'ї як "союзу чоловіка та жінки" [Антонов, 2020].

Як офіційна пропаганда, так і підконтрольні муфтіяти активно поширюють ідею, що іслам є однією з релігій, до якої російська влада ставиться з особливою шаную та надає всебічну підтримку [Почта, 2019; Сагітова, 2023]. Ця теза підкріплюється, зокрема, твердженнями про вирішення на найвищому рівні питань, пов'язаних із будівництвом нових мечетей, яких критично бракує, особливо в Москві.

Очевидно, що реальна політика Кремля щодо мусульманських громад суттєво відрізняється від офіційно декларованої. Практичні заходи та неpubлічні кроки влади нерідко суперечать риториці про "особливу шану" до ісламу. Терміни, що активно використовуються в офіційних дискурсах – зокрема, "традиційний" та "нетрадиційний" іслам, – здебільшого слугують інструментом для репресій проти представників ісламського духовенства та організацій, які, на думку спецслужб, є "підозрілими".

Яскравим прикладом цього є ситуація з організацією "Хізб ут-Тахрір", яка у більшості країн світу не визнана терористичною, проте в Російській Федерації дістала саме такий статус. Її прихильники стикаються з жорсткими переслідуваннями, отримуючи непропорційно суворі тюремні вироки лише за приналежність до організації [Доклад "Меморіала", 2022]

Політика Кремля щодо релігійної літератури відзначається хаотичністю та часто має відверто антимусульманський характер. Яскравим прикладом цього стало внесення 29 серпня 2022 року до Федерального списку екстремістських матеріалів перекладу хадісів Сахіх аль-Бухарі – одного з найавторитетніших зібрань ісламських текстів. Жодна інша країна у світі не визнавала збірники хадісів "екстремістськими". Лише після протестів Ради муфтіїв РФ та різкої

реакції Рамзана Кадірова російська влада була змушена переглянути це рішення [Баласян, 2022].

Систематичні випадки приниження мусульман у державних структурах, зокрема в пенітенціарній системі, залишаються недостатньо висвітленими в медіа, що дозволяє російським посадовцям уникати відповідальності. Зокрема, зафіксовано численні випадки, коли адміністрація виправних установ конфісковувала у в'язнів Коран, примушувала їх вживати їжу, заборонену ісламськими приписами, а також здійснювала інші акти зневаги до їхніх релігійних переконань [Саримова, 2022]. Ймовірно, демонстративна образа з боку командирів релігійних почуттів двох мусульман таджицького походження стала однією з основних причин інциденту з десятками загиблих та поранених, що стався 15 жовтня 2022 року на військовому полігоні в Белгороді [Арні, 2022].

Подібне ставлення простежується і в діях правоохоронних органів. Поліція та спецслужби регулярно проводять рейди в мечетях під час релігійних свят та обов'язкової п'ятничної молитви (джума-намазу). Найрезонансніші випадки масових затримань мусульман у 2023–2024 роках відбулися саме під час п'ятничних богослужінь, що є обов'язковими для всіх повнолітніх чоловіків-мусульман [ОМОН забрав посетителей мечети в Котельниках..., 2023].

Попри всі ці тенденції, Кремль активно використовує тезу про свою "особливу шану" до ісламу не лише у внутрішній політиці, а й у риториці на міжнародній арені. Російська влада позиціонує себе як держава, що захищає релігійні почуття мусульман, на відміну від країн Заходу, де нібито толеруються акти осквернення ісламських святинь, зокрема – Священного Корану. "Це святиня для мусульман і для всіх інших є святиною. Ми знаємо, що в інших країнах чинять інакше – не поважають релігійні почуття людей і ще кажуть, що це не злочин", – заявив, зокрема, В. Путін під час відвідування мечеті у Дербенті 28 червня 2023 року [Путин заявил о недопустимости..., 2023]. У РФ справді демонстративно переслідують осіб, яких звинувачують у порушенні над Кораном, як у випадку так званої "справи Журавля". Проте за низкою подібних акцій в Європі, найімовірніше, стоять саме російські спецслужби. З високою ймовірністю ФСБ також причетна до підтримки антимусульманських настроїв у Москві та організації блюзнірських антиісламських акцій, що дозволяє владі маніпулювати мусульманською спільнотою, застосовуючи одночасно методи "батога і пряника".

Важливим елементом кремлівської політики самостійності та прихильності до концепції "багатополярного світу" є демонстрація "особливих" зв'язків Росії з мусульманським світом. У перше десятиліття правління Путіна підхід РФ до мусульманських країн залишався суперечливим. З одного боку, Кремль активно "розв'язував" проблему ісламського радикалізму всередині країни, посилюючи контроль над мусульманськими релігійними центрами та обмежуючи їхню діяльність. З іншого боку, намагання зміцнити відносини з мусульманськими державами не змогли усунути взаємну недовіру. І в Москві, і в мусульманських столицях такі ініціативи здебільшого сприймали як демонстративний жест,

покликаний створити ілюзію дружби та викликати "ревності" у Заході. З 2005 року РФ має статус спостерігача в Організації ісламського співробітництва, але це не привело до помітних зрушень у відносинах із мусульманськими країнами чи до принципового покращення відносин із головним фінансовим спонсором цієї організації – Саудівською Аравією [Мелашенко, 2014].

Після 2014 року Москва неодноразово намагалася продемонструвати, що мусульманський світ підтримує її дії, зокрема окупацію Криму та війну проти України. Однією з ключових пропагандистських тез, спрямованих на мусульманське населення РФ, стало твердження, що "жодна мусульманська" або "жодна арабська" країна не запровадила санкцій проти Росії.

Проте реальні та практичні прояви підтримки Москва отримувала переважно від Ірану – шийтської теократичної держави – та Сирії, де до кінця 2024 року влада залишалася в руках алавітів. У сунітському світі алавітів нерідко не визнають мусульманами, розглядаючи їх як окрему релігійну групу, що поєднує елементи ісламу та доісламських вірувань. Ця специфіка сама по собі ускладнювала діалог РФ із провідними сунітськими країнами, багато з яких перебувають у геополітичному протистоянні з Іраном. Росія також намагається довести, що давнє шийтсько-сунітське протистояння не є перешкодою для співпраці. Наприклад, у листопаді 2022 року засідання російсько-іранської міжурядової комісії було проведено не в Москві, а в Грозному, що мало символічне значення. Однак ефективність таких жестів викликає сумніви як у контексті відносин із сунітськими країнами, так і щодо їх впливу на настрої мусульманського населення (90% якого є сунітами) всередині РФ.

Хоча іслам не передбачає централізованої релігійної ієрархії, в Росії функціонують формалізовані духовні управління (ДУ, муфтіяти), які виконують адміністративні функції та взаємодіють із державою. Незважаючи на спроби Кремля створити єдину адміністративну структуру для контролю над ісламом у РФ, цього так і не вдалося досягти через конкуренцію між татарськими та кавказькими муфтіятами, а також особисті конфлікти між їхніми лідерами.

Водночас, усі ключові муфтії демонструють абсолютну лояльність до влади, що мінімізує ризики дестабілізації мусульманських громад.

На сьогодні існує кілька десятків самостійних духовних управлінь, більшість із яких входять до чотирьох основних централізованих організацій:

Центральне духовне управління мусульман Росії (ЦДУМ) (Уфа) – найбільш давня структура, що існує ще з радянських часів. Її очолює Верховний муфтії Талгат Таджуддін [*"Муфтий Святой Руси"...*, 2023], відомий своєю ексцентричною поведінкою та скандальними заявами, які викликають критику серед російських мусульман. Зокрема, у листопаді 2022 цей діяч назвав Росію "*справжнім Божим халіфатом*", у якому збережені традиційні цінності, а представники різних національностей і релігій живуть у мирі" [*Верховный муфтий назвал Россию...*, 2022].

Духовне управління мусульман РФ (ДУМ РФ) (Москва) – створене у 1994 році, очолюється Равілем Гайнутдіном, який також керує Радою муфтіїв Росії (СМР). Він намагався стати лідером мусульман у РФ "номер 1", однак не зміг

зберегти домінуючий вплив навіть у Татарстані [Силантьєв, 2020].

Координаційний центр мусульман Північного Кавказу (КЦМ СК) – до серпня 2024 року очолювався Ісмаїлом Бердієвим із Карачаєво-Черкесії, чий реальний вплив був обмежений через архаїчні погляди, етнічну строкатість регіону та домінування там суфізму. Його наступником став муфті Чечні Салах Межієв, якого називають "кишеньковим муфтієм" Рамзана Кадірова і який також не має серйозного авторитету серед ісламського духовенства РФ [Севрюк, 2024].

Духовне зібрання мусульман Росії (ДСМР) – створене у 2016 році, очолюється колишнім муфтієм Чувашії Альбіром Кргановим. Це наймолодша і найбільш активна організація, чий лідер найбільш чутливий та оперативний у реакціях на зміни в політичній кон'юктурі [*"Советский традиционалист" и "религиозный бюрократ"...*, 2023].

Після 24 лютого 2022 року російські муфтії публічно окреслили свою позицію щодо війни в Україні. Загалом вона є цілком лояльною до офіційної політики Кремля, хоча містить певні відмінності в трактуванні того, наскільки конкретно цей збройний конфлікт можна вважати "джихадом".

Так, голова ЦДУМу Талгат Таджуддін заявив, що "щиро підтримує рішення про проведення спеціальної військової операції для захисту населення, демілітаризації та усунення загрози відродження нацизму" [*Заявление расширенного пленума Шура-ЦДУМ...*, 2022]. Він видав спеціальну фетву (богословський висновок), у якій проголосив загиблих під час бойових дій у складі Збройних сил Росії, зокрема в ході "спеціальної військової операції" на Донбасі та в Україні, шахідами [*Фетва Меджлиса совета улемов ЦДУМ...*, 2022].

Муфті ДСМРу Альбір Крганов повністю підтримав війну Росії проти України, наголосивши, що "мусульмани повинні бажати перемоги своїй Вітчизні" [Крганов, 2022]. Водночас він не демонстрував власної ініціативи в тому, щоб відкрито називати цю війну джихадом, обмежуючись розпливчастими фразами.

Муфті Чечні Салах Межієв одним із перших висловився щодо цього питання. Вже 27 лютого 2022 року він заявив, що чеченські військові, які беруть участь у бойових діях на території України, "перебувають на шляху Аллаха" [*Муфтий ЧР объяснил действия в Украине...*, 2023]. Він порівняв їх зі сподвижниками пророка Мухаммеда, які "воювали у складі ефіопської армії проти її противників під командуванням християнина". Пізніше, під час круглого столу в Держдумі 29 березня, Межієв заявив, що проти Росії воюють "фашисти, нацисти, сатаністи, ЛГБТ-спільнота, ваххабіти та інші "чорні шайтани"", тож усі мусульмани, загиблі у цій війні, будуть визнані шахідами [*Духовные лидеры: "Надо уничтожить их до конца..."*, 2022].

16 березня 2022 року лідери основних муфтіятів Російської Федерації зробили спільну заяву на підтримку війни проти України, назвавши її "вимушеним заходом" для захисту Росії від загрози застосування "ядерної та біологічної зброї з боку країн НАТО" [*Заявление лидеров мусульманских религиозных организаций Российской Федерации*, 2022]. Вони закликали

мусульман захищати "інтереси своєї Батьківщини у спілкуванні зі співвітчизниками з інших країн" і "давати відсіч усім, хто намагається очорнити подвиг наших братів". Також було проголошено, що "всі мусульмани, хто з вірою в Аллаха загинув, виконуючи свій обов'язок із захисту Батьківщини – Російської Федерації, своїх громадян, є шахідами".

Єдиним серед лідерів централізованих муфтіятів, хто не підписав цю заяву, став голова ДУМу РФ Равіль Гайнутдін. Це, ймовірно, свідчить про його несхвалення (як богослова) визначення війни як "священної" для мусульман, однак аж ніяк не про незгоду із самою військовою агресією. Проте Р. Гайнутдін "компенсував" таку свою позицію низкою інших заяв політичного характеру. Він неодноразово наголошував, що російські мусульмани підтримують президента Володимира Путіна в його політиці та бажають йому перемоги. Крім того, він підкреслював, що весь ісламський світ нібито "із розумінням ставиться до рішення нашого президента. Вони чекають на перемогу російської політики та абсолютно не зацікавлені у гегемонії лише однієї держави та створенні однополярного світу" [*Российские мусульмане заявили о тотальной поддержке Путина на Украине...*, 2022].

Підконтрольні муфтіяти також підтримали восени 2022 року проведення часткової мобілізації, однак апелювали, переважно до громадянських, а не релігійних почуттів [*"Всё – от Аллаха": мусульманам Татарстана разрешили участвовать в частичной мобилизации*, 2022]. А в окремих регіонах (наприклад – в Інгушетії) [*Пацифистское высказывание обернулось для ингушского имама вызовом в военкомат*, 2022] місцевій владі та спецслужбам доводилося навіть застосовувати тиск на тих релігійних діячів, які воліли "відмовчатись" і уникнути прямої підтримки дій російської влади.

У подальшому тема СВО як "джихаду" продовжувала періодично просувалася переважно керівництвом Чеченської Республіки та підконтрольними йому муфтіями. Проте попри активну діяльність Рамзана Кадірова, який претендує на роль "головного протектора" всіх мусульман РФ, ці зусилля дали доволі скромні результати. Більшість ісламського духовенства Росії, включно з тими, хто у березні 2022 року підписав заяви, що тією чи іншою мірою визнавали війну "джихадом", обмежується демонстрацією лояльності до влади та загальною підтримкою мусульман, які беруть участь у бойових діях [*Мечеть увековечит память героя России Нурмагомеда Гаджимагомедова*, 2025].

Водночас російське вторгнення в Україну не було визнане джихадом жодним авторитетним ісламським богословом за межами РФ. Навпаки, у мусульманському світі воно здебільшого розглядається як політичний конфлікт, далекий від релігійних принципів справедливої війни. Багато впливових ісламських лідерів наголошує, що джихад передбачає боротьбу за захист мусульманських земель, а не участь у військових кампаніях немусульманської держави, що прагне розширення своїх територій [Laruelle, 2022]. Зокрема, колишній муфтії Духовного управління мусульман України "Умма" Саїд Ісмаїлов зазначив: "Вони (російські муфтії) роблять заяви, які з точки зору

ісламу абсолютно абсурдні. Як, наприклад, що війна Росії проти України – це нібито джихад, що це нібито війна, яка робиться заради Всевишнього Аллаха" [Жоден справжній мусульманин не може служити в армії РФ... 2022].

Висновки

– Кремль задовго до початку "Спеціальної військової операції" активно інструменталізував іслам як частину ідеологічного арсеналу для легітимації зовнішньої агресії, зокрема через концепт "захисту традиційних цінностей". Однак, окрім певних "точок дотику" у взаєминах російської влади та мусульман РФ, залишається велика кількість суперечностей, готовність вирішувати які з боку держави є імітаційною. Незважаючи на офіційну риторику про повагу до ісламу, мусульмани в РФ системно зазнають дискримінації та репресій, що викриває лицемірство російської релігійної політики.

– Лояльність ключових мусульманських духовних управлінь до нинішнього російського режиму не відображає глибокої його підтримки серед мусульманського населення. Підпис муфтіїв під заявами про те, що "спеціальна військова операція" є "джихадом"Є, можна інтерпретувати як додаткову "клятву вірності" з боку лідерів громади, щодо настроїв якої в Кремлі не було впевненості.

– Визначення російсько-української війни як "джихаду" лишається елементом вибіркової, переважно підтримуваної окремими політичними лідерами (насамперед – керівництвом Чеченської Республіки) пропаганди, без значного впливу на загальнонаціональний рівень. При цьому, хоча релігійна риторика та цілеспрямовані заяви ісламського духовенства не стали суттєвим фактором, що вплинув на збільшення кількості добровольців для участі у війні, однак активна "провоєнна" позиція окремих духовних лідерів, імовірно, справляє вплив на рівень мотивації певної частини військовослужбовців ЗС РФ – віруючих мусульман.

– Зусилля Кремля щодо налагодження зв'язків із мусульманським світом, попри певні успіхи, не компенсують глибокої кризи довіри як усередині країни, так і на міжнародному рівні. А загалом, спроби використання "ісламського фактору" для виправдання СВО сприяло активізації давніх дискусій щодо неприпустимості апеляції до релігії як інструменту для виправдання агресії та насильства.

– Цілком імовірно, що лідери офіційних муфтіятів будуть задіяні в формуванні "образа Победы в СВО" після її закінчення – причому на рівні співмірному з тим, що фіксувався на етапах, коли їх використовували для виправдання вторгнення та проведення масової мобілізації.

Бібліографічні посилання

"Всё – от Аллаха": мусульманам Татарстана разрешили участвовать в частичной мобилизации. Указ Владимира Путина изучили эксперты ДУМ РТ. (2022, Сентябрь 25). Интернет-издание "116.py" <https://116.ru/text/religion/2022/09/24/71681612/>

- "Муфтий Святой Руси". Эксперты объяснили, почему Талгат Таджуддин разжигает войну против Украины. (2023, Ноябрь 21). ИдельУрал. Реалии. <https://www.idelreal.org/a/32630802.html>
- "Советский традиционалист" и "религиозный бюрократ" Альбир Крганов. (2023, Сентябрь 19). ИдельУрал. Реалии. <https://www.idelreal.org/a/32589432.html>
- Антонов, К. (2020, Январь 30). Конституции хотят добавить духовности. Муфтий Татарстана предложил закрепить "традиционные ценности" в основном законе. *Коммерсант*. <https://www.kommersant.ru/doc/4235335>
- Арни, А. (2022, Октябрь 16). Бойня на белгородском полигоне: что известно. *DW.com*. <https://www.dw.com/ru/bojna-na-belgorodskom-poligone-cto-izvestno/a-63455310>
- Баласян, Л. (2022, Август 30). "Сахих аль-Бухари" внесен в список экстремистских книг. *Коммерсант*. <https://www.kommersant.ru/doc/5536646>
- Верховный муфтий назвал Россию настоящим "божьим халифатом". (2022, Ноябрь 15). <https://tass.ru/obschestvo/16328951>.
- Доклад "Мемориала". (2022). Политзаключённые и политические репрессии в России в 2022 году. <https://memopzk.org/analytics/politzaklyuchyonnye-i-politicheskie-repressii-v-rossii-v-2022-godu/>
- Духовные лидеры: "Надо уничтожать их до конца... Никакой Украины не должно быть!". (2022, Март 30). "Бизнес-газета Онлайн". <https://www.business-gazeta.ru/article/545068>
- Жоден справжній мусульманин не може служити в армії РФ – звернення шейхів. (2022, Липень 20). Релігійно-інформаційна служба України. https://risu.ua/zhoden-spravzhnij-musulmanin-ne-mozhe-sluzhiti-armiyi-rf-zvernennya-shejhiv_n130998
- Заявление лидеров мусульманских религиозных организаций Российской Федерации. (2022, Март 16). Сайт Координационного Совета мусульман Северного Кавказа. <https://kcmsk.ru/novosti/zajavlenie-liderov-musulmanskih-religioznyh-organizacij-rossijskoj-federacii/>
- Заявление расширенного пленума Шура-ЦДУМ 24 февраля 2022. (2022, Февраль 24). Сайт ЦДУМ. <https://cdum.ru/news/44/11232/>
- Крганов, А. (2022, Март 11). "Мусульмане должны желать победы своему Отечеству!". *Бизнес-газета Онлайн*. <https://www.business-gazeta.ru/article/542737>
- Ларюэль, М. (2022). Ислам в России. Поиск баланса между безопасностью и интеграцией. https://www.ifri.org/sites/default/files/migrated_files/documents/atoms/files/laruelle_russie_islam_ru_2021.pdf
- Малашенко, А. (2014). Российские мусульмане в международном контексте. *Россия в глобальной политике*, 6. <https://globalaffairs.ru/number/Rossiiskie-musulmanev-mezhdunarodnom-kontekste---1720>
- Мечеть увековечит память героя России Нурмагомеда Гаджимагомедова" (2025, Февраль 10). ИА "IslamNews". <https://islamnews.ru/2025/2/10/mechet-uekovechit-pamyat-geroya-rossii-nurmagomeda-gadzhimagomedova>
- Муфтий ЧР объяснил действия в Украине с точки зрения религии. (2022, Февраль 27). ИА "Чечня Сегодня". <https://chechnyatoday.com/news/353369>

- ОМОН забрал посетителей мечети в Котельниках и принудительно отправил их в военкомат. (2023, Октябрь 22). Новая Газета–Европа. <https://novayagazeta.eu/articles/2023/10/22/sotrudniki-omon-zabrali-posetitelei-mecheti-v-kotelnikakh-i-prinuditelno-otpravili-ikh-v-voenkomat-news>
- Пацифистское высказывание обернулось для ингушского имама вызовом в военкомат. (2022, Октябрь 12). Кавказский узел. <https://www.kavkaz-uzel.eu/articles/382002>
- Почта, Ю. (2019). Религия и политика в постсоветской России (на примере мусульманского фактора). *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Политология*. (Т. 21). 4, 620–632.
- Путин заявил о недопустимости оскорбления религиозных чувств граждан. (2023, Июнь 28). Интерфакс. <https://www.interfax.ru/russia/909369>
- Российские мусульмане заявили о тотальной поддержке Путина на Украине. Главный муфтий России Гайнутдин заявил, что мусульманский мир желает победы Путину на Украине. (2022, Май 22). ИА "News.ru". <https://news.ru/society/rossijskie-musulmane-zayavili-o-totalnoj-podderzhke-putina-na-ukraine/>
- Сагитова, Л. (2023). Российский ислам и актуальные вызовы современности. *Историческая этнология*. (Т. 8). 1, 150–157.
- Саримова, Л. (2022). "Мусульмане в неволе": пытки едой, запрет Корана и социализация бывших заключенных. ИА "Татар-информ". <https://www.tatar-inform.ru/news/musulmane-v-nevole-pytki-edoi-zapret-korana-i-socializaciya-byvsix-zaklyucennyx-5877120>
- Севрюк, П. (2024). "Карманный муфтий Кадырова". Новый глава Координационного центра мусульман Северного Кавказа. *Кавказ. Реалии*. <https://www.kavkazr.com/a/karmanny-muftiy-kadyrova-novyy-glava-koordinatsionnogo-tsentra-musuljman-severnogo-kavkaza/33143123.html>
- Силантьев, Р. (2020). Тафсирная война муфтиев. Зачем Гайнутдин атаковал своего татарстанского коллегу. *Независимая газета-Религии*. https://www.ng.ru/ng_religii/2021-04-20/11_506_war.html
- Фетва Меджлиса совета улемов ЦДУМ РФ 25 марта 2022. (2022, Март 25). Сайт ЦДУМ. <https://www.cdum.ru/news/44/11265/>
- Alaverdov, E. (2020). The Politicization of Islamic Society in Post Soviet Russia. *Journal of Education Culture and Society*, 11(1), 303–311.
- Hunter, Sh. (2004). Islam in Russia: The Politics of Identity and Security. *The Politics of Identity and Security*. Abingdon-on-Thames: Routledge. <https://www.routledge.com/Islam-in-Russia-The-Politics-of-Identity-and-Security-The-Politics-of-Identity-and-Security/Hunter/p/book/9780765612830?srsltid=AfmBOorkgEBCUCTtQjPf1dMNSHdGf5FFm2xDCTFr3HIP45uoWoifaYtU>
- Kulaga, M. (2021). *Securitization of Islam in Russia*. <https://tdhj.org/blog/post/securitization-russia-islam/>
- Laruelle, M. (2022). *Russia at War and the Islamic World How Russian Muslims and the Middle East Are Dealing with the War*. <https://www.defense.gouv.fr/sites/default/files/dgris/Etude%20de%20fond%20n%C2%B02%20-%20Russia%20at%20war%20and%20the%20Islamic%20world.pdf>

- Pilkington, H., & Yemelianova, G. (Ed). (2003). *Islam in Post-Soviet Russia*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203217696>
- Simons, G., Shterin, M., & Shiraev, E. (Ed). (2023). *Islam in Russia: religion, politics and society*. Boulder, (Col.): Lynne Rienner Publishers.

References

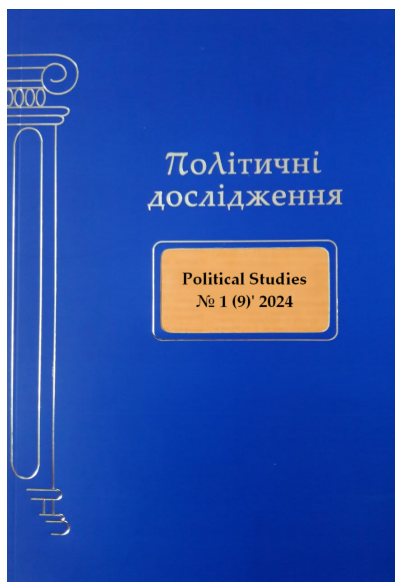
- "Muftij Svyatoj Rusi". *Eksperty obyasnili, pochemu Talgat Tadzhuiddin razzhigaet vojnu protiv Ukrainy* [Experts explained why Talgat Tadzhuiddin is inciting war against Ukraine]. (2023, Nojabr 21). IdelUral.Realii. <https://www.idelreal.org/a/32630802.html> [in Russian].
- "Sovetskij tradicionalist" i "religioznyj byurokrat" Albir Krganov ["Soviet traditionalist" and "religious bureaucrat" Albir Krganov]. (2023, Sentjabr 19) IdelUral. Realii. <https://www.idelreal.org/a/32589432.html> [in Russian].
- "Vsyo – ot Allaha": musulmanam Tatarstana razreshili uchastvovat v chastichnoj mobilizaciiyu. Ukaz Vladimira Putina izuchili eksperty DUM RT ["Everything is from Allah": Tatarstan Muslims allowed to participate in partial mobilization. Vladimir Putin's decree studied by experts of the DUM RT]. (2022. Sentjabr 25). Site "116.ru". <https://116.ru/text/religion/2022/09/24/71681612/> [in Russian].
- Alaverdov, E. (2020). The Politicization of Islamic Society in Post-Soviet Russia [The Politicization of Islamic Society in Post-Soviet Russia]. *Journal of Education Culture and Society*, 11(1), 303–311.
- Antonov, K. (2020, Janvar 30). Konstitucii hotyat dobavit duhovnosti. Muftij Tatarstana predlozhit zakrepiť "tradicionnye cennosti" v osnovnom zakone [They Want to Add Spirituality to the Constitution. The Mufti of Tatarstan Proposed to Enshrine "Traditional Values" in the Basic Law]. *Kommersant*. <https://www.kommersant.ru/doc/4235335> [in Russian].
- Arni, A. (2022, Octjabr 16). Bojnya na belgorodskom poligone: chto izvestno [Slaughter at the Belgorod training ground: what is known]. *DW.com*. <https://www.dw.com/ru/bojna-na-belgorodskom-poligone-cto-izvestno/a-63455310> [in Russian].
- Balasyan, L. (2022, August 30). "Sahih al-Buhari" vnesen v spisok ekstremistskih knig [Sahih al-Bukhari added to list of extremist books]. *Kommersant*. <https://www.kommersant.ru/doc/5536646> [in Russian].
- Doklad "Memoriala" [Memorial's report]. (2022). Politzaklyuchyonnye i politicheskie repressii v Rossii v 2022 godu. <https://memopzk.org/analytics/politzaklyuchyonnye-i-politicheskie-repressii-v-rossii-v-2022-godu/> [in Russian].
- Duhovnye lidery: "Nado unichtozhat ih do konca... Nikakoj Ukrainy ne dolzhno byt!" [Spiritual leaders: "We must destroy them completely... There should be no Ukraine!"]. (2022, Mart 30). *Biznes-gazeta Online*. <https://www.business-gazeta.ru/article/545068> [in Russian].
- Fetva Medzhliisa soveta ulemov CDUM RF 25 marta 2022 [Fatwa of the Majlis of the Council of Ulema of the Central Muslim Spiritual Directorate of the Russian Federation, March 25, 2022]. (2022, Mart 25). Site CDUM. <https://www.cdum.ru/news/44/11265/> [in Russian].

- Hunter, Sh. (2004). *Islam in Russia: The Politics of Identity and Security*. The Politics of Identity and Security.
- Krganov, A. (2022, Mart 11). "Musulmane dolzhny zhelat pobedy svoemu Otechstvu!" ["Muslims must wish victory for their Fatherland!"]. *Biznes-gazeta Online*. <https://www.business-gazeta.ru/article/542737> [in Russian].
- Kulaga, M. (2021). *Securitization of Islam in Russia*. <https://tdhj.org/blog/post/securitization-russia-islam/>
- Laruelle, M. (2022). *Russia at War and the Islamic World How Russian Muslims and the Middle East Are Dealing with the War*. <https://www.defense.gouv.fr/sites/default/files/dgris/Etude%20de%20fond%20n%C2%B02%20-%20Russia%20at%20war%20and%20the%20Islamic%20world.pdf>
- Laryuel, M. (2022). *Islam v Rossii. Poisk balansa mezhdubezopasnostyu i integraciej* [Islam in Russia: Finding a Balance between Security and Integration]. https://www.ifri.org/sites/default/files/migrated_files/documents/atoms/files/laruelle_russie_islam_ru_2021.pdf [in Russian].
- Malashenko, A. (2014). Rossijskie musulmane v mezhdunarodnom kontekste [Russian Muslims in the International Context]. *Rossiya v globalnoj politike*, 6. <https://globalaffairs.ru/number/Rossiiskie-musulmanev-mezhdunarodnom-kontekste---1720> [in Russian].
- Mechet uvekovechit pamyat geroya Rossii Nurmagomeda Gadzhimagomedova*. (2025, Fevral 10). IA "IslamNews". <https://islamnews.ru/2025/2/10/mechet-uvekovechit-pamyat-geroya-rossii-nurmagomeda-gadzhimagomedova> [in Russian].
- Muftij ChR obyasnil dejstviya v Ukraine s tochki zreniya religii* [Mufti Chr explained the actions in Ukraine from a religious perspective]. (2022, Fevral 27). IA "Chechnya Segodnya". <https://chechnyatoday.com/news/353369> [in Russian].
- OMON zabral posetitelej mecheti v Kotelnikah i prinuditelno otpravil ih v voenkomat* [OMON took away visitors to a mosque in Kotelniki and forcibly sent them to the military registration and enlistment office]. (2023, Octjabr 22). *Novaya Gazeta-Europe*. (<https://novayagazeta.eu/articles/2023/10/22/sotrudniki-omon-zabrali-posetitelei-mecheti-v-kotelnikakh-i-prinuditelno-otpravili-ikh-v-voenkomat-news> [in Russian].
- Pacifistskoe vyskazyvanie obernulos dlya ingushskogo imama vyzovom v voenkomat* [A pacifist statement resulted in a summons to the military registration and enlistment office for an Ingush imam]. (2022, Octjabr 12). *Kavkazskij uzal*. <https://www.kavkaz-uzel.eu/articles/382002> [in Russian].
- Pilkington, H., & Yemelianova, G. (Ed). (2003). *Islam in Post-Soviet Russia*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203217696>
- Pochta, Yu. (2019). Religiya i politika v postsovetsoj Rossii (na primere musulmanskogo faktora) [Religion and politics in post-Soviet Russia (using the Muslim factor as an example)]. *Vestnik Rossijskogo universiteta družby narodov. Seriya: Politologiya*. (T. 21), 4, 620–632. [in Russian].
- Putin zayavil o nedopustimosti oskorbleniya religioznyh chuvstv grazhdan* [Putin said it is unacceptable to insult citizens' religious feelings]. (2023, Ijun 28). *Interfax*. <https://www.interfax.ru/russia/909369> [in Russian].

- Rossijskie musulmane zayavili o totalnoj podderzhke Putina na Ukraine. Glavnyj muftij Rossii Gajnutdin zayavil, chto musulmanskij mir zhelaet pobedy Putinu na Ukraine* [Russian Muslims have spoken out about their total support for Putin in Ukraine. Russia's Chief Mufti Gajnutdin said that the Muslim world wants Putin to support Ukraine]. (2022, May 22). IA "News.ru". <https://news.ru/society/rossijskie-musulmane-zayavili-o-totalnoj-podderzhke-putina-na-ukraine> [in Russian].
- Sagitova, L. (2023). Rossijskij islam i aktualnye vyzovy sovremennosti [Russian Islam and Current Challenges of Our Time]. *Istoricheskaya etnologiya*. (T. 8), 1, 150–157 [in Russian].
- Sarimova, L. (2022). "Musulmane v nevole": pytki edoj, zapret Korana i socializaciya byvshih zaklyuchennyh ["Muslims in Captivity": Food Torture, Banning the Koran, and Socialization of Former Prisoners]. IA "Tatar-inform". <https://www.tatar-inform.ru/news/musulmane-v-nevole-pytki-edoi-zapret-korana-i-socializaciya-byvsix-zaklyucennyx-5877120> [in Russian].
- Sevryuk, P. (2024). "Karmannyj muftij Kadyrova". Novyj glava Koordinacionnogo centra musulman Severnogo Kavkaza ["Kadyrov's Pocket Mufti." New Head of the Coordination Center of Muslims of the North Caucasus]. *Kavkaz. Realii*. <https://www.kavkazr.com/a/karmannyj-muftij-kadyrova-novyy-glava-koordinatsionnogo-tsentra-musuljman-severnogo-kavkaza/33143123.html> [in Russian].
- Silantev, R. (2020). Tafsirnaya vojna muftiev. Zachem Gajnutdin atakoval svoego tatarstanskogo kollegu [Tafsir war of the muftis. Why Gainutdin attacked his Tatarstan colleague]. *Nezavisimaya gazeta-Religii*. https://www.ng.ru/ng_religii/2021-04-20/11_506_war.html [in Russian].
- Simons, G., Shterin, M., & Shiraev, E. (Ed). (2023). Islam in Russia: religion, politics and society Boulder, (Col.): Lynne Rienner Publishers.
- Verhovnyj muftij nazval Rossiyu nastoyashim "bozhim halifatom"* [The Supreme Mufti called Russia a true "God's Caliphate"]. (2022, Nojabr 15). TASS. <https://tass.ru/obschestvo/16328951> [in Russian].
- Zayavlenie liderov musulmanskih religioznyh organizacij Rossijskoj Federacii* [Statement by the leaders of Muslim religious organizations of the Russian Federation]. (2022, Mart 16). Sait Koordinacionnogo Soveta musulman Severnogo Kavkaza. <https://kcmk.ru/novosti/zajavlenie-liderov-musulmanskih-religioznyh-organizacij-rossijskoj-federacii/> [in Russian].
- Zayavlenie rasshirennogo plenuma Shura-CDUM 24 fevralya 2022* [Statement of the extended plenum of Shura-CDUM February 24, 2022]. (2022, Fevral 24). Site CDUM. <https://cdum.ru/news/44/11232/> [in Russian].
- Zhoden spravzhnij musulmanin ne mozhe sluzhiti v armiyi RF – zvernennya shejhiv* [A true Muslim cannot serve in the Russian army – the sheikhs' conversion]. (2022, Lypen 20). Religijno-informacijna sluzhba Ukrajiny. https://risu.ua/zhoden-spravzhnij-musulmanin-ne-mozhe-sluzhiti-armiyi-rf--zvernennya-shejhiv_n130998 [in Ukrainian].

Для нотаток

ПРИЙМАЄМО РУКОПИСИ СТАТЕЙ
ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ У ЧЕРГОВОМУ НОМЕРІ ЖУРНАЛУ
„ПОЛІТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ”

Тематичне спрямування журналу представлено такими рубриками:

- Теорія та історія політичної науки. Теоретико-методологічні засади політичної науки. Політична філософія
- Політичні інститути та процеси. Політична соціологія
- Політична культура та ідеологія. Політична психологія
- Проблеми світового політичного розвитку. Основи національної безпеки держави
- Етнополітологія та етнодержавознавство

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України з політичних наук (категорія „Б”) за спеціальністю 052 — „політологія” (наказ Міністерства освіти і науки України від 07.04.2022 р. № 320).

З основами редакційної політики журналу та вимогами до рукописів статей можна ознайомитися на сайті Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України (URL: <https://ipiend.gov.ua>) та на сайті журналу (URL: <http://pd.ipiend.gov.ua/>).

Рукописи статей, які будуть опубліковані в черговому номері журналу, приймаються до 1 жовтня 2025 року. Вихід друком — до 30 листопада 2025 року.

Електронна адреса редакції: **editor_pd@ukr.net**

Наукове видання

ПОЛІТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

POLITICAL STUDIES

№ 1 (9) 2025

Відповідальний редактор – Г. Зеленько

Літературний редактор – С. Носова

Редактор англomовних текстів - М. Баранівська

Технічний редактор – Н. Сінельнікова

Дизайн журналу – Ю. Шайгородський

Верстка – ПП Лисенко М. М.

Підписано до друку 30.06.2025 р. Формат: 70×100/16

Гарнітура Calibri, Palatino Linotype

Ум. друк. арк. 17,8. Обл.-вид. арк. 16,7

Папір офсетний. Друк цифровий

Наклад 140 прим. Зам. № 2304

Видавець

Інститут політичних і етнонаціональних досліджень

ім. І. Ф. Кураса НАН України

вул. Генерала Алмазова, 8, м. Київ, 01011. Тел. +38 (044) 285-65-61

www.ipiend.gov.ua; e-mail: office@ipiend.gov.ua

Ідентифікатор медіа в Реєстрі суб'єктів у сфері медіа R30-1222

(рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення
від 31.08.2023 р. № 792)

Виготовлювач ПП Лисенко М. М.

вул. Шевченка, 20, м. Ніжин, Чернігівська область, 16600

Тел. +38 (067) 441-21-24; e-mail: vidavec.lisenko@gmail.com

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 2776 від 26.02.2007 р.